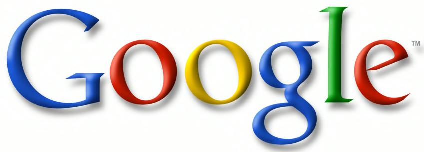
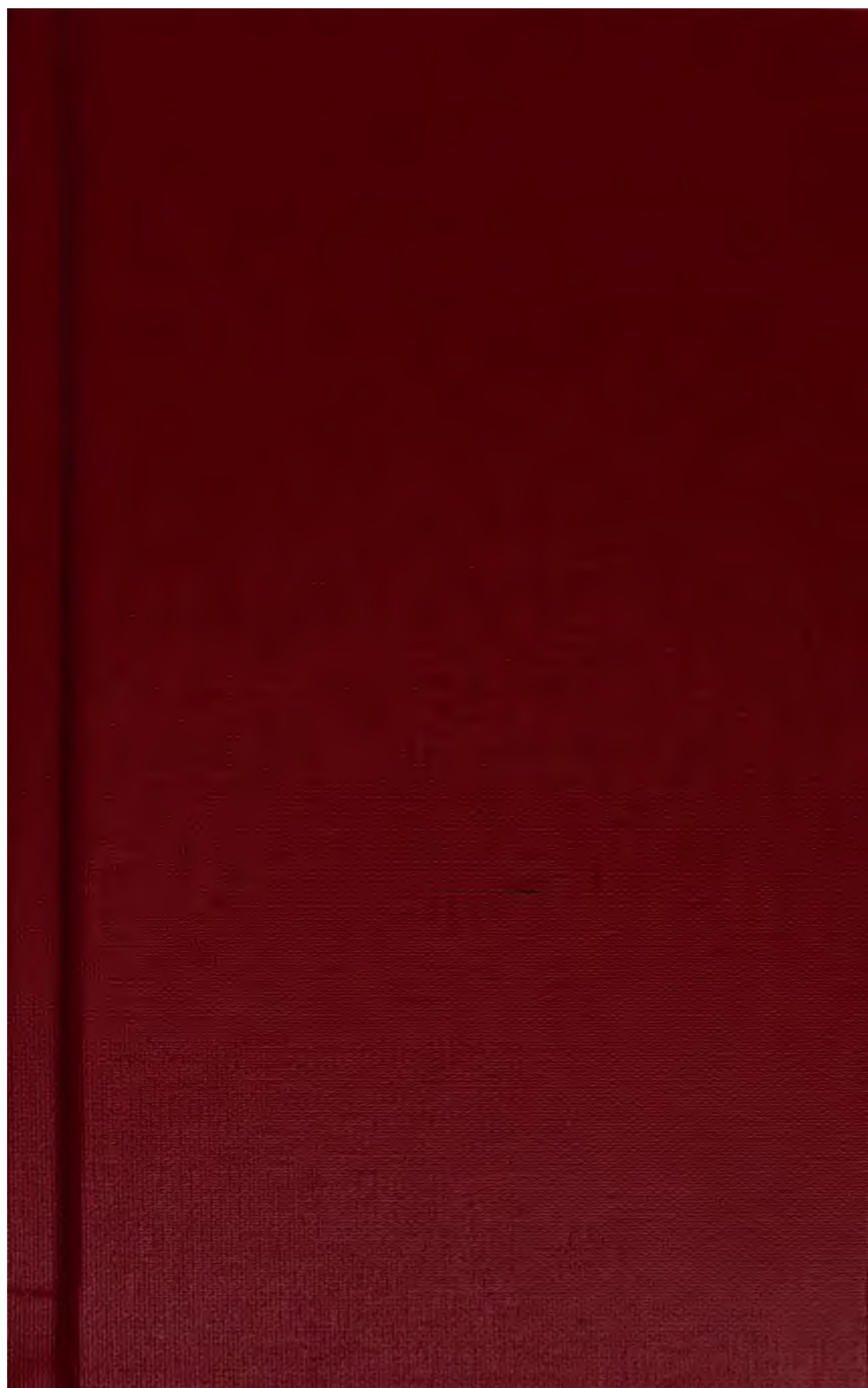
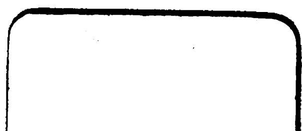

Slovenska zemlja IV. del.

Vojvodina Kranjska.

Prirodoznanski, politični in kulturni opis.

(33 podob).

Spisal

Fr. Orožen,

profesor na c. kr. učiteljišču v Ljubljani.

Ljubljana 1901.

Izdala „Matica Slovenska“.

Natisnila J. Blasnikova tiskarna.

SLOVENSKA ZEMLJA.

Opis slovenskih pokrajin

v prirodoznanskem, statistiškem, kulturnem in zgodovinskem obziru.

IV. del.

Vojvodina Kranjska.

Ljubljana 1901.

Izdala „Matica Slovenska“.

Natisnila J. Blasnikova tiskarna.

Vojvodina Kranjska.

Prirodoznanski, politični in kulturni opis.

(33 podob).

Spisal

Fr. Orožen,

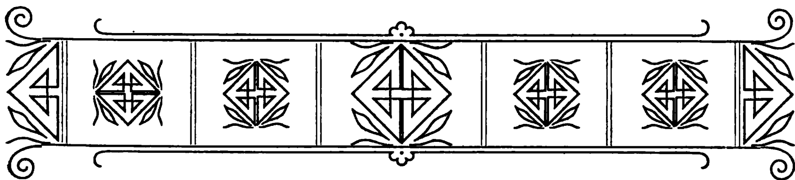
profesor na c. kr. učiteljišču v Ljubljani.

Ljubljana 1901.

Izdala „Matica Slovenska“.

Natisnila J. Blasnikova tiskarna.

Predgovor.

»Narrabo mirabilia tua«.
LXX. Ps.

Te besede slavnega psalmista je postavil na čelo sloveči propovednik Abraham a Sancta Clara svoji propovedi „Redliche Red' für die krainerische Nation“, ki jo je imel v avguštinski cerkvi na Dunaju dne 3. avgusta l. 1705. in v kateri je navdušeno opisal našo čudesno deželo. Začel je pa svojo propoved s temi besedami: „S Tvojim dovoljenjem, velecenjena vojvodina Kranjska, s Tvojim dovoljenjem bodem danes pripovedoval o Tvojih velikih čudesih in jih razglasil“. Pred njim sta pa že opevala kranjska prirodna čudesa sloveča italijanska pesnika Dante in Torquato Tasso.

In zares, prav slovensko zemljo je Stvarnikova roka obdarila toli bogato, da se ne čudimo pesnikom, ki tako navdušeno opevajo našo domovino. Med slovenskimi pokrajinami se pa ponaša zlasti Kranjsko z izredno krasnimi planinami, ki privabljajo v deželo mnogo tujcev iz daljnih krajev. Drugje zopet goli Kras

»... v spodnji svet
svoja čuda vabi zret'«. —

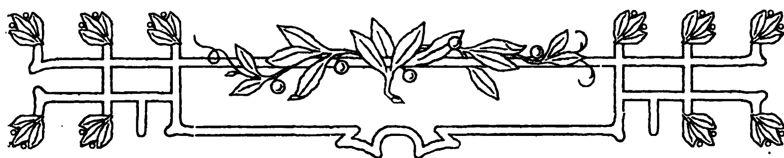
Izprva je bil pokojni tržaški profesor Viljem Urbas določen, da opiše Kranjsko. Začel je z vnemo in lju-

beznijo do svoje domovine, a vsled hude bolezni je moral započeto delo prekiniti. Umrl je l. 1900. v Gradcu in zapustil za približno dve tiskani poli rokopisa za to knjigo. Urbas je več let marljivo nabiral gradivo za kranjsko domoznanstvo. Časten spomin za naše domoznanstvo zaslužnemu učenjaku!

Uporabil sem v tej knjigi več važnih podatkov iz Urbasove ostaline, katero je Matica Slovenska dobila v svojo last. Nadalje sem uporabil pri opisovanju Kranjskega mnogo virov in kolikor mogoče najnovejše podatke, za katere iskreno zahvaljujem dotična slavna oblastva, ki so mi jih dala na razpolaganje. Prav srčno tudi zahvaljujem g. kolego prof. A. Paulina, ki mi je dal v uporabo rokopis o kranjskem rastlinstvu in živalstvu. Zahvaljujem tudi gg. fotografa Lergetporerja v Bledu in Šeberja v Postojini ter sl. Slov. plan. društvo za prepustitev več fotografij, oziroma klišejev, ki sem jih uporabil v tej knjigi. Pospešilo pa je ta opis tudi lastno opazovanje te čudesne dežele, ki sem jo prepotoval in spoznal malone po vseh nje delih.

V Ljubljani, meseca decembra 1901.

Prof. Fr. Orožen.

Uvod.

ojvodina Kranjska je oddaljena 4° od najzahodnejšega in malone 11° od najvzhodnejšega kraja ter za 3·5° od najjužnejše in nad 4° od najsevernejše točke Avstrijsko-ogrske države. Navzlic temu vendar ne leži sredi države, temuč jo loči vsled posebne razpredelbe avstrijskih dežel le kakih 15 *km* premočrtne daljave od Italije.

Čudne so tudi vodne razmere vojvodine Kranjske. Čeprav je južna kranjska meja tu Tržaškemu, tam Reškemu zalivu tako blizu, da n. pr. z Nanosa lahko občuduješ rodovitno Benečansko nižino, s Snežnika na Notranjskem pa moreš gledati na rudnike Balkanskega polotoka, vendar se večina kranjskih rek in potokov izliva v Savo, ki se izteka v Dunav in po njem v daljno Črno morje.

S severnozahodnim koncem je dežela stisnjena v kot, ki ga tvori na eni strani razvodje med Jadranskim in Črnim morjem, na drugi strani pogorje med Dravo in Savo; proti jugovzhodu pa se odpira nekoliko planinski svet, nekoliko nižava. Tako leži med klimatično precej neugodnim Koroškim in južno sadje rodečo Istro,

in dičijo jo tam prednosti planinske prirode, tu pa plodnost ravnega polja; tudi preskrbuje z ledom daljne jutrove kraje in pošilja obilo sladkega sadja v hladnejše severne kraje.

Romantične doline ležijo med velikanskimi snežniki na Gorenjskem, prijazna polja se razširjajo poleg vinskih goric na Dolenjskem. Ker deželi sploh ne manjka vode, je rastlinstvo precej razvito; vse klije, raste in cvete po bregovih in ravninah; hladni gozdi krasijo hribe, dokaj plodne širne poljane mičejo po planjavah. Celo tam, kjer se priroda kaže nekako skopa, namreč na Notranjskem, daleč tam po odljudnih krajih, ali pa globoko v teminah skriva ter hrani dežela Kranjska po špiljah in jamah, po breznih in brlogih, po dupljah in votlinah toliko čudes in zakladov, da bi človek zaradi tega blagoslova lahko domneval, da ji ni enake na vsem svetu.

V deželi prebiva del mnogobrojnega slovanskega naroda, sicer majhno, tudi nekako zanemarjeno, toda večinoma jako nadarjeno ljudstvo, kateremu je le tuintam treba lahne izpodbuje, neznatne pomoči, prave priložnosti, da se mu duh predrami, okrepijo zmožnosti, razvijejo sposobnosti, ki potem najlepši sad prinašajo deželi, državi, svetu. Neutrudna marljivost, poštenost in pravičnost, postrežljivost in gostoljubnost značijo narod. Da je pobožnega srca, pričajo razen mnogih krasnih cerkvá po deželi skoro neštevilni križi in znamenja, ki se vidijo ob vseh potih, mnogo cerkvic in kapelic, ki se bleščijo z gričev in gorá. Marsikatera stran avstrijske zgodovine potrjuje, da je Slovenec tudi domoljuben in hraber in častno zastopan v vrsti duševnih velikanov.

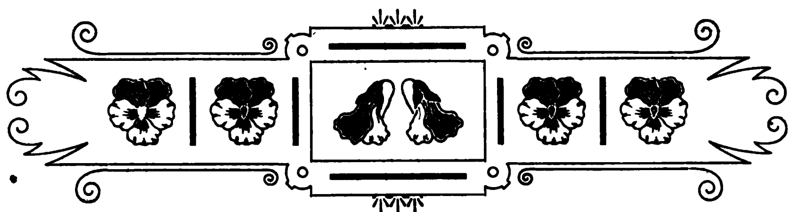
Potemtakem ni naša dežela najneznatnejša med avstrijskimi deželami, dasitudi ne obsega več nego 30. del avstrijskih tal, od vse države pa le 63. del; kar se pa tiče števila prebivalcev, obsega celo le 51. del Avstrije, vse države pa le 85. del. Kranjska dežela ni ravno gosto naseljena; dočim v tostranski državni polovici biva po 87, v vsej državi pa po 69 prebivalcev na 1 km^2, živi na Kranjskem na 1 km^2 le 51 ljudi. Pa tudi navzlic temu

ni naša dežela med deželami, v državnem zboru zastopanimi, v nobenem oziru zadnja. Kar se namreč tiče površja, so manjše še tri dežele (Salcburško, Primorsko in Šlesko), manj prebivalcev pa imata Koroško in Salcburško. Kar se pa dostaje gostosti prebivalstva, so celo štiri dežele redkeje naseljene nego Kranjska, in sicer Dalmacija, Tirolsko, Koroško in Salcburško.

Vodoravna oblika kaže precej zaokroženo celoto, iz katere nekoliko štrli le severnozahodni kot. Proti zahodu in jugu je meja tudi še nekako rogljasta; a meja proti Koroški in Štajerski je le malo upognjena, je, rekel bi, kakor daljša stran krivega sferskega trikotnika. Najbolj oddaljena kraja sta 166 *km* narazen; kjer je dežela najširja, je razdalje 91·5 *km*, ves obod njen pa znaša 629·6 *km*.

Vendar, kakor je nekdaj prorok Mihej hvalil svoj Betlehem, se smemo tudi mi ponašati s svojo domovino ter reči: Ti pa, naša Kranjska, nisi najmanjša med deželami širne Avstrije; ti si tudi že rodila marsikakega slavnega moža, imenujmo le: barona Valvasorja in Vego, Oglarja, Kopitarja in grofa Koprivo (Caprivi) in še mnogo drugih izvrstnih ter za državo in domovino zaslužnih mož!

Prirodoznanski opis.

Lega, meje, velikost in tla vojvodine Kranjske.

Vojvodina Kranjska, od l. 1815. v današnjem obsegu, pod enim knezoškofom od l. 1833., samostojna kronovina pa šele od l. 1849., leži med 45° 25′ in 46° 31′ severne širine in med 31° 16′ in 33° 22′ vzhodne dolžine od otoka Ferra. Zemljepisna širina dežele znaša torej 1° 6′, zemljepisna dolžina pa 2° 6′.

Vsled razlike v zemljepisni dolžini vzhaja solnce Jesenicam, najvzhodnejšemu kraju ob Savi na Dolenjskem, vedno za dobrih 8 minut prej nego prebivalcem Fužin (Bele peči), najzahodnejšega kraja na Gorenjskem. Ako imamo v Ljubljani poldne, manjka v Feldkirchu na Predarelskem približno še 20 minut (4 × 5) do poldneva, ker leži to mesto malone 5° zahodno od Ljubljane. V Črnovicah pa imajo tedaj že 48 minut (4 × 12) črez poldne, ker so Črnovice skoraj 12° vzhodno od Ljubljane.

Glede na razliko v zemljepisni širini se kaže tudi majhna razlika v dolgosti dneva. Čim severneje je namreč kak kraj, tem daljše dneve ima po leti in tem daljše noči po zimi. Ker pripadajo Fužine tudi med najsevernejše kraje na Kranjskem, imajo tu prebivalci ob poletnem solnčnem obratu (21. junija)

skoraj 9 minut daljši dan (seveda po zimi tudi toliko daljšo noč) nego brodar, ki južno od Črnomlja potnike prepeljuje črez Kolpo. Najdaljši dan v Fužinah traja 15 ur 39 minut, v najjužnejšem kraju Kranjske pa 15 ur 30 minut.

Od treh sosednjih dežel ločijo Kranjsko prirodne meje; drugod nima samo takih. Proti Koroškemu tvorijo 98·6 *km* dolgo mejo skoraj skozinskoz Karavanke (Grintavci), namreč od koroške Zilice do reke Kokre, kjer se vzdigujejo Kamniške planine. Te planine s Podpeškim ali Brdskim gorovjem vred in pa (78 *km* dalje) Sava do onkraj dolenjskih Jesenic tvorijo 122·9 *km* dolgo kranjsko-štajersko mejo. Nekoliko Gorjanci, nekoliko reka Kolpa s Čubranko ločijo Kranjsko od Hrvaškega, ki je naši deželi mejaš v dolžini 203·3 *km*. Najdaljša meja pa, 204·8 *km* proti Primorskemu, gre le malo časa poleg Škocjanske Reke ali nje dotokov, dalje pa nekoliko ob južnem bregu, nekoliko tudi črez Notranjski Kras, potem črez Idrijsko gorovje, v severnozahodnem koncu pa prav po slemenu Julijskih Alp.

Površje dežele Kranjske meri 9988·33 *km*². Goratega je tega površja 53·8 %, torej več nego polovico, in je večjidel planinski svet; 25·5 % površja pokrivajo griči in holmci; le 20·7 % pripada nižavju. Najvišja tla ima Gorenjsko, kjer je dolina Save Dolinke 850 *m* nad morsko gladino; nekatere stranske doline so še višje, Triglav pa meri celo 2863 *m*. Toda iz začetka se znižujejo gorenjska tla tako hitro, da je Leško-radovljiška kotlina le še kakih 520 *m* nad morsko gladino. Odtod se sicer le polagoma znižuje svet, vendar neprenehoma do Ljubljanskega polja, ki je le še 314 *m* visoko. Ako nadaljujemo to pot proti jugovzhodu poleg 581 *m* visokega Golovca, potem črez nekoliko nižjo, 2 *km* široko Šmarsko planjavo, le še 310 *m* visoko Luško dolino, dalje do izvira Krke, ki se 275 *m* nad morjem kot izdaten potok prikazuje iz zemlje, še kakih 30 *km* naprej, ob bregu Krke do tja, kjer se imenovana reka, tu le še 171 *m* nad morsko gladino, zavije proti severovzhodu, naposled črez holmce pri Toplicah, dospemo v Metliko, ki leži le še 122 *m* visoko, in do iztoka Kamenice v Kolpo, kjer leži najnižji kraj na Dolenjskem le 107 *m* nad morsko gladino. Najnižja točka na Kranjskem so pa ob goriški meji Uhanje (86 *m*) zahodnoseverozahodno od Vipave. Znižujejo se torej kranjska tla vobče od severozahoda

proti jugovzhodu, in Triglav nadkriljuje najnižjo točko za 2777 *m*. Torej je najvišji kranjski vrh nad triintridesetkrat višji nad morsko gladino nego najnižja točka na Kranjskem.

Z gorenjo Krko vzporedna, od nje le 30 *km* oddaljena Savska dolina ne pada toliko, ker ima pri izstopu iz dežele še celih 125 *m* absolutne višine. Le malo višja nego dolina ob srednji Kolpi je dolina poleg spodnje Krke (138—160 *m*). Te so poleg Vipavske doline najnižje vse dežele. Druge doline med Savo in Krko, kakor tudi prostorne ravnine sredi dežele po obeh straneh gorenje Save ležé 190—380 *m* nad morsko gladino. Zahodno od Krke na Dolenjskem in na Notranjskem, potem pri savskih izvirih so že doline 380—570 *m* visoke, nekatere poprečnice v planinah pa celo 570--950 *m*.

Tem razmeram primerno nahajamo na Gorenjskem vrhunce po 2200—2860 *m* visoke, a na Notranjskem je le malo gorá, ki bi bile višje nego 1200 *m*, nobena pa nima nad 1800 *m*; na Dolenjskem pa je najvišji vrh Goteniški Snežnik le 1291 *m* nad morsko gladino. Gorenjsko je namreč pravi planinski svet, Notranjsko je še precej gorato, na Dolenjskem pa prevladuje gričevje.

Kakor je različna zunanja oblika teh delov dežele, katerim je 1106 *m* visoki Krim srednji mejač, tako je tudi vtisk na njih prebivalce jako različen. Velikanski gorenjski svet nekako oživlja človeka in ga povzdiguje; Notranjsko s kraškim značajem in s svojimi čudopolnimi votlinami ga dela bolj resnobnega, prijazne doline in vinske gorice na Dolenjskem pa razveseljujejo človeško srce.

Dasi dandanes več ne velja stara razdelitev dežele v tri „kresije“: Gorenjsko, Dolenjsko, Notranjsko, vendar se še poslužujemo te razdelitve, ker je res naravna ter se je udomačila tudi med narodom. G o r e n j s k o obsega kranjska tla poleg gorenje Save, ob levem bregu do štajerske meje, ob desnem pa do izliva Ljubljanice v Savo. D o l e n j s k o se razprostira med srednjo Savo in gorenjo Kolpo od hrvaške meje do potoka Iške, ki se izliva v Ljubljanico. Kar je od tega potoka še na Kranjskem proti jugu ali zahodu, to se imenuje N o t r a n j s k o, ki obsega jugozahodni del dežele.

Nekoliko o zgodovini površja.

Če se oziramo pri opazovanju tal na dotične narodne pripovedke in krajevna imena, dobimo v njih marsikako pojasnilo, kako se je razvijalo zemeljsko površje. Na Kranjskem se namreč nahaja precej takih pogorij in gorá, na katerih se še natančno vidijo znaki, da so nekdaj gotovo bile zatvornice navalu gorskih potokov. Tudi narod, čigar pripovedke često dalje nazaj segajo nego zgodovina sama, pripoveduje marsikaj o tem, kako se je dežela izpreminjala v teku let. Tako n. pr. pripovedujejo, da je bila nekdaj Žirska okolica jezero, in še dandanes se večkrat pripeti, da Poljanščica poplavlja ves ta okraj; takisto tudi Kamniška Bistrica severno od Kamnika še pogosto stopa črez bregove. Jezero je na vzhodni strani najbrže segalo črez Nevlje, kajti še v 17. stoletju so tamošnjo cerkev sv. Jurja imenovali „Št. Jur ob jezeru“. Kokra, sedaj savski dotok, je tvorila jezero v svojem gorenjem toku (pri takozvanih Sedmih mostovih) še konec 17. stoletja. Toda razdevajoči sili ne samo mehanično, ampak tudi kemično delujočih vodá se je moralo mnogo teh prirodnih jezov končno vendar vdati. Le tam, kjer ni kamenje v kotlinah preveč razkrojljivo, so reke in potoki včasi zelo močni; kjer leži struga pregloboko, ali kjer ni pritisk zaradi premajhne množine vode zadosti velik, tam so se ohranile zbiralne in čistilne rupe gorskih vodá, in sicer tukaj v vsej svoji tihi krasoti, ondi pa le deloma ali samo za neko dobo.

Tako je nastalo, da vidimo na Kranjskem vse raznodobne oblike jezer: popolnoma usehla jezera, kakor je Dobrepoljska dolina; močvirja, kakor je Ljubljansko barje; presihajoča jezera, kakor je Cerkniško jezero, in končno stalna jezera, kakršna so v Gorenjskih planinah.

Da je bilo selo Otok med Radovljico in Tržičem v prejšnjih časih res otok, kakor pripoveduje ljudstvo, potrjuje tudi ime in pričujejo tudi tla. Pripovedka pa, da je stal nekdaj na Jezerskem vrhu raj, je pač pripovedka iste vrste kakor pripovedke o zlatem starem veku ali bajke o nekdanjih dobrih časih sploh. Temu primerno podnebje bi bilo v teh krajih utegnilo biti le za neogenske dobe; pripovedka bi se bila torej ohranila še izza zadnje ledene dobe, to pa ni prav verjetno.

Na mnogih krajih je še prav vidnih sledov, ki kažejo, da je imelo tudi Kranjsko svoj diluvij in hkratu svojo ledeno dobo. Množine eratičnega peska in mnogo ledeniških grobelj (moren) na Gorenjskem, podi (Karrenfelder), ki pokrivajo marsikatero visoko planoto Julijskih Alp, in jezera, ki ležijo tod že jako visoko, svedočijo, da so bili v teh krajih nekdaj ravno taki ledeniki, kakor n. pr. dandanes v Patagoniji, ki leži na južni poluti v isti zemljepisni širini kakor Kranjsko na severni poluti. V starodavnih časih je večji del dežele pokrivala voda, iz katere so moleli le najvišji vrhovi in grebeni Alp. To nam pričajo grezi, ki ležijo na planotah prej imenovanih Alp 1300 *m* visoko, nakopičena glina, ki pokriva višje apnene gore na Dolenjskem, in okameneli ostanki mehkužcev, posebno polžev in skoljk, ki se nahajajo na različnih krajih v višini 1000—1500 *m*. To pričajo tudi velikanske množine diluvijalnega proda, ki pokriva Ljubljansko polje do gorenje Save in vso spodnjo Krško dolino.

Ko so pri gradnji Južne železnice na Ljubljanskem barju vrtali in preiskavali tla, še 50 *m* globoko niso našli močnega kamenja, ampak vedno zapored se menjajoče plasti gline in peska; a zadeli so dvakrat, v globočinah 19 *m* in 27 *m*, na zelo stisnjeno, le nekaj centimetrov debelo plast suhe šote, dočim je vrhnja plast skoro 2 *m* debela. Nehote se nam vsiljuje pri tem misel, da naplavina enega diluvija ni mogla napolniti globokega kotla tega močvirja, in da se je ta premena morala trikrat ponavljati, in da je skoro nedvomno šele zadnja taka povodenj zamorila medveda brlogarja (Ursus spelaeus), čigar kosti je često najti v votlinah. Kako je pa to, da ima človeška ribica (Proteus anguineus) toliko drugačno telo kakor drugi krkoni? Saj je vendar njeno okostje po izreku znamenitih učenjakov (n. pr. prof. Hyrtla v Müllerjevem arhivu) popolnoma enako ogrodju živali „Ichtyosaurus communis“, čigar okameneli ostanki se dandanes nahajajo le še v spodnjih plasteh triasne in jurske tvorbe. Ali je res naša človeška ribica[1]) še živeči, četudi pritlikasti izprevržek onega že davno odmrlega velikanskega prednika, — ali je res plašni, nedolžni stranski sorodnik onega

[1]) Čeprav nahajamo človeško ribico tudi v nekaterih podzemskih vodah na Primorskem in v Dalmaciji, jo vendar smemo smatrati za kranjsko posebnost.

strašnega, požrešnega pradeda, — ravno tako čudoviti kakor redki ostanek onega živalstva, katero je že pred veki nehalo živeti? A dovolj o tem.

Geološke razmere.

Po geološki sestavi pripada približno 56 % dežele Južnim Apneniškim Alpam, 38 % Krasu in le 6 % diluvijalni ali aluvijalni tvorbi. Sploh se pa na Kranjskem lahko zasledujejo skoro vse stopnje tercijarne in sekundarne dobe do oglene tvorbe paleolitske dobe. Starejših sedimentarnih naplavin, posebno kristalastega skrilavca in gručave rude iz pradobe pa do sedaj na Kranjskem še niso našli, izvzemši morda felzitporfir[1]), ki se nahaja na Gorenjskem na več krajih.

Premogova tvorba je tu največ zastopana po starejših sestavah (kulmska tvorba), posebno po takozvanih ziljskih plasteh in oglenem apnencu, in to zlasti na Gorenjskem.

Ziljske plasti so zelo debele in so sestavljene iz črnosivega, največ tenkolistnega skrilavca, iz temnosivega peščenca, posejanega z belimi sljudnimi luskinami, in iz labore. Peščenec in labora sta pa precej pomešana s skrilavcem in se nahajata le tam samostojno, kjer ni skrilavca. Spodaj ležeči ogleni apnenec je sive do črne barve, zgornji pa včasi tudi svetle in ima vmes majhne plasti črnega, tenkolistnega skrilavca, ali je pa tudi kremenast in protast.

Diasna tvorba je sestavljena nekoliko iz svetlosivega skrilavca, ki je tudi take barve kakor opeka ali kri, in iz kremenastega peščenjaka, nekoliko iz sivega ali zelenkastega apnenega skrilavca in laporja, v katerih je često tudi bakrena ruda.

Triasna tvorba na Kranjskem ni samo relativno najbolj razširjena, ampak je tudi najbolj različna, kar se tiče njene razredbe in sestave; v njej ima dežela tudi največ okamenin. V spodnjem in srednjem triasu je zastopana ta tvorba posebno po verfenskih in gutenstajnskih plasteh, v zgornjem triasu pa po kasijanskih, halstatskih in rajbeljskih plasteh.

---

[1]) Ta porfir ima gosto, iz kremenjaka in živca sestavljeno temeljno tvarino s posejanimi kristali ali zrni živca, kremenjaka in tudi amfibola. Barve je rdeče do rjave, zelenkaste do rumenkastosive.

Verfenski skrilavec je sestavljen iz raznobarvnega peščenca, kateremu je poseben znak velika množina sljudnih ploščic, ki se nahajajo na njegovi površini; nemalo pa se menjava peščenec tudi s skladi temnega apnenca, ki je prepležen z belimi drstvenimi žilami. Gutenstajnske plasti imajo v sebi temnosivi in nekoliko tudi kremenasti apnenec, ki prehaja često v dolomit, apneni sprimek, ki prehaja večkrat v dolomitski sprimek, in apneni skrilavec; med njimi se pogostoma nahajajo tenke plasti črne opoke. Kasijanske plasti so sestavljene iz temnosivega, včasi dolomitskega apnenca v tankih plasteh, katere se menjavajo z opoko, iz sivih, rjavih ali zelenih grohov in lehnjaka, med katerimi so plasti apnene labore različnih barv, in iz temnega apnenega laporja. Halstatske plasti imajo v sebi največ svetlobarvni, nekoliko tudi pisani marmornasti apnenec, največ neolitske dobe, s primešanimi rogoličnikovimi kepami, ali pa tudi bele kristalaste dolomite, ki niso razvrščeni v plasti. Rajbeljske plasti pa so iz črnega, tenkoplastnega apnenca, ki je namešan z apnenim laporjem, iz raznobarvnega, prhkega, lahko razkrojljivega lehnjaka in laporja ter iz apnene labore.

Retska tvorba ima v sebi rumenkasto- do temnosivi, zrnati, bituminozni dolomit (glavni dolomit) in svetlo- do temnosivi, razpokani apnenec (strešnik). Le-tega označujejo različne vrste skoljk, onega pa to, da ima jako malo okamenin v sebi. Oba se pa nahajata v lepih, debelih, redkoma po apnenem skrilavcu ali opoki prepreženih plasteh, in sicer nekoliko med Škofjo Loko in Kamnikom, nekoliko med Ljubljano in Hrastnikom.

Jurska tvorba je izmed svojih treh stopenj: liasne, dogerske in mlevčne ali prave jurske zastopana tu le po eni sami vrsti, in sicer prva po takozvanih hirlacenskih, druga po aptiskih in tretja po stramberških plasteh. Vse tri sestoje le iz apnenca, ki je nekoliko bele ali bledordečkaste barve ter oolitske ali laborne polkristalaste sestave, nekoliko rdeče barve in je torej precej z rogoličnikom pomešan. Plasti pa niso debele in se nahajajo le posamezno med Ajdovščino in Planino in vzhodno od Triglava.

Najvišja med sekundarnimi tvorbami je kredna tvorba, ki se razprostira posebno po Notranjskem in nekoliko tudi po Dolenjskem. Ta tvorba je sestavljena na Kranjskem samo iz

močno razvitega apnenca in dolomita, katera se delita po svojem paleontološkem značaju v tri razrede: v kaprotinska apna, v komenski ribji kamen in v rudistna apna. Vrhnji steokomski plasti pripadajoča apna, po Caprotina Lonsdalii Orb. imenovana kaprotinska apna, so včasi dimkastosiva, včasi temnorumena, nekoliko sprimkasta, nekoliko bramorasta ali dolomitska in imajo bituminozen vonj, če jih razbiješ. Ribji kamen je sestavljen iz apen, ki izločujejo rogoličnik, in iz bituminoznega, temnorjavega, tenkoplastnega apnenega laporja. Te plasti leže neposredno pod rudistnimi apni; imajo pa v sebi v spodnjem debelejšem delu največ radiolitov, v višjem največ hipuritov, so svetle, belkaste barve, na površini že precej razjedene in zelo čudno razbrazdane, ožlebičene in prevrtane, včasi zelo čudne oblike, dočim tvori svetlosivi in rožasti apneni sprimek lep, pisan marmor.

Eocenska tercijarna tvorba (pri Postojini) je sestavljena v spodnjem delu iz „kozinskih plasti“ ter iz numulitov in mačinskih plasti v zgornjem delu.[1]) Kozinske plasti, glavni člen liburenske stopnje, imajo v sebi največ temnobarvnih, krhkih, sladkovodnih apen, vmes se pa nahajajo tenke plasti črnosive laporjeve gline in semtertja tudi skladi rjavega premoga. Numulitska apna spodnjega eocena so različno siva in imajo v sebi čista morska apna, ki so ali zelo trda in kremenasta ali prhka, skrilasta ali glinasta. Mačinske plasti zgornjega eocena so sestavljene iz glinenega in apnenega laporja, iz peščenjaka in labore. Laporji tvorijo največ skrilave plasti, so pa včasi tudi peščeni in bogati sljud ter zatorej hitro razpadajo. Njih barva je višnjevkasta, rdečkasta ali rumenosiva. Peščenjaki istih barv in tudi s sljudnimi luskinami posejani tvorijo močne sklade med laporji. Dočim imajo zadnje poleg drugih okamenin često še nekega kratkorepega raka (Cancer brachychelus Reuss) v sebi, se nahajajo v peščenjakih le deloma zogleneli ostanki rastlin, posebno alg. Labore se nahajajo največ le v nižjih plasteh zgornjega eocena in se menjavajo z laporji in peščenjaki; sestavljeni so iz prožnih, odtrganih kosov apnenca, ki je zvezan

[1]) Neocenski tercijarni tvorbi pripadajoče in na Kranjskem se nahajajoče okamenele rastline so med drugimi: Cinnamomum spectabile in C. Rossmäsleri Heer, Laurus princeps Heer, Quercus lignitum in drymeia Ung., Rhamnus aizvon Ung. Apocynophyllum Sotzkianum Ett. Castanea atavia Ung.

Gorenjska narodna noša.

z neko laporasto, peščeno mešanico. Tudi gorenji eocen ima v sebi sklade rjavega premoga in poleg njih tudi ilovnati, črni skrilavec.

Neogenska tercijarna tvorba pa je na Gorenjskem in Dolenjskem zastopana po sockenskih in ivniških plasteh, mediteranski stopnji, litavskih apnih in kongerijskih plasteh. Socenske plasti (spodnja akvitanska stopnja), nekoliko sladkovodne usedline s čistim rjavim premogom, nekoliko morske naplavine, so sestavljene največ iz opoke in peščenjaka, redkeje in le deloma iz apnatega kamenja, so pa bogate po okamenelih ostankih sesalcev. Mediteranska stopnja, ki sestoji posebno iz morskih naplavin, je zastopana po glinah, sipah, peščenjakih in litavskih apnih. Le-ta so nekoliko gosti, nekoliko sprimkasti apnenci in apnena labora svetlejše barve; apnenci se nahajajo največ v klečnatih skalnatih skupinah, labora pa tudi v plasteh. Kongerijske plasti končno so železnate, peščene gline, podobne puhlici, rumenkaste, rdečkaste (terra rossa) ali rjavkaste barve, večinoma prstene in prhke.

Diluvijalna tvorba velikega Ljubljanskega polja in barja in doline med Kostanjevico in Krškim je sestavljena nekoliko iz plasti gramoza, nekoliko iz raznega mlakužnega blata. Gramoz se nahaja ali sam kot prod ali pa zvezan s sigo v močno kamenje kot sprimek, ki je često zložen v sklade. Mlakužna blata so peščene gline navadno rumenkaste barve (puhlica) in so rodovitno polje.

Recentna ali novejša tvorba, tudi aluvij imenovana, ima slične naplavine proda in rodovitnega blata. Samo te spadajo v zgodovinsko dobo, da, one trajajo še dalje; nahajamo jih povsod na bregovih ali na tistih krajih, katere voda poplavlja.

Diluvijalna tvorba tvori mejo nekoliko tudi med Vzhodnimi Alpami in Krasom. Na obeh straneh te črte se razprostirajo severozahodno od Kranjskih Alp, na eni strani do Nevljice in Motnice, na drugi do Sore. Predalpska krajina sega od zgoraj imenovanih rek tam do spodnje Krke, tukaj do Vipavščice in Ljubljanice. Ostali del dežele spada največ h Krasu. Med Alpami in njih predgorjem se razprostira po Gorenjskem velika Posavska dolina; med Predalpsko krajino in Krasom pa leži Ljubljansko barje.

Goropis.

»Slovenec! tvoja zemlja je zdrava,
Za pridne nje lega najprava;
Polje, vinograd, gora, morjê,
Ruda, kupčija tebe redê«.
Vodnik.

Če prihaja potnik ob času, ko dozoreva ozimno žito, o lepem vremenu proti večeru iz ozke Savske doline navzgor do Zaloga, nenadoma se mu tukaj odpre kos sveta v neznani krasoti: Ljubljansko polje. Na desno in na levo se razmika večjidel lepo obraslo pogorje, ki mu je dotlej kratilo razgled, prikaže se pa strmečim očem velika ravnina, polna cvetočih rastlin, polna dozorelega žita. Šele v neki daljavi jo obrobljajo, zlasti proti zahodu in severozahodu, sinje gorice, za katerimi se vidijo stopnjema sive in sivkaste rebri; zadnji, že nekako megleni vrhunci in hrbti so pa Julijske Alpe in Karavanke, ki so naravne meje severozahodnemu kotu dežele Kranjske. Nič pa ne zanimlje potnika bolj nego na severni strani v nebo kipeče Kamniške planine, katerim iz razpok in strug izgineva sneg jedva med Velikim in Malim Šmarnom. Ker namreč tu ne ovira razgleda previsoko predgorje, kažejo se te planine toliko višje, kolikor bližje so od prej imenovanih. Sive, razpokane stene, ki so ob solnčnem zahodu nekako modrikaste, in ostri vrhunci, ki jih zadnji žarki zahajajočega solnca rdečijo — so občutljivemu tujcu prizor, ki ga ne pozabi lahko.

To gorovje pa ni samo od daleč tako mično, še dokaj lepše se pokaže onemu, ki se mu bliža ter stopi na pravi svet Gorenjskih planin. Ako prehodiš podolžnice savskih izvirov ali poprečnice savskih dotokov in pritokov ob Kamniški ali Tržiški Bistrici, ob Kokri ali Radovini — koliko različnih prizorov, koliko mnogovrstnih podob se ti nudi! Tu prijetna dolinica, tam mračne tesni, grozen preduh; tu mikavna goščava, tam strašno skalovje! Kdor pa ima veselje do hribolastva in gre bodisi na bolj zložne bregove Karavank, bodisi na bolj strme pečine Julijskih ali Kamniških planin, prehodi gozde, hosto in grmovje ter pripleza slednjič črez golo, čudno razdrapano skalovje na vrhove: na Stol, Storžič, Grintavec, Triglav in druge.

velikane, ta lahko občuduje razglede, katerim ni mnogo enakih niti v lepoti niti v veličastvu. S kakega strmega vrhunca, n. pr. v srednjih Karavankah, se lahko diviš čudovitim slikam velikanskega gorovja, ki se kopiči proti vzhodu in proti zahodu; občuduješ tu šilaste vrhe in ostre hrbte Julijskih planin, gledaš tam Pokljuko in Jelovico, obširne, puste planjave in groblje, strme stene in zobate robove Kamniških planin. Z nekako posebno zadovoljnostjo se naposled odpočije oko na prostrani Gorenjski ravnini, ki se skoro brez prenehljaja razteza 45 *km* daleč proti jugojugovzhodu, polna senčnatih gajev, plodnih njiv, sadnega drevja, ličnih vasic in belih cerkvic.

Pa ne le, da je ta ravnina večja nego vse druge doline v Alpah, še druga posebnost se nam kaže na severozahodni meji Kranjskega, kakršne ne nahajamo tudi na Sv. Gothardu v Švici. Podolžnico namreč, ki se razteza od vzhoda proti zahodu ter Karnske Alpe loči od Julijskih Alp, prekrižuje ravno ob koroški meji poprečen razor tako, da so na primerno majhnem prostoru štirje prelazi do čisto različnih porečij. Južno od Predela pelje en razor v dolino Koritnice—Soče, ki deli Julijske Alpe v zahodne in vzhodne; zahodno teče potok Bela proti reki Tulmentu (Tagliamento); na severni strani preteka Zilica Karnske planine, ki jih nadaljujejo Karavanke, vzhodno pa prideš črez Rateško razvodje (848 *m*) v dolino, kjer izvira Sava Dolinka.

Dežela je povečjem gorata, kajti 79 % nje površja pripada višavju, ravnine pa zavzemajo le do 21 % tal. Na severozahodu vojvodine Kranjske se razprostirajo Južne Apneniške Alpe, katerih deli so Julijske Alpe, Karavanke in Savinskim planinam pripadajoče Kamniške planine. Alpe ločijo od Krasa reka Vipavščica, cesta iz Vipavske doline na Vrhniko, nadalje prehod v Krško dolino, Krka in Sava.

Julijske Alpe.

Julijske Alpe delé Zilica, Predel, Koritnica in Soča v vzhodne in zahodne Julijske Alpe. Že po tej razpredelbi vidimo, da je na Kranjskem le del vzhodnih Julijskih Alp, to je del, ki se razprostira od goriške meje proti severu in vzhodu, oklepajoč

v velikem loku Bohinjsko dolino. Na severu je meja proti Koroškemu v Zilico tekoči Beli potok, nadalje Rateško razvodje in Sava Dolinka, na vzhodu Sava do Kranja in na jugu cesta iz Kranja v Škofjo Loko in savski dotok Sora.

Julijske Alpe se začenjajo med Kranjem in Škofjo Loko z neznatnim gorovjem, katerega najvišji vrh je Sv. Jošt (860 *m*), in imajo na razmerno malem prostoru mnogo visokih vrhov. Spočetka se raztezajo v severozahodni smeri, potem pa proti zahodu v velikem loku ob obeh bregovih Save Bohinjke do Triglava in odtod zopet v severozahodni smeri do Mojstrovke. Nadalje prehaja glavni greben v zobčasti črti v zahodno smer, in nad 90 *km* dolga proga se končuje v skrajnjem severozahodnem kotu z Vršičem ob kranjsko-koroško-goriški meji. Od glavnega grebena se cepi več stranskih panog, med katerimi je deset poprečnic in jarkov, ki prihajajo od znožja Julijskih Alp, imajo povečjem severno in severovzhodno smer ter se stekajo v podolžnico Save Dolinke in v nje zahodni podaljšek.

Julijske Alpe prepadajo strmo proti Savi na severu; razorane so z globokimi debrimi in imajo strm greben, iznad katerega se vzdigujejo goli vrhovi; v odstavkih se znižujejo proti vzhodu. Poprečna višina vrhov je med 2500 in 2600 *m*. Najvišji vrhovi so sestavljeni iz dahstajnskega apnenca in semtertja tudi iz dolomita. Za podlago imajo gore ziljske premogove sklade in na teh halstatske in rajbeljske sklade triasne tvorbe. V dolinah nahajamo apnenec, peščenec in premogove skrilavce, na severu Sorice pa apnence kredne tvorbe, peščenec in lapor. Izmed drevja raste najviše gori macesen, ki se le težko bori z viharjem in uničujočimi plazovi. Še više gori najdeš le še ruševje po strmih obronkih in planinske pašnike, ki dajo živini sočno hrano. Blizu skalnih vrhov cveto še bele pečnice (očnice) in znana Campanula Zoysii, in poleg drugih planinskih cvetic diči Julijske Alpe sloveča Triglavska roža.

V skrajnjem severozahodnem delu je Vršič (1918 *m*). Od njega gre glavni greben Julijskih Alp proti vzhodu do ostrorobate Žagice ali Mernika (2345 *m*). Na tem grebenu je strmi, 2678 *m* visoki Mangart, ki je po višini druga gora v Julijskih Alpah in se na južni in severni strani odlikuje po svojih krasnih oblikah. Razgled z Mangarta je jako lep ter sega od Štajerskih

planin črez veličastne Visoke Ture z mnogimi ledeniki in poprečnicami do južnotirolske Vedrette Marmolade, črez Koroško in Tržiški zatok; v bližini pa so Kanin, Viš, Triglav i. dr. Severozahodno od Mangarta je Mali Mangart (2506 *m*). Zahodno od škrbine se cepi od glavnega grebena stranska panoga v severni smeri, ki gre črez Kepo (2076 *m*) proti severozahodu.

Zahodno od te panoge je Remšniška dolina. Ta se začenja na prej omenjenem skalnem grebenu, ki veže takozvani Predelski Vršič z Mangartom, in sega do Fužin (Bele peči). Severno od Kepe je Črnega potoka dolina, ki se tudi pri Fužinah končuje. Tretja dolina v tem delu je Lana med Mangartovim znožjem in Savo Dolinko. V tej dolini sta krasni Klanški jezeri tam, kjer se od Žagice črez Zadnjo Ponco (2258 *m*) in Veliko Ponco ali Poldnico[1]) (2280 *m*) segajoča stranska panoga najbolj približuje zahodni stranski panogi.

Od Žagice ima glavni greben južnojužnozahodno smer približno 2·5 *km* do prekrasnega Jalovca, od katerega gre južna stranska panoga do Bolca na Goriškem. 2655 *m* visoki Jalovec (Jelovec) je po višini tretja gora Julijskih Alp. Razgled z Jalovca je prav poučen za bližnje okrožje. Od Jalovca se vzpenja 2000 *m* visoki in 4·5 *km* dolgi glavni greben proti severovzhodu črez Travnik (2200 *m*) do Mojstrovke, ki ima dve 2367 *m* in 2332 *m* visoki kopi. Od severovzhodne nižje kope se ločita dve stranski panogi, ki sta poprečno 1500 *m* visoki. Med zahodno teh panog in Zadnjo in Veliko Ponco je romantična dolina Planica, ki je najvišja med Žagico, Jalovcem in Travnikom in sega do Rateškega razvodja. Sredi Planice med Zadnjo Ponco in Mojstrovko je Nadiža, pravi izvir Save Dolinke, v višini 1203 *m*. Med stranskima panogama, ki se ločita od Mojstrovke, je dolina Mala Pišnica, ki prihaja od sedla Vršca črez neko škrbino severovzhodno od Mojstrovke in sega blizu do Kranjske gore.

Od Mojstrovke do Stenarja (Štajnarja) ima glavni greben južnovzhodno smer in nosi mogočne vrhove. Med Mojstrovko in Prisojnikom (Prisankom) je 1616 *m* visoko sedlo Vršec (Mojstrovka), ki je važen prehod iz Kranjske gore v goriško

[1]) Poldnica (skrajšano »Ponca«) se imenuje v teh krajih omenjena gora, ker je v Ratečah ravno poldne, kadar solnce stoji nad njo.

Trento. Južnovzhodno od sedla štrli Prisojnik (Prisanek) (2555 *m*) kot lepa piramida s prav lepim razgledom. Vidijo se

Jalovec.

Južne Apneniške Alpe do tirolskih Dolomitov, Osrednje Alpe od Golovca dalje črez Visoke Ture, Savska dolina, Ziljska dolina,

Vrbsko jezero, Beneška nižina i dr. Od Prisojnika gre proti severu sicer kratka, a ležičava panoga Velika glava.

Glavni greben se razteza črez škrbino Korito do Razora[1]) (2601 *m*), ki se ponaša z gotiškimi oblikami in tankim vrhom. Potem se znižuje greben do ploščnatega in podolgastega Kriškega sedla (2257 *m*), nad katerim se vzdiguje Križ (2435 *m*). Mogočna stranska panoga se loči v severni smeri od Križa in sega do široke in pečevnate stene Škrlatice z Rogico (2584 *m*) in Suhim plazom (2643 *m*), ki je v marsičem sličen južnotirolskim Dolomitom. Škrlatica s Kukovo goro (2425 *m*) in Vrtaškim vrhom (1899 *m*) sega blizu do Mojstrane, severno od Suhega plaza se razprostirajoča panoga pa s Punco (2400 *m*), Špikom (2471 *m*), Ferdamanovo Polico (2350 *m*) in Črnim vrhom (1526 *m*) sega blizu do Kranjske gore.

Tu se izteka v Savsko podolžnico Velika Pišnica, obkrožena z mogočnimi zobčastimi vrhovi, ki jo zapirajo proti severozahodu, jugu in vzhodu kot veličastno amfiteatralsko ostenje. Ti gorski velikani so nam že znana Mojstrovka, Prisojnik, Razor, Križ, Rogica, Suhi plaz in Škrlatica. Južnovzhodno od Kranjske gore je Martulikov jarek, ki sega do znožja Špika, Kukove gore in Škrlatice. Gorenji del Martulikovega jarka s slapom, zlasti pa visoka kadunja, ki jo obrobljajo raztrgani roglji in stolpi Škrlatice in Suhega plaza, spada med najveličastnejše alpske krajine.

Pri Stenarju (2506 *m*) prehaja glavni greben Julijskih Alp v južno smer; od njega se cepi proti jugozahodu 2418 *m* visoki Pihavec (Bikovec), široka gora z vrhom, ki je sličen topemu rogu. Važen prehod v tem delu je med Stenarjem in Pihavcem na severu in Zelenico na jugu škrbina Luknja (1779 *m*), ki veže dolino Vrata s Trento. Zelenico veže takozvano Bolško snežišče z orjaškim Triglavom.

---

[1]) L. 1896. so začeli vojaški maporisci iznova načrtavati Avstrijsko-ogrsko državo. Načrtan je že del Triglavskega pogorja, in sicer med drugim tudi okoliš Razora, ki je bil izgotovljen l. 1899. Primerjamo li prejšnji načrt Razora iz l. 1878. z novim načrtom, vidimo jako veliko razliko med obema načrtoma. Skoraj ne bi verjeli, da oba zemljevida predočujeta eden in isti okoliš, tako znaten je napredek v mapiranju in kartografiji.

Prisojnik s Triglavom v ozadju.

Triglav (2863 *m*)[1]) je najvišji vrh vzhodnega dela Južnih Apneniških Alp tja do Sekstenskih Dolomitov na Tirolskem. Na veliko daljavo ne najdeš tako visoke gore. Proti severozahodu nahajamo šele v premočrtni dalji 70 *km* Reiseck, ki je višji, in nad 100 *km* oddaljeni Južnotirolski Dolomiti in Visoke Ture nadkriljujejo naš Triglav. Na druge strani neba ne ovirajo razgleda s Triglava višje gore, omejuje ga le krivina zemeljskega površja. S Triglava občuduješ Severnoitalsko nižino do Jadranskega morja in njega obalo proti Reki, Dalmatinski Kras in skrajnji rob Balkanskega Krasa. Bliže pa vidiš Hrvaško, Štajersko, morju slično Ogrsko nižino, Kranjsko, Koroško in Tirolsko z vsemi velikanskimi pojavi gorskega sveta. Razgled s Triglava spada med najveličastnejše in najrazsežnejše v Alpah. Ta velikanski razgled tekmuje z najlepšimi pogledi z evropskih orjakov.

Triglav ne zaostaje za svojimi švicarskimi tekmeci glede na razsežnost in veličastnost razgleda, a tudi ne glede na krasoto in raznovrstnost svoje tvorbe. Triglav opeva Baumbach v Zlatorogu:

»Molčé orjaki zró me v led zaviti,
Kadár na tebi mi srcé igra;
Itálija pod mánoj v solnčnem sviti
Pozdravlja me in sinji val morjá.«

Vrhu Triglava je Aljažev stolp[2]), ki je najvišja stavba ne le

[1]) Absolutna višina Triglava je po najnovejšem merjenju 2863·10 *m*, oziroma 2865 *m* glede na strešni rob Aljaževega stolpa (od tal do strehe 1·90 *m*). Triglav ni le najvišja slovenska, ampak tudi najvišja slovanska gora, ker Kavkaza s 5664 *m* visokim Elbrusom ne moremo prištevati slovanskim goram. Ob Kavkazu stanuje 7·5 milijonov ljudi, in med njimi je le 2·3 milijona Rusov, večji del prebivalcev pa pripada neslovanskim kavkaškim gorjancem. Nadalje stanujejo v kavkaških deželah Armenci, Georgijci, Tatari, Grki, Kurdi in dr. V kavkaških deželah so torej neslovanski narodi v veliki večini, in zategadelj Kavkaza ne moremo prištevati slovanskemu gorovju.

[2]) Ta stolpič je na svoje stroške postavil znani slovenski turist Jakob Aljaž, župnik na Dovjem, v čigar župniji stoji deloma slovanski velikan Triglav. Podaril ga je ustanovitelj Slovenskemu planinskemu društvu. Ta stolp je sedaj državno triangulacijsko znamenje. Vojaški inžener nadporočnik Ludovik Guttmann je dal 24. julija l. 1896. zakopati ravno sredi stolpa 50 *cm* globoko podzemsko znamenje (ploščo z rdečim križem in zapečateno steklenico). V steklenici je listina, ki slove slovenski: »To trigonometrijsko točko je ustanovil c. in kr. vojaški trigonometrijski oddelek dne 24. julija l. 1896. za vlade Njegovega c. in kr. Apostolskega Veličanstva Franca Jožefa I.«.

na Slovenskem, ampak sploh po slovanskem svetu. Okrogli stolp je izdelan iz najboljše železne kovine, je 1·90 *m* visok in ima

Velika Pišnica.

v premeru 1·25 *m*. Štiri okna so obrnjena proti glavnim stranem neba. Prostora je v njem za 4 do 5 oseb. Štiri močne bakrene

vrvi, ki so vrhu stožčaste strehe zavite v klobčič, so izpeljane v skale in vanje krepko pritrjene, peta bakrena vrv pa drži v bližnje snežišče na severni strani okoli 30 *m* daleč, da odvaja strelo od stolpa. Stolp je okoliinokoli obložen z 1 *m* visokim kamenenim zidom, da uspešneje kljubuje viharju.

Kakih 55 *m* niže pod Aljaževim stolpom ob potu med škrbino in vrhom je Staničevo zavetišče, katero je postavilo Slov. plan. društvo v spomin Valentinu Staniču, prvaku ne le slovenskih, nego tudi inorodnih turistov. Zavetišče je iz skale izstreljena lopa, ki je 2·40 *m* dolga, 2·20 *m* široka in 2 *m* visoka in ima prostora za osem oseb sedečih ali šestnajst stoječih. Pri vsej stavbi ni prav nič železa zaradi strele. V skali pod Triglavovim vrhom je vzidana marmornata spominska plošča, ki ima tale napis: „V spomin Valentinu Vodniku, ki je bil na Triglavu dne 29. avgusta 1795. leta.

Sklad na skladu se vzdiguje
Golih vrhov kamen zid;
Večni mojster ukazuje:
Prid' zidar se lès učit!

Ob severovzhodni strani mogočnega Triglava je edini kranjski ledenik, katerega nazivljejo Zeleni sneg. Mali ledenik ima navadno velike razpoke, do 20 *m* globoke.

Zahodno od Triglava se odstranjuje med Zelenico in Bolškim snežiščem mogočna in dolga panoga, ki ima do Lanševice južnozahodno smer in se razteza od tam proti vzhodu do Vogla (1923 *m*); tu prehaja v vzhodno smer in teče v tej smeri do Možica (1604 *m*) in od tam proti jugovzhodu do Zlatnika (1550 *m*), kjer se končujejo na Kranjskem Julijske Alpe. Od izvira Belega potoka do Zlatnika tvorijo Julijske Alpe kranjsko-goriško mejo v dolžini 68 *km*. Ta panoga oklepa v velikem loku Bohinjsko kotlino in ima še več nad 2000 *m* visokih mogočnih vrhov.

Od Kanjavca (2570 *m*), s katerega je malone enak razgled kakor s Triglava, drži proti jugu dolgi greben Tičarice proti Bohinjskemu jezeru in tvori vzhodno ograjo Jezerske doline, v kateri so Sedmera Triglavska jezerca. Planota Sedmerih jezerc je na jugu one prav puste planote, ki se razprostira med Kanjavcem, Debelim vrhom, Mišljim vrhom in Triglavom. Od

Kanjavca proti jugovzhodu gre druga panoga črez Hribarice in Privov vrh (2046 *m*) proti grapi Mostnice; od te panoge se cepi proti Velemu polju Mišelj vrh (2346 *m*) in proti jugu Debeli vrh (2393 *m*). Med Tičarico in omenjeno vzhodno panogo so planine Ovčarija, Dedno polje, Pri jezeru in Jezerce.

Aljažev stolp vrhu Triglava.

Velo polje je lepa gorska kotlina, ki jo omejujejo visoke gore in sicer na severozahodu Triglav in na zahodu Mišelj vrh. Med Vršacem in Triglavom je Šmarjetna glava, na jugu so pa drugi skalni vrhovi. Na vzhodu se vzdiguje Tolstec in na severu

Vrnar. Na Velem polju je Valentina Vodnika planinska koča Slov. plan. društva.

Zahodno od Kanjavca je Vršac (2194 *m*), ki je sestavljen iz popolnoma preperelega apnenca; v geološkem oziru je znamenit po svojih okameninah. Blizu je Kanjavsko sedlo, ki vodi v Trento. V južnozahodni smeri sta Lipač (2450 *m*) in Vogel (2350 *m*) in temu na jugu škrbina Velika Vrata (1945 *m*), piramidi slični Kal (2003 *m*) in škrbina Mala Vrata (približno 1850 *m*).

Vzhodno od tu navedenih vrhov in škrbin je gorska planota Komna ali Na Kalu (1607 *m*), ki se razprostira do grebena Velike in Male Tičarice. Prava Komna se nazivlje v ožjem zmislu visoka skalna planota pri Črnem jezeru, ki sega od znožja Vogla do Kanjavca ter se razprostira vzhodno proti Jezerski dolini, zahodno pa do škrbine Velikih Vrat. Od Bohinjskega jezera črez Komno je jako težaven pot v gorenjo Soško dolino. Na Komni je večkrat prav gosta megla, v kateri tudi najizurjenejši potnik lahko zgreši pravi pot in hodi ves zmešan po ves dan okrog, a na večer pride zopet na isto mesto, kjer je bil zjutraj. Več ljudi se je na ta način že na Komni ponesrečilo, ker niso mogli najti pravega pota. To nevarnost je odpravilo pred nekaj leti Slov. plan. društvo s tem, da je pot tako gosto zaznamenovalo, da tudi v hudi megli ne moreš zaiti.

Pri Lanševici (2004 *m*) prehaja kranjsko-goriški mejni greben v južnovzhodno smer. Tu sta Mali Bogatin (1978 *m*) in Veliki Bogatin (2008 *m*). O tej gori pravijo, da je polna zlata in srebra, in da je v njej zakopanega 700 voz blaga. Zato lahkoverni ljudje radi po Bogatinu kopljejo. O Bogatinu pravi Baumbach v Zlatorogu:

»Rog kozlov namreč doli v Bogatinu
odpre duplino, kjer leže zakladi
tako obilni, da, če pride ponje
voz sedemsto, ni moč jih razpeljati.«

Zlatorog je vodil čredo belih koz pod Triglavom. Zlati rogovi so bili ključi do Bogatinovih zakladov. Neki trentarski lovec ga hoče ustreliti, a Zlatorog ga sune v prepad. Bohinjci pravijo, da odpira Bogatinova vrata Triglavska roža („roža mogota“), ki po Baumbachovem tolmačenju raste iz krvnih kapelj ranje-

nega Zlatoroga in ima čudotvorno moč. V Bogatinu je še zdaj velika duplina, ki je slična obokani cerkvi.

Južnovzhodno od Bogatina so Kuk (2086 *m*), Škrbina (1997 *m*) in Vogel (1946 *m*); odtod ima greben vzhodno smer. V tem delu so Rodica (Hradica 1964 *m*), 1989 *m* visoki Visoki

Vodnikova koča na Velem polju.

vrh (Hochkogel) in znana Črna prst (1845 *m;* Bohinjci jo tudi nazivljejo „Skrile" in severni obronek Črno goro). Črna prst je sicer nižja od drugih Triglavskih velikanov, ki jo povečjem glede na višino nadkriljujejo. Slovi pa zaradi krasnega

razgleda, ki ni le obsežen, ampak tudi zelo slikovit. Na zahodu in severu občuduješ visoko se vzdigujoče apneniške orjake, in sicer Julijske planine in Karavanke in na vzhodu Kamniške planine; ob znožju vidiš mirno Bohinjsko jezero in Bohinjsko dolino, na jugu pa uzreš položni, s sočnatimi livadami in lepimi gozdovi obdani Porezen, in črezenj ti sega pogled v vednovečjo daljavo na Jadransko morje in Beneško nižino. Razgled s Črne prsti spada gotovo med najlepše v Avstrijskih Alpah.

Črna prst je pa tudi na glasu zbok nenavadnega in mnogovrstnega rastlinstva; rastlinoslovci ji zato pravijo „rastlinski vrt“. Tu rasto: Geranium argenteum (krvomočnica), ligusticum Seguieri (luštek), pedicularis Hacquetii, horminium pyrenaeicum, ranunculus hybridus Ptora (zlatica), snežnobele pečnice i. dr. Triglavsko pogorje se vidi kakor velikansko sivo pečevje, nad katerim se vzdiguje visoka Triglavova piramida. Na sedlu pod vrhom je prava črnica, ki je najbrž nastala iz rastlinskih ostankov. Na severu je navpična stena in pod njo kotlina z Liscem (1346 *m*) zahodno od Črne gore (1607 *m*). Na planini pod Liscem je Orožnova koča Slov. plan. društva. Na vzhodu Črne prsti je Baško sedlo (Rindloch spec. zemlj.) 1273 *m* visoko; pri Možicu gre greben proti jugovzhodu do Zlatnika, ki je severozahodno od vasi Sorice.

Triglav je gorski sklop, od katerega se razprostirajo na štiri različne strani velezanimivi grebeni. Od Triglava se vzpenjajo proti severovzhodu Triglavske stene, ki se vilasto cepijo v podaljšek Cmir (2391 *m*), in 2294 *m* visoki Urbanov vrh (Urbanova špica), med katerima so podi. Od Urbanovega vrha gre panoga Črna gora proti severovzhodu blizu do Mojstrane. Od Triglava blizu do Mojstrane se razprostirajoči greben je 10 *km* dolg in loči dolini Vrata in Kot.

Med Škrlatico in Črno goro so Vrata; to je ona divjeromantična dolina, ki se razprostira od Mojstrane ob Bistrici v južnozahodni smeri do Triglavovega znožja. Dolina je tri ure dolga, spočetka ozka in se proti Triglavu bolj razširja. V tej dolini je krasni slap Peričnik in poldrugo uro od tega oddaljena Aljaževa koča Slov. plan. društva s krasnim pogledom na Triglav in njega mogočne sosede. Na Slovenskem ne najdeš

Grožnova koča na Črni prsti.

izlepa bolj divjeromantične doline.[1]) Ob desni in levi strani obdajejo to dolino skalne stene in orjaški vrhovi, kakor n. pr. Zeleni plaz, Cmir, Begunjski vrh, Stenar, Suhi plaz in Dovški križ. Te stene so navidezno sceloma; nikjer ne opaziš prehoda, ampak le navpične pečine, strme jarke in razpokline. Ob koncu doline se vzdiguje v vsem veličastvu Triglav, in temu na severozahodu vodi pot strmo po gruščn na prelaz Luknjo. S konca Vrat je izpeljan težaven pot po strmem severnem pobočju Triglavovem do Begunjskega vrha, odkoder gre pot na Triglav. Spomladi pa do meseca julija lahko občuduješ pri Aljaževi planinski koči nebroj plazov, ki dreve in bobné z vseh strani v dolino Vrata. Diven je pogled na te polzeče plazove.

Od Malega Triglava se vzpenja v severovzhodni smeri greben, ki je najvišji v Rjavini (2534 *m*) in se končuje s Srednjim vrhom pri Gorenji Radovini. Med Srednjim vrhom, Rjavino, Črno goro in Urbanovim vrhom je dolina Kot, ki sega na visoko koritasto planoto Pekel pod Triglavskim ledenikom. L. 1895. je videl neki turist ob oblačnem vremenu na laseh svojega vodnika na „Gubah“ pod Peklom Elijev ogenj, t. j. šumeče plamenčke. Ta električni pojav večkrat opazujejo v meteorološki opazovalnici vrhu Sonnblicka v Visokih Turah. Pod steno Begunjskega vrha pa so nevelika Triglavska snežišča.

Od Velikega Triglava se razteza črez Mali Triglav[2]) (2740 *m*) proti Rjavini greben Kredarice, spočetka proti

[1]) Prijatelj našemu pesniku Valentinu Vodniku in navdušen hribolazec in občudovatelj prirodnih krasot, grof Franz Hohenwart, je želel še v visoki starosti še enkrat videti Vrata in znamenito Triglavsko gorsko skupino. Bolehen in slaboten se je l. 1837. na večer svojega življenja še enkrat peljal na »kripci« v Vrata. Vrnil se je popolnoma zadovoljen, da mu je bilo še enkrat mogoče občudovati toli priljubljeni planinski svet.

L. 1841. je prišel v Vrata v družbi ljubljanskega muzealnega kustoza Freyerja saksonski kralj Friderik Avgust, ki je že mnogo potoval po planinah in najlepših deželah. »Nikdar nisem pričakoval tako divnega prizora, in zares ni izlepa drugod najti tako krasne slike v nebo kipečih velikanov«, je rekel kralj svojemu spremstvu. Iznenaden ob tem pogledu, je kralj sedel na skalo in narisal Triglavsko skupino v svojo beležnico.

[2]) Mali Triglav je Vodnikov Vršac, katerega opeva v znani krasni odi, ki je pravi biser Vodnikovih pesmi. V tej odi opisuje prekrasni razgled s slovenskega »Parnasa« in vzvišeno opeva prirodne krasote naših planin. V prvi izdaji Vodnikovih pesmi (Pesme za pokushino, v Lublani, natisnene po

vzhodu in nadalje proti severovzhodu. Ta greben loči dolini Kot in Krmo. Kredarica se razširja v majhno planico, ki jo obdajejo tuintam skalne stene. Loči jo le nekaj metrov globoka škrbina od Malega Triglava. Razgled s Kredarice je brezprimerno obsežen in krasen, le proti Bolcu in Trenti ni videti, na vse druge strani pa imaš isto velikansko obzorje kakor s Triglava; zlasti diven je pogled doli v Vrata. Na Kredarici se stekajo vsa pota, ki vodijo na Triglav, in sicer eden iz Bohinja črez Velo polje in druga iz Mojstrane, in sicer eden po dolini Kotu in drugi po Krmi.

Ob stiku teh treh potov na južnovzhodnem koncu Kredarice se ponosno vzdiguje blizu stene Malega Triglava v višini 2500 *m* l. 1896. otvorjena Triglavska koča Slov. planinskega društva. Ta krasna in prostorna planinska koča, ki stoji na najugodnejšem mestu, je najvišja izmed vseh planinskih koč v Julijskih Alpah. Vrh Kredarice meri 2515 *m*. Triglav se ti kaže s Kredarice z dvema kopama, kateri loči nizka škrbina; globoko doli proti Kotu se pa razprostira Triglavski ledenik.

Od Triglava gre glavni greben proti jugovzhodu črez Vrnar (2224 *m*) in 2270 *m* visoki Tolstec (Tošč) do Velikega Draškega vrha (2242 *m*), kjer se cepi od glavnega grebena proti severovzhodu stranska panoga, ki prepada s strmimi stenami proti Krmi in oklepa na drugi strani precej obsežne gorske planote na severu Bohinjske doline. Med Rjavino in Srednjim vrhom na zahodu, Velikim in Malim Draškim vrhom (2132 *m*), Lipanskim vrhom (1959 *m*), Debelo pečjo (2017 *m*) in Klečico (1893 *m*) na vzhodu se razprostira dolina Krma, ki se deli v Gorenjo in Spodnjo Krmo. Skozi Krmo vodi sicer nekoliko daljši, a najzložnejši pot na Kredarico. Južno od Mojstrane se združuje pri Gorenji Radovini Krma s Kotom in vodi mimo Jerebikovca do Mojstrane ob Savi Dolinki.

Južnovzhodno od Mojstrane, po Kotnici od Srednje gore in po Radovini od Pokljuke ločena, je med Savo Dolinko in Ra-

Joanesu Rezerju 1806«) je na strani 24. natisnjena oda »Verſház«, narviſsi sneſhnik sa Triglavam«, z opazko »podoba je ſpredi«. Ta podoba v bakrorezu nam kaže Veliki in Mali Triglav in Kredarico z nekaterimi bližnjimi vrhovi, nadalje Savico in Bohinjsko jezero s cerkvico sv. Duha. Vsa skupina je posneta z bohinjske strani. — Glej moj spis »O Vodnikovem Vršacu« v Planinskem Vestniku l. 1899., str. 24. i. d.

dovino Radovinska planota, katero meji proti severovzhodu osamelo pogorje **Mežaklja** (Mržalka), ki se razprostira do Bleške Dobrave in je povprečno le še do 1300 *m* visoka. Izmed višjih vrhov omenjamo 1583 *m* visoki Jerebikovec (Repikovec), Veliki vrh (1407 *m*), Zgornji Kozjak (1447 *m*) in Mežakljo (1301 *m*). Južno je visoka planota Na ravneh.

Med stransko panogo, ki se cepi od glavnega grebena Julijskih Alp ob Velikem Draškem vrhu in veže ta vrh s Klečico in Radovino, je planota **Pokljuka**, ki se znižuje od severozahoda proti jugovzhodu. Srednja višina Pokljuke je 1100 do 1200 *m*. Obdana je z visokimi gorami in je ob sedlu med Velim poljem in Velikim Draškim vrhom v zvezi s Triglavskim predhribjem. Na Pokljuki se vzdigujejo med drugimi gorami Macesnovec (1538 *m*), Javorov vrh (1483 *m*), Pleša (1331 *m*) in Šijek (1258 *m*). Planota Pokljuka zelo pada proti jugovzhodu, kjer nahajamo le še do 1000 *m* visoke gore. Proti Gorenjski ravnini prehaja Pokljuka v nizko gričevje, ki je le 100 do 200 *m* višje od gladine Bleškega jezera. Na jugu Pokljuke sta gorski ravnici Gorjuše in **Koprivnik**.[1])

Koprivnik in njega okolico je opisal dr. Lovro Toman v „Vodnikovem spomeniku“ l. 1859. Med drugim pravi: „Do neba kipeč trivrhni mejnik in varh domovine, snežnikov velikan — Triglav, je vsakemu znan. V podnožju ga obdavajo odprte in zakrite naravne krasote. Večja in manja jezera, kviške strmine, stisnjene doline, šumeči slapovi ga ospenjajo, in na dveh straneh mu izvirate Savici, bohinska in dolinska, kakor iz kamnitega srca dve žili živi. Višje in nižje gore in gorice ležijo ponižno pred njim. Razdeljujejo se na več manjih vrhov in vršičkov. Kakor bi bil prijel stvarnik z mogočno roko nekoliko jih, in bi jih bil strgal zvrhoma, da so postale obrobljene kviške planine — planjave, tako se mi zdijo — Gorjuše in Koprivnek, dve gorski ravnoti, dve prijazni vasi. Držite se skup. Popolnoma ravni niste. Mnogo kotljev ali kont (po Koprivniško) je v dolinah. Nabira se voda v kontah, da postanejo v časih mala jezerca.

[1]) Na Koprivniku je bival Valentin Vodnik nad tri leta (l. 1793.—1796.), in to je bilo odločilno za njegovo pesniško in pisateljsko delovanje. Tu v čistem gorskem zraku, v bližini orjaškega Triglava in idilskega Bohinjskega jezera, sredi čvrstega bohinjskega rodu se je navduševal za prirodne krasote naših planin in nabiral snovi za najboljše svoje pesmi.

Krog in krog dolin je potegnjen rob, črez katerega ne seže tvoje oko na planjavo in tudi ne na Triglav; le v nebo te zvišuje in oblivajo te čisti, prečisti zrakovi. Vendar pa molé sledeče planine in gore črez rob. Na južni strani: Črna prst, Lisec, Veliki in Mali Raskovec; na zahodni — severni: Javorski vrh in Jele; na severni: Jelinek; na severno-vzhodni: Rob. Med Gorjušami in Kropivnekom stoji ob robu Jarski vrh.

Če prideš od Bohinske Bele, ki pol ure za Bleškim jezerom leži na bregu Savice (Bohinjke), tako se ti na visočini 3200 stopinj črez morje odprejo najpred Gorjuše in potem Kropivnek. Vasi ste si podobni". Potem nadaljuje: „Kropivnek" ima ime od lastnosti kraja. „Ropa" ali rupa je cela dolina. Tudi vodica „Kropa", ki spod Kropivneka priteče, ima od „rupe" ime. Nekteri tudi govore in pišejo Koprivnek, ali to je napčno."

Bohinjska dolina se razprostira od vzhoda proti zahodu med orjaškimi skalnimi stenami Triglava in njegovih sosedov, je 28 *km* dolga in ima srednjo višino 507 *m*. Ta dolina spada med najlepše kranjske doline. Delimo jo v dolenjo in gorenjo dolino, kateri loči strmo gorovje ob dolenjem koncu Bohinjskega jezera. Nje stranske doline in poprečnice niso znatne razen doline, ki drži iz Starih Fužin v Češnjico. Bohinjska dolina je na nekaterih mestih široka do 1 *km* in tudi po več, najširša je pa pri Nomnu, Bohinjski Bistrici in Starih Fužinah. Ob obeh nje straneh vodijo vzpenjače do visoko ležečih rudnikov, v katerih kopljejo rudo in premog. Severozahodno od Bohinjskega jezera je 1761 *m* visoki skaloviti Pršilec. Južno od Bohinjskega jezera je prehod črez sedlo Globoko v Tolmin na Goriškem.

Južno od Save Bohinjke je gozdnata planota Jelovica, ki ima 1200 do 1300 *m* srednje višine in je približno 11·5 km^2 velika. Na njej so dobri planinski pašniki. Južno oklepno pogorje ima še precej znatne vrhunce, kakor n. pr. Visoki vrh (1396 *m*) in južnovzhodno od tega Kotlič (1413 *m*) nad Dražgošami, Zeleni vrh (1584 *m*) in Gladki vrh (1668 *m*). Zahodno od Gladkega vrha je po lepem razgledu in planinskem rastlinstvu znani Ratitovec ali Pečana (1658 *m*). Jelovica je precej proti severu nagnjena, ter ima ob vhodu v Bohinjsko dolino štrleči Babji zob le še 1129 *m* nadmorske višine.

Od južnovzhodnega konca Jelovice se razteza predhribje Julijskih Alp z glavnim grebenom spočetka v južnovzhodni smeri črez Sv. Jero (848 *m*), potem pa proti vzhodu črez Sv. Mohor (952 *m*) in Sv. Jošt (860 *m*) do Save pri Kranju. V tem delu je sicer najvišji Sv. Mohor, bolj znan pa je Sv. Jošt z znamenito romarsko cerkvijo in s prekrasnim razgledom. S tega vrha zreš ponosne roglje in stolpe Gorenjskih planin in prelepo sliko rodovite Gorenjske ravani. Vzhodno od Sv. Jošta je Šmarjetna gora (654 *m*), ki precej strmo prepada proti Savi. Glavni greben se proti jugu polagoma znižuje proti Sorici.

Skrajnji južni razrastleki Julijskih Alp segajo do Sorškega polja, ki se razprostira med Soro in Savo med Škofjo Loko in Kranjem. Ob robu Sorškega polja je več ljudnatih vasi. Narodna pripovedka[1]) pravi, da bode na Sorškem polju odločilna bitka, v kateri se bode kosalo sedem kraljev. Na Sorškem polju zraste „sedmovrha smreka", in tedaj nastanejo hudi časi. Sedem velikih vojska pride na to polje, kjer se odloči, kdo bode gospodar svetá. Konec vojne podpiše pod smreko sedem kraljev mirovno pogodbo, in tej bo sledila zlata doba.

»Zlata doba zasvetila
Bode z jasnih se nebes,
Z žarki divnimi oblila
Svet pomirjen čez in čez.

Z narodom bo narod rajal,
Ker bo vsak sam svoj gospod;
Dan najlepši pak obhajal
Bodeš ti, slovanski rod!«

V kranjskem delu Julijskih Alp je več podzemskih jam. Znamenita je kapniška jama pod Babjim zobom pri Bohinjski Beli, v kateri so lepi kapniki in visoke dvorane. Nedaleč od Radovljice je takozvana „Častitljiva jama", ki sicer ni velika in ima malo kapnikov. Tu se nahaja brezočesni hrošč; v potoku, ki izvira pod jamo, so temnočrne postrvi, v obližju pa raste gorski sleč ali pljuvanec. Druge jame so še v Štonah ob bohinjski meji, na Mežaklji in na Sorški planini pri Sorici.

[1]) Slovenski Glasnik l. 1867., str. 225. »Sedmovrha smreka«. (Po narodnem sporočilu zložil Fr. Levec.)

Škofjeloško gorovje.

Škofjeloško gorovje se razprostira med Sorico in Poljanščico kot predhribje Julijskih Alp ter sega na zahodu do goriške deželne meje, na vzhodu pa do sovodni Sorice in Poljanščice pri Škofji Loki. Po tem mestecu se tudi imenuje to gorovje, ki ima isto geološko sestavo kakor Julijske Alpe.

Sorška dolina, tudi Selška dolina imenovana, naliči glede na dolžino Bohinjski dolini ter ima srednjo višino 485 *m*. V gorenji polovici je ta dolina le grapa, ki je pri Železnikih široka do 0·5 in 0·8 *km*.

Poljanska dolina naliči glede na dolžino dolini Save Dolinke in ima 465 *m* srednje višine. Ta dolina je že v gorenjem delu povečjem do 0·3 *km* široka in se pri Žireh in Trati razširja v precej znatne kotline. Tudi poprečnice Jelovice, Kopačnice, Račeve in Brebolnice so še na nekaterih mestih 100 do 300 *m* široke.

Široki glavni greben tega gorovja se razprostira od Škofje Loke proti zahodu do goriške meje, in od glavnega grebena se cepijo bolj ali manj navpično stranske panoge, na severu proti Sorški dolini, na jugu pa proti Poljanski dolini. Najvišje gore so tam, kjer se bliža Škofjeloško gorovje Bohinjskim goram. Tudi v tem gorovju pada svet od severa proti jugu. Srednja višina vrhov se menjuje med 1100 *m* in 1300 *m*.

Pri Škofji Loki se začenja glavni greben z Malim Ljubnikom (803 *m*) ter gre črez Veliki Ljubnik (1027 *m*), Stari vrh (1227 *m*), Mladi vrh (1371 *m*), Koprivnik (1399 *m*) na Veliki Blegaš (1563 *m*) severoseverozahodno od Trate. Odtod dalje se znižuje glavni greben, ki se bliža goriški meji in se nadaljuje tudi kot mejno pogorje v zahodni smeri. V tem delu sta Mali Blegaš (1378 *m*) in Črni vrh (1288 m). Severozahodno od Črnega vrha je Davško sedlo (1006 *m*), ki vodi na Goriško. Pri Veliki Kopi (1258 *m*) prehaja glavni greben proti severozahodu do Porezna (Borodin), ki je precej višji od bližnjih sosedov ter se vzdiguje 1631 *m* nad morsko gladino kot mogočen predhrib Julijskih Alp.

Od Porezna se zavija glavni greben ob goriški meji proti severu črez Hoč (1514 *m*) ter se nadalje zopet više vzdiguje

do 1550 *m* visokega Zlatnika, ki veže Škofjeloško gorovje z Julijskimi Alpami. Med Hočem in Zlatnikom je sedlo Petrovo brdo (817 *m*), kjer je prehod iz Sorške doline v Baško dolino na Goriškem. Iz vasi Sorice ob koncu Sorške doline je prehod črez Sorško sedlo (1210 *m*) v Nemški Rovt in Bohinjsko Bistrico.

Med Malim Blegašem in Črnim vrhom se cepi proti jugu črez Škofje (974 *m*) in Belek (1052 *m*) 700 do 800 *m* visok greben, ki spaja Škofjeloško gorovje z Idrijskim gorovjem. Severno od Belka je sedlo Veharišče (874 *m*) med kranjsko Novo Oslico in Cerknom na Goriškem. Črez sedlo Vrhovljice (791 *m*) pelje cesta iz Poljanske doline v Cerkno.

Tudi drugi razrastleki ne pripadajo gričevju, četudi njih odnosna višina nad visoko ležečimi dolinami ni velika. Ti odrastleki imajo mnogo nad 1000 *m* nadmorske višine visokih kop, tako n. pr. Vancovec (1084 *m*), ki se vzdiguje na severni panogi, in Malinski vrh (1062 *m*) na južni panogi Mladega vrha. Kuk (1105 *m*) je na vzhodnem razrastleku Hočevem, Rmanovec (1027 *m*) se pa vzdiguje južnovzhodno od Škofja.

V Škofjeloškem gorovju je tudi nekaj manj znamenitih jam. Nad Škofjo Loko se nahaja nekoliko jam, v katerih je dobiti malec in temnorjavi kapnik; znana je takozvana „gipsova jama". Nad Sopotnico je „zlata jama", ki hrani baje velik zlat zaklad.

Idrijsko gorovje.

Idrijsko gorovje je v zvezi s Škofjeloškim gorovjem in Polhograjskimi Dolomiti, a na južni strani prehaja v Južno Notranjsko Alpsko predhribje. Razprostira se ob obeh bregovih reke Idrijce in sega na zahodu do goriške meje, na vzhodu do Polhograjskih Dolomitov in na severu do Poljanščice in Podjelovice. Po navpični smeri nalikuje Idrijsko gorovje Škofjeloškemu gorovju, ima pa širše in bolj ležičave grebene ter ožje in globočje doline. Glede na geološko sestavo nahajamo povečjem liasno in triasno tvorbo s tretjegorskimi laporji, apnenci in kredo. Skladom triasne tvorbe so podlaga ilovnati skrilavci in peščenci, v katerih je proti površini mnogo živega srebra. To gorovje ima pet skupin.

P r v a s k u p i n a se razprostira ob goriški meji severno od Kanomlje, dotoka Idrijce, in sega z nekaterimi panogami tudi na Goriško. Srednja višina tega grebena ne presega 950 *m*. V tem delu sta 1108 *m* visoki Jelenek in 1019 *m* visoki Rzelj.

D r u g a nekaj višja s k u p i n a se pričenja zahodno od Gorenje Idrije in se razprostira med Kanomljo in Idrijco vzporedno s prvo skupino proti Primorskemu. Ob meji se razširja greben v visoko planoto V o j s k o, na kateri je Vojsko (1090 *m*) najvišja kranjska župnija. Ta visoka planota ima važnejše vrhove Potok (1063 *m*), Skolj (1129 *m*), Cikelj (1108 *m*) in Kodaljski vrh (1152 *m*). Ob meji se pa vzdigujeta Bendiški vrh (1040 *m*) in Planinica (1136 *m*).

T r e t j a s k u p i n a se razprostira od Vipavskega potoka med Idrijco in Belico v severozahodni smeri črez Osrednjik (883 *m*), Črno drago (928 *m*), Hudo polje (1044 *m*) in Sleme (1103 *m*) proti planoti Vojski, s katero se spaja blizu meje.

Č e t r t a s k u p i n a se razteza ob desnem bregu Idrijce, izprva v južni smeri, in tvori razvodje med Črnim morjem in Jadranskim morjem. Ta skupina se cepi v dve panogi, in sicer v vzhodno in južnovzhodno. Južnovzhodna panoga prehaja v Južno Notranjsko Alpsko predhribje. Imenovana skupina se začenja s Praprotnim brdom (1009 *m*) in sega črez Gradišče (999 *m*), Mrutnik (894 *m*) proti Jeličnemu vrhu (854 *m*) in Mravljiškemu vrhu (867 *m*). Tu se že kaže čudna oblika kredne tvorbe.

P e t a s k u p i n a je vzhodno od male planote, ki se razprostira med Jeličnim in Mravljiškim vrhom; semtertja je dobro obdelano gričevje, ki je najvišje v Zaplani (809 *m*) zahodno od Vrhnike. Proti Cerkovski vasi ali Gorenjemu Logatcu v južnovzhodni smeri ležeče gričevje nalikuje v marsičem Krasu ter ima razorana tla, kadunje in požiralnike. Vendar pa nima kraškega značaja takozvano S i b r š e, to je gričevje med Hotedražico in Cerkovsko vasjo, v katerem sta vrhova Piščev (735 *m*) in Zmelinec (696 *m*).

V Idrijskem gorovju je tudi nekaj podzemskih jam. Ne daleč od Zavratca je dvoje podzemskih jam, kateri narod nazivlje „Matjaževe kamre", ker sta v zvezi z neko pripovedko o kralju Matjažu. V logaških Rovtah je znana Snežna jama.

Južno Notranjsko Alpsko predhribje.

Notranjskemu Alpskemu predhribju pripada tudi del one razsežne planote, ki se začenja ob srednji Soči ter se med Idrijco in Vipavo v južnovzhodni smeri razteza in v Trnovskem gozdu najbolj razvija. Od te prostrane planote pripada h Kranjskemu le severnovzhodna proga Trnovskega gozda, Križnogorska planota, Kanjedolska planota, Javorniška višinska skupina in končno Javorniška visoka planota.

Severnovzhodna proga Trnovskega gozda ob desnem bregu Putriha in Belice se začenja s Škrbino, nad katero molí 1317 *m* visoki Bukov vrh. Južnovzhodno od tega se vzdigujoči Medvedji vrh je 1336 *m* visok; v tej smeri sta še 1252 *m* visoko Poleglje in 1083 *m* visoki Marni vrh; severno od teh zadnjih vrhuncev sta Orlovski vrh s 1210 in 1126 *m* visokima kopama in Nemškrca (1106 *m*).

Križnogorska planota je neposredni podaljšek Trnovskega gozda, ima strmo pobočje proti jugu in stopnjevito pobočje proti severu in 900 *m* srednje višine. Približno je 40 km^2 velika. Višje kope v tem delu so: Farski vrh (1010 *m*), Obli vrh (1111 *m*), Sinji vrh (1004 *m*), Kovek ali Greben (964 *m*), Skalni rob (1011 *m*), Črni rob (1070 *m*), Golobov vrh (1079 *m*) in Špičasti vrh (1129 *m*). Stara, iz Podvelba v Črni vrh vodeča velika cesta loči Križnogorsko planoto od manjše vzhodne Kanjedolske planote in od Javornika, ki vežeta Križnogorsko planoto s Hrušico v ožjem pomenu. Na Kanjedolski planoti se vzdiguje Suhi vrh do višine 1116 *m*.

Javornik ali Medvedov turen (1242 *m*) je znamenit vrh Javorniške višinske skupine in v precejšnjem obsegu najvišja gora, katero le nadkriljuje južnojužnovzhodno od Javornika se vzdigujoči Streliški vrh (1265 *m*). Z Javornika je prekrasen in obsežen razgled. Južnozahodno uzreš krševito Primorje in sinjo morsko gladino Jadranskega morja, na zahodu Severnoitalsko nižino. Od severozahoda do severovzhoda se raztezajo Južne Apneniške Alpe, in sicer Julijske Alpe, Karavanke in Savinske planine. Na severovzhodu vidiš dolenještajersko gorovje z znamenito Rogaško goro in v večji bližini belo Ljubljano, na vzhodu vinorodno Dolenjsko gričevje in Gorjance, na jugovzhodu

kranjski Snežnik in del Hrvašega in na jugu Nanos. Blizu vrha rastejo prav lepe planike (gnaphalium leontopodium).

Javornik (Medvedov turen).

Po soglasnem mnenju nadkriljuje razgled z Javornika sloveči razgled z Nanosa.

Javorniška visoka planota se drži Javorniške višinske skupine in sega malone do ceste, ki pelje iz Cerkovske vasi v Idrijo. Ta planota je v zvezi z Idrijskim gorovjem in prehaja v Notranjski Kras.

Polhograjski Dolomiti.

Polhograjski Dolomiti se razprostirajo zahodno od Ljubljane in južno od Poljanščice do Ljubljanskega barja ter segajo proti vzhodu do Save pri Medvodah. Na jugu jih meji Podlipški potok, na zahodu pa pri Gorenji vasi v Poljanščico tekoča Brebolnica. Nazivljejo se po selu „Polhov Gradec“, ki je zahodno od Ljubljane in od nje 16 *km* premočrtno oddaljen. Sestavljeni so iz dolomita, stoječ na skrilavcu in tudi na peščencu spodnje triasne tvorbe, in so nekoliko mešani s Krasom. Čim bliže Ljubljanskega polja, tem bolj se izgublja dolomit, in skrajnja odrasleka, Trata pri Št. Vidu in Šišenski hrib, sta sestavljena malone izključno iz spodnjih skladov.

Glavni greben od Tolstca („Utošc“) do Žirovskega vrha (900 *m*) tvori mejo med Gorenjskim in Notranjskim ter se cepi v več stranskih panog. Polhograjski Dolomiti imajo tri dele, in sicer se razprostira severni del med Poljanščico in Gradaščico, srednji del med Gradaščico in Šujico in južni del med Šujico, Podlipškim potokom in Ljubljanskim barjem.

V severnem delu je severozahodno od Polhovega Gradca najvišji vrh v Polhograjskih Dolomitih 1031 *m* visoka Pasja ravan in tej na vzhodu 1021 *m* visoki, do vrha obrasli Tolstec (Utošc), ki naliči široki piramidi. Južno od njega je strma Grmada[1] (900 *m*), ki se nam kaže kot čudno rogljat greben, proti zahodu pa kot previseča kopa. Grmada je najlepši vrh v Polhograjskih Dolomitih. Z Grmade gre grapa Belica do Gradaške doline. Severno od Tolstca je 810 *m* visoki Osolnik; severno od tega se razprostirajoči greben se končuje z Breznikom (650 *m*) zahodno od Medvod. Vzhodno od Tolstca je Jetrbenk (775 *m*), kateremu narod pravi „Na gradu“. Po gozdnatem severnem pobočju raste bujno kraljeva roža (Daphne Blagayana). Južno-

[1]) Francozje so jo za svojega vladanja na Kranjskem nazivali »Louis Quatorze« (Ludovik XIV.), ker se jim je dozdevalo, da naliči Grmadni greben čeljusti in nosu francoskega kralja Ludovika XIV.

zahodno so Sv. Katarina (730 *m*) in Ivoven vrh (728 *m*) in temu ob znožju kadunja Ravnik, ki naliči po obliki in sestavi Krasu. Proti vzhodu se v loku razprostira podolgast hrbet do državne ceste pri Št. Vidu in do Save pri Medvodah in je še v Veliki Trati 517 *m* visok.

Sedlo Mojstrovka v Julijskih Alpah.

Med Vičem in Polhovim Gradcem je Utiško pogorje, ki sega do potoka Božnje. Blizu Polhovega Gradca je zlasti rastlinoslovcem in starinoslovcem znana Gora sv. Lovrenca (823 *m*), kjer so najprej našli kraljevo rožo (Daphne Blagayana), imenovano po saksonskem kralju Frideriku Avgustu, ki je l. 1837. v spremstvu ljubljanskega kustosa Freyerja tu nabiral dotlej

drugod neznano rastlino. Kraljeva roža pa raste tudi na Grmadi, Jetrbenku, na Razoru pri Stari Vrhniki in drugod. Nad južnim znožjem Gore sv. Lovrenca je Turška dolina.

Srednji del Polhograjskih Dolomitov se začenja pri Dobrovi in se razprostira do Polhovega Gradca, ki je ob sklepu dveh grap, obdan z zelenimi gorami. Na južnozahodni strani se končuje ta del z Goro sv. Jošta (668 *m*). Največjo višino imata Kožlek (787 *m*) in vzhodno od tega nad Horjulom Koreno (719 *m*).

Južni del med Šujico in Ljubljanskim barjem je nižji od prejšnjih in sega do Podlipške doline na jugozahodu. Najvišji v tem delu je Mavsarjev grič (547 *m*) severozahodno od Vrhnike, nekoliko nižji pa je Debeli vrh (534 *m*) južnozahodno od Dobrove. Med Debelim vrhom in Ključem (619 *m*) je ozka dolinica Šujice.

Doline v Polhograjskih Dolomitih so malone vse poprečnice, ki se s severne strani zajedajo v gorovje; le med Tolstcem in Grmado je majhna podolžnica. Od vasi Sore sega v gorovje Ločniška dolina proti jugu do Knapovž. Hrastniška dolina vodi od Tolstca do Škofje Loke. Najvažnejši sta pa dolina Gradaščice, po kateri drži cesta v Polhov Gradec, in dolina Šujice, po kateri gre cesta z Dobrove v Horjul. Po dolinah teko bistri potoki, ki tvorijo več lepih slapov in včasi tudi pridero kot deroči hudourniki v dolino. Tudi mnogo jam in brezen je v Polhograjskih Dolomitih, tako n. pr. v obližju Tolškega čela, v Babnem dolu, na Ravniku jama Malenica, ki ima tudi kapnike; tudi v Horjulskem okolišu sta dve jami s kapniki.

Karavanke ali Grintavci.

Karavanke se razprostirajo severno od Belega potoka, Rateškega razvodja in Save Dolinke. V dolžini 80 *km* ločijo Kranjsko in Koroško in tvorijo razvodje med Savo in Dravo. Na zahodu segajo do Zilice, na vzhodu pa do Kokrske doline, ki jih loči od Savinskih planin. Gorenjci jih navadno nazivljejo „Grintavce“, najbrže zato, ker so povečjem sestavljeni iz grintavca (dolomita). Karavanke nimajo enotne goropisne oblike, ampak so v različnih višinah jako različne oblike. To razno-

vrstnost zlasti jasno opazujemo na Stolu. Podlaga Karavankam so premogovi skladi s triasnim apnencem, ki se ga je veliko izpremenilo v dolomit. Tudi mnogo liasnega apnenca je v tem pogorju. Zahodni in skrajnji vzhodni del Karavank imata premogove sklade brez apnenca. Apnenec se kaže torej zlasti v sredini Karavank. Karavanke so tudi bogate raznih rudnin.

Karavanke imajo značilne posebnosti Apneniških Alp po svoji geološki sestavi, izrazoviti obliki glavnega grebena, višini prehodov in strmini sten. Početkom so nizke in ozke, se razprostirajo v zahodnovzhodni smeri, nalikujoč mogočnemu zidovju, proti vzhodu se pa vzdigujejo do znatne višine ter se razhajajo proti severu in jugu v mogočne panoge. Ker se pa Savska dolina proti vzhodu znižuje, raste odnosna višina neprimerno bolj nego nadmorska višina. Srednja višina gorškega grebena je spočetka jedva 1200 *m*, torej le okoli 400 *m* nad dolino, dosega pa v nadaljnjem, v več panogah se razprostirajočem grebenu blizu 1900 *m* ter pojema nekoliko šele blizu Kokrske poprečnice.

Slično razmerje je tudi med raznimi vrhunci. V prvem delu, ki sega od Ključice do 1071 *m* visokega Podkorenskega sedla, imajo Peč le 1511 *m*, Pungart 1354 *m* in Petelinek 1547 *m*. Med Petelinkom, ki mu drži greben v južno smer, in Kamenom je Podkorensko sedlo, črez katero vodi cesta v položnih ključih skozi jelovje od Podkorena na Koroško v Podklošter. Že pred mnogimi stoletji je vodila črez to sedlo tovorna pot, za Karla VI. so pa zgradili državno cesto. L. 1813. so Avstrijanci črez Korensko sedlo spravili vozove in strelivo s Koroškega na Kranjsko, ko so se umikali Francozom.

Približno 2 *km* od Podkorenskega sedla vzhodno ležeči Kamen (1658 *m*) je že višji, in Karavanke se vedno bolj vzpenjajo. Severovzhodno od Kranjske gore se vzdigujoča Vožica meri 1739 *m*, Murnovec 1817 *m*, in še višje so okrožne kope. Na Vožici, ki se razprostira proti jugu od Murnovca, nahajamo 1818 in 1829 *m* visoka vrhunca. Vsi ti vrhunci so lahko pristopni in jako razgledni, nekateri so najboljše točke v zavedanje po Julijskih Alpah.

Nekaj više se vzdiguje južnozahodna panoga, na kateri sta Srednji vrh (1831 *m*) in Lepi vrh (1931 *m*). Prehod Belica (1442 *m*) vodi iz kranjske poprečnice Belice na Koroško v Ko-

privniško dolino in naprej proti Blaškemu jezeru. Prehod Belica meji na vzhodu drugi že dokaj bolj izrazoviti del Karavank, ki so pa onkraj tega prelaza še mogočnejše in še ostrejših oblik.

Prva mogočna gora v Karavankah je Kepa, ki se zlasti s severne koroške strani kaj lepo vidi. Na severni strani Dovjega namreč strmita proti nebu 2144 in 2045 *m* visoka vrhunca, sivoskalnata dvojčka Kepe. Karavanke so tu še malo členovite, in Kepa se vzdiguje nad grebenom kot prisekana piramida in ima le malo nizkih odrastlekov, ki služijo kot spojni členi ali se pa iztezajo v rebri. S Kepe je prav lep razgled, ki nalikuje razgledu z Dobrača, in je jako poučen za Triglavsko pogorje in Karavanke. Navidezno ob znožju je svetlomodro Blaško jezero, bolj oddaljeno Vrbsko jezero in Rožna dolina v najbujnejših barvah. Posebno pogled v dolino je čaroben v nasprotju z mogočnim obgorjem. Kepo obdajejo predhribje Jepica (1612 *m*), Brinje (1509 *m*), Mlince (1473 *m*) in 1974 *m* visoki Kurjek (Greben na spec. zemlj.). Črez planino Mlince in vzhodno od Kurjeka ležeče sedlo Mlince (1582 *m*) je prehod v Rožno dolino na Koroškem.

Deželna meja sega od Beličnega prehoda proti jugovzhodu; značita jo 1894 *m* visoki Kraljevič („Baba“ na spec. zemljevidu) in 1776 *m* visoki Hruški vrh („Rožica“ na spec. zemljevidu). Med Kraljevičem in Hruškim vrhom je sedlo Za selom. Tudi črez 1595 *m* visoko sedlo Rožico med Rožico in Petelinkom (1754 *m*) je prehod v Št. Jakob v koroški Rožni dolini. Črez Rožico in Kočno so prišli l. 1809. Francozje. Glavnemu grebenu vzporedni greben Rožice ima še 1311 in 1462 *m* visoka vrhova.

Od Rožice se greben zavija proti severovzhodu do Golice (1836 *m*). Golica se tudi nazivlje med Petelinkom in Kočno (1552 *m*) se razprostirajoči greben. Golica nalikuje Kraljeviču in Hruškemu vrhu po obliki ter ima iztegnjen greben. Drugi vrhovi v tem delu so še nekoliko višji od Kočne. Zahodno od glavnega vrha Golice je sedlo Jekelj, po katerem gre pot od Goliške koče na Rožico in dalje na Dovje. Sedlo Jekelj služi tudi za prehod v Rožno dolino. Navadni pot na Golico gre z Jesenic črez vas Planino in sedlo Jekelj. V obližju Golice so štirje zarasli vrhi s čudnimi imeni, katerih ni na speci-

jalnem zemljevidu. Ti v južnoseverni smeri ležeči vrhovi so: Píredelj, Aredelj, Grómedelj in Kogelj.

Razgled z Golice je zelo razsežen zlasti na Koroško in bližnje Triglavsko pogorje in v Savsko dolino, vidijo se pa tudi Savinske planine, Dolomiti, Visoke Ture z Velikim Klekom, Velikim Venedigerjem in deli Severnih Apneniških Alp. Ob ugodni razsvetljavi opazuješ posebno razliko v barvi vodá. Sava se ti vidi zelena, Drava siva, Blaško jezero svetlo-modro, Vrbsko jezero temno-modro in Bleško jezero jekleno-sivo. Zahodno od Kočne ležeče, 1442 *m* visoko Podgorsko sedlo je prehod iz Savske doline v Podgorje v Rožni (Dravski) dolini. Prehod olajšuje 9 *km* dolga gorska cesta z Jesenic do Fužin pod planino Ciganje. Druga steza pelje od konca omenjene ceste črez Ciganje in skozi grapo vzhodno od Kočne. Dve panogi se raztezata proti severu, proti zahodu Suha in v južni smeri proti Savski dolini gozdnati Črni vrh (1362 *m*).

Od Lepega vrha (1766 *m*) do Vašnika (2103 *m*) v južno-vzhodni smeri se razprostirajoči del Karavank se imenuje Belščica. Blizu Lepega vrha je sedlo Kočna s prehodom v koroško Suho dolino. To pogorje se proti vzhodu vedno mogočneje razvija. Belščica je mnogovejnato ležičavo pogorje, katerega odrastleki z gozdnatimi grebeni se raztezajo do Save, glavni greben pa označujejo večje višine, strmine in goljave v višjih delih. Z Javornika in Koroške Bele vodi kolovoz črez 1684 *m* visoko sedlo Medvedji dol v koroški Medvedji dol.

Ob krasnem Stolu (2239 *m*), najvišjem vrhuncu v Karavankah, ima to pogorje najjužnejši ovinek, a dalje se razprostira v vzhodni smeri. Stol ima dva vrha: Veliki Stol (2239 *m*) in Mali Stol (2187 *m*). Od znožja do vrha se vrste po njem pašniki, gozdovi, senožeti, drče, meline in planine. Stol se dviguje v srednji skupini Karavank, in sicer na kranjski strani bolj zložno liki mogočen hrbet, na koroški strani pa jako strmo. Po netežavni pristopnosti in velikanskem razgledu pripada pohoda najbolj vrednim goram v Alpah. Do Stolovega podnožja je dobra cesta z Žirovniške postajice. S ceste se kmalu pride na Rudno pot in nadalje na Žirovniško planino. Tudi od te planine vodi na vrh dober pot. Črez Stolovo sedlo (1940 *m*) je prehod v koroško Medvedjo dolino.

Čudoviti razgled s Stola[1]) obsega največji, s krasnimi gorami odičeni ravnini Koroške in Kranjske z glavnima mestoma Celovcem in Ljubljano in z mnogo drugimi mesti, trgi in vasmi. Vidijo se Visoke Ture z Velikim Klekom in Velikim Venedigerjem, Ankogel, strmi Dolomiti z Antelaom, Karnske in Beneške A pe, Julijske Alpe, Savinske planine, Bleško jezero, Jadransko morje in dr. Pripovedka pripoveduje o „ajdovskih grobovih“ na Stolu, in Valvasor omenja 300 grobov in nekaj nagrobnih kamenov, ki se baje tam nahajajo. Pri novejšem prekopavanju niso ničesar našli.

Ob Stolu se delijo Karavanke razločno v dva malone vzporedna grebena. Severni proti Koroškemu v divje razoranih stenah prepadajoči greben se nazivlje do prelaza Ljubelja (1370 *m*) Zelenica. V tem delu sta važnejša vrha Zelenica (2179 *m*) in skalnata kopa Vrtače (1961 *m*). Drugi vrhovi se pa znižujejo v smeri proti Ljubelju. Južni vzporedni greben se imenuje Begunjščica z 2063 in 2001 *m* visokima kopama, ki je na zahodu pretrgana po 1000 *m* globoki Završniški grapi, na vzhodu jo pa loči dolina Sv. Ane od lepega grebena Košute. Na Begunjščici se nahajajo lepe okamenine, murke in pečnice. Ob južnem obronku so bogati skladi mangana, na Prevalski planini se nahaja jeklenec in drugod še druge rude. Razgled je zlasti na Gorenjsko ravnino prav lep in slikovit, z vzhodnega nižjega vrha pa zreš velik del Koroškega.

Lep prehod s Kranjskega na Koroško je črez planino Zelenico. Z Begunj pelje pot ob Blatnici črez Beli Mel in Za Plečem na Tolsti vrh, nadalje na Rudno pot, po kateri so še pred nekaj leti vozili z Begunjščice železno rudo na Javornik. Dandanašnji spuščajo železno rudo po vrvi v dolino. Pot gre dalje na Jezerca in ob bistri Završnici na Žago in ob znožju Srednjega vrha (1799 *m*), kjer Završnica teče pod zemljo, dalje pod pobočjem Begunjščice na planino Zelenico (1372 *m*), ki je pravi botaniški vrt. Hudourniki in plazovi so namreč nanesli nanjo obilo cvetja z najvišjih vrhov Zelenice, Nemškega vrha in Begunjščice. Na daljnjem potu proti grebenu prihaja

[1]) Radovljiška planinska podružnica je izdala krasno izdelane razglednice s Stola, ki nam predočujejo del s te gore vidnega ozemlja na jako plastičen način.

Završnica iz osemnajstih izvirkov. Steza pelje črez greben v Pliberk na Koroškem.

Najznamenitejši prelaz v Karavankah je pa L j u b e l j (1370 *m*) med Zelenico in Babo. Črez Ljubelj pelje v mnogih

Blejško jezero s Stolom.

zavinkih državna cesta iz Tržiča v Celovec. Že za Rimljanov je bil Ljubelj važen prehod iz Akvileje na Primorskem v Virunum (Celovec), a v srednjem veku so ga malo uporabljali. Do prave

veljave je pa zopet prišel Ljubelj l. 1728., ko so za cesarja Karla VI. otvorili novo, umetno izpeljano cesto črez prelaz. V spomin otvoritve te ceste so postavili kranjski in koroški deželni stanovi ob deželni meji dve piramidi. Ljubeljski vrh so prevrtali in skozi predor izpeljali cesto, a ta predor se je pozneje porušil, in sedaj gre cesta skozi 130 *m* dolgo in 3·4 *m* široko skalnato preseko.

Južni greben Košuta nalikuje velikanski skalni steni, ki jako strmo prepada proti severu, ob južni strani pa so planinski pašniki semtertja, pretrgani po skalnih stenah. Košuta se sklepa s severnim grebenom, na katerem ima le v pripovedki znana Baba (1969 *m*) znatno višino, zopet v Velikem vrhu (2085 *m*). Razen teh vrhov pa ima Košuta, katere deloma gozdnati greben je okoli 15 *km* dolg in poprečno 2000 *m* visok, še šest mogočnih vrhov; med temi je najvišji Košutnik (2135 *m*), ki se kakor stolp vzdiguje nad skalnim grebenom. Ta greben se končuje na vzhodu s Tolsto Košuto. Med Stolom in Tolsto Košuto je razen prej omenjenih prehodov še omeniti prehod črez Škrbino (1860 *m*) v Sele in Bajtišče na Koroškem.

Od Tolste Košute do mogočnega Storžiča (2134 *m*) gre kranjsko-koroška meja malone natanko proti jugu črez Plešivec (1803 *m*), Veliki vrh (1634 *m*), Stegunek (1694 *m*) in Javornik (1718 *m*). Mnogi razrastleki, kateri se v tem kotu cepijo od Begunjščice črez 1636 *m* visoko Dobrco in od Košute črez 1387 *m* visoki Macesnovec proti jugu, na drugi strani pa od omenjenega poldnevniškega grebena proti zahodu, kakor n. pr. Črna peč (1478 *m*), Konjščica (1600 *m*) in Kriška gora (1714 *m*), dajo temu severovzhodnemu kotu Kranjskega pravi planinski značaj. V tem delu je malo prehodov. Črez 1469 *m* visoko sedlo severovzhodno od Stegunka in črez Javorniško sedló (1560 *m*) je kolovoz na koroško Jezersko, severno od Storžiča pa pelje steza črez 1372 *m* visoko sedlo na Jezersko.

Storžič je lepa stožčasta apneniška gora, ki se neposredno, brez predhribja iz Kranjske ravnine vzdiguje kot velikanska in na vse strani strmo prepadajoča vitka stena. Od tega smelega obeliska se cepijo proti zahodu in vzhodu posebne panoge. Storžič ima obsežen in Grintavcu v Kamniških planinah sličen razgled, ki pa je proti zahodu bolj prost nego z Grintavca;

posebno lep je pogled na Savsko dolino, katero lahko daleč zasleduješ. Proti vzhodu ovirajo razgled Savinske planine; najsijajnejši del panorame pa je Kokrska Kočna s svojimi prepadi, slika velikanske krasote. Navadni pot na Storžič pelje po gozdnati Podstoržiški dolini črez Bašeljsko sedlo (1631 *m*).

Poprečno 1700 *m* visoki greben veže Storžič z 2 *km* vzhodno ležečim Vanešem (1815 *m*). Tu se cepita od glavnega grebena dve panogi; važnejša je južnovzhodna panoga s Srednjim vrhom (1854 *m*), Malim Grintavcem (1817 *m*) in Javorskim vrhom (1430 *m*); v severovzhodni panogi ima samo Kozji vrh 1632 *m* višine. Obe panogi se znižujeta proti 520 *m*, oziroma 650 *m* visoki Kokrski dolini, ki loči Karavanke od Kamniških planin.

Doline v Karavankah so povečjem kratke koritaste poprečnice in se končujejo razen dravskemu porečju pripadajoče Fužinske doline v Savski podolžnici. Važnejše teh dolin so: Javorniška dolina, ob kateri je pot črez Javorniško sedlo na Koroško, Završniška dolina, Begunjska dolina, Bistriška dolina ob Tržiški Bistrici, Sv. Ane dolina z Ljubeljsko cesto in Kokrska dolina, po kateri pelje cesta iz Kranja mimo Preddvora in Kokre na koroško Jezersko in v Železno Kapljo.

Savinske planine.

Savinske planine[1]) so prav prostrano pogorje, ki se razprostira ob meji Kranjske, Koroške in Štajerske liki podkev ob obeh straneh reke Savine. Po pravici nazivljemo te planine Savinske planine, ker izvira Savina sredi njih. Širša njih meja so Šaleška in Savinska dolina na vzhodu, na jugu ravnina od

[1]) Popolnoma nepotreben je bil pred nekaj leti prepir o imenu teh planin. Gotovo se ohranijo dotična krajna imena za posamezne dele Savinskih planin po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, a istotako obvelja tudi znanstveno skupno ime »Savinske planine«. Schaubach jih prav primerno imenuje v svoji razdelitvi Alp »Sannthaler Alpen« (Savinske planine). Tudi najboljši poznavatelj teh planin, graški vseučiliščni profesor dr. J. Frischauf, se je izrekel za to imenovanje. Sicer pa domačinci ne poznajo skupnih imen za pogorja in gorovja. V Kamniku in njega okolišu n. pr. govore o Grintavcu, Kočni, Kriški planini, Veliki in Mali planini i. t. d., skupnega imena »Kamniške planine« pa ne poznajo.

Razni zemljepisci in geologi na raznovrstne načine omejujejo Savinske planine; v tem oziru še nismo dospeli do enotne omejitve in razdelitve teh

Kamnika do Kranja, proti zahodu Kokrska dolina in nadalje okrajna cesta do Železne Kaplje; na severni strani pa jih mejé razni jarki med Železno Kapljo in Koprivno ob Mužici do Črne in dalje do Šoštanja na Štajerskem, kjer zopet dospemo v Šaleško dolino.

V teh mejah nahajamo Savinske planine v širšem pomenu. Na Kranjskem jim pravijo „Kamniške planine“, na Koroškem „Kočna“ in na Štajerskem „Solčavske planine“. Savinske planine torej obsegajo tri dele, in ti so: 1. Kamniške planine, 2. Kočna in 3. Solčavske planine.

Ponosno se vzdigujejo Savinske planine kot skrajnji vzhodni člen Južnih Apneniških Alp. S Savinskimi planinami nehajo značilne posebnosti teh Alp, in dalje proti vzhodu ne najdeš več mogočnih, brez predhribja se vzdigujočih gorstev s tako strmimi stenami in groznimi prepadi. Čeprav se Savinske planine ne ponašajo z obilico skalnatih grebenov in zobčastih vrhov kakor Julijske Alpe, vendar jih dičijo kvišku moleči skalni vrhunci, širni meli in podi, velike navpične pečine, globoke grape in doline s šumljajočimi bistrimi potoki. V srednjih višinah pa jih preprezajo bujni travniki in hladni senčnati gozdi. Savinske planine imajo vobče zahodnovzhodno smer in se začenjajo ob Kokrski dolini, ki jih loči od Karavank ali Grintavcev. Glede na mogočnost pogorja, višino vrhov in globino dolin prekašajo Savinske planine daleč zahodno od Kokrske doline se razprostirajoče Karavanke in nalikujejo v tem oziru bolj Julijskim Alpam.

Po tem občnem pregledu Savinskih planin si natančneje oglejmo oni del, ki se razprostira po Kranjskem in se nazivlje „Kamniške planine“ po lepem mestecu Kamniku, ležečem pod Kamniškimi planinami. Po geološki sestavi nalikujejo Kamniške planine Karavankam, le premogova tvorba je s triasno tvorbo

planin. Nekateri se opirajo na geološko stališče, drugim so zopet druge razmere važne in odločilne. A tudi pri omejitvi in razdelitvi drugih delov Avstrijskih Alp si učenjaki niso edini; malone v vsaki novi izdaji zemljepisnih knjig nahajamo novo omejitev in razdelitev. Odločil sem se za priprosto omejitev teh planin, ki se mi dozdeva najprikladnejša, in ki jo nahajamo tudi v Kocbek-Kosovem »Vodniku za Savinske planine in najbližjo okolico«, katerega je izdalo Slov. plan. društvo l. 1894.

tako tesno spojena, da je mnogokrat težko ločiti obe tvorbi. V Kamniških planinah je obilo rjavega premoga, katerega debela plast gre od Kranja črez Komendo, Križ, Kamnik in Motnik na Štajersko.

Kamniške planine se razprostirajo vzhodno od Kokrske doline v približni dolžini 45 *km* in so torej le del Savinskih planin, ki se šele na Štajerskem popolnoma razvijajo. Pravi planinski značaj ima le zahodna tretjina Kamniških planin, kjer se vzdigujejo v vzhodni smeri skalni in goli grebeni do višine 2000 *m*, njih vrhunci pa še do 2500 *m*. Ob znožju strmih sten so nakopičeni veliki kupi dolomitnega grušča, ki se neprestano kruši z višjega planinskega sveta. Nadaljni, proti jugozahodu se obračajoči greben se na več mestih znižuje v večje in manjše gorske planote, ki so po 1300 *m* do 1600 *m* visoke. V tem delu izgublja to pogorje, čim bolj se proti vzhodu oddaljuje, tem bolj planinski značaj in prehaja, bližajoč se Savi, v Predalpsko pokrajino.

Tudi Kamniške planine imajo svoje pripovedke, ker se tam baje nahaja bela koza z zlatimi parklji.

V lažji pregled delimo Kamniške planine v dve skupini, kateri loči Kamniško sedlo. Med Kokrsko dolino in Kamniškim sedlom je Grintavčeva skupina, imenovana po nje najvišjem vrhu Grintavcu (2559 *m*), vzhodno od Kamniškega sedla pa je Ojstrična skupina, ki se nazivlje po Ojstrici (2350 *m*), najlepšem vrhu v tej skupini.

Glavni greben Kamniških planin ima 2000 *m* srednje višine in vobče zahodnovzhodno smer. Začenja se vzhodno od Kokrske doline, odkoder se tla nenavadno hitro vedno više in više vzdigujejo in dosezajo na strmi Kokrski Kočni že do 2484 *m* višine. Kokrska Kočna ima štiri glavne vrhove, na zahodu široko kopo, potem se vrsté dva mala stožca, široka kopa (višja od prve), nadalje zobčasta ostrina in dva strma vrhova, od katerih je prvi najvišji. Nadalje se greben dvakrat pravokotno lomi, in v „Plazeh“ nahajamo znatna 2442 *m* in 2541 *m* visoka vrhova.

Vzhodno od Kokrske Kočne je divje razorani Grintavec (2559 *m*) kot najvišji vrh kralj Savinskih planin sploh. Sploh ne najdeš vzhodno od ljubeljskega poldnevnika nikjer v Vzhodnih

Alpah take višine. Med Kokrsko Kočno in Grintavcem je Dolsko sedlo. Najboljši pot na Grintavec vodi po Suhodolnikovem jarku, ki se začenja ob Kokrski dolini, mimo Frischaufove in Zoisove planinske koče črez Kokrsko sedlo (1799 *m*). Na severno stran pa Grintavec strmo prepada, in od koroške strani je težaven pot nanj z Jezerskega črez Spodnje Ravni, kjer je Češka koča Sl. plan. društva, črez Gorenje Ravni in 2336 *m* visoko Mlinarsko sedlo med Grintavcem in Dolgim hrbtom.

Razgled z Grintavca se šteje med najrazsežnejše v Južnih Apneniških Alpah, obsega pa ves planinski svet od salcburških in dolenjeavstrijskih mej do hrvaških livad in bosenskih gorá, Visoke Ture, Dachstein, Beneške Dolomite in svet od razoranih rogljev Triglavskega pogorja do štajerskega gričevja. V bližini pa vidiš Dravsko in Savsko podolžnico in Savinsko dolino.

Približno 10 *km* dolgi gorski greben veže ležičavi Grintavec z ostrozobato Ojstrico (2350 *m*) in drži izprva v severovzhodni smeri črez Dolgi hrbet (2479 *m*), Štruco (2464 *m*), ostrorobato Skuto (2530 *m*), ki spada med najlepše vrhove v Kamniških planinah, mogočno Kranjsko Rinko (2441 *m*) do Križa (2434 *m*), ki se vzdiguje ob trojni deželni meji koroški, štajerski in kranjski. Skuta ima veličastnejše okrožje nego Grintavec, razgled ž nje pa precej nalikuje razgledu z Grintavca. Južno od Skute je Skret (2047 *m*) z veliko skalo, pod katero je neki vse poteptano in blatno kakor v živinskem hlevu, ker so nenavadno veliki kupi otrebkov divjih koz; odtod je baje tudi ime Skret (sekret).

Od Križa se vzpenja glavni greben v južnovzhodni smeri črez 2276 *m* visoko Štajersko Rinko skozi Turski žleb (Rinkathor), to je žleb med navpičnimi skalami, Tursko goro (2246 *m*) do glavate, široke in z rušo pokrite kope Brane (2247 *m*) in nadalje v severovzhodni smeri do Kamniškega sedla ali Jermanovih vrat (1879 *m*). Sedlo med Tursko goro in Brano se imenuje Kotla. Kamniško sedlo je široko in zeleno sedlo med Brano in Planjavo ter veže Bistriško dolino in štajersko Logarjevo (Savinsko) dolino. Južni obronek na kranjsko stran tvori strma planinska reber, na severno štajersko stran prepada zelo strma, malone 200 *m* visoka stena. Razgled s Kamniškega sedla ni razsežen, a veličasten in poučen za bližnji planinski svet.

S kranjske strani drži pot na Kamniško sedlo od izvira Kamniške Bistrice mimo Rokovnjaške koče, to so skale, pod katere so se v prejšnjih časih skrivali rokovnjači. V Jermanskem robu je votlina „Nandetova koča“, ki se imenuje po rokovnjaškem glavarju Nandetu. Nandetova koča ima dvoje „sob“; večjo, proti Bistrici ležečo sobo loči 0·5 *m* debela stena od manjše sobe, ki

Kokrsko sedlo.

je služila za kuhinjo in ima še sedaj od dima okajene stene in veliko ognjišče. Večja soba je bila Nandetova pisarnica, a sedaj nima več sprednje stene, ampak le ozek tlak, katerega se je mnogo razrušilo v bližnji potok Sedelščak, ki teče malo pod kočo. Pozneje so se skrivali vojaški beguni v Rokovnjaški koči.

Od glavnega grebena Grintavčeve skupine se cepi več stranskih, a tudi mogočnih panog. Od Grintavca drži proti jugu v več zavinkih panoga, ki se imenuje Dolga stena, gre pa črez Mali Grintavec (2359 *m*), se znižuje v Kokrskem sedlu na 1799 *m* in se zopet vzdiguje v približno 2 *km* dolgem, ozkem in na obe strani strmo prepadajočem Grebenu od 2060 *m* do 2224 *m*. Najvišji vrh tega strmega grebena je istoimni Greben (2224 *m*).

Grebena se drži Dolga njiva, ki je velik planinski pašnik in na vse strani strmo prepadajoča visoka planinska kadunja. Vzhodno od Grintavca in Malega Grintavca so „Mali Podi“, to so ploščnata, proti jugu odprta tla, in „Veliki Podi“, to so ploščnata tla, v katerih so široke razpokline, a v teh sneg in led. Pode obdajejo Grintavec, Dolgi hrbet, Štruca in Skuta. Bistriškega ledenika ledene grmade so napolnjevale v praveku to kotlino. Na Podeh so le redke planinske rastline, na nekaj nižjih Legarjih pa raste trava.

Vzhodno od Dolge njive (2001 *m*) je široka in prostorna planica Mokrica (1425 *m*), od katere drži dolg greben do Grebena, ki proti vzhodu strmo prepada v Bistriško dolino. Mokrica je pravcat botanični vrt, na katerem najdeš julija in avgusta mnogo lepih pečnic. Na Mokrici je votlina, kjer so zasledili kosti v davni dobi živečega medveda brlogarja (Ursus spelaeus). Znani prirodopisec, pokojni šenturški župnik Simon Robič, je našel več popolnih okostnjakov tega velikana. V tej votlini živi tudi jamski hrošč (Anophtalmus Hacquetii).

Od Grintavca vobče v južni smeri se razprostirajoči greben prehaja med Dolgo njivo in Mokrico proti jugu v Kriško planino, ki ima najvišji vrh Krvavec (1853 *m*), to je kopa s položnim pobočjem. Kriška planina se cepi v več panog, ki segajo do Kokre in Bistrice, na jugu pa se šele pri Kamniku razhajajo v nizke gorice. Proti severu pada vrh Kriške planine le nekaj metrov do sedla planice Mokrice. Pod Krvavcem je Križišče (Križje) 1647 *m* visoko. Ob južnem robu Kriške planine je planica Na jezercu (1500 *m*), ki ima šest pastirskih koč in na gozdnatem robu na severovzhodu majhno jezero. Južno od te planice je Sv. Ambrož (1086 *m*) na najnižji košenici Kriške planine z lepim razgledom, in Sv. Ambrožu na jugovzhodu

Šenturška gora (673 *m*), ki rodi najlepše sadje, zlasti jabolka (kalvile). Šenturška okolica s Kriško planino in Mokrico je postala po raziskavah Robičevih jako zanimiva v prirodoznanskem oziru.

Vzhodno od Kamniškega sedla je Ojstrična skupina, ki pa le deloma pripada Kranjskemu. Kamniškemu sedlu na vzhodu se razprostira ostri skalni greben Planjave (na štajerski strani se nazivlje „Baba“) do 2392 *m* višine, s katere lepo pregleduješ Savinske planine. Planjavskim stenam na jugu so Pokopališča (Britofi), to so kupi, slični gomilam. Planjava ima dva vrhunca, katera spaja majhen presedljaj, in prehaja proti vzhodu na Škarje, to je škrbina (sedelce) med Planjavo in Ojstrico, in potem kvišku na najlepši vrh te skupine, na ostrozobato Ojstrico (2350 *m*), kjer prehaja glavni greben na Štajersko. Ojstrica je pravi vogelni stolp Kamniških planin ter nalikuje vitkemu obelisku, s katerega je zlasti proti vzhodu krasen razgled.

Od Ojstrice se cepi panoga, ki drži v južni smeri črez Dedca (2020 *m*), Kopo (1753 *m*) in 1800 *m* visokega Konja, ki je pol ure dolg gorski greben, spajajoč Ojstriško planico z Veliko planino. Južna Ojstrična panoga gre nadalje črez vrh „Na križu“ (1632 *m*), črez Njivico (1668 *m*) in Poljanski rob (1570 *m*) ter meji na vzhodu porečje Kamniške Bistrice.

Vzhodno od te panoge se razprostira proti štajerski deželni meji široka in valovita visoka planota, ki jo nazivlje že pred približno 160 leti stari Florijančičev veliki zemljevid dežele Kranjske „Kamelsko planino“. To je s prirodnimi krasotami bogato obdarovana planota med potoki Bistrico, Belo in Črno, ki jo dičijo mnogoštevilne kope, s katerih imaš prav razsežen razgled, lepi pašniki in senčnati gozdi. Sploh ne najdeš izlepa v Alpah tej planini enakega kraja; to je planina, ki bi bila zelo ugodna za ustanovitev planinskega zdravišča, kjer bi tudi zdravili s sirotko. Tako zdravišče bi lahko sprejemalo na tisoče gostov, ki bi prihajali, da si tam ojačijo zdravje. Lahko je priti na to planino iz Kamnika in iz Gornjega grada. Vsa približno 14 km^2 velika visoka planota se deli v Veliko planino (1555 *m*) in Malo planino (1507 *m*), iz katerih molé nekateri okoli

4*

gorovje od Litijskega gorovja, na jugu in ob Ljubljanski ravnini na zahodu. Glede na geološko sestavo nahajamo v tem gorovju iz premogovih peščencev in skrilavcev sestavljene spodnje sklade in iz apnenca sestavljene gorenje sklade. Precejšnja plast rjavega premoga sega od Vrhpolja črez Moravče, Loke, Šeminik in Zagorje v Laški okraj na Štajerskem.

Brdsko gorovje je jako členovito in se cepi v mnogo panog. Glavni greben je poprečno 600 do 700 *m* visok in ima položne obronke z dobro obraslimi gozdovi. Največje višine segajo le do 1200 *m*. Brdsko gorovje ima tri malone vzporedne gorske hrbte liki oni del Kamniških planin, ki se razprostira od Črnilca do Šanc.

Prvi teh treh gorskih hrbtov drži od Kamnika proti Celju ter ima spočetka nizke vrhove, n. pr. Veliki vrh (655 *m*), Velinek (808 *m*), Zlato polje (716 *m*), Konjik (887 *m*), Veliki Rakitovec (898 *m*) in Špilek (954 *m*). Šele ob štajerski meji se vzdigujejo znatnejše gore nad Čemšenikom na Veliki planini ali Čemšeniški planini (1041 *m* in 1206 *m*) in Kisovec (1017 *m*). Ta gorski hrbet spaja z Menino planino v Kamniških planinah oni greben, ki se vzpenja od Konjika (887 *m*) med Rakitovcem in Špilkom proti severu, in tvori razvodje med Nevljico in Motnico.

Z drugim južnim gorskim hrbtom, od katerega ga ločita Radomlja in cesta iz Čemšenika v Trojane, ga spaja med Sv. Ožboltom in Trojanami višina, črez katero pelje državna cesta iz Ljubljane v Celje v višini 609 *m*. Južni gorski hrbet s Kandrško dolino in Medijsko dolino se razprostira do Save na jugu. Ta takozvani Vaški hrbet se začenja nad Juhanom z Ajdovščino (495 *m*) in ima proti vzhodu te-le gore: Murovico (740 *m*), Cicelj (818 *m*), Slivno (870 *m*), Reber nad Kolovratom (875 *m*), vzhodno od Vač Sveto planino s Sveto goro (849 *m*) in severno od Št. Lamberta še višjo Vačico (919 *m*). Severnovzhodno od Moravč je po legendi o sv. Valentinu in Peregrinu znana Limbarska gora (Sv. Valentin), ki je 773 *m* visoka.

Južnovzhodno od Velike planine je gorski hrbet, ki se končuje ob štajerski meji z Javorjem (1131 *m*), južnovzhodno od Sv. Lenarta pri Čemšeniku, in s severno od Zagorja se na-

hajajočo Sveto planino (985 *m*), ki slovi po lepem razgledu in se znižuje proti Savi.

Razen Savske doline omenjamo Radomeljsko dolino, po kateri pelje cesta na Trojansko sedlo, in Drtiško dolino, v kateri so Moravče. V tem gorovju je malo jam. Nad Zagorjem je takoimenovana „Topla jama“ in nad Juhanom sta jami Mačkovec in Juhanščica.

Dolenjsko gričevje.

Dolenjske sicer ne dičijo velikani, s kakršnimi se ponaša Gorenjsko, vendar ima tudi Kranjsko sredogorje in gričevje več po slikovitem razgledu in drugih znamenitostih znanih gorá in gričev.

Glavna os Kranjske dežele, ki drži od Ljubljane v južnovzhodni smeri črez Šmarje in gorenjo Krško dolino do Kolpe, deli Dolenjsko v dva jako različna dela. Od Ljubljane do Gorjancev in od gorenje Krke do Save se raztezajoča ploskev je jako neravna, a nima nad 380 *m* srednje višine.

Največ vrhov je 700 do 900 *m* visokih, a le redkokrat nad 1000 *m*. Gore in griči precej enako prepadajo na obe strani in imajo malo strmih obronkov.

Dolenjskemu gričevju prištevamo oni del Dolenjske, ki je razprostranjen med Savo in Krko in pripada s svojimi v zahodnovzhodni smeri se razprostirajočimi gozdnatimi in vinorodnimi griči in gorami predalpskemu okrožju. Dolenjsko gričevje zavzema okoli 1600 km^2, torej približno šestino Kranjskega.

Vrste podolgastega hribovja se razprostirajo v dokaj pravilnih črtah od zahoda proti vzhodu in končno proti Savi od jugozahoda proti severovzhodu. Od glavnih grebenov se cepijo bolj ali manj navpične panoge, ki oklepajo razne doline in manjše ravnine.

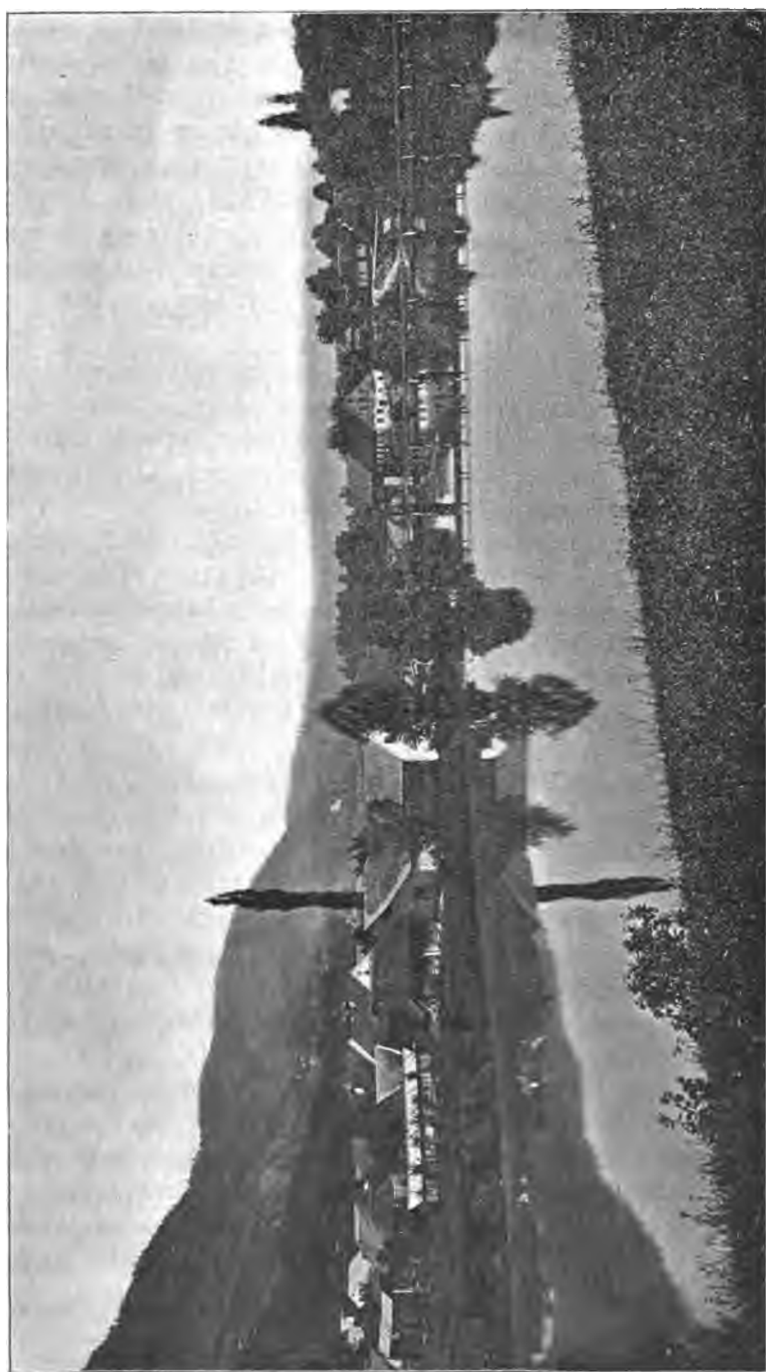
Mnogo lepih podolžnic in poprečnic je v tem delu, ki ima sklade premogove in triasne tvorbe. Doline obdajejo eocenski in neogenski skladi, v dolinah se pa nahajajo diluvijalne, a tudi aluvijalne naplavine. Pri Trebnjem in Novem mestu so kredni in numulitski apnenci. K Dolenjskemu gričevju prištevamo ves dolenjski svet razen kraškega dela med Krko in Kolpo.

Dolenjsko gričevje delimo v tri dele, in sicer v Litijsko skupino, Trebanjsko skupino in Mokronoško skupino.

Litijska skupina je najrazsežnejša in se razprostira med Savo, Mirno, Temenico in cesto, ki vodi iz Ljubljane do Višnje gore, v dveh malone vzporednih, večkrat pretrganih glavnih panogah. Ta rudnata skupina se imenuje po trgu Litiji, ki leži malone sredi nje. Skupina ima od zahoda proti vzhodu se razprostirajoče dolge strani in je po Savi ločena od razraslekov Kamniških planin. Nje severna in vzhodna polovica se više vzpenjata nego južna in zahodna polovica. Severna panoga s 630 do 940 *m* visokimi kopami se razteza blizu Save od Janč (793 *m*), črez Kamplov vrh (717 *m*), Sirmanski hrib, Dolgo brdo (801 *m*), Orljek (898 *m*) in Lontovž (1076 *m*) do župnijske vasi Dobovca (674 *m*), južnovzhodno od trboveljske železniške postaje. Od te glavne panoge se cepi več stranskih panog, ki obdajejo več manjših ravninic, segajočih blizu do Mokronoške skupine.

V severni glavni panogi je dolenjski velikan Kum (1219 *m*), najvišji vrh Dolenjskega gričevja, ki sega s svojimi razrasleki do Save ob kranjsko-štajerski meji. Kum je najvišja gora gorskega sklopa, ki sega na vzhodu in severu do Save s strmim pobočjem, na zahodu do Medvedovega potoka in na jugu do Sopotke (Zapotke), ki se pri Radečah izliva v Savo. Malone do vrha raste bukovje, pred tri sto leti so se pa tam košatile visoke smreke in jelke, kakor so še kranjskemu zgodopiscu Valvasorju zatrjevali stari možje.

Kumljani in Dolenjci sploh nazivljejo to goro „Sveti Kum“. Ob Kumskem robu sta dve cerkvici, in sicer gorenja više ležeča sv. Jošta in dolenja večja sv. Neže. Kum je v posebnih čislih pri kranjskih in štajerskih Slovencih, ki kaj radi pohajajo na to goro na božjo pot. Zanimljiv je Kum po razsežnem razgledu, zlasti po slovenskih deželah. Razgled obsega vse Kranjsko, zlasti Savinske planine in Triglavsko pogorje, Štajersko in Hrvaško. S Kuma vidni obzor ima gotovo nad 500 *km* premera, in le malo razmerno tako nizkih vrhov kakor Kum nam nudi tako obsežen in lep razgled. Zlasti pa o kresu nam nudi Kum izredno priliko, da občudujemo nebroj žarečih kresov po velikem delu slovenske domovine. V Kumskem obližju je 1089 *m* visoka Ključevica. Severna panoga se vzdiguje poprečno 500 *m*, južna pa le okoli 300 *m* nad ravnino.

Krka pri Straži.

Južna panoga s 470 do 790 *m* visokimi holmi se razteza od 581 *m* visokega Molnika pri Šmarju, kjer se razprostira 2 *km* široka Šmarska planota z Magdalensko goro (499 *m*), ki je zaslovela zaradi prazgodovinskih izkopin in se znižuje v 310 *m* visoko Velikoupeljsko (Grosupeljsko) kotlino. Ta panoga se nadalje snuje črez Kučelj (748 *m*), Velič vrh (701 *m*), Grmado (691 *m*), Peč (775 *m*), Jatno (846 *m*), Črno goro (714 *m*), Brunsko goro (572 *m*) in Vidoč (511 *m*) ter se končuje v Boštanjskih gričih s 581 *m* visokim Vetrnikom ob Savi severnozahodno od Boštanja.

V tem delu je tudi znani Vagensberg (429 *m*), nekdanja posest slavnega kranjskega zgodovinarja in zemljepisca Janeza Vajkarda Valvasorja. Črez Vagensberg pelje cesta iz Litije v Novo mesto. Krasna je Šentruprška poprečnica, ki jo namaka v južnovzhodni smeri v Mirno tekoča Bistrica.

T r e b a n j s k a s k u p i n a se razprostira med Temenico, tekočo v Krko, Novim mestom, Krko in Višnjo goro. Ta brdovita skupina ima mnogo dolinic, rup, grebenov s kopami in ostrimi vrhovi, mnogo jam in razpoklin, podmolov ali špilj in ponikev in prehaja na planoti, ki se razteza proti Soteski ob Krki, polagoma v Kras. Trebanjska skupina ima tudi več dokaj nepravilno tekočih potokov.

Ponikalnica Temenica nalikuje v malem Ljubljanici; ponicuje dvakrat in se kot Prečina izliva v Krko. Tla močno vise proti Krki. Dolenje Ponikve so še 218 *m* nad morsko gladino, kraj pa, kjer privira Prečina na dan, je pa le še 153 *m* visok. Med Šmihelom ob Krki in Grmado se nekoliko razširja Krška dolina, med Grmado in Sotesko se zopet zožuje, potem pa precej razširja proti jugu do Meniške vasi in Toplic, kjer nalikuje majhni nižini. Nekoliko ožja je Krška dolina severno od Toplic, a se proti Novemu mestu zopet razširja.

Trebanjska skupina ima dve malone vzporedni panogi, od katerih se razteza ena od Krškega izvira ob Krki črez Žužemperk in Fužine do Soteske blizu najjužnejšega zavinka reke Krke, druga panoga pa pod Zatičino in Višnjo goro črez Trebnje in Mirno peč do Valte vasi ob Krki, južnozahodno od Novega mesta. V tej skupini je več po 5 *km* dolgih in okoli 2 *km* širokih kotlin, kakor n. pr. pri Žalini in Mirni peči.

V Trebanjski skupini nahajamo le malo vrhov, ki imajo nad 500 *m* nadmorske višine. Južno od Trebnjega je Trebanjski vrh (581 *m*); njega južnovzhodni podaljšek ima 542 in 517 *m* visoka vrhova. Pri Dobrničah je Lisec (565 *m*), pri Golobinjaku Ostri vrh (519 *m*) in južno od tega Veliki vrh (537 *m*), Srebotnik (592 *m*) in Kulova sela (597 *m*). Proti Soteski in proti Straži pa Trebanjska skupina precej strmo prepada in prehaja v nizko Krško dolino.

Mokronoška skupina se razprostira med Mirno, Savo, Krko in Temenico. Mokronoško gričevje ima višine od 315 do 630 *m* in tvori južno od Mokronoga (251 *m*) približno 316 *m* visoko in v premeru 7 *km* dolgo kotlino, ki je ob južnem robu v zvezi z razširjeno Krško dolino, v kateri imajo ob nje južnem koncu Toplice pri Beli cerkvi le še 169 *m* nadmorske višine.

V tej skupini nahajamo več vzporednih panog, ki so v zvezi z navpičnimi stranskimi panogami. V tem delu vidimo tudi že dokaj nepravilne doline in kraške kotline in nepopolno razvite nizke planote. V vzhodni polovici Mokronoške skupine se razprostirajo glavne panoge od severovzhoda proti jugozahodu; tu je več majhnih ravnin, omejenih z vrstami okroglih gričev, in več dobro razvitih manjših dolin. Več manjših ravninic je v okolici Mokronoški.

Proti jugovzhodu prehaja v tem delu le 350 do 450 *m* visoko Mokronoško gričevje v rodovitno Krško polje, ki se razteza do dolenje Krke in Save. Njega zahodni del je gozdnata Krakovščina, ki je pri Zameškem in Mrčečni vasi ob Krki prav močvirnata.

V severnozahodnem delu Mokronoške skupine se vzdiguje Primskovo (592 *m*) z romarsko cerkvijo. L. 1813. je bilo Primskovo važno v strategičnem oziru, ker je tu močna avstrijska posadka ščitila okrajno cesto, ki se cepi pri Velikem Gabru od glavne ceste, in tako pomagala proti italijanski meji zoper Francoze prodirajoči Hillerjevi armadi. Obenem so pa kresovi naznanjali bližnjo rešitev onim delom Novomeškega okrožja, ki so še bili v francoski oblasti. Vzhodno od Primskovega je Čateška gora (469 *m*) in južnozahodno od te Zaplaz (609 *m*), na katerem je ob vzhodnem obronku znamenita Marijina romarska cerkev (544 *m*), ki jo obilo pohajajo kranjski in štajerski Slo-

venci. Tja nosijo žene bolne otroke, da tam ozdrave, odkar je ondi oživel v kadunjici zmečkan in tja prenesen otrok.

Nizki so tudi drugi vrhi v tej skupini, kakor n. pr. Kurent (543 *m*) in Zabukovje (549 *m*) zahodno od Trebelnega, Sv. vrh (420 *m*) in Strmec (488 *m*) vzhodno od Mokronoga, Sv. Primož (545 *m*) severno od Škocjana. Severno od Novega mesta se razprostira ob desnem bregu Radulje Raduljski gozd, v katerem meri Blišče 604 *m*. Proti Savi ima Mokronoška skupina le nizko gričevje zlasti okoli Velikega Trnja, a precej strmo prepada; v tem delu merita še nedaleč od Krškega Gora sv. Lovrenca 425 *m* in Zenem vrh 441 *m*.

Gorenjska ali Ljubljanska ravnina.

Gorenjska ravnina je največja Kranjska ravnina in spada med največje alpske ravnine sploh. V obliki proti vzhodu obrnjene podkve se razprostira med odrasleki Julijskih Alp, Karavank, Kamniških planin, Brdskega gorovja, Dolenjskega gričevja, Kraških višin ob južnem robu Ljubljanskega barja, Polhograjskih Dolomitov in Škofjeloškega gorovja. Nje površje zavzema okoli 600 km^2; največja dolžina od severoseverozahoda proti jugojugovzhodu meri 45 *km* in največja širina 24 *km*. Srednja višina meri 300 *m*.

Vsa ravnina se deli po nekaterih osamelih, povečjem gozdnatih gričih in gorah v tri bolj ali manj različne dele, ki se dotikajo ob Šmarni gori in Vranščici. Ti deli so: Kranjska ravnina, Ljubljansko polje in Ljubljansko barje.

Glede na geološko tvorbo je omeniti, da so sestavljena tla severnega in srednjega dela iz apnencev, skrilavcev in premogovih peščencev, na katerih se nahaja starejša naplavina. V žlebovih Save, Kamniške Bistrice in drugih potokov pa se nahajajo tudi neogenski zlepljenci, gline in kremeni in zraven tudi eocenski ali premogovi skladi posebno ob Savi. Južni del ravnine pa je pokrit z mlajšo ali aluvijalno naplavino, ki tvori debela šotišča na sedaj že povečjem osušenem barju.

Pred diluvijalno dobo je bila vsa Gorenjska ravnina prav veliko jezero, iz katerega so se vzdigovali osameli vrhovi, kakor n. pr. Holmec, Smledniški hrib, Šmarna gora (nekdaj Holm ime-

novana), Vranščica, Šišenski hrib in drugi. Pravijo, da je bilo še v zgodovinskem času okoli Kamnika jezero, ki se je raztezalo od Malega grada do Nevelj, Mekinj in Stranj. Voda je končno predrla svet med Malim gradom in Starim gradom in zasula s peskom Mengiško polje. Najdalje je še ostala voda na Ljubljanskem barju.

Vsa Gorenjska ravnina je slična velikanski latvici, napolnjeni z vodo. Voda se kakor velika podzemska reka počasi pomika proti južnemu koncu gorenjske kotline, a ne teče brez ovir, kajti že prej omenjene osamele gore in griči ovirajo in odvračajo smer in tek te velike podzemske reke. Pri Studencu pod Ljubljano privira podtalna voda v obliki mnogih izvirkov. Ta izvrstna podtalnica, katere je jako veliko, se nahaja 10 do 20 *m* pod površjem in napaja ljubljanski vodovod.

Po Gorenjski ravnini tekoče reke in potoki imajo v sebi mnogo čiste planinske vode, hkratu pa nosijo z gorá v ravnino velike množice proda in gramoza. V diluvijalni dobi so ti potoki zaplavili vso latvico in pokrili nje dno z onim kamenjem, ki tvori robovje okrog gorenjske kotline. V novejši dobi so se pa reke in potoki globoko zajedli v struge, ki so ponekod nižje nego druga nanesena tla. Zlasti opazujemo to na Kranjski ravnini pri Savi in Kokri, ki tečeta na več mestih v nižji strugi, nego je površje drugega prodovja.

Iz vseh delov Gorenjske ravnine molé povečjem osameli griči in kope, ki imajo po 300 *m* odnosne višine. Najbolje obdelan je severni del, najmanj pa južni del; najljudnatejši je srednji del, v katerem leži glavno mesto. Vso ravnino pa dičijo veličastne skupine in grebeni Alp, ki jo obdajejo od severozahoda proti severovzhodu, ne manj pa tudi ljubki in večinoma gozdnati griči in gore, ki obrobljajo ravnino na jugu, mnoge po ravnini raztresene vasi in selišča in številne po vrhovih se bleščeče cerkve in kapelice.

K r a n j s k a r a v n i n a obsega 270 km^2, ima 366 *m* srednje višine ter se razprostira med Preddvorom ob Kokri in Škofjo Loko. Na severu sega do znožja Kamniških planin, na vzhodu do Brdskega gorovja, na jugu do Šmarne gore in Vranščice. Ob skrajnjem vzhodu te ravnine sta griča Holmec (394 *m*) in Krtina (365 *m*).

Ta ravnina ni ne dobro obdelana, ne gosto obljudena. Od Kokre do Vranščice se raztezajo manjši in večji gozdovi, v katerih raste povečjem šilovje, a tudi breza in brest in dr. Gozdovi so malone vsi le nizki. Vmes je tudi marsikateri kos ornega polja, ki pa ni prav rodovito, ker le tanka plast črne prsti pokriva nad meter globoke plasti diluvijalnega gramoza.

Kranjska ravnina ima 382 *m* srednje višine ter pada od severozahoda in severa proti jugovzhodu in jugu in od zahoda proti vzhodu. Od Preddvora (480 *m*) do Medvod (blizu izliva Sore 313 *m*) pada ravnina 167 *m*, od Kranja (385 *m*) pa do Šmarice (355 *m*) na vzhodu pa le za 30 *m*. Mesto Kamnik (380 *m*) je le za 5 *m* nižje nego Kranj. Kranjska ravnina je ob mejah bolj obljudena in ima več vasi nego v notranjščini, kjer je več gozdov, polja in travnikov.

Šmarna gora, Smledniški hrib, Vranščica in Debeli vrh, stoječi kakor veliki otoki v diluvijalnem gramozu, ločijo Kranjsko ravnino od Ljubljanskega polja. Ta dva dela Ljubljanske ravnine sta v trojni zvezi. Na zahodu ju veže Savska dolina med Polhograjskimi Dolomiti in Šmarno goro, nadalje globoka razpoka med Šmarno goro in Vranščico, ki se začenja pri Vodicah in vodi mimo Skaručine v Šmartno pod Šmarno goro, in končno nižina, ki se razprostira ob bregovih Kamniške Bistrice.

Ljubljansko polje se razteza od Medvod do Dola ob Savi in od Ljubljane do Mengiša, meri 130 km^2 in ima 290 *m* srednje višine. Nagnjeno je od zahoda proti vzhodu. Ker ima Ljubljansko polje enaka tla kakor Kranjska ravnina, je tudi njega obdelovanje malone enako; ponekod so pa tla še bolj neugodna za obdelovanje, ker reke vsled malega strmca večkrat preplavljajo polje in provzročajo škodo. Sava tvori več sipin in otočičev in odteguje precej tal obdelovanju, tako da nahajamo tod skoraj le vrbe in jelše.

Na Ljubljanskem polju se vzdigujejo osamljene, po Gameljščici ločene gore in griči: Šmarna gora (675 *m*) s severno panogo Brezovico, Vranščica ali Rašica (641 *m*), Šišenski hrib (427 *m*), Ljubljanski grad (364 *m*) in vzhodno od Črnuč Soteski hrib (405 *m*). Ti hribi in griči delé Ljubljansko polje v tri različno velike predele. Zgrajeni so iz apnenca in dolomita, zraven teh pa nahajamo tudi karbonove in eocenske skrilavce in peščence.

Najzanimivejša je **Šmarna gora**, ki se brez predhribja in zveze z drugimi gorami osamela vzdiguje tik Save nad Ljubljanskim poljem v obliki dvojnate piramide, na vse strani precej strmo prepadajoča. Na vzhodnem vrhu je znana romarska cerkev z dobro ohranjenim obzidjem. S Šmarne gore je na vse strani krasen razgled, zlasti pa proti zahodu in severu, kjer se Julijske Alpe, Karavanke in Kamniške planine veličastno vzdigujejo.

Ljubljansko barje meri 195 *km*² in se razprostira južnozahodno od Ljubljane do Vrhnike in Borovnice, na jugu do Iga in črez Pijavo gorico. Barje se dotika Ljubljanskega polja na dveh krajih, in sicer med vzhodnimi odrasleki Polhograjskih Dolomitov in Šišenskim hribom ter med Ljubljanskim gradom in Golovcem. Ljubljansko barje je nekaj metrov nižje od Ljubljanskega polja, ki leži približno 70 *m* niže nego Kranjska ravnina.

Tla so pa jako različna od tal Ljubljanskega polja. Črno prst nadomestuje tu skoraj 2 *m* debela šotna plast, pod katero je 8 do 9 *m* debela plast brne in pod to približno 6 *m* debela plast gline. Pod glino je približno 4 *m* debela plast drobnega peska, potem so zopet glina in pesek in glina. Šotna plast je, prav obdelovana, izvrstno orno polje, spodnje glinene plasti pa branijo izpodnebni moči podse in ovirajo tako osuševanje tal. To je pa zopet vzrok občasnih povodnji. Povodnji so izkušali omejiti po jarkih in prekopih, zlasti po Gruberjevem prekopu, in so tako pridobili 95 % tal za obdelovanje. Vsled tega se je pa izpremenila oblika barja, in tudi vodoravno površje se je predrugačilo.

Ljubljansko barje je imelo že l. 1841. sedem cest s 25 mostovi, 23 gospodarskih potov s 40 mostiči, mnogo prekopov in jarkov. Obdelanega površja razen travnikov je bilo 23.294 oral. Cena oralu na barju je poskočila od prvega obdelovanja l. 1829. od pet na 60 do 100 gld. in znaša sedaj do 400 K. Miha Hienko pravi o barju: „Na stotine voz vozi sedaj jeseni dobro seno z lepih travnikov po trdih cestah, koder je nekdaj lovec v gosti megli skakal od grmička do grmička in se mnogokrat do kolena pogrezal v blato. Prepelica petpedika v prosišču ali ovsišču in v bujnem deteljišču tam, kjer je nekdaj divja raca s svojim zarodom iskala črvičkov v trstju in so ribarile dolgonoge čaplje.

Koder se je nekdaj po visoki vodi počasi vozil lovski čoln, zavit v zelene veje, in zasledoval jate divjih rac in pondirkov, koraka sedaj oratar za plugom in kopljejo marljivi naseljenci krompir in repo iz zemlje".

Barje je v sredi malo obljudeno, in le ob robu, zlasti na jugu in zahodu se nahaja več vasi. Večje močvirje je sedaj le še na treh mestih, in sicer približno še desetino ali 20 *km*² vsega barja. Voda odteka po mnogih prekopih, ki so skupaj nad 200 *km* dolgi. V nemočvirnatih delih je dokaj dobro polje, in na nekaterih mestih so tudi majhni gozdiči.

Ljubljansko barje obdajejo okroginokrog višji in nižji hribi, ki so povečjem do vrha obrasli z gozdovi in segajo na več mestih precej daleč v barje. Mejno gorovje in gričevje je povečjem nizko, le na jugu se vzpenja nad 1000 *m*. Kakor iz Gorenjske ravnine, moli tudi iz barja več gričev, ki nalikujejo otokom sredi morja. Ti griči so pa nizki in se še manj nego 100 *m* vzdigujejo nad ravnino.

Na vzhodni strani se razprostira Golovec kot približno 12 *km* dolg greben z Molnikom. Barju na jugu je Krim, in po rebri Borovniščice je od njega ločeno drugo gorovje. Krim ima proti barju povečjem precej strmo pobočje. Blizu Preserja je jezerce Ponikva, ki ob deževju precej narašča. Odtok tega jezerca ponicuje in v ravnini zopet priteka na dan. Krimov najvišji vrh meri 1106 *m*. Ljubljanski vrh zahodno od Krima se vzdiguje 813 *m* nad morsko gladino. Na zahodu in severozahodu pa segajo nizki odrasleki Polhograjskih Dolomitov do Ljubljanskega barja. Severno od barja je osamljeni Šišenski hrib s Šišenskim vrhom (427 *m*). (Drugo o Ljubljanskem barju glej pri oddelku „Vodovje".)

Kras.

Poleg prekrasnih slovenskih Alp vzbuja našo pozornost po svojih podzemskih čudesih sloveči Kras, ki ga ločijo od Alp reka Vipavščica, cesta iz Vipavske doline na Vrhniko, odtod prehod v Krško dolino, Krka in Sava.

Kras je pusta, iz apnenca sestavljena, 200 do 500 *m* visoka planota, ki je pretrgana po nizkih, valovitih in malone vzporednih gričih in gorah. Na Krasu ni pravilno obrazovanih gorá

in dolin, ampak vsa tla imajo velevalovito obliko vsled zgrbančenja kamenene zemeljske skorje v prazgodovinskem času. Na Krasu je obilo ponikev, rup, kadunj ali dolov, koliševk in prirodnih predorov. Nadalje ga značijo mnoge votline, suhe jame, okapnice, ledenice, ponikalnice in občasne jezerske kotline. Sedanjo pustost Krasa so pač tudi mnogo zakrivili ljudje, ki so več stoletij po neumnem pustošili gozde.

Kranjski Kras je del obsežnega Kraškega gorstva, ki se razprostira po Kranjskem, Primorskem, Hrvaškem med Savo in morsko obalo, po Dalmaciji in Hercegovini in po severnozahodnem delu Balkanskega polotoka, kjer se tudi nazivlje Periapeninsko gorstvo.

Kranjski Kras zavzema malone vso Notranjsko in nad polovico Dolenjskega ter se razteza od severozahoda proti jugovzhodu. Kranjski Kras je jugovzhodni razraslek Južnih Apneniških Alp in ima zelo različno površje, ki je posledica kraške planotaste oblike. Počasno upadanje Kraške planote je provzročilo ne le nadzemsko, ampak tudi podzemsko izpiranje, in sicer v toliki meri, da je nenavadna tvoritev kraških dolin vsakomur očividna.

V Kranjskem Krasu so značilni kraški pojavi nekoliko zakriti po obilnem gozdnem rastlinstvu. V južnem delu Krasa je le malo gozdov, in tam ima Kras drug značaj. V tem delu so bolj očitne kamenite puščave, katerih navidezno na Kranjskem ni, ker jih nekoliko zakriva rastlinstvo. Prirodne sile so le polagoma Kranjski Kras tako predrugačile in ga še preminjajo. S svojimi prirodnimi čudesi, kakršnih ne more najbujnejša domišljija izmišljevati, pripada Kras k najznamenitejšim in najmikalnejšim pokrajinam.

Na Krasu so sestavljena tla iz belkastih sivih apnencev, a tudi iz skrilavcev in dolomitov kredne tvorbe, ki tvorijo spodnje vidne sklade. Nad temi so pa eocenski skladi, sestavljeni iz numulitskih apnencev, ki so različni po barvi in kemični sestavi. Apnenci so temnosivi, sivi, rumenkasti in snežnobeli. Med temi skladi pa je v tanjših vrstah numulitski peščenec, katerega preprezajo zlepljenci in lapor.

V raznih geoloških dobah so se pri teh skladih vršile raznovrstne izpremembe, ki so provzročile sedanjo obliko kraških tal. Pri prvem povzdigu tal iz morja so nastale v strmejših

skladih raznovrstne gube, in dotlej pravilne doline so zaprli numulitski apnenci, od katerih so mehkejši skladi zdrknili navzdol, na vrh je pa prišla kreda. Tako je tolmačiti, da so najvišji deli Krasa sestavljeni iz krednega apnenca (skrilavcev in dolomitov), gorska rebra pa iz eocenskih skladov.

Razni potresi so provzročili razne kadunjaste dole, rupe in jame, a podrli so se tudi stropi prejšnjih jam. Tako je nastalo mnogo novih votlin in jam. Na dnu kadunj, rup in dolin se nahaja rdeča prst (terra rossa), ki je za Kraševca velike važnosti, ker mu je neobhodno potrebna za opravljanje bornega poljedelstva. O tvoritvi „dolin“ so mnenja še različna. Kraške planote in doline so večinoma suhe, ker je kredni apnenec neprodiren. Koder pa so kredni apnenci v zvezi z peščencem in laporjem, privirajo tudi studenci, ki so včasi dokaj močni in tvorijo v zaprtih dolinah začasna jezera, ali pa ponicujejo v ponikvah ter drugod zopet pritekajo na dan, ali pa ostajajo pod zemskim površjem.

Kranjski Kras delimo v dva različna dela: Notranjski Kras in Dolenjski Kras, in ta dva zopet v več planot. Notranjski Kras je takozvani „Srednji Kras“, najbolj proti severovzhodu se raztezajoči del Krasa je pa Dolenjski Kras, ki se zaradi pomanjkanja vode po precejšnjem delu tudi imenuje „Suha krajina“.

Notranjski Kras.

Notranjski Kras sega do Iške in do črte, ki si jo mislimo od Iške do Prezida, in do hrvaške in primorske meje. Gorenjsko je velika kotlina, obdana skoraj na vseh straneh z visokimi gorami, Notranjsko pa je obširno pobočje, ki se razprostira od Vipavščice in ceste od Podvelba do Logatca v južnovzhodni smeri do Kranjskega Snežnika. Notranjski Kras ima 1138 *m* srednje višine visok greben in se po eni strani znižuje proti Loški, Cerkniški in Planinski kotlini, na drugi strani pa je nagnjen proti Reški dolini in je le po Pivški dolini pretrgan. A greben mu ni ostro izražen, temuč je sestavljen iz manjših in večjih planot, na katerih se vzdigujejo posamezne kope in slemena. Trnovski gozd, Križnogorska planota, Kanjedolska planota, Javorniška skupina

in Idrijsko gorovje niso te oblike, nego kažejo navadno gorski obraz, in raditega jih ne prištevamo h Krasu.

Notranjski Kras se da deliti v sedem skupin. Te so: 1. Hrušica, ki jo veže Križnogorska planota s Trnovskim gozdom; 2. Gabrško pogorje med Reko, Pivko in Nanosico; 3. Javorniki z obširno skalovino Kranjskega Snežnika; 4. Reško gričevje; 5. Bloško gorovje; 6. Logaška planota in 7. Rakitniška planota.

Južno od Javornika se začenja razsežna, približno 110 km^2 velika Hruška planota, v marsikaterem oziru zanimljiva, a tudi razvpita krajina.[1]) Cesta, ki pelje iz Podvelba v Logatec, loči vobče spočetka Hruško planoto od Križnogorske in Kanjedolske planote, preseku̥je severnozahodni del Hrušice in se vzpenja najviše (883 *m*) južnozahodno od Streliškega vrha. Vso to pokrajino lahko delimo v tri dele; ti so: bolj zahodno ležeča visoka Nanoška planota, nekaj nižja Hrušica v ožjem pomenu in vzhodna Zagorska planota.

Nanoška planota je malone romboidove oblike; daljša prekotnica ima južnojužnovzhodno smer, gre mimo glavnega vrha Nanosa (1300 *m*) in se končuje v Plajši (1262 *m*). Obširna Nanoška planota strmo prepada proti jugu in zahodu. Nad njo se vzdiguje več kop, in ob nje južnozahodnem robu stoji cerkev sv. Hieronima (1018 *m*). Nanos je znamenit po svojih 80 do 200 *m* globokih ledenih jamah, raznovrstnih rastlinah in jako lepem razgledu, ki obsęga na severovzhodu dolenještajersko gorovje, na vzhodu postojinska kraška tla, na jugovzhodu Kranjski Snežnik in Cerkniški Javornik, na jugozahodu Tržiški zaliv in morsko obalo, na zahodu nagnjeno Nanoško planoto do Gorice in na severu Savinske planine, Karavanke in Julijske Alpe. Kdo se ne spominja ob tej priliki znane pripovedke o langobardskem kralju Alboinu in o Gizulfu? V drugi polovici šestega stoletja po Kr. je lovil nekoč Alboin na tej gori. Bivol ga je

[1]) Tu je bila po Müllnerjevem mnenju »Statio in alpe julia« Peutingerjeve tabule in »ad Pirum summas Alpes« itinerarija hyerosol. Razvaline razsežnih branikov iz starega veka bodo zlasti starinoslovce zanimale. Ta krajina je bila v prejšnjih časih razvpita zaradi nevarnega prometa in je še dandanašnji na slabem glasu zaradi silne zimske burje.

spravil v smrtno nevarnost. Gizulf pa je usmrtil bivola in tako rešil Alboina, ki je dal Gizulfu v zahvalo Furlansko vojvodino.

Višji od glavnega vrha je vzhodno od tega se vzdigujoči Suhi vrh (1315 *m*). Druge znatne kope so: Veliki Bukovec (1258 *m*), Mali Bukovec (1194 *m*), Slopenski hrib (1128 *m*), Debeli vrh (1209 *m*) in Furlanov hrib (1160 *m*). Srednja višina proti severozahodu nagnjene in proti jugozahodu in vzhodno-južnovzhodno strmo prepadajoče Nanoške planote je nad 900 *m*; srednji del Hrušice ima jedva nad 700 *m* srednje višine, in najvišji vrhovi v tem delu segajo le malo nad 900 *m*, in sicer Medvedec (918 *m*), Veliki Rogač z dvema 934 in 931 *m* visokima kopama in nižji Mali Rogač (724 *m*). Na vzhodni manjši Zagorski planoti, ki precej strmo prepada proti Tržažki državni cesti, segata še Sv. Lovrenc do 1020 *m* in Stranski vrh do 1015 *m* nadmorske višine.

Vsa Hrušica je sicer povečjem gozdnata, vendar pa jako razdejana planota z mnogimi kopami in semtertja se raztezajočimi grebeni, ki so večinoma le nekaj metrov višji od planote. Nadalje ima obilo udrtin, kadunj in jam, zlasti v južnovzhodnem delu, nad Predjamskim skalnim gradom (507 *m*), kjer se istinito vrsti jama za jamo. Tla nalikujejo kameniti gobi, ki hrani v svojih luknjah nekoliko časa množino snega in ledu, v notranjih predorih pa se valé vode v neizmernih globočinah. Celo maloštevilne nadzemske vode teh krajev ponicujejo v onih razpokah, špiljah in breznih; semtertja sicer zopet privirajo na dan, kakor da bi nam hotele pokazati svojo živo životno moč, potem pa se zopet poizgubljajo po drugih breznih ter neprestano rijejo in izpodjedajo tla.

Med levim bregom Vipavščice in goriško mejo se razteza vzhodni del Tržaškega Krasa, ki nad Senožečami globočeje sega na Kranjsko. Med Nanosico, tekočo v Pivko, Pivko in Reko pa se razprostira ob goriški meji južnozahodno in južno od Senožeč Gabrško pogorje, v katerem je najvišja Vremščica (1027 *m*). Južnovzhodno od Hrušice je približno 320 km^2 velika Pivška planota, ki jo deli Pivka v vzhodni in zahodni del. Ta planota je popolnoma podkopana ter ima mnogo rup, brezen in suhih jam. V Cerkniškem Javorniku se vzpenja do 1270 *m*. Javornik strmo prepada proti Cerkniškemu jezeru in

slovi že v Dantejevem eposu „Divina comedia“, kjer se imenuje „Tabernich“. Južno od Javornika se vzdigujejo Stanovnik (985 *m*), Smrečnica (1191 *m*), Dedna gora (1294 *m*) in Bička (1238 *m*).

Javorniki z obširno skalovino Kranjskega Snežnika se razprostirajo v južnovzhodni smeri med Pivko, Reko in Obrhom do istrske in hrvaške meje. Sestavljeni so iz krednih apnencev in dolomitov in imajo bukove in hojeve gozdove. Javorniki obsegajo tudi 470 do 790 *m* visoko planoto Kranjskega Snežnika, nad katero se vzdiguje deloma goli, deloma travnati stožčasti Snežnik (1796 *m*), najvišji vrh Kranjskega Krasa, ki slovi po bogatem planinskem rastlinstvu in razsežnem razgledu. Snežnik se drži na zahodu Malega Snežnika (1689 *m*), na jugu je Lom (1515 *m*) in na severu skalno Trikaliče (1594 *m*). Mogočen krožek krasnih gorskih slik obkrožuje ob Snežnikovem znožju ležeča valovita tla skalnega in gozdnatega Krasa. Na severu gledaš skalne glave Savinskih planin, Karavank in Julijskih Alp, katerim se pridružujejo Beneške mejne gore; proti severozahodu uzreš Nanos, Javornik, proti zahodu in jugozahodu istrsko mejno pogorje z Učko in Istrski polotok, na jugu Reški zaliv in Kvarnerske otoke, proti jugovzhodu hrvaško-dalmatinsko in hrvaško mejno pogorje, v katerem se odlikuje Risnjak po svoji lepi obliki. Na vzhodu in severovzhodu mejijo razgled dolgi Gorjanci, katerim se pridružujejo gore južnovzhodnega Štajerskega. Zlasti razsežen je razgled od Beneških planin do Bosenskih gorá.

Reško gričevje je maloobsežno in zavzema najbolj južnozahodni del Kranjskega med Reko in istrske mejo; razteza se vzporedno z istrsko Čičarijo. Večjidel sivkasti ali beli hrbti so sestavljeni iz numulitskih apnencev in peščencev, ob straneh pa tudi iz laporja in zlepljencev. Ob meji se pa začenja kredna tvorba. Najvišji vrhovi v tem gričevju ne dosegajo višine 700 *m*. Izmed višjih vrhov so važnejši: Ostrožni vrh (624 *m*), Dolgo brdo s 656 in 661 *m* visokima kopama, Listorica (618 *m*), Ovsinje brdo (651 *m*), Čelje (639 *m*), Košare (598 *m*) in Tominji vrh (579 *m*).

Bloško gorovje se imenuje po selu Blokah, ki je ob razvodju med Dolenjskim in Notranjskim in je takorekoč lakomnica v vehi podzemskih vodnjakov teh pokrajin. To gorovje se raz-

prostira na zahodu do Cerkniške kotline in sega na jugozahodu do Javornikov, na jugu do Loške planote, na vzhodu do Ribniške planote, na severu pa meji ob Turjaške gore in Rakitniško planoto. Bloška planota je na nekaterih mestih pretrgana po Bloških gorah, ki imajo povečjem južno smer in v južnem delu tudi zahodnovzhodno smer.

V Bloškem gorovju je južnovzhodno od Blok najvišja gora Bloščak, ki ima 1061 in 1039 *m* visoka vrhova. Pod Bloščakom so našli rimske starine. Vzhodno od Cerknice je Medvedica (1012 *m*) in vzhodno od Loža Veliki Zupanček (1011 *m*), več drugih gorá se pa vzdiguje nad 800 in 900 *m*, n. pr. Lisec (873 *m*), Hrib (829 *m*), Ogrnik (825 *m*), Veliki vrh (862 *m*), Loški vrh (878 *m*) i. dr. V Bloškem gorovju je najvajžnejši potok Bloščica, ki ponicuje blizu Velikih Blok.

Logaška planota se razteza vzhodno od Idrijskega gorovja in Hrušice do Borovniščice, izvirajoče pod zelenim Vinim vrhom (984 *m*), s katerega baje vidiš Jadransko morje, in tekoče v severni smeri v Ljubljanico. Severni rob Logaške planote prepada proti Ljubljanskemu barju in se končuje ob izvirih Ljubljanice. Malone popolnoma ob severnem robu te planote teče železnica iz Borovnice v Logatec. Na njej je tudi mnogo kadunj in votlin, a kraške značilnosti pokrivajo povečjem gozdovi.

Na Logaški planoti je Ljubljanski vrh 843 *m* visok. Znatnejše gore so še: Rjavi kamen (798 *m*), Kameni vrh (825 *m*), Smrečni vrh (796 *m*), Veliki Trebovnik (808 *m*) in Mali Trebovnik (757 *m*). Iz Borovnice je prehod črez Pokojišče in Padež in nadalje po menešijskih senožetih pod Menešijo v Begunje in Cerknico na Cerkniško planoto.

Cerkniška planota se spušča z dvojno vrsto gorskih obronkov v Cerkniško dolino. Na planoti se vzdiguje proti vrhu gola Slivnica (1115 *m*) vzhodno od Cerknice. S Slivnice je lep razgled po Krasu, posebno pa na Cerkniško kotlino in Cerkniško jezero. Nekoliko nižja sta gori Pri Mrzli dolini (952 *m*) in Na gradišču (859 *m*) blizu Cerknice. V Cerkniški kotlini je znano čudovito obdobno Cerkniško jezero.

Vzhodno od Cerkniške kotline je Loška planota, obdana na severu in vzhodu z Bloškim gorami, na jugozahodu in jugu

pa z razrasleki Javornikov. Ob vzhodnem robu Loške planote je Račna gora 1140 *m* visoka. Vzhodno od te je Velika Kavka (959 *m*), in ob robu Loške planote so: Črmljak (800 *m*), Vrh (680 *m*), Ponudovec (696 *m*), Smrečki vrh (648 *m*), Gavge (713 *m*) in Gola gorica (716 *m*). Loška planota se znižuje v Loško dolino, po kateri teče potok Obrh.

Rakitniška planota se razprostira vzhodno od Logaške planote, od katere jo loči Borovniščica, in sega na vzhodu do Iške, izvirajoče pri Lužarjah in tekoče v Ljubljanico. Rakitniška planota sega na severu do Ljubljanskega barja, kjer ima najvišji vrh Krim (1106 *m*), ki je mejnik med Notranjskim, Gorenjskim in Dolenjskim. Krim služi vojaškim maporiscem za stalno, po višini natanko določeno točko pri določitvi višin in risanju precizijskih načrtov. Krim s sosednjim proti Vrhniki se razprostirajočim svetom tvori Predkras, ker tu se nam kažejo, potujočim iz Ljubljane proti jugu, najprej kraške posebnosti.

S strmega, kljukastega Krima, ki se južno od Ljubljane mogočno vzdiguje nad Ljubljanskim barjem, je lep razgled po večjem delu Kranjskega. Na Rakitniški planoti so še te znatnejše gore: Veliki Srobotnik (785 *m*), Mali Srobotnik (702 *m*) Smrekovec (958 *m*), Brezoviški Krim (930 *m*) in Sop (999 *m*). Na Rakitniški planoti je tudi več jam, ki označujejo posebnosti kraškega sveta. Nad Tomišljem je na Planinici Ledena jama, ki je še precej prostorna in ima tudi okroglo dvorano.

Najznamenitejše notranjske doline.

Na Notranjskem ne nahajamo tako mnogo in tako razvitih dolin kakor v Alpah, ker so kraška tla bolj valovita in zgrbančena. Najznamenitejše doline so: 1. Planinska dolina, po kateri teče Unica, in ki je pokrita z aluvijalnimi naplavinami. Razprostira se od Gorenje Planine v severnozahodni smeri do znožja Lanskega vrha (572 *m*). To dolino obdajejo kredni apnenci. 2. Pivška dolina, po kateri teče Pivka, se razteza od Knežaka do Postojine. 3. S to dolino je v zvezi dolina Nanosice, ki teče v Pivko. 4. Cerkniška dolina z znanim Cerkniškim jezerom je pokrita z aluvijalnimi naplavinami in preprežena s triasnimi apnenci in dolomiti, na jugozahodu pa

je kredasta. Dolina je močvirna, in naselbine so povečjem na višjem robu. 5. Loška dolina je južnovzhodno od Cerkniškega jezera. Po njej teče že prej omenjeni potok Obrh. 6. Vipavska dolina se razteza v severnozahodni smeri od Lozic črez goriško mejo. Gorenja dolina ima numulitski apnenec, nad Vipavo se pa začenjajo aluvijalna tla. 7. Nedaleč od primorske meje je Reška dolina, po kateri teče znana ponikalnica Reka. (Več o dolinah glej pri oddelku „Vodne razmere“.)

Notranjske kraške jame in votline.

Že prej smo omenili, da dičijo Kranjski Kras poleg drugih posebnosti mnoge votline in podzemske jame, ki vabijo „v spodnji svet, svoja čuda zret'“. Hacquet našteva v svoji „Oryktographia carniolica“ nad tisoč večjih in manjših podzemskih votlin, in najbrž ni pretiral. Ogrodje medveda brlogarja, človeško ribico in še marsikaj drugega so našli v teh jamah. Doslej je natančno znanih nad 150 podzemskih jam, in vedno še zasledujejo nove, doslej neznane jame. Sistematično raziskavanje Kranjskega Krasa na stroške c. kr. ministrstva za poljedelstvo je v tem oziru jako velike važnosti. Najimenitnejše in bolj znane jame hočemo na tem mestu omeniti.

Postojinska jama je svetovnoznana[1]) in spada med najveličastnejše in najzanimivejše evropske okapnice. Jama je bila že v srednjem veku znana do velikega okroglega vrha; to potrjujejo razni napisi v njej. V 16. stoletju je služila okoličanom večkrat za pribežališče ob hudih turških navalih. Valvasor (v 17. stoletju) pravi, da je prišel z bakljami in svečami dvê milji daleč vanjo. Cesar Franc I. jo je dal raziskavati po matematiku Nagelu, čigar poročilo o jami hrani dunajska dvorna knjižnica. Ferdinandovo jamo od „velike dvorane“ do Kalvarije

[1]) A. Bassermann trdi, da Dante v zadnjih kiticah XXXIV. speva »Pekla« opeva Postojinsko jamo, in opira svojo trditev na stihe:

»Luogo è laggiù da Belzebù rimoto
Tanto, quanto la tomba si distende,
Che non per vista, ma per suono è noto
D'un rusceletto, che quivi distende
Per la buca d'un sasso, ch'egli ha roso
Col corso ch'egli avvolge; e poco pende.« —

Most v Postojinski jami.

so odkrili l. 1818. zlasti po prizadevanju okrožnega blagajnika I. Jeršinoviča viteza pl. Löwengreifskega.

Leta 1857. sta obiskala jamo Nj. veličanstvo cesar Franc Jožef I. in cesarica Elizabeta. L. 1884. so uvedli v jami električno razsvetljavo, ki kaj ugodno vpliva na občudovalca podzemskih prirodnih krasot. Postojinska jama je lastnina postojinske državne grajščine, oskrbuje jo pa poseben odbor, kateremu na čelu je c. kr. okrajni glavar. Dohodki se uporabljajo v olepševanje in raziskavanje jame in nekoliko tudi za postojinske občinske potrebščine. Občinstvu odprta jama je 4·2 *km* dolga in ima v Ferdinandovi jami 2·3 *km* dolgo ozkotirno železnico, po kateri prepeljujejo male vozove.

Glavno hodišče v jami drži od jugozahoda proti severozahodu; pri „grobu“ se deli v dva dela, ki se zopet združujeta na Kalvariji. V jami se divimo raznovrstnim, z belimi kapniki pokritim hodnikom, dvoranam, mnogoštevilnim stebrom, gričem in dolinam, ki provzročujejo nepopisen vtisk. Blizu vhoda je „velika dvorana“, nad 28 *m* visoka in nad 45 *m* široka. Po globoki strugi šumi Pivka, ki teče v obliki črke *S* in se potem izgublja v skalnih votlinah. Stopnice vodijo doli do mosta in na drugi strani zopet gori do Ferdinandovega spomenika. Znamenita je tudi prostorna „plesna dvorana“, kjer je zlasti na binkoštni ponedeljek prava ljudska veselica z godbo in plesom.

Velikanski vtisk napravljata Kalvarija in Belvedere z mnogoštevilnimi visokimi stalaktiti in stalagmiti. Kalvarija je 576 *m* nad morsko gladino. Mnogi stalagmiti nalikujejo množici ljudstva, ki hití na goro gledat križanega Zveličarja. Krasen je tudi pogled v Tartar pod Belvederom. Očara pa tudi gledalca blizu 3 *m* dolgo, bleščečebelo „zagrinjalo“ z rjavim, rumenoresičastim robom, valovitimi in zobčastimi gubami. Vidiš pa še mnogo občudovanja vrednih predmetov, katerih tudi najspretnejše pero ne more popolnoma oceniti.

Tudi še marsikatere druge jame v postojinskem okolišu so bogate raznih kapnin, a niso toliko znane in obiskovane kakor Postojinska jama, ker niso blizu železnice in tudi ne dobro uravnane.

S slovečo Postojinsko jamo so še zvezane druge jame, ki jo celo nadkriljujejo s svojo krasoto. Blizu Belvedera sta dve prav lepi jami, v kateri pa je še treba lesti po vrvi.

Zložnejši je dohod v takozvano „Novo jamo, o kateri pravi znani planinoslovec I. M.[1]) med drugim:

„Slišal sem že poprej mnogo hvale peti o lepoti „Nove jame“, vendar se nisem nadejal take krasote, kakršno sem v njej zrl. Ko sem prilezel vrh lestvice, se mi je kar zablesketalo pred očmi kakor sami briljanti. Čim dalje sem šel po jami, tem lepša se mi je dozdevala. Mislil bi, da sem zašel v začaran grad, v katerem so stene posute s samimi dragimi kameni. Neštevilno je tu kapnikov; nekateri podpirajo oblok kakor slopi v kaki gotiški cerkvi, drugi stoje v vrsti kakor mlaji, zopet drugi mole iz tal kakor velikanski šparglji. Vsi so pa čisti in mlečnobeli. S stropa visi na mnogih mestih tisoč in tisoč kratkih in tankih kapnikov; od daleč se ti zde, kakor da bi deževalo. Največja krasota v jami so pa — tla. Stopaj, kakor hočeš, hoditi moraš po samih najlepših kristalih. Kar škoda se mi je zdelo hoditi po takem lepotičju; toda kaj sem hotel, ko ni druge poti. Posebnost „Nove jame“ so tudi majhne okrogle kotline, v katerih se nabira voda, ki zlasti ob hudem deževju kaplja od stropa. Tudi tla po kotlinah so taka, kakor bi bili vanje vdelani brušeni dragi kameni. Voda je tako čista, da sem pogostoma mislil, da je kotlina prazna, in sem pogumno vanjo stopil. Mokri črevlji so me prepričali, da sem se zmotil. Nadalje ne morem popisovati krasote te jame, zakaj treba jo je videti, popisati se ne dá dostojno. Krasna se mi je že zdela ob brlečih svečah; kako čarobna bi šele bila, ako bi jo razsvetljevale električne obločnice. — Kadar se pa otvori in električno razsvetli, izgubi Postojinska jama v ožjem pomenu vso mikavnost. Meni vsaj se ne zdi več lepa, odkar sem bil v „Novi jami“, in to so mi zatrjevali tudi drugi, ki so videli njeno lepoto.“

Magdalenska jama[2]) ali Črna jama je približno 5 *km* severno od Postojinske jame in je 1·5 *km* dolga. V njej so jezerca

[1]) Plan. Vestnik l. 1899., str. 171. in 172.

[2]) Prava Magdalenska jama je v bližini pod Magdalensko goro. Znani preiskovalec jam Schmidl pa je tako imenoval Črno jamo, ki je obdržala novo ime v strokovnem slovstvu.

in tolmuni, v katerih so najprej našli čudno človeško ribico (proteus anguineus), ki so jo potem pošiljali raznim muzejem po svetu. Pozneje so pa našli človeško ribico tudi po nekaterih drugih jamah. Jama je bila v početku prejšnjega stoletja gotovo bolj pristopna, kajti ob obisku tedanjega cesarjeviča Ferdinanda l. 1819. so hodili do nje še po 50 kamenitih stopnicah. Ker so jo večkrat oplenili in ker je tudi zelo okajena, ni več tako zanimiva. Včasih je tudi tako napolnjena z vodo, da ni mogoče priti niti do prve „dvorane". V neki razpoklini izvira tako izvrstna pitna voda, da je ni najti enake po vsem Krasu.

Pivka jama je severno in nedaleč od Magdalenske jame. Pravzaprav je vodna duplina, po kateri teče Pivka. Dolga je baje blizu 3 *km*. Vhod pelje skozi 70 *m* globoko „dolino" s podplaninskim rastlinstvom. V jamo peljejo priročne stopnice, vrata so jako visoka, in vse pozorišče nalikuje sanjarskemu gledališkemu okrasju. Pivka prihaja z juga in tvori več krnic. Ob Pivki navzgor je veličastna dvorana in lepa tvorina „Dolenčevih vrat", kjer molé iz vode velikanski stalagmiti. Nekaj oddaljena so štiri jezerca. Pri četrtem jezercu se proti jugovzhodu odcepi suha jama, nazvana „gotiška dvorana", ki ima prižnico in druge lepe kapnine. Za četrtim jezerom je Lujizina dvorana.

Otoška jama v Čančlovi dolini ni daleč od Postojinske jame blizu vasi Velikega Otoka in je precej prostorna. Slovi pa po svojih snežnobelih kapnikih, ki so kakor v Postojinski jami kaj raznovrstnih oblik, katerim se ogledalec ne more dosti načuditi. Odkrili so jo l. 1889. Nje zvezo s Postojinsko jamo so našli nekateri Postojinčani, ko so zasledovali Pivke podzemski tek.

Malograjska jama pri Malem gradu blizu Gorenje Planine je največja izmed vseh vodnih jam na Kranjskem Krasu. Vhod vodi skozi slikovito grapo, v kateri sta mlin in strelišče. Jama je nad 5 *km* daleč preiskana. V njej je velika in lepa, 24 *m* visoka „Chorinskega dvorana" in bolj zadaj jezero, za katerim se jama deli v dve votlini. Iz ene votline prihaja Pivka, iz druge pa odtok Cerkniškega jezera, ki z velikim šumom v slapu teče v jezero. Nad slapom je voda bolj globoka, a vožnja vendar ni lahka, ker moraš večkrat čoln prenašati črez plitvine zopet v globočjo vodo.

Ferdinandova jama.

Prav zanimiva je Rakovska dolina[1]) pri Rakeku zaradi dveh prirodnih mostov in Škocjanskih jam. Pot gre z Rakeką proti jugu in črez železnico ter skozi gozd do majhne planice, kjer je šest udrtin in takozvani „drugi most“.

Drugi most je okoli 30 *m* dolg in 4 *m* širok skalnat lok, črez katerega drži steza, a pod njim teče Rak, ki prihaja skozi najgorenjo udrtino, in se izgublja pod skalo. Iz prve udrtine prideš skozi nizek predor v drugo manjšo udrtino, črez brv do drugega predora in skozi njega v tretjo jako obširno udrtino, nad katero je „drugi most“. Pogled na ta most iz globine je res čaroben. Dr. Schmidl pravi o njem: „Očividno je, da toliko hvaljeni Škocjanski most ne more tekmovati s tem „drugim mostom“. Prvi namreč se ne more imenovati vprav most, nego bolje „orjaški predor“, ker je cela gora predrta, in črez gorsko grmado korakaš, ne da bi opazil, da greš črez most, in da šumi pod tvojimi nogami voda. Ta „drugi most“ pa je v pravem pomenu besede eden sam zelo smel lok, kakršnega more zgraditi le priroda, in vendar je v vseh svojih dimenzijah tako vitek, rekel bi, tako rahlo-krasen, da se bo marsikdo obotavljal nogo nanj položiti, boječ se, da se ne bi zrušil nad strahovitim prepadom.“

Na zahodnem bregu Raka sta dve votlini, in sicer je desna Princa Hugona okapnica, po kateri lahko prideš v čolnu 1 *km* navzgor proti Cerkniškemu jezeru. Druga votlina se pa imenuje Princesinje Kristijane okapnica, ki ima jako lepe kapnike.

Prvi Škocjanski most je velik skalnat obok, ki ima 19 *m* visok in 48 *m* dolg predor. Vsa skalnata grmada se vzdiguje nad 42 *m* nad dolino; most je 52 *m* širok. Črezenj drži cesta, ki je tako dobro izpeljana, da še takoj ne opaziš, da se voziš črez velikanski prirodni most. Temu mostu ne najdeš lahko kaj sličnega drugod. Vrhu njega so med grmovjem razvaline kapelice sv. Kancijana. V 18. stoletju je bila zraven te kapele še manjša kapelica sv. Benedikta. Blizu omenjene razvaline je lep razgled na potok Rak in na votlino, v kateri ponicuje.

---

[1]) S. Rutar: »Rakovska dolina in Cerkniško jezero« v Plan. Vestniku l. 1900.

Predjamske votline so pri vasi Predjami, severnozahodno od Postojine, in se prištevajo h kapninskim jamam. Predjamski grad stoji v taki jami. Predjamske votline so deloma dobro izhojene, a ne toliko kakor Postojinska jama ali pa Škocjanske jame. V Predjamskih jamah je pet odprtin, in sicer: 1. Spodnja, v katero pada Lokva; 2. Velika jama, ki je 45 *m* višja in ima pet nadstropij; 3. Belvedere; 4. Grajska jama in 5. Najgorenja jama.

Posebnost Predjamskih votlin je razvrstitev prehodov v treh nadstropjih. V prvo nadstropje pada potok Lokva, drugo nadstropje je najdaljše, in prideš nanj po mostu. Po strmem hodniku dospeš do lesenih stopnic in skozi prostoren, poševen prostor, v katerem najdeš mnogo po votlinah živečih vrst ptičev, do kratkega hodnika in potem na prosto.

Pred nekaj leti so našli takozvano Vipavsko jamo pod Nanosom blizu Prhavčeve gostilnice, kjer iščejo živo srebro. Vanjo vodi 227 *m* dolg, približno 1 *m* širok in 2 *m* visok, iz žive skale izsekan predor. V tej jami je jezerce, ki je neki več metrov globoko in do 30 *m* široko, odnosno dolgo. Voda stoji približno 3 *m* pod hodnikom. Ta kotlinica je bila polna vode, predno so prevrtali skalo, in ob stropu in ob straneh je še polna blata. Ob stropu se delajo tudi kapniki. Odkar so predrli jamo, ni bila Vipava več tako preplavljena kakor prej, ker se izliva voda, ki se zbira pod Nanosom, sedaj sproti skozi predor, poprej pa je vrela iz vseh lukenj.

Poleg tu navedenih jam je na Notranjskem Krasu še mnogo manj znanih jam, ki še niso dovolj preiskane in so vsled tega težko pristopne. V Planinski dolini so poleg drugih jam še: Erjavčica, Mačkovica, Kališeva jama, Lipertova jama, Falkenhaynova jama, Skednjenica, Škratovka, Vražja jama, Vranja jama, Mrzla jama in Škofova jama. V Cerkniški dolini so: Bečke, Mala Karlovica, Velika Karlovica, Okenca, Skednjenica in Šlesingerjeva jama. V Cerkniškem Javorniku sta Suhodolica in Vranja jama. V Loški dolini so pa: Golobina pri Danjah, Šentlovrenška jama, Mrzla jama, Podloška jama in Križna jama, o kateri bodemo še več slišali.

Mnoge kranjske votline in jame so služile in deloma še služijo raznim jamarjem v prebivališče. Te živali spadajo po

največ v vrsto hroščev, pajkov in kobilic. Razne „golobine“ so prebivališče golobu jamarju, ki gnezdi v njih z drugimi v temoti živečimi živalmi. Po drugih jamah je mnogo ostankov diluvijalnih živali.

V tem oziru slovi Križna jama ob severnovzhodnem obronku Križne gore (857 *m*) pri Starem trgu blizu Loža. Križna jama je premočrtno dolga 385 *m* in spada med večje kranjske jame. Vsa dolžina glavnih in stranskih potov meri 1650 *m*. Po jami teče potok, ki prihaja od nje zadnjega konca, ter ponicuje blizu vhoda. Ob deževju potok močno narašča, in tedaj jama ni pristopna. V zadnjih predelih se nahajajo v ilovici, ki jo pokriva kapniška plast, dobro ohranjeni okostnjaki medveda brlogarja. Povečjem so okostnjaki celotni; to kaže, da so te prazgodovinske zveri poginile v jami sami. V Križni jami so tudi kapniki.

Na Notranjskem je tudi nekaj „ledenic“. Manjša taka ledenica je pri Malem Otoku blizu Postojine in nedaleč od Magdalenske gore. Ob severnem robu Planinske doline je Mrzla jama, ki je prehod v Vranjo jamo. Tudi Hrušica in Nanos imata ledenice. Te ledenice še niso dovolj preiskane in zato so tudi malo pristopne.

Neka kraška posebnost so tudi doline in brezna. Kraška tla, zlasti na Kranjskem, so namreč polna malone okroglih usedov, ki se zovejo „doline“. Bolj znane doline so Jeršanova dolina, Ribja dolina, Jelenova jama, Golobina in Vranja jama. Široke in globoke doline s strmim robom se zovejo tudi „koliševke“. Tik ceste, ki pelje iz Planine v Postojino, je Mala koliševka, kateri na dnu je ozka steza. Velika koliševka, ki ni daleč od Malograjske jame, je velikanska, blizu 90 *m* globoka udrtina. Pri Dolenjem Logatcu je šest koliševk, ki tvorijo divnolepo krajinsko sliko.

Ozke in jako globoke udrtine, ki nalikujejo rovom, so „brezna“. Večkrat prehajajo eno v drugo, da jim je težko določiti njih mejo. Nekatera brezna imajo na dnu zvezo z votlinami, druga so pa zasuta. Nekatera imajo navpične stene in so nepristopna, druga so pa pristopna.

Drugi (mali) Škocjanski most.

Dolenjski Kras.

Dolenjski Kras loči na zahodu v Ljubljanico tekoči potok Iška od Notranjskega Krasa. Dolenjski Kras meji na severozahodu ob Ljubljansko barje, na severu ob Krko, ki ga loči od Dolenjskega gričevja, in sega na jugovzhodu črez Kolpo na Hrvaško, na jugozahodu ga pa meji približno črta, ki si jo mislimo od izvira potoka Iške do najsevernejše točke hrvaško-kranjske meje, severnovzhodno od Kranjskega Snežnika.

Dolenjski Kras je precej dobro obdelan. Navzlic pomanjkanju vode so planote in široki grebeni gozdnati. Najbrže vplivajo ugodno na rast kongerijske plasti, ki tod povsod leže na starejših skladih. Planote in skalni grebeni Dolenjskega Krasa so visoki 630 do 945 *m* in kotline globoke 440 do 380 *m*. Le nekatere ozke doline so nižje in zarezane do 250 *m*.

Dolenjski Kras delimo v devet posebnih delov; ti so: 1. Turjaške gore, 2. Dobrepoljska kotlina, 3. Ribniška planota, 4. Tisovska planota, 5. Suho Goteniško polje, 6. Kočevska planota, 7. Rog, 8. Črnomaljsko in Metliško gričevje, 9. Gorjanci.

Turjaške gore se raztezajo na jugu in jugovzhodu Ljubljanskega barja ter segajo na zahodu do potoka Iške, na jugozahodu do Bloškega gorovja, na jugu do Ribniške planote in na jugovzhodu do Dobrepoljske kotline; na vzhodu in severovzhodu jih pa meji državna cesta od Višnje gore do Škofljice. Najvišja vrha v Turjaških gorah sta Mokrec (1056 *m*) in južnozahodno od tega Veliki Ljubnik (1026 *m*); nižja sta bližnji Lomnik (981 *m*) in Repičnik (881 *m*). Druge gore so povečjem dokaj nižje.

Od severa proti jugu se globoko zajeda v Turjaške gore ozka Želimljiška dolina, ki sega do Turjaka. Od Ižanskega polja se vzpenja proti jugu strma dolinica Draga in sega pod vasici Gorenje in Dolenje Golo. Golski hrib (cerkev 652 *m*) prepada strmo proti zahodu, severu in vzhodu; temu hribu na jugu pa se vzdiguje Kureščck (831 *m*).

Na Golem je prvi opazoval župnik Lovro Mencinger jako zanimivi prirodni pojav, „barvnorobno megleno podobo ali

glorijo"[1]), okoli l. 1870. Ako se ustopiš na rob Golske planiće pri cerkvi zjutraj, ko vzhaja solnce na ravnici in ti posveti v hrbet, vidiš lepo in razločno vtopljeno svojo lastno senco 30 do 40 *m* daleč na vrhu prirezane goste megle, ki stoji po dolini ozke Drage. Ta senca oponaša zvesto vsak tvoj gibljaj in je vselej ožja nego tvoj život, pa daljša ali krajša, kakor se ti stoječa megla bolj odteguje ali pa bolj bliža. Senco obdaje zmerom širok, svetel kolobar v prizmastih barvah kakor v kolo zavita mavrica. Čim gostejša in vlažnejša je megla, tem močnejše so tudi barvé v kolobarju. Precej visoko nad tem prizmastim kolobarjem se razpenja svetel oblok, ki solnčnih barv ne kroji razločno in je le nekoliko gostejši in svetlejši od navadne sosednje megle. Ako se ustopi več ljudi na rob, vidi vsak le svojo lastno senco v mavričnem kolobarju ali gloriji, sosedove podobe pa ne vidi.

Ta redki prirodni pojav opazuješ na Golem ob jasnem nebu pozno jeseni, po zimi in proti pomladi zjutraj po solnčnem vzhodu, dokler je gosta megla tako blizu v dolini, da pada nanjo senca više stoječega opazovalca.

Na vzhodu Turjaških gor je Velika Upeljska (Grosupeljska) kotlina in južno od te Kopanjsko-račenska kotlina, kjer je pravo virje dolenjske reke Krke. Omenjeni kotlini obdajeta gore, katerih srednja višina ne presega 600 *m*. Južno od Račenske doline je neobljudena krnica Police.

V Turjaških gorah je tudi več podzemskih jam. Tako n. pr. je v Mokrecu podzemska jama Brezen, jama pri Matenji blizu Iga in jama „Pasjica“ pri Gorenjem Igu. Pasjica je lijaku

[1]) Barvnorobne meglene podobe so čuden pojav sence. Na vrhovih nekaterih gorá, ob morski obali ali v zrakoplovu se dogaja, da vidi med nizko stoječim solncem in meglo se nahajajoči opazovalec svojo dosti večjo senco obdano od barvnorobnih krogov. Na Broknu v Harcu v severni Nemčiji so mnogokrat opazovali ta zračni pojav, ki ga Nemci nazivljejo »Brockengespenst«. Senca je umljiva, barvnorobni krogi pa nastajajo vsled lomljenja svetlobe ob megleni plasti, kjer se nahaja opazovalec. Španci so opazovali »glorijo«, ko so potovali pod Pizzarovim vodstvom črez južnoameriške Ande; Bougner je opazoval ta pojav l. 1735. na peruvanski gori Pambamarki in Mak Fajt na Škotskih gorah. — Glorijo na Golem je opisal Fr. Schollmayer v Novicah l. 1877., št. 18.

slično brezno, ki je ob robu obraslo z grmovjem. Jama je prostorna; v njej so tudi kapniki, a ne posebno veliki.

Dobrepoljska kotlina je južno od Račenske doline ter približno 10 *km* dolga. Razteza se od severozahoda proti jugovzhodu med Grmadskim pogorjem in Tisovsko planoto in sega na jugu do Ribniške planote. Dobrepoljska kotlina je najbrže popolnoma usehla jezerska kotlina, o kateri pravi Hacquet[1]: „Vsa ravnina kaže opazovalcu jako jasne in razločne znake, da je bila prej jezerišče. V apneniških gorah, ki obdajejo to krajino, se nahaja več jam in požiralnikov, in vse je popolnoma slično krajini, v kateri se nahaja Cerkniško jezero, le da je pogorje nekoliko nižje."

V pogorju, ki leži južnozahodno od Dobrepoljske kotline, so med drugimi gorami: Grmada (887 *m*), Petelinek (871 *m*), Tolsti vrh (893 *m*), Ogorelec (920 *m*) in Mali Tisovec (944 *m*). V Dobrepoljski kotlini ni nobenega potoka, vendar je ob deževju preplavljena, ker privira voda iz podzemskih jam, v katerih zopet ponicuje. Važnejše podzemske jame so: Podpeška jama, Kompoljska jama in jama pri Podtiskavcu. Dobrepoljska kotlina se odpira severnozahodno proti Turjaku po poprečnici Raščice, v kateri so Ponikve.

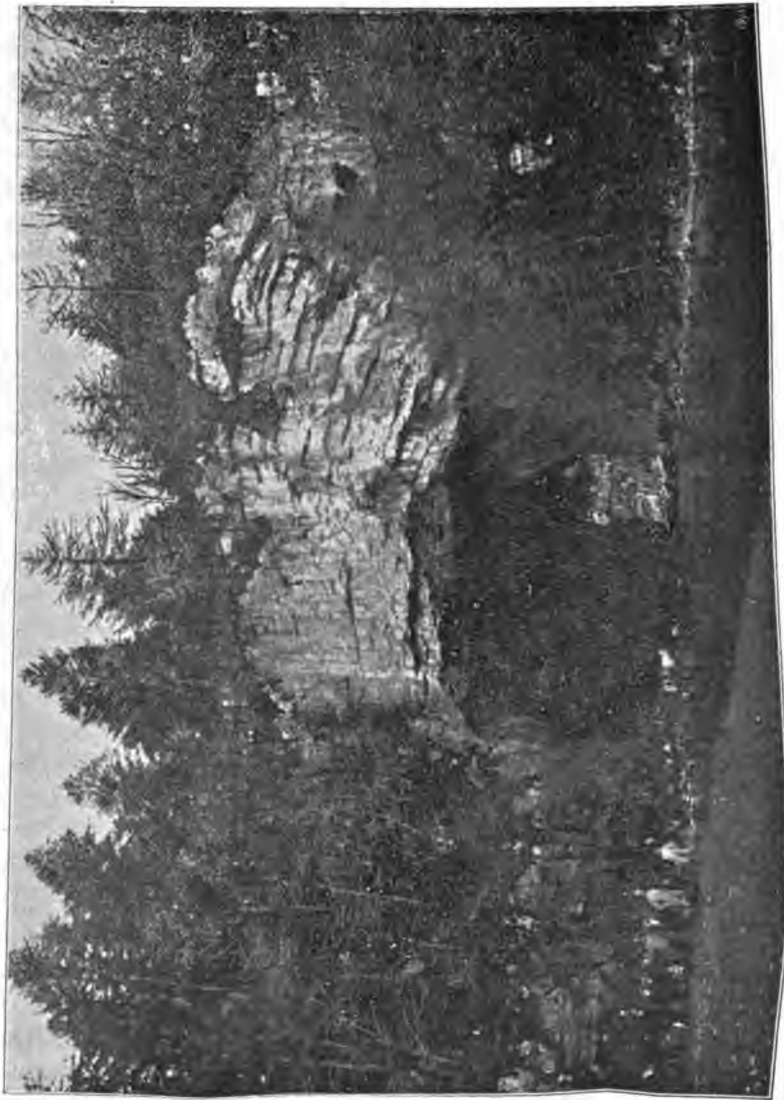
Ribniška planota je jako razpokana in se razprostira južno od Dobrepoljske kotline med južnim delom Velikolaške doline in Ribniško dolino na zahodu, sega pa na vzhodu do pogorja, ki se razteza od Sv. Ane (964 *m*) proti jugovzhodu do Črnega vrha (963 *m*). Na jugu prehaja Ribniška planota pri Sinji gorici (578 *m*) v Kočevsko planoto.

Na zahodni strani te planote je Velika gora, na vzhodu pa Mala gora. Na Mali gori je Sv. Ana z lepim razgledom posebno po Dolenjskem; bližnja cerkev sv. Ane je nekoliko niže (920 *m*). Južnovzhodno od Sv. Ane so: Kurji grič (807 *m*), Srednja gora (848 *m*) in že omenjeni Črni vrh. Na Veliki gori je najvišji Veliki vrh (1140 *m*), severnozahodno je Ostri vrh (1120 *m*). Ob južnozahodnem robu Ribniške planote pa se vzdiguje Bela stena celo do 1253 *m* višine.

V tem delu so tudi bajeslovni okameneli Svatje. O njih pripovedujejo, da sta se po poroki vračala ženin in nevesta

[1]) Oryktographia carniolica III, str. 165.

s svati črez goro proti domu. Solnce je jako hudo pripekalo, nevesta pa je preklela solnce, ker je tako hudo žgalo. Navzočni

Prvi (veliki) Škocjanski most (odzunaj).

godec pa reče nevesti: „Da bi ti jezik odpadel, ker solnce preklinjaš.“ Nato je vsa družba hipoma na onem mestu okame-

nela, le godec je utekel božji kazni. Tako so nastali okameneli Svatje, ki nalikujejo dolgim rebrom.

Po Ribniški dolini, ki ima južnovzhodno smer, teko ponikalnice Bistrica, Sajavec in Ribnica.

Tisovska planota se razprostira med Dobrepoljsko kotlino in Krko. Imenuje se po vasi Tisovcu, ki leži 13 *km* premočrtno od Žužemperka. Planota je dobro obdelana. Dasi se razteza s strmimi stenami nad dolino gorenje Krke, vendar nima visokih gorá. Najvišja gora je Špičnik (788 *m*) severnozahodno od vasi Tisovca. Na Tisovski planoti so še: Mačkov vrh (710 *m*), Debeli vrh (757 *m*), Kamen vrh (688 *m*) in Debeli hrib (629 *m*). Severnovzhodno od Debelega hriba je „Suha krajina“ v ožjem pomenu.

Suho Goteniško polje se razteza med Čubranko, ki teče ob kranjsko-hrvaški meji in se izliva v Kolpo, in Kočevsko planoto. Suho Goteniško polje, ki je sestavljeno iz krede, loči gozdnato Goteniško Brdo (1141 *m*) od druge višje, a tudi prav suhe in velike Travske kotline. Tej na zahodu se že začenjajo skalne stene Loške planote.

Na Suhem Goteniškem polju je najvišji Goteniški Snežnik (1291 *m*), ki je najvišji vrh na Dolenjskem sploh. Znatno visoki vrhovi so še: Skalna stena (Steinwand) 1081 *m*, Planine (die Almen) 1173 *m*, Brnik (Bärnik), ki ima dva 1237 in 1215 *m* visoka vrha, 1179 *m* visoki Jelenov vrh (Hirschbühel), Žrk (1190 *m*), Črni stolp (1182 *m*) in Mož (1116 *m*) na Moroviški gori in še nekaj drugih nad 1000 *m* visokih gora. Suho Goteniško polje ima tudi nekaj ledenih jam, n. pr. pri Gotenici in med Gotenico in Kočevsko Reko.

Kočevska planota se razprostira vzhodno od Suhega Goteniškega polja in sega s Kočevsko kotlino do Roga na vzhodu. Na severu je v zvezi z Ribniško planoto in na jugu se razteza do Kolpe. V južnovzhodni smeri se razteza Friedrichsteinski gozd, ki je pravcat pragozd in ima najvišji vrh Eisbühel (1075 *m*) z zelo razsežnim zazgledom. Znatnejše višine so še: Lošinski vrh (Nock), ki je 932 *m* visok, Slovenskovaški vrh (1040 *m*), 858 *m* visoki Rožič (Hornle) in Sandbühel (877 *m*); južno od Kočevja so Friedrichsteinske razvaline (982 *m*) nekdanjega velikega gradu celjskih grofov in nedaleč odtod 1006 *m* visoki

Rechenbühel. V Friedrichsteinskem gozdu je več podzemskih jam, od katerih slovita zlasti Friedrichsteinska ledena jama in bližnja „Treh bratov jama“.

Friedrichsteinska ledena jama je po raznih stezah prav pristopna prirodna znamenitost prve vrste. Ta ledenica je velikanska skalna lakomnica z navpično prepadajočimi in tudi previsečimi stenami, je 80 *m* globoka in ima 64 *m* visok oblok in 450 m^2 veliko dno. Spominja nas slovečega moravskega brezna Mačohe, katero pa prekaša po svojih ledenicah, ki jih Mačoha nima. Dno je pokrito z meter debelim ledom; mogočen leden hudournik pada ob steni v več odstavkih v brezno, ob desni strani pa vidiš dva zaledenela slapa. Ob dnu se odpira v neizmerni globočini še ne preiskano brezno. Vhod v to brezno je odzgoraj napol pokrit s čudovito lepim ledenim zastorom, ki mu ob robu visi na stotine ledenih sveč.

Treh bratov jama je okapnica v bližini Friedrichsteinske ledene jame. Štiri petine vsega prostora imajo velikansko višino, zadnja petina pa je res dragotina izredne krasote ter se nazivlje „dvorana gorskih duhov“. To dvorano krasijo izredno lepi, nad 3 *m* visoki stalagmiti, čudovito členasti stebri in zlasti jako lepo ograjen vodnjak gorskih duhov z izvrstno, kristalnočisto vodo.

Severnovzhodno od Friedrichsteinskega gozda je Kočevska kotlina, ki je sestavljena iz krednega apnenca. Po njej teče ponikalnica Črni potok (Rinsee), ki izvira blizu Slovenske vasi. Tudi v Kočevskem obližju je več znatnejših jam. Severnovzhodno od Kočevja je Selska jama, ki je jako prostorna ter ima dva vhoda, studence, prav lepe kapnike in jezerce. Frančiškova jama blizu Kočevja je 95 *m* dolga in 22 *m* visoka ter prevlečena s sigo. Jama v „Mooswaldu“ ima kapnike po stranskih hodnikih. Omeniti je tudi kapniško jamo pri Koblarjih (Koflern) in ledenico pri Skrilu.

Rog se razprostira severnovzhodno od Kočevske kotline in sega s svojimi razrasleki proti severu do Krke, proti jugovzhodu pa do Črnomaljskega gričevja, od katerega ga loči Krški pritok Črmošnjica. Vrhovi njegovi so sestavljeni iz triasnega apnenca in dolomitov. V Rogu je tudi mnogo rjavega premoga.

Rog je pravzaprav grbava, gozdnata in kamenita planota, ki se vzdiguje s strmimi obronki nad vso to pokrajino.

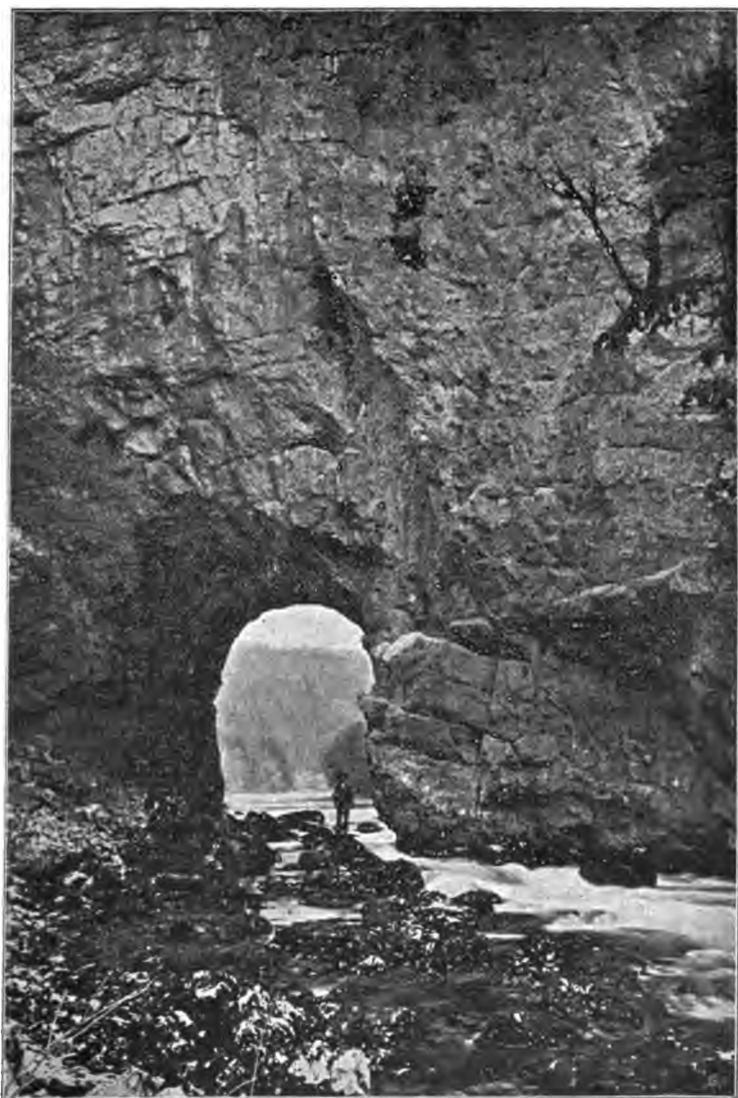
Najvišji vrh je 1100 *m* visoki Rog. Druge gore so precej nižje in ne dosegajo 1000 *m* višine. Tako so n. pr. Mali Rog 982 *m*, Erilmauer 947 *m*, Bukovec 840 *m* in Pogrec 1029 *m* visoki. Na drugi južni in nižji Rogovi planoti je gozdnati greben Zagozdec s Sešelim vrhom (806 *m*), ki jo meji proti nižjemu Črnomaljskemu gričevju.

Južnozahodno od Toplic je ob Pogorelčevem znožju jama z lepimi kapniki. Znamenita je tudi L e d e n i š k a j a m a blizu vasi Kunic, v kateri je ob največji vročini led. Dolge ledene sveče raznovrstnih oblik vise z obloka, nalikujoč krasnim stalaktitom. Očividci ne morejo prehvaliti krasote te jame.

Č r n o m a l j s k o in M e t l i š k o gričevje obsega vso pokrajino med Črmošnjico, ki teče pri Soteski v Krko in loči to gričevje od Roga, Krko od Soteske do Novega mesta, južnozahodnim koncem Gorjancev in Kolpo na vzhodu in jugu. V glavni smeri se razprostira od severa proti jugu bolj ali manj navpično na glavni greben Gorjancev. V tem delu nadvladuje kredna tvorba, in mnogo je rjavega premoga zlasti v Črnomaljski kotlini, kjer se nahaja tudi lignit. Veliko je ponikev, a malo dolin. Doline so zaradi vodoravno ležečih skladov in nizkih tal jako redke, mnogo ponikev pa je v Metliškem okolišu, kjer se družita peščenec in numulitski apnenec, posebno ob Sušici in Lahinji, ki tečeta v Kolpo.

Maloštevilne doline ločijo nizki, jedva nad 200 *m* nad ravnino se vzdigujoči griči. V tem gričevju so tla najvišja v severnem delu, kjer se vzdigujejo 300 do 400 *m* visoki griči; južna valovita ravnina se pa vzpenja le do 250 *m* višine, samo Cernik se vzdiguje 368 *m*. Metliška brdovita stran je najnižja v Črnomaljskem in Metliškem gričevju. Tla vise proti Kolpi, ob kateri se razteza Črnomaljsko-metliška nižina, ki sega črez to reko na Hrvaško. Nižina je na nekaterih mestih valovita in navidezno pretrgana po jako neznatnih gričkih, ki redko presegajo 200 *m* višine.

G o r j a n c i se razprostirajo kot mejno pogorje od jugozahoda proti severovzhodu ob kranjsko-hrvaški meji med dolenjo Krko, Savo in Kolpo in pripadajo kredni tvorbi. Njih dolžina

Prvi (veliki) Škocjanski most (odznotraj).

znaša približno 30 *km*. Gorjanci se tudi nazivljejo „Uskoki“ po kristjanskih uskokih ali beguncih, ki so vsled krvoločnosti Turkov pobegnili iz turških dežel v te kraje. Po Gorjancih so večkrat plenili Turki, in vsled tega so se tamošnji prebivalci drugod naselili. V te opustošene kraje so prišli uskoki zlasti okoli l. 1530. in se naselili po Gorjancih. Gorjanci se ločijo v marsičem od Dolenjskega gričevja in so lepih kljukastih obrisov. Povečjem imajo z bukovjem porasle obronke ter več razraslekov.

Kakor so Kamniške planine kot najbolj vzhodni del Južnih Apneniških Alp višje in bolj razorane nego Karavanke, tako so tudi Gorjanci kot skrajnji vzhodni del Dolenjskega poprečno najvišji. Srednja višina tega pogorja je okoli 700 *m*. Gorjanci se veličastno vzdigujejo brez predhribja neposredno nad 130 *m* visokim Krškim poljem in na to stran strmo prepadajo, na hrvaški strani pa so bolj položni.

Najvišja gora v Gorjancih je Gorjanec, na katerem ima Sveta Jera 1181 *m*, drugi vrh pa 1175 *m* višine. Na vrhu Gorjanca so v neposredni bližini razvaline dveh cerkvic, in sicer so na kranjski strani razvaline rimskokatoliške cerkvice sv. Jere, na hrvaški strani pa je razvaljena grškokatoliška cerkvica sv. Ilije. Pripovedka pravi, da se je v prejšnjih časih v obeh cerkvicah ob določenih nedeljah in praznikih praznovala služba božja, in sicer v rimskokatoliški v latinskem jeziku, v grškokatoliški pa v slovenskem jeziku. Po službi božji so pa nastajali prepiri in pretepi med rimskimi in grškimi katoličani. Vsled tega so opustili opravila v teh cerkvicah, in ker ju niso več popravljali, sta sedaj razvalini. Druga narodna pripovedka pa pravi, da so Turki porušili omenjeni cerkvici.

Razgled z Gorjanca obsega Južne Apneniške Alpe do Furlanije in do Velike Kapele in Velebita, bliže pa ugledaš velik del Hrvaškega in Kranjskega. Severnoseverno vzhodno od Sv. Jere je Sv. Miklavž (960 *m*), kjer je lep razgled po Kranjskem do Snežnika, Triglava in Grintavca. Ob gorenjem koncu Sv. Miklavža je „Huda peč“, to je velikanska skala, kjer je po narodni pripovedki sedež vragov. Blizu cerkve je jezerce, pravzaprav večja močvirna luža. Med Sv. Miklavžem in Sv. Jero je „Krvavi

kamen"[1]), to je kamen z rdečimi lisami. Ta kamen je bil baje postavljen kot mejnik slovenskih in hrvaških pašnikov, in ob tem mejniku je bilo več krvavih pretepov med slovenskimi in hrvaškimi mejaši. Severno od Sv. Miklavža je Bendirjevka, kjer je več dobrih studencev, med njimi „presihajoči studenec", ki včasih do četrt ure presiha. Znatnejši vrhovi v Gorjancih so še: Kobilin vrh (743 *m*), Sleme (917 *m*), Planine (1002 *m*), Porčen hrib (939 *m*), Strmec (869 *m*), Merčev grič (827 *m*), Opatova gora (741 *m*).

Proti Savi in Krki se mogočni Gorjanci znižujejo. Goli Cernik na Cerniški planini je le še 624 *m* visok. Črez Gorjance pelje umetno izpeljana cesta v mnogih zavinkih iz Novega mesta v Metliko in Črnomelj. Razen te ceste je še več manj uporabljanih prehodov črez Gorjance na Hrvaško. Ob znožju Gorjancev je mnogo podzemskih jam. Znatna je podzemska votlina Jelenica z lepimi kapniki v Valtovaškem gozdu.

Vodne razmere.

Zelo zanimive so kranjske vodne razmere in jako značilne za deželo. Kranjsko vodovje pripada Črnemu morju in Jadranskemu morju, in sicer se izliva približno 90 % kranjskega vodovja v Dunav po Savi in neznaten del tudi po Dravi. Le majhen del Kranjske visi proti Jadranskemu morju, v katero teče samo 10 % kranjskih vodá. Vodne razmere so odvisne od geoloških in reliefnih razmer, in v tem oziru se kaže velika razlika na Gorenjskem, Notranjskem in Dolenjskem.

Gorske vode izvirajo v stalnih snežnih plasteh ali v dolinah, ležečih visoko nad morsko gladino. Blizu izvira imajo velik strmec in so plitve, a s hitrim tekom razjedajo strugo. Kjer ima struga grušč in pesek, si je voda izkopala globoko korito v razmerno kratkem času in zlasti ob povodnji prinaša drobir v dolino ter jo mnogokrat zasiplje. Drugod pa si je morala izdolbsti v živi skali svojo strugo in je za to rabila mnogo več časa. Pri gorskih potokih zelo narašča voda ob povodnji.

[1]) Krvavi kamen je opisan v »Danici ilirski« iz l. 1838., št. 27. in 28., po Buchenhainu iz časopisa »Carniolia«. Ta kamen sta opevala tudi hrvaški pesnik Jovan Hranilović in znani zgodovinar Radoslav Lopašić.

Gorenjske reke in potoki imajo obilo vode, precejšnji strmec in mnogo krasnih slapov ter so v pravem pomenu „bistrice“.

Notranjsko in Dolenjsko imata pa povečjem ponikalnice (ponornice), to so manjše reke in potoki, ki teko v ponikve (ponore). Na kraških tleh se namreč le v redkih slučajih zbira izpodnebna moča v odprtih strugah, ampak se izgublja v mnogoštevilnih razpokah, ponikvah, krnicah, rupah in dolih. Po daljšem ali krajšem podzemskem teku pa privirajo vode kot močni potoki na dan. Ponikalnice teko pod zemskim površjem po večjih in manjših votlinah, med katerimi ovirajo ozki jarki njih odtok, in po krnicah, ki se hitreje napolnjujejo nego izpraznjujejo. Vsled tega ne nastajajo tako brzo povodnji, ker voda bolj polagoma narašča in pada.

Od kranjskih rek je približno 13 % ponikalnic, ki pač po veliki večini pripadajo pomorju Črnega morja. Večji del teh ponikalnic se izteka v votline in po daljšem ali krajšem podzemskem teku pritekajo zopet na dan. O teku in izlivu nekaterih ponikalnic posebno v Suhi krajini v Žužemperškem okraju pa odslej še ne vemo nič natančnega.

Na Kranjskem nahajamo še na Gorenjskem sledove nekdanjih ledenikov, ki so jih raziskavali razni geologi. Eratični diluvij se nahaja v Bohinju in v gorenji Savski dolini pa ondotnih poprečnicah in tudi na Sorški planoti. Eden kilometer dolga ledeniška groblja je pri Kranjski gori. Ta ledeniška groblja je najbrž dolenja groblja nekdanjega ledenika, ki je po Pišnici segal do Save pri Kranjski gori.

Razmerno malo kranjskih rek se odteka v bližnje Jadransko morje, večina v zelo oddaljeno Črno morje. Vzrok temu je pač lega glavnega kranjskega razvodja. Razvodje ali razvodnica je črta, ki loči dve porečji; najlaže se da primerjati slemenu na strehi. Kranjsko razvodje je povečjem potisnjeno na zahodno ali goriško mejo in se tudi v južnovzhodnem delu ne oddaljuje znatno od primorske meje. Večina vojvodine Kranjske torej visi vobče proti vzhodu, in vsled tega teko kranjske reke in potoki povečjem v Savo in po njej v Dunav in v oddaljeno Črno morje.

Razvodje med Črnim morjem in Jadranskim morjem se začenja na Kranjskem v Julijskih Alpah pri Mangartu in drži

po grebenu Julijskih Alp ob kranjsko-goriški meji črez Jalovec, Mojstrovko, Prisojnik, Razor, Križ, Stenar, Triglav, Kanjavec, Lipač, Vogel, Lanševico, Bogatin, Kuk, Črno prst, Porezen, Blegaš in ob goriški meji dalje do Javorjevega dola, ki je severno od Spodnje Idrije. Od Javorjevega dola gre razvodje proti jugu do Jeličnega vrha vzhodno od Gorenje Idrije in odtod južnovzhodno do Mravljinskega vrha, nadalje proti jugu črez Godovič in Hrušico do Razdrtega, kjer ima razvodje južnovzhodno smer in sega dalje črez Št. Peter in Šiler tabor do Snežnika, najvišjega vrha Kranjskega Krasa.

I. Pomorje Črnega morja.

A. Savsko porečje.

Sava je glavna kranjska reka, kajti nje porečje (8907 km^2) je največje, in sicer priteka blizu 90 % kranjskega vodovja v Savo. Sava je prava slovanska reka, ker od povirja do izliva teče po slovanskih deželah. 25 % svojega teka ima na Kranjskem, to je od povirja do deželne meje 193 *km* daljave. Od povirja v Planici do izliva pri Belem gradu (73 *m*) ji je 1130 *m* strmca.

Jako značilna za Savski tek je stara pripovedka, ki pravi, da se je Sava dogovorila s tovarišico Dravo o skupnem potovanju po svetu. In napotili sta se proti solnčnemu vzhodu. Sava je našla lažji pot, zapustila na skrivnem po noči svojo tovarišico in se ji prikradla; od one dobe teče mirno in potuhnjeno po svoji strugi. Drava pa se togoti zaradi nezvestobe svoje tovarišice in šumi ropotaje proti vzhodu, da bi našla nezvesto Savo.

Množina vode znaša po merjenju Save pod mostom državne ceste pri Kranju ob normalni višini (+0·15 *m* na vodomeru) 125 do 155 m^3 na sekundo, ob najmanjši višini (—0·55 *m*) 70 m^3 in ob veliki višini (+ 2·7 *m*) 1566 m^3 na sekundo. Najvišja voda je bila tam 11. novembra l. 1887. Pri Krškem je imela Sava ob višini 0·0 *m* na vodomeru 68 do 82 m^3 vode, ob približni normalni višini +0·52 *m* pa 344 m^3 in ob največji merjeni višini (+4·05 *m*) na sekundo 2348 m^3 množine vode.

Sava nastaja iz dveh izvirnih rek, iz Save Dolinke in Save Bohinjke, ki se združujeta pri Žagi (410 *m*) blizu Radovljice.

Sava Dolinka, imenovana tudi samo Dolinka, izvira izpod Ponce (Zadnje Ponce) v Planici. Nje pravi vir se zove Nadiža ter je 1203 *m* visok. V krasnem slapu pada Nadiža v precej globok tolmun in teče nedaleč na površju, potem se pa izgublja v Planici v produ. Sava Dolinka teče nadalje pod zemljo, kakor n. pr. Savina v Logarjevi dolini v Savinskih planinah. V takozvanih Podkorenskih bajerjih (Podkorenskem jezeru) med Ratečami in Podkorenom pa zopet privira na dan. Od izvira v Planici dotod je mogoče zasledovati strugo, po kateri teče ob povodnji pod peskom.

Sava Dolinka teče nadalje v vzhodnojužnovzhodni smeri po lepi podolžnici, ki se razprostira med Julijskimi Alpami in Karavankami (Grintavci) in se nazivlje sploh le „Dolina". V Podkorenu je živel v početku 19. stoletja dalje časa duhoviti angleški prirodoslovec, ki pravi o tej dolini: „Dolino od Ljubljane do Podkorena smatram za najlepše, kar sem videl v Evropi." Sava Dolinka ima 45 *km* dolg tek do združitve s Savo Bohinjko in 390 *m* strmca. Nje porečje meri približno 480 *km*². Struga ji je do Jesenic plitva in se ob povodnji na nekaterih krajih prebira, od Jesenic navzdol pa je globočja.

Ker je glavni greben Karavank od zahoda proti vzhodu blizu do Breznice močno potisnjen proti Dolini in ima na to stran strmo pobočje, pritekajo v Savo Dolinko ob nje levem bregu le majhni in kratki dotoki, kakor n. pr. Belica, Dovršnik, Jesenica, Javornik, Bela in Završnica. Beliška grapa je prav divjeromantično lepa. Hudournik, ki mnogokrat napravlja veliko škode, buči skozi skalovje in gozdnate obronke, ob desnem bregu mimo Beliškega gozda in ob levem bregu mimo Brinja ter se umiri šele malo pred izlivom v Savo.

Ob desnem bregu pa dobiva Sava Dolinka znatnejše in daljše dotoke iz Julijskih Alp. Že prej smo omenili, da se izteka v podolžnico Save Dolinke več poprečnic, ki prihajajo izpod Julijskih Alp. Po teh poprečnicah teče mnogo v Julijskih Alpah izvirajočih potokov.

Mala Pišnica prihaja od sedla Vršiča in teče proti Kranjski gori, kjer se izliva v Veliko Pišnico. Proti izviru

teh dveh potokov najdeš več krajev, ki so v marsičem podobni Radovinskim tesnem v Vintgarju. Velika Pišnica teče po romantični dolini in se izliva v Savo Dolinko. Po divjeromantičnih Vratih, ki jih objemajo orjaške gore in temnozeleno jelovje, in ki segajo do Triglavskega znožja, vrší hudournik Bistrica. Ta potok, ki se izliva pri Mojstrani v Savo Dolinko, teče mimo čudovitega slapa Peričnika, ki dere črez skalno steno v velikem obloku z višine 40 *m* v globok tolmun in bobni dalje med skalovjem vBistrico.

Radovina izvira v Spodnji Krmi, teče po divjeromantičnem Vintgarju in tvori pred izlivom v Savo Dolinko krasni slap Šum, ki pada črez 26 *m* visoko skalo. Zlasti veličasten je slap ob povodnji. L. 1896. je segala voda celo na gorenji most, ki se vzpenja visoko nad slapom. Vintgar so 1600 *m* dolge tesní med Žumrovim domom in Šumom. Razprostira se med Borštom in Holmom, ki se vzdigujeta ob Vintgarjevih bregovih. Vintgar je popolnoma pristopen šele od l. 1896., ko je sedanji župan Jakob Žumer z velikimi težavami dovršil pot skozi tesni. Po teh tesneh se drevi bistra Radovina in tvori, zaganjajoč se ob pečine, celo vrsto krasnih sopotov (slapov). Voda ima svetlozeleno in temnozeleno barvo. Najbolj divji del Vintgarjev se zove „Pekel“, kjer sta oba bregova tako blizu skupaj, da je nad njima globoko brezno. Znamenita je tudi Žumrova galerija, t. j. črez strugo razpet lesen most, ki se vzpenja ob največjem slapu v teh tesneh. Vintgar je pravi kras Kranjske dežele in je zadnja leta proslul tudi po inozemstvu.

Sava Bohinjka izvira iz votline v višini 837 *m* pod Komarico na Ogradniški planoti in tvori veličasten, 60 *m* visok slap Savico. Iz votline skalne stene grmi in bobni kipeča voda v tolmun in napravlja velikanski vtisk.

Prekrasni slap opeva France Prešeren v „Krstu pri Savici“:

»Slap drugo jutro mu grmi v ušesa;
Junak premišlja, kak bolj spodaj lena
Voda razgraja, kak bregove stresa,
In kak pred njo se gore ziblje stena;
Kak skale podkopuje in drevesa,
Kak do nebes leti nje jeze pena!«

Na skali je marmorna plošča z napisom v spomin, da je bil nadvojvoda Ivan l. 1807. pri Savici. Latinski napis se glasi:

„Joanni Archi-Duci Austriae
Geognostae
Originis calcarei, Alpini scrutanti
Ad Fontem Savi
VIII. Iduum Julii MDCCCVII.
D D D.
Zois Metall. Bochinens. Cultor.“

Kdor je videl slap Savice, bode razumel Vodnikovo navdušenost, ko je pel:

»Grem visoko pit Savico,
Lepih pesmi hladni vir;
Mojstru pevcev na zdravico
Naj mi teče ta požir!«[1])

Savica teče po pašniku Lokanici v Bohinjsko jezero. Iz jezera prihaja pri Sv. Janezu Jezernica, ki se v bližini steka z Mostnico, prihajajočo izpod Tolstca črez planino Voje. Na Konjščici izvira bistra Ribnica, ki teče po debri in se izliva v Mostnico. Združena potoka Jezernica in Mostnica se zoveta šele Sava Bohinjka ali pa tudi le Bohinjka. Med Starimi Fužinami, Črešnjico in Bohinjsko Bistrico se razdvaja dolina. Bohinjka ima 420 *km*² porečja in teče po lepi Bohinjski dolini izprva v vzhodni smeri, potem proti severu in naposled zopet proti vzhodu ter se pri Žagi blizu Radovljice po 38 *km* dolgem teku steka s Savo Dolinko. Do tja ima Bohinjka 380 *m* strmca.

Izmed dotokov njenih omenjamo Bohinjsko Bistrico, ki ima lep slap; voda pada iz več razpoklin liki pahljača črez strmo skalno steno. Tudi Bleškega jezera odtok Jezernica teče v Savo Bohinjko. Razvodje med Savo Bohinjko, Sorico in

[1]) V prvi izdaji Vodnikovih pesmi iz l. 1806. (»Pefme za pokufhino«) je kot ilustracija priprost obris Savice, ki je Vodnika tako zelo vnemala. Imenovati smemo torej Savico »kastalski vir narodnega pesništva«. Kakor je bila grška Kastalija ob obronku Parnasovem blizu Delf bogu Apolonu in muzam posvečen studenec, iz katerega so zajemali grški pesniki navduševalno moč, tako je tudi Vodnik srkal iz Savice pesniško navdušenost.

Poljanščico gre črez Porezen, Črno prst, Jelovico, Babji zob in Sv. Jošt.

Sava teče od Radovljice do štajerske meje 85 *km* daleč in ima v tej dolžini 175 *m* strmca. Nje struga se tod razširja in je 30 do 50 *m* globoka. Sava teče vobče v južnovzhodni smeri po ozki dolini, ki se šele pod Podnartom zopet nekoliko razširja. Do Kranja ima na 1 *km* še 3 *m* strmca, nadalje pa 2·3 *m*. Pri Podnartu se izliva v Savo ob desnem bregu Lipnica, ki nastaja iz Kroparice in Kamenščice severno od Krope. Kroparica izvira izpod Črnega vrha blizu Krope, Kamenščica pa prihaja z obronka Jelovice.

Tržiška Bistrica se izliva v Savo južno od Podnarta, izvira pa ob pobočju Košute ter ima več slapov, med katerimi je najlepši slap pri Dolžanovem mostu (Vražjem mostu) v Bistriških tesnéh. Dolžanov most je prirodna znamenitost. Njegova podstava stoji v naravnih votlinah, in ob straneh se vzdigujejo navpične in kakor stolp visoke skalne stene. Pri Tržiču se izteka v Bistrico Moščenik in blizu tudi Lomščica. Južno od Tržiča se Bistriška dolina razširja. Južnovzhodno od Podnarta se izliva kratka Nemiljščica, ki ima lep slap.

Po izlivu Tržiške Bistrice se razširja Savska dolina proti razraslekom Karavank, Sava pa teče tik pod gorami do Kranja. Savska dolina prehaja v Kranjsko kotlino, ki sega do Medvod, kjer jo zožujejo Polhograjski Dolomiti, Smledniški griči in Vranščica.

Topline ima Sava pri Kranju po zimi 2·5° *C* in le redkokdaj 0·3° *C*, po leti pa le malokrat 18·6° *C*. Ker se izliva vanjo še mnogo studencev, ima do Medvod skoraj enako toplino. Do Medvod sega nje gorenji tek.

Pri Kranju se izliva v Savo Kokra, ki izvira na Koroškem pod Jezerskim vrhom in teče med odrasleki Storžiča in Kočne po lepi Kokrski dolini, ki se razširja pri Preddvoru. Odtod teče Kokra po ravnini in ima ob hudi zimi ali veliki suši tako malo vode, da je včasih ob izlivu zelo neznatna. Pred izlivom teče po globoki strugi, preko katere drži znameniti, 28 *m* visoki in 43 *m* dolgi železni most. Kokra ima pritok Kokrico (Rupovščico), ki priteka s Kriške gore.

Od Medvod do izliva Breganice je spodnji tek Save na Kranjskem. Sava ima v tem delu 120 *km* dolžine in 178 *m* strmca. Pri Medvodah se izteka v Savo Sora (Sovra), ki se spaja iz Sorice in Poljanščice pri Škofji Loki. Sora teče potem na jugu Sorškega polja do izliva v Savo. Razvodje med Sorico in Poljanščico gre črez Blegaš in Ovsenik, razvodje med Sorico in Gradaščico pa črez Magdalensko goro, Sv. Lavrencija goro, Tolstec in Grmado. Sorica (Selščica) izvira pod Kočem (1514 *m*) ob goriški meji in teče po Selški dolini do Škofje Loke. V Sorico teko ob levem bregu Dašnjica, Črešnjica in Selnica, ob desnem bregu pa Davča, Gorenja in Dolenja Smoleva in Luša. Poljanščica izvira pod Mravljinskim vrhom južno od Žirov in teče z manjšim strmcem nego Sorica po lepi Poljanski dolini. V Poljanščico pritekajo ob levem bregu Žirovnica, Osojnica, Hobovica, Hotavljica, Jelovica in Sopotica, ob desnem bregu pa Račeva, Brebolnica, Bukov potok in Hrastnica.

Pri Medvodah dela Sava širok in lep slap pod železnim mostom tvornice za lesovino in prodira pri Preski skozi deber med skrajnjimi odrasleki Polhograjskih Dolomitov in Šmarno goro na Ljubljansko polje, ki je nagnjeno od zahoda proti vzhodu. Sava prehaja v vzhodno smer in teče vobče v tej smeri do štajerske meje pri Trbovljah. Pri tacenskem mostu meri nje gladina 298·04 *m*. Blizu Črnuč se izliva vanjo Gameljščica. Od Tacna do Zaloga so uravnali Savo, ki je tod doslej tvorila več otočičev in sipin. Uravnali jo bodo še do Kresnic.

Južno od Ljubljane je blizu 195 km^2 veliko Ljubljansko barje, ki se razteza od zahodoseverozahoda proti vzhodojugovzhodu. Izračunili so, da je tako veliko, da bi na njem lahko vsi sedaj živeči ljudje (okoli 1500 milijonov) stali drug tik drugega.

Nekdaj je stalo tu veliko jezero, a v davnem času je predrlo okrožne gore med Zalogom in Dolom in se začelo odtekati. Ker ljudje v tedanji dobi še niso imeli pripravnega orodja in orožja, da bi se branili divjim zverem, so si postavljali ob obrežju ali pa tudi sredi jezera lesene koče na visokih koléh. V teh stavbah na koléh, takozvanih mostiščih, so bili precej varni pred sovražniki in divjimi zvermi. Ostankov teh prazgodovinskih stavb so našli nemalo; tudi orožja in orodja,

Most nad Šumom v Vintgarju.

ki je rabilo mostiščarjem v boju za življenje, hrani veliko deželni muzej v Ljubljani.

Na mestu nekdanjega jezera pa je postalo barje. To je ves mehek, močvirnat svet, poln pooglenelih rastlinskih ostankov, iz katerih režejo šoto za gorivo. To ogromno močvirje so začeli usuševati že l. 1554. za avstrijskega vladarja Ferdinanda ter v ta namen poklicali v Ljubljano dva izkušena tehnika iz Mantove. Že tedaj so tudi nameravali kopati prekop med Gradom in Golovcem. Uspešneje so se lotili usuševanja za cesarice Marije Terezije Zorn pl. Mildenheim, bistriški opat Bruno, profesor matematike jezuit Gruber in polkovnik Struppi, ki je izvršil Gruberjev prekop. Za Franca 1. so nadaljevali usuševanje, katero je pospeševal tudi cesar Ferdinand I. z uravnavo Gruberjevega prekopa. Velik del barja je že usušen in tako izpremenjen v precej rodoviten svet. Sedaj se bavi poseben odbor z osuševanjem.

Po Ljubljanskem barju, s katerega molé tupatam osamljeni griči, kakor pri Vnanji Gorici, Notranji Gorici, Bevkah, Blatni Brezovici in Sinji Gorici, teče Ljubljanica. Ta gotovo najvažnejši Savski dotok na Kranjskem je od izvira v Javornikih, kjer se zove Pivka, do izliva v Savo nasproti Dolu pod Ljubljano 120 *km* dolg. Ljubljanica je prava ponikalnica ter ima 26 *km* podzemskega teka. Nje pravi izvir je v Javornikih, in sicer ob severnem in zahodnem pobočju Kranjskega Snežnika. Razvodnica med porečjem Ljubljanice in porečjem Kolpe je sedlo Kozji vrh (914 *m*) južnovzhodno od Prezida na Hrvaškem.

Proti severozahodu od omenjene razvodnice teče Prezidski potok, ki ponicuje po 2 *km* dolgem teku v nadmorski višini 760 *m* pod Vražjim vrtcem in ima v Babnopoliški dolini 8 *km* podzemskega teka. Ta voda prihaja zopet blizu Vrha (580 *m*) z imenom Obrh na dan in teče malone 8 *km* po Loški kotlini do Dan, kjer zopet ponicuje v jami Golobini. Obrh ima 2 *km* podzemskega teka pod Golo Gorico in sedlom Vrhom. Nedaleč od Laz priteka na dan Jezerski potok (555 *m*), ki teče po Cerkniški dolini in skozi Cerkniško jezero 18 *km* daleč do jame Karlovice (549 *m*), kjer ponicuje in teče pod Skalnim gričem malone 3 *km* daleč. Pri Brlogu privira potem izpod velikih skal Rak, ki teče 2 *km* po Rakovski dolini do prirodnega mosta pri Sv. Kancjanu. Tu ponicuje pod zemljo ter teče skozi

Veliko koliševko 3 *km* daleč. V Planinsko kotlino prihaja odtok Cerkniškega jezera po Mlinski dolini (448 *m*) in iz Malograjske jame (453 *m*). Malograjska jama ima v notranjem dva rokava, in sicer teče Rak po vzhodnem, Pivka pa po zahodnem rokavu.

Pivka izvira na zahodni strani Kranjskega Snežnika pod Devinom (1145 *m*). Med goro Milonjo in Malim Devinom je navadno suha Pivška dolina, v kateri usiha voda, a ob deževju priteka pri Knežaku po Koritniški dolini in ponicuje blizu Sv. Barbare. Pri Zagorju privira na dan in blizu Drškovc zopet ponicuje v močvirju (551 *m*), ob deževju pa teče do Parja (548 *m*). Pivka dobiva majhen pritok vzhodno od Št. Petra in tvori med Parjem in vasjo Klenikom močvirje. Potem pa teče blizu 20 *km* v zavinkih po Postojinski kotlini in dobiva pred Postojino ob levem bregu pritok Nanosico, ki izvira iz več vrelcev pri Ubelskem in Stranjah. V Nanosico se izlivata Koratanščica in Šmihelščica. Pivka ponicuje pri Otoku (501 *m*) v Postojinsko jamo ter teče 7 *km* pod zemljo, in sicer pod goro Koliševko in prihaja skozi Malograjsko jamo v Planinsko kotlino.

Po novejših raziskavah notranjskih jam in vodá je sedaj dognano, da se stekajo podzemski odtoki Cerkniškega jezera in ponikalnice Pivke v Planinski kotlini, in da so združene te podzemske in nadzemske vode v Unico, ki se tako nazivlje šele po izlivu skozi Mlinsko dolino prihajajočega potoka. Del teh ponikalnic se namreč združuje že v Malograjski jami, večji del Cerkniškega jezera pa odteka po romantični Mlinski dolini, ki je med razvalino Malega grada in Hasberškim gradom. Po Planinski kotlini teče nadalje Unica vsled neznatnega strmca (le 70 *cm* na 1 *km*) zelo zavito nad 18 *km* daleč, se izgublja Pod stenami nedaleč od Jakovice v nadmorski višini 440 *m* v ponikvah (bednjih) pod Gradišjim vrhom (635 *m*) in Raskavcem (647 *m*) ter se vije blizu 10 *km* pod zemljo. Mnogoštevilni duplinski kapilarji okoli Laz srkajo precejšnji del vode, in tako postaje Unica vedno manjša do mesta, kjer ponicuje.

Unica je še pred desetimi leti provzročevala velikanske povodnji v Planinski kotlini, ker Unični požiralniki niso mogli požirati vse vode. Voda v Planinski kotlini je celo narasla na 6·3 *m* nad normalom na površini 17·2 km^2. Množina vode ob taki

povodnji se je pomnožila na 60 milijonov m^3. Voda je rasla 288 ur in potem šele v 34 dneh zopet upadla do normalne višine. Da se pa povodenj kolikor mogoče zmanjša, so iztrebili stare požiralnike in napravili tudi nove. Tako se sedaj ob povodnji voda hitreje odteka.

Pri Vrhniki izvira Ljubljanica 296 do 300 *m* nad morsko gladino iz devetih večjih vrelcev, ki se zbirajo v Malo Ljubljanico in Veliko Ljubljanico. Mala Ljubljanica prihaja blizu državne ceste iz Velikega in Malega Močilnika, Velika Ljubljanica pa ima dva izvirka v Retjah pri Vrdu. Pri vasi Vrdu izvira tudi Lubija (Lebija), ki teče v zavinkih proti severovzhodu v Ljubljanico. Ob deževju najdeš še več manjših izvirkov, ki privirajo izpod zemlje. Odtod teče Ljubljanica 45 *km* daleč do izliva v Savo. Po Ljubljanskem barju teče 22 *km* daleč in ga ob deževju večkrat preplavlja. Od izvira do dolenje strani Ljubljane ima le 0·4 *m* strmca, in voda navidezno stoji. Porečje Ljubljanice je 1885 km^2 veliko, in po množini vode je Ljubljanica tretja kranjska reka. Leta 1890. so merili množino nje vode pri Ljubljani. Pri višini —2·32 *m* je bilo na sekundo 10 m^3 vode, pri višini —0·24 *m* pa 188 m^3 na sekundo.

Velike povodnji je provzročila Ljubljanica l. 1190., 1537. in 1589. Po Ljubljani so se vozili v čolnih, in voda je tekla skozi okna v hiše. Tudi l. 1833. in 1842. je bila na barju velika povodenj, in pri Podpeču sta se pogreznili dve hiši. Sedaj pa povodnji niso več tako velike kakor v prejšnjem času. Barje je v sredi vzbočeno, in zaraditega leže jezerska okenca više nego gladina potokov. Vsled napredujočega osuševanja se vedno izpreminja razmerje sveta. Prej nisi videl z Lavrice Sovneškega gradu, a zdaj ga lahko vidiš. Da se voda laže odteka, so napravili pod Golovcem 2 *km* dolgi Gruberjev prekop, ki drži mimo Kurje vasi med Gradom in Golovcem in se blizu Štepanove vasi zopet shaja z Ljubljanico. Ljubljanica tvori pri Fužinah veličastne slapove, ki dreve z velikim šumom črez pečine navzdol.

Okoli 50 potokov in potočičev se izliva na Ljubljanskem barju v Ljubljanico ali nje pritoke, ali pa usihajo v barju. Ljubljanica ima ob desnem bregu pritoke Bistro, Borovniščico, Iško, Iščico z Želimljico in Reko, ki tekó

malone v severni smeri. Borovniščica izvira pod Vinim vrhom, teče skozi lepo romantično sotesko „Pekel“, pri katerem ima tri slapove, in priteka severno od Borovnice v Ljubljanico. Iška pa izvira pri Lužarjih severnozahodno od Sodražice in teče po romantičnih tesnéh med Krimom in Mokrcem. Pred Iško vasjo se razširja dolina, in Iška ponicuje pri Strahomeru. Ob vzhodnem znožju Krimovem opazuješ suho strugo, ki se le ob deževju napolnjuje. Iška zopet privira na dan pri Tomišlju in se izliva pri Lipah v Ljubljanico.

Ob levem bregu pa se izlivata v Ljubljanico Podlipški potok nedaleč od Vrhnike in Gradaščica, ki izvira v Polhograjskih hribih ter se zbira iz Velike in Male Božnje in Male Vode, ki se stekajo blizu Polhovega Gradca. Gradaščici priteka nedaleč od Dobrove Šujica iz ozke dolinice med Ključem (619 *m*) in Debelim vrhom (534 *m*). Pri Kozarjih se cepi od Gradaščice Mali graben, ki prihaja nedaleč od izliva Gradaščice v Ljubljanico.

Savska dolina je še precej široka na Ljubljanskem polju, potem se pa vedno bolj in bolj zožuje. Blizu Podgrada pri Zalogu priteka v Savo iz Litijskih gor pod Prežganjem izvirajoča Besnica. Tam se izliva v Savo tudi Kamniška Bistrica, ki izvira v Črnem vrhu v Kamniških planinah izpod skal, se zbira v majhnem kotlu (591 *m*) in se odteka pod mostičem. Nedaleč od izvira teče Bistrica skozi Predoslje, kjer tvori velika skala črez potok priroden most. Ta skala se je odtrgala od pečevja in zajezila strugo Kamniške Bistrice, ki šumi globoko pod tem mostom. L. 1564. je bil pri izviru Bistrice nadvojvoda Karel, ustanovitelj štirske vrste, in je tam obedoval. V spomin tega obiska so postavili kamenito spominsko ploščo s tem napisom:

Anno 1564.
Die 29. Aprilis
Carl. Archidux Austriae
hic pransit
O O O.

Spominska plošča je še bila pred nekaj leti na dotičnem mestu, potem so jo pa baje pastirji vrgli v Bistrico.

Bistrica teče potem v južni smeri, in vanjo priteka konec Hudega polja Konjščica, ki prihaja izpod Velike planine. V Stahovici se zožuje Bistriška dolina, ki je od Konca pod Podmi do Kamnika šest ur dolga. Po ravnini teče nadalje Bistrica po plitvi in prodnati strugi. V Kamniško Bistrico se izlivajo ob desnem bregu Pešata, ki izvira v Debelem vrhu zahodnoseveruozahodno od Mengiša, ob levem bregu pa Bela (Belščica), Nevljica (pri Kamniku), tekoča po ozki Tuhinjski dolini, Radomlja z Drtijščico in Račo. Ob izlivu Kamniške Bistrice imaš lep razgled na Kamniške planine, Karavanke in Julijske Alpe. Kamniška okolica je bila nekdaj baje jezero, ki je ob deževju preplavljalo Mengiško polje. Jezero je neki segalo do cerkve sv. Jurja v Nevljah, ki se še večkrat v 17. stoletju imenuje Sv. Juri ob jezeru.

Po izlivu Ljubljanice in Kamniške Bistrice teče Sava v vzhodni smeri po ozki, globoki strugi, ki si jo je vrezala v živo skalo. Od železniške postaje Save do Zidanega mostu zožujejo visoke skalne gore Savsko dolino. Ob desnem Savskem bregu vidiš še semterja ostanke nekdanjega pota, ob katerem so vlačili ladje navzgor proti Ljubljani. Sava obliva grad Poganek, ki stoji na rtiču, in ima odtod južno smer blizu do Litije, kjer se izliva vanjo Litijska Reka. Pri Litiji se zavije proti severovzhodu in teče v tej smeri po ozki debri do štajerske meje pri Trbovljah.

V tem delu dobiva razen pod Kolovratom izvirajoče in pri Zagorski železniški postaji se iztekajoče Medije le neznatne potočiče. Na nekaterih krajih teče po nevarnih klečéh. V dobi, ko so še mnogo brodarili po tej reki, so napravili Prusniški prekop, in vlada je od l. 1736. dalje mnogo potrošila za uravnavo Save v plovstvene svrhe. Sedaj je prekop zanemarjen, in le redkokdaj vozijo po njem plavičarji s priprostimi plavi, da se izognejo nevarnim klečém, ki ovirajo plovstvo v tem delu. Nedaleč pred Trboveljsko železniško postajo opaziš ob desnem Savskem bregu lep Mitalski slap, ki šumi črez tri stopice izpod prav idilskega mlina.

Pri Trbovljah prehaja Sava v južnovzhodno smer in meji 64 *km* daleč Kranjsko in Štajersko. Po ozki grapi teče do Zida-

nega mosta in dobiva le nekaj neznatnih dotokov. Tu ji priteka na štajerski strani Savina (187 *m*) in obrača Savo nekoliko v

Žumrova galerija v Vintgarju.

južno smer, potem pa teče do Sevnice proti jugovzhodu z nekaterimi zavinki, od katerih je največji med Sv. Jurjem (196 *m*)

in Orehovim severnozahodno od Sevnice. Dolina se nekoliko razširja in dobiva prijaznejše lice.

Pri Radečah teče v Savo Sopotka (Zapotka), ki izvira izpod Polšnika v Litijskih gorah. Dolina se še dvakrat zožuje med bolj strmimi bregovi. Naproti Sevnici se izteka Mirna, ki je malone 50 *km* dolga in teče vsled majhnega strmca v mnogih ključih po lepi Mirenski in Mokronoški dolini. Povirje ima nedaleč od Vagenšperga ter dobiva pritoka Bistrico in Grahovico.

Od Sevnice do Rajhenburga teče Sava v vzhodni smeri po dolini, ki se nekolikokrat malo razširja in se pri Rajhenburgu zavije proti jugu. Sava ima nadalje južno smer med odrasleki Dolenjskega gričevja in Rajhenburških gorá do Krškega. Pri Krškem (168 *m*) se Savska dolina precej razširja in prehaja na kranjski strani v Krško polje. Sava ima odtod naprej bolj nizke bregove in teče po peščenih tleh v široki strugi ter tvori več otočičev in sipin.

Krka izvira v kotlini pri Velikih Upljah (Grosupljem). Tu sta potoka Bičje in Stari Breg, ki se združujeta pri Boštanju v Dobravo. Dobrava teče po Kopanjsko-račinski kotlini in po kratkem teku ponicuje. Raščica ali Kopanjica priteka z gorovja severnozahodno od Sodražice in ponicuje pri Ponikvah. Pri Mali Račini privira izpod zemlje Račina, ki po kratkem, odprtem teku zopet ponicuje in pri Krki priteka kot precej močna Krka.

Do Dvora teče potem Krka 24 *km* daleč in ima štiri metre strmca na 1 *km*. Vendar teče mirno in počasi ter le na dveh mestih nalikuje črez pečine drevečemu hudourniku. Pod Zagradcem nahajamo več skakalcev. Krka teče v južnovzhodni smeri po poprečnici še nekoliko dalje od Soteske, potem pa prehaja proti severovzhodu v podolžnico ter teče početkoma še s precejšnjim strmcem (2 *m* na 1 *km*) mimo Novega mesta. Tu so izmerili množino vode, in sicer je je imela Krka pri Novem mestu pri višini + 0·18 le 11·3 m^3, pri višini + 1·54 pa 240·2 m^3 na sekundo. Nadalje pa teče z majhnim strmcem (še ne 1 *m* na 1 *km*) mimo Kostanjevice skozi rodovito Krško polje, ki se razprostira med razrasleki Gorjancev na jugu, Dolenjskim gričevjem na severu in zahodu ter sega na vzhodu

do Save. Med Leskovcem in Kostanjevico je velik hrastov gozd „Krakovščina“.

Krka se izliva po 88 *km* dolgem teku nasproti Brežicam blizu Krške vasi v Savo. Krka ima 1806 *km*² porečja, ki obsega velik del dolenjskih vodá. Ob levem bregu ji pritekajo blizu Vidma od Višnje gore prihajajoča Višnjica (Čatežica), Temenica in Radovlja. Temenica izvira pod Pustim Javorjem nedaleč od Vagenšperga in teče malone vzporedno z Gorenjo Krko v južnovzhodni smeri mimo Trebnjega do Dolenjih Ponikev, kjer ponicuje. Pri Vrhpeči zopet privira na dan izpod velikanske skale, teče mimo Mirne peči ter se izgublja pri Goriški vasi pri takozvani „Luknji“ pod zemljo. Po kratkem podzemeljskem teku privira iz skalne votline kot Prečina zopet na svetlo in se izliva pri Zalogu (162 *m*) južnozahodno od Novega mesta v Krko. Temenica je blizu 30 *km* dolga in ima 8 *km* podzemeljskega teka. Ob desnem bregu pa pritekata v Krko Črmošnjica blizu Soteske in iz Gorjancev prihajajoča Težka voda pri Novem mestu.

Po izlivu Krke se Sava cepi semtertja v več panog in teče pod Brežicami ob skrajnjih razraslekih Gorjancev. Pri Ribnici blizu izliva Sotle, štajersko-hrvaške mejne reke, zapušča štajersko mejo. Ob desnem bregu teče še 5 *km* ob kranjsko-hrvaški meji do izliva Breganice, izvirajoče južno od Plešivice (730 *m*) v hrvaških Gorjancih, ter končno prehaja v nadmorski višini 137 *m* na Hrvaško tudi z desnim bregom.

V Savsko porečje spada tudi Kolpa, ki ima povirje in izliv na Hrvaškem in je najdaljši kranjski Savski dotok. Izvira pod Razlogami na Hrvaškem in teče ob kranjsko-hrvaški meji od Osilnice do izliva Kamenice vzhodno od Božjakovega 104 *km* daleč ter pripada torej ob gorenjem in srednjem teku Kranjskemu. Kolpsko porečje obsega na Kranjskem 1524 *km*². V gorenjem teku teče Kolpa 28 *km* po ozki dolini do Broda ter ima do tja 97 *m* strmca, potem se pa razširja dolina. Kolpa je precej plitva in tvori mnogo ovinkov, raditega ni plovna. Pri Osilnici ji priteka mejni pritok Čabranka, pri Primostku blizu Metlike Lahinja, južno od Metlike Sušica, izvirajoča pod Kozjim vrhom, in ob kranjsko-hrvaški meji Kamenica. Razvodje med Kolpo in Krko tvorijo Gorjanci.

B. Ponikalnice z neznanim odtokom.

Izmed kranjskih vodá smo spoznali več ponikalnic, ki pripadajo Savskemu porečju in imajo očiten odtok. Imamo pa še mnogo ponikalnic na Kranjskem, katerih odtok nam doslej še ni znan. Vendar pa prištevamo z veliko verjetnostjo malone vse te ponikalnice pomorju Črnega morja, in sicer Savskemu porečju, opiraje se na lego znanega glavnega razvodja med Jadranskim in Črnim morjem na Kranjskem. Take ponikalnice imamo zlasti v Suhi krajini, v Ribniški in Kočevski kotlini.

Notranje porečje ponikalnic obsega malone vso Suho krajino[1]) razen nje severnega in južnega roba. Proti vzhodu sega ta del do črte, potegnjene od Sv. Ožbalta črez Novi pot proti vzhodoseverovzhodu do Mahkovega vrha in nadalje proti jugovzhodu črez Rog do deželne meje. O vodah Suhe krajine ne vemo še nič natančnega. Najbrže se odtekajo v Kolpo in spadajo torej v Savsko porečje. Tla so namreč nagnjena proti Kolpi, in smer teh ponikalnic kaže tudi proti Kolpi, ki ima od vseh teh rek najnižjo strugo. Lahko torej domnevamo, da se odtekajo te ponikalnice pod zemljo v Kolpo, in sicer prihajajo kočevske in ribniške ponikalnice v Kolpo južno od Turkove Drage, kjer teče Kolpa v južnovzhodni smeri.

V Ribniški kotlini so važnejše ponikalnice: Bistrica, Ribnica, Rakitnica in Sajavec. Bistrica izvira pod Blokami, zahodno od Sodražice, teče po Ribniški dolini ter se izgublja v rupe blizu pod trgom Ribnico. Ribnica je kratek potok, ki izvira pod Velikim vrhom in teče okoli Bukovice v Ribniško dolino ter ponicuje pri Dolenji vasi. Ob deževju preplavlja okolico Dolenje vasi. Sajavec teče v Ribnico pri Prigorici. Ob povodnji je Ribnica zvezana po Črnem jarku (Rinseegraben) s Črnim potokom. Te ponikalnice privirajo iz tolmunov ali jam ob znožju gorá in se izgubljajo po krajšem ali daljšem teku med prodom v zemljo.

Glavna reka Kočevske kotline je Črni potok (Rinnsee), ki izvira ob obronku Friedrichsteinskega gozda pri Slovenski

[1]) Starejši zemljepisci pred Valvasorjem so polovico Kranjske prištevali Suhi krajini, ker niso dobro poznali kranjskih vodnih razmer. Razločevali so »suho in mokrotno Kranjsko« (Carniolam siccam et humidam).

Savica.

vasi in teče v velikem loku okrog mesta Kočevja, kjer se izgublja v pesku in najbrž pod zemljo priteka v Kolpo. Požiralniki njegovi so 460 *m* nad morsko gladino, torej 251 *m* više od najbližje, 13 *km* proti jugu oddaljene točke ob Kolpi. Črni potok ima več pritokov in je še, predno ponikne, tako širok, da je nad njim kamenit most s petimi oboki.

C. Dravsko porečje.

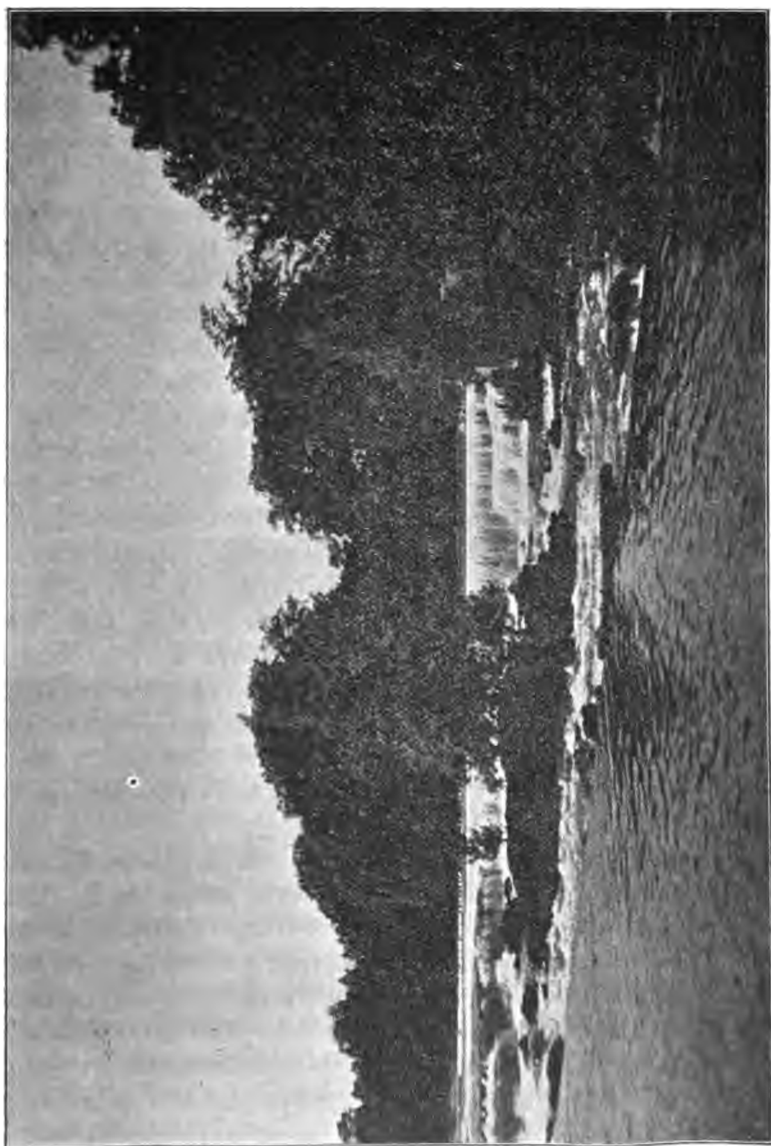
Dravskemu porečju pripada na Kranjskem 62 *km*², in sicer le neznaten severnozahodni kot pri Fužinah (Beli peči). Glavno razvodje med Savo in Dravo tvorijo Karavanke. Med Ratečami in Fužinami je Rateško razvodje, ki loči Dravsko in Savsko porečje. To razvodje je nizko, Rateče so 868 *m* nad morsko gladino. Pri železnici priteka potok Travišče zahodno od vasi Rateč. Ko prihaja ta potok v nižino malo pred *km* 10·2 (od Trbiža računjeno), se razteka, in sicer teče eden del v Beli potok, drugi del se pa izgublja pod kamenjem tam, kjer ima železnica ovinek.

Klanški potok se odteka iz Dolenjega Klanškega jezera in se izliva v Črni potok, ki prihaja izpod Kepe. Črni potok teče v Beli potok, ki izvira ob goriški meji, teče skozi Remšnik (Römerthal? spec. zemlj.) in se izliva že na Koroškem pod Rutami v Zilico, tekočo v Dravski dotok Zilo, ki se izteka vzhodno od Beljaka v Dravo.

II. Pomorje Jadranskega morja.

Že prej smo omenili, da pripada pomorju Jadranskega morja približno 10 % kranjskih vodá, in sicer kranjski del Soškega porečja, to so Idrijca in Vipavščica z dotoki in ponikalnica Reka.

Idrijca izvira v Razorih pod Vojskim in teče izprva v južnovzhodni smeri. Ob desnem bregu ima dotok Belico z Vipavskim potokom. Po izlivu Belice teče nekoliko v vzhodni smeri, potem pa v severni smeri ter dobiva ob desnem bregu dotoka Zalo in Ljubenčnico, pri Spodnji Idriji pa ob levem bregu Kanomljo. Nedaleč od Plestovice prehaja na Goriško in se izliva pri Sv. Luciji v Sočo. Idrijca nima lastnosti kraških

Ljubljanica pri Fužinah.

rek, ampak posebnosti gorskih rek ter teče kakor tudi nje dotoki s precejšnjim strmcem po ozki in globoki dolini. Nje tek na Kranjskem je le 19 *km* dolg. Razvodje med Idrijco in Sorico gre črez Blegaš in Magdalensko goro.

V i p a v š č i c a privira v trgu Vipavi pod Nanosom v višini 104 *m* nad morsko gladino in je najniže tekoča kranjska reka. Najbrže je Vipavščica le nadaljni tek potoka Lokve, ki se izgublja pod Predjamskim gradom v zemlji. Od Predjame do Vipave je 14 *km* premočrtne daljave. Dr. Schmidt pa meni, da je Lokva izvir Unice, ki zopet privira v Malograjski jami, ter jo nazivlje „Studenski rokav Unice“. Vipavščica teče proti severozahodu in ima ob desnem bregu pritok Mali Močilnik, ob levem bregu pa Veliki Močilnik. Od Novakovega teče Vipavščica v zahodni smeri ter prehaja pri Uhanju najprvo z levim bregom in nekoliko zahodno šele z desnim bregom na Goriško. Tu je najnižja točka Kranjske dežele in sicer le 86 *m* nad morsko gladino. Vipavščica teče do deželne meje med travniki, katere ob deževju preplavlja. Ker ima do 20 *m* velik strmec, teče kaj močno. Nje tek na Kranjskem je 11·4 *km* dolg in nje Kranjsko porečje 490 km^2 veliko.

Ob potresu dne 31. avgusta l. 1838. je Vipavščica pri trgu ob gromovitem bučanju nazaj tekla v ponikev in je za šest ur popolnoma usahnila, tako da je bila nje struga razen nekaterih globeli popolnoma suha. Potem pa je zopet začela mirno teči in v poldrugi uri je bila zopet kakor prej visoka. Ta hipna izpremememba je nastala vsled tega, ker se je porušil strop v niže ležeči jako veliki jami.

R e k a izvira kot gorski potočič v Istri v nadmorski višini 528 *m*, ima do kranjske meje 98 *m* strmca in priteka na Kranjsko kot krotek potok, ki ima na Kranjskem 46 *km* dolg tek in 490 km^2 porečja. Reka teče od jugovzhoda proti severozahodu po dolgi koritasti dolini in sprejemlje ob obeh bregovih mnogo manjših potokov. Ob levem bregu ji priteka Mola blizu Ilirske Bistrice, ob desnem bregu pa pri Ilirski Bistrici izvirajoča mrzla B i s t r i c a, ki odpeljuje vodo podzemsko z južnega pobočja Kranjskega Snežnika. Znani so krasni slapovi v Suški rebri pri Ilirski Bistrici.

Do Ilirske Bistrice malovodnata Reka se napenja in nad Premom je že prava reka. Izmed nadaljnih levih dotokov ome-

njamo še Prehot in Sišeno, izmed desnih pa Sušico. Strmec Reke znaša do škocjanskih mlinov 70 *m*; v gorenjem teku je manjši nego v dolenjem teku. V dolenjem teku teče Reka po ozki in samotni dolini, ki nalikuje ponekod debri, kot gorska reka, proti Škocjanu je pa mirnejša vsled mlinskih jezov. Nedaleč od kranjske meje ponicuje v Škocjanskih jamah na Goriškem. Razvodje med Reko in Pivko gre črez Kranjski Snežnik.

Prekopi.

Prekopi so umetni vodotoči, ki spajajo reke ali reke in morje ali okrajšujejo ovinke rek. Na Kranjskem imamo več manjših prekopov, ki so jih napravili zaradi osuševanja velikega Ljubljanskega barja. Po teh prekopih se namreč laže odteka voda z barja, zlasti kadar je preplavljeno. L. 1838. je znašala dolžina prekopov in jarkov 140.139 sežnjev, l. 1862. pa baje že nad 544.213 sežnjev. Dolžina samih prekopov presega gotovo 200 kilometrov.

Najvažnejši izmed prekopov je 2 *km* dolgi Gruberjev prekop, ki je izpeljan od Ljubljanice nekoliko južno od Ljubljane, drži mimo Kurje vasi med Gradom in Golovcem ter se blizu Štepanove vasi zopet shaja z Ljubljanico. L. 1772. je Gruber začel delati ta prekop in l. 1774. je zgradil kameniti most črezenj. L. 1780. je polkovnik Struppi dovršil Gruberjev prekop, ki je bil otvorjen dne 25. novembra istega leta. Stal je ves prekop 220.000 gld. Ko se je voda prvič udrla po novem prekopu, je to novico naznanil Ljubljančanom strel z Ljubljanskega grada.

Gruber pripoveduje v svojih pismih[1]) o velikih ovirah, katere je bilo premagovati pri kopanju prekopa. Zlasti pod mostom je bilo delo zelo težavno. Na eni strani se je zemlja udirala, po sredi pa so se tla poviševala. Delavci so delali v akordu, a njih delo je bilo malone brezuspešno in zaslužek prav malenkosten. Delavci so obupavali, in vodstvo te gradnje jim je moralo mezdo zvišati.

Tudi Mali graben, ki se blizu začetka Gruberjevega prekopa izteka v Ljubljanico, je prekopana panoga Gradaščice. Za osuševanje barja v obližju Brezovice je važen prekop Cor-

[1]) »Briefe hydrographischen und physikalischen Inhaltes.« Wien 1781.

novec, katerega so prekopali proti koncu 18. stoletja. Ta prekop se izteka v Ljubljanico malo južno od Malega grabna. Med Zagorjem in Trbovljami je sedaj zanemarjeni Prusniški prekop.

Jezera.

Vobče se zove večja stoječa voda jezero, manjša pa jezerce. Glede na različni postanek jezer razločujemo tudi različna jezera.

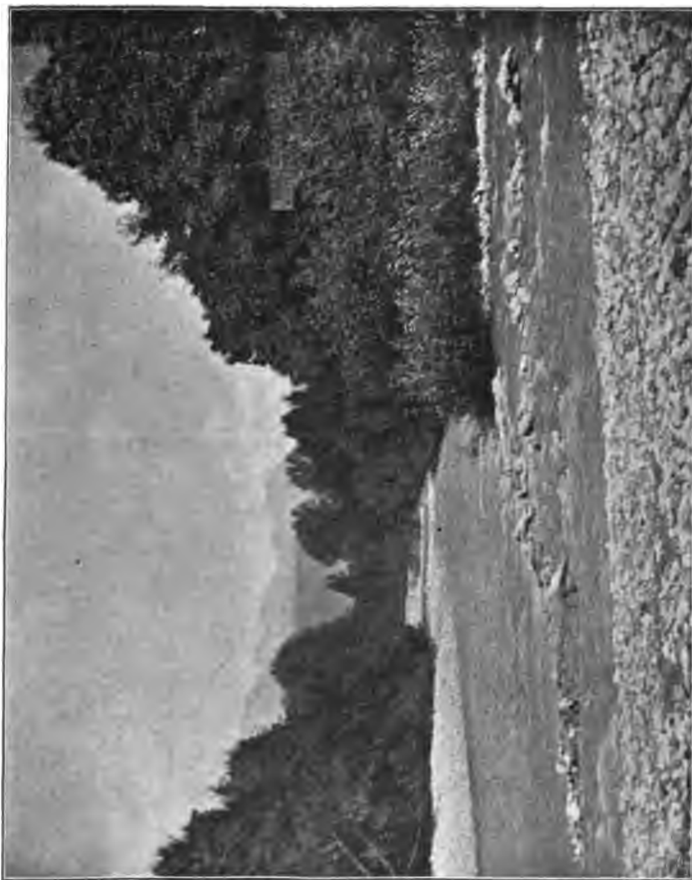
Na razne načine so nastale kotline, v katerih nahajamo naša jezera. Nekatere kotline so nastale hkratu s suho zemeljsko skorjo, druge pa na ta način, da se je udrla zemeljska skorja. Zadnje vrste kotline nahajamo zlasti na Krasu, in najimenitnejše jezero te vrste je Cerkniško jezero poleg mnogih manjših podzemskih jezer. Ponekod v gorovju so tudi naplavine in ledeniki zajezili doline, zaprli pot vodi in tako provzročili jezera. Na ta način je nastalo več manjših jezer.

Naša planinska jezera, kakor Klanški jezeri, Bohinjsko in Bleško jezero, so nastala vsled končnih ali dolenjih ledeniških grobelj (morén) nekdanjih tamošnjih ledenikov. Zmrzal namreč razganja pečine ob straneh ledeniških dolov, in vsled tega se drobé pečine v grušč in večje in manjše kamenje, ki se vali s strmega obronka in pada na strani ledenika. Ker se pa ledenik po zimi pomika navzdol, nakopiči se grušč in kamenje na raznih mestih, in sicer precej visoko ob ledeniških straneh. Tako nakopičeni grušč in kamenje se imenuje ledeniška groblja ali morena. Ob dolenjem koncu ledeniškem, kjer se ledenik po leti taja, se nazivlje končna ali dolenja ledeniška groblja.

Ob Jezernici, odtoku Bleškega jezera, se nahaja v gruščn vidno odrsano kamenje, v obližju so pa tudi po ledenikih nastale okrogline, in na enem mestu se vidi tudi ledeniški obrusek z dobro ohranjenimi razpokami. To nam svedoči, da tega kamenja ni voda, ampak ledenik spravil na to mesto. Tudi Klanški jezeri sta nastali vsled končnih ledeniških grobelj.

Glede na dotok in odtok vode imamo na Kranjskem studenčna in reška jezera. Studenčno jezero ima odtok brez vidnega dotoka in dobiva vodo po dežnici in snežnici, a tudi po podzemskih studencih. Reško jezero pa nalikuje kotlini, v katero teče reka in se tam čisti, a na drugi strani zopet

odteka iz jezera (n. pr. Bohinjsko jezero). Na Krasu pa imamo obdobna ali presihajoča jezera, in sicer večinoma podzemska jezera, in nadzemsko Cerkniško jezero, ki od časa do časa narašča in pada.

Kamniška Bistrica.

Na Kranjskem je razmerno veliko število jezer, in sicer so večinoma po planinskem svetu gorska jezera, ki slove po prirodni lepoti svojega okoliša. Malone so vsa podolgasta ter imajo bolj strme in povečjem stanovitne bregove. Mnoge kotline visokih planinskih planot in kraških dolin pospešujejo postanek jezer, od katerih je 26 nadzemskih in več podzemskih kraških jezer.

Oglejmo si najprvo planinska jezera in jezerca, ki nadkriljujejo po številu in prirodni krasoti svojega obližja kraška jezera.

Sedmera Triglavska jezerca so južnozahodno od Triglava, in sicer leže stopnjevito eno nad drugim v različni nadmorski višini. Na severu jih meji kraška planota, imenovana Hribarice. Od Kanjavca v južni smeri se razprostirajoči greben Tičarica obrobljuje dolino Jezerce na vzhodu, od Kanjavca proti jugozahodu se razprostirajoča glavna panoga pa meji Jezerce na zahodu.

Severnozahodno od Savice je Črno jezero (približno 1400 *m*) na skalni planoti Komni, ki se razteza od znožja Vogla proti severovzhodu do Kanjavca. To jezero med divjim pečevjem se ponaša z raznoličnimi barvami. Ob vzhodnem robu je voda bela vsled apnenskega obronka, drugod temnozelena, v sredi pa bolj temna. Vzhodno od planice Lepoče je Drugo in Tretje jezero, ki sta blizu skupaj in se ob obilnejši vodi spajata v eno jezero. Severno od teh jezerc pod Hribaricami je Veliko ali Četrto jezero (1855 *m*), ki je 500 *m* dolgo in je najlepše vseh Triglavskih jezer. Bljuvalniku ognjenika slično obrobljena jezerska gladina je temnomodra, in jezero obdajejo snežišča ter segajo celo vanje. Severnosevernovzhodno od Velikega jezera je Peto jezero (2011 *m*) in na tisti stopici tudi Šesto in Sedmo jezero.

Majhno jezerce je tudi na Dednem polju vzhodno od grebena Tičarice in še dvoje jezerc pod Velim poljem ob potu proti Starim Fužinam.

Klanški jezeri (napačno „Belopeški jezeri“ imenovani) sta južnovzhodno od Fužin (Bele peči) Mangartu v ozadju ter sta pravi biser Južnih Apneniških Alp. Dolenje jezero je bolj okroglasto in v mnogovrstnem zelenju bleščeče se vode nalikuje orjaškemu smaragdu. Podzemski vrelci prodirajo skozi prod in skalne razpokline v jezero, na katerega dnu opaziš pogreznjena debla.

„Rudolfova skala“ loči Gorenje jezero od Dolenjega jezera. Gorenje jezero ima lepo lego in v ozadju Mangart, ki se s svojimi obronki in snežišči zrcali v prozorni jezerski vodi. Rudolfova skala je okoli 30 *m* visoka velika pečina, s katere

imaš krasen razgled na divni Klanški jezeri, iz katerih odteka Klanški potok.

Slapi v Suški rebri pri Ilirski Bistrici.

Klanški jezeri sta nastali po nekdanjem ledeniku, ki je segal skozi dolino Lano do Save Dolinke. Potuješ li med Ra-

tečami in Fužinami po običajnem potu do Klanških jezer, tedaj opaziš tri lepe končne ali dolenje ledeniške groblje. Spodnja groblja sega malone do severnih obronkov podolžnice in se deli v več gričev; srednja groblja zajezuje Dolenje jezero, in gorenja groblja tvori slikovito s šilovjem in planinsko rušo okrašeno skalno skupino, ki loči Dolenje in Gorenje jezero.

Podkorenski bajerji, tudi „Podkorensko jezero“ imenovani, so med Ratečami in Podkorenom. V teh bajerjih privira zopet na dan Sava Dolinka, ki prihaja iz Planice ter se izgublja v produ. Pri Kranjski gori so pred nekaj leti zajezili Pišnico, ki je že mnogo let zajedala in trgala ondotni svet, in tako umetno zaježeno vodo imenujejo okoličani „jezero“. To jezero je sedem do osem oral veliko in že zdaj nad 12 *m* globoko. V njegovi jako čisti vodi se zrcalijo Prisojnik (Prisanek), Razor, Mojstrovka, Vitranec, Črni vrh, Rušica, Vršec in drugi sosednji vrhovi.

Bohinjsko jezero leži zahodno od Bohinjske Bistrice 526 *m* nad morsko gladino, je nad 4 *km* dolgo in nad 1 *km* široko ter ima 6·60 km^2. Najglobočje je 45 *m*. Razprostira se med gozdnatimi griči in gorami, skalnimi stenami, čudnimi stolpiči in vrhovi Julijskih Alp ter leži popolnoma v dahstajnskem apnencu. V marsičem nalikuje Halstatskemu jezeru v Gorenji Avstriji. Bohinjsko jezero je pravo reško jezero, skozi katero teče in se čisti Savica.

Z otvoritvijo Bohinjske železnice postane gotovo tudi ob obrežju tega temnozelenega jezera, ki je sedaj bolj zapuščeno, živahneje, gradili bodo lične vile, in prihajali bodo v večjem številu letovičarji, krepčat se v čvrstem planinskem zraku. Premine pa v tej krasni planinski dolini ob znožju velikanov Julijskih Alp tudi dosedanji idilski mir, ki tako zelo prija.

Tudi Bohinjsko jezero kaže ob vzhodnem koncu pri Starih Fužinah velikansko ledeniško groblјo. Skalni nasip med Velim poljem in Malim poljem je bržkone končna ali spodnja groblja ledenika, ki se je nekdaj potakal od najvišjih podov tik pod Triglavom črez strme obronke v dolino in je morebiti segal po Mostnici do glavnega bohinjskega ledenika.

Blaško jezero je zahodno od železniške postaje v Lescah. Svoje ime je dobilo po holmu „Bledec“, ki je sredi

vasi Grada. Temnozeleno jezero leži 479 *m* nad morjem; največja globina mu je 30 *m*, in njega površje meri 0·33 *km*². Jezero napajata dva potočiča in več podzemskih studencev, iz njega pa teče potok v Savo Bohinjko. Obliko ima nepravilnega četverokota. Po svoji okolici spada med najbolj slikovite in najkrasnejše avstrijske jezerske pokrajine. Visoke gore in nizki holmi, skalnati robovi in zelene planine obdajejo ljubko jezero, a poleg največjih prirodnih krasot ga dičijo umetni nasadi in lične vile. Glede na geološko zgradbo jezerske kotline nalikuje dokaj večjemu gorenjeavstrijskemu Travenskemu jezeru. Takozvani „Traunstein“ namestuje tu ob severnem obrežju na navpični skali nad jezerom se vzdigujoči Bleški grad. Na jugu so neznatni dolomitni grebeni. Sredi jezera pa se na dolomitnih pečinah 497 *m* nad morsko gladino vzpenja idilski otok, na katerem stoji lepa cerkvica Marije Device. V stolpu njenem je čudotvoren zvon, ki je v posebnih čislih pri romarjih. Kdor s tem zvonom pozvanja, temu se neki izpolnijo želje, ki jih ima pri pozvanjanju.

Veličasten je pogled ob solnčnem vzhodu ali zahodu na blesteči Triglav, na divje rogljaste Karavanke in na Julijske planine.

Slavni pesnik Prešeren poje o tem kraju:

»Dežela Kranjska nima lepš'ga kraja
kot je z okol'co ta — podoba raja«.

Nekaj gorskih jezerc je tudi v Kamniških planinah. Pod Kamniškim sedlom je studenčno jezerce Bistriško, drugo je pod Brano Na njivi, tretje Na Podeh in četrto Rdeče jezero pod Grebenom v Kalcih; le-to je rdečkaste barve od železne rude, ki se tam nahaja.

V Polhograjskih Dolomitih sta v Račevem Račevski jezeri.

Južno od Idrije je Divje jezero, to je studenčno jezerce, ki ima močen podzemski dotok. Jezero obdajejo po 130 do 190 *m* visoke skalne stene, odprto pa je le na tisti strani, kjer je močen jezerski odtok. Navzlic negovi nizki legi rasto ob njem planinske rastline (Valeriana montana, Pinguicola alpina, Viola biflora, Primula Carniolica i. dr.).

Kraška jezera so povečjem majhna podzemska jezerca, katerih je precejšnje število. Vodne razmere po kraških kotlinah se mnogokrat izpreminjajo. Pomladi in jeseni zelo naraščajo skozi kotline tekoči potoki, ki morejo le deloma odtekati skozi luknje v podzemske votline. Voda torej zastaja v kotlinah in izgine le polagoma ob suši, in tako nastajajo začasno periodična ali presihajoča jezera. Tem jezerom prištevamo tudi Pališko in Petelinško jezero pri Št. Petru na Notranjskem. Najvažnejše kraško jezero je pa Cerkniško jezero.

Cerkniško jezero (550 *m*) je v najnižjem delu podolgaste Cerkniške kotline blizu Cerknice in je največje kranjsko jezero. Dolgo je okoli 10 *km* in poprečno 1 do 2 *km* široko, najširše med Javornikom in Žirovnico, in sicer 4·7 *km*. Popolnoma polno meri jezero 26 km^2, ob mali vodi pa približno 12 km^2. To krasno presihajoče jezero slovi že od nekdaj kot posebno prirodno čudo kranjsko. Že Rimljani so ga občudovali in ga imenovali Lugea palus, Strabon ga pa nazivlje Lacus Lugeus. Sloveči italijanski pesnik Dante Alighieri opeva Cerkniško jezero v proslulem eposu „Divina comedia“[1]).

Gladina in razsežnost jezera se zelo izpreminjata. Spomladi ima jezero malo vode, ki se potem vedno bolj zmanjšuje in po leti včasih celo malone popolnoma usahne. V letih 1707. do 1714. je jezero le enkrat popolnoma usahnilo, l. 1896. pa ni prav nič odteklo; vsled tega so imeli okoličani veliko škodo, ker niso mogli obdelovati jezerskega dnu. Ob jesenskem deževju

---

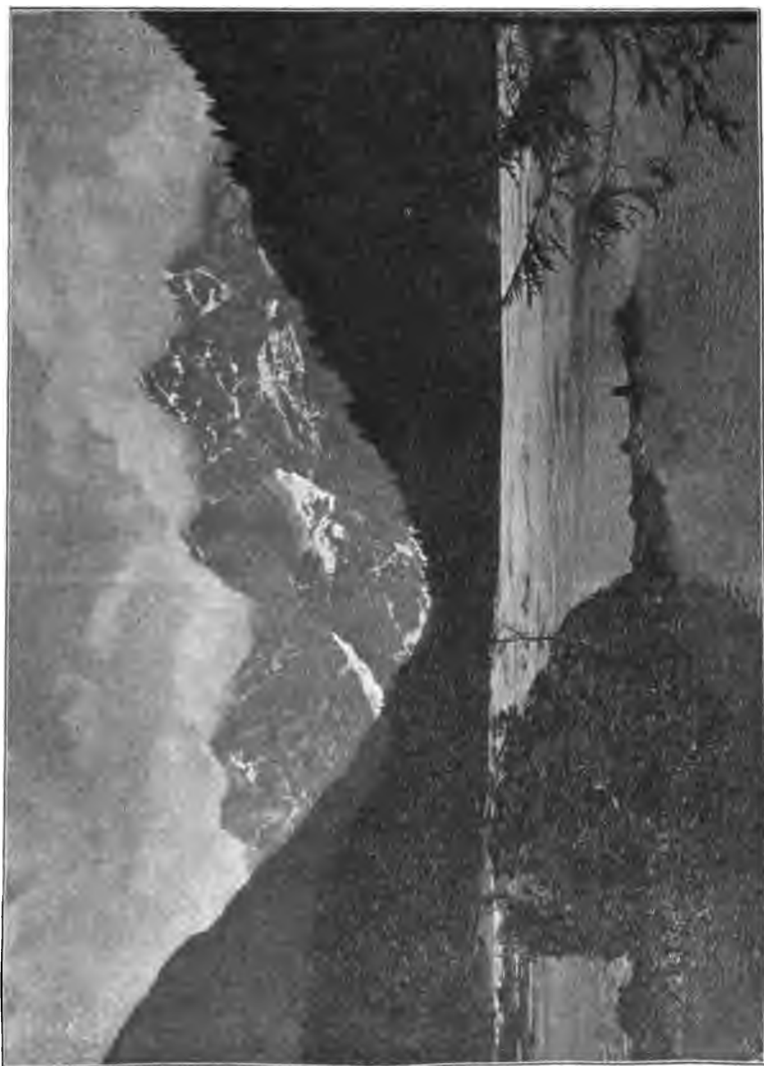
[1]) Dante opisuje v XXXII. spevu »Pekla« muke onih nesrečnežev, ki so v življenju izdali svoje sorodnike. Pred sabo vidi jezero, ki nalikuje steklu in je na debelo zmrzlo, ter pravi:

»Non fece al corso suo si grosso velo
Di verno la Danoia in Austerrich
Ne 'l Tanai la sotto 'l freddo cielo,

Com' era quivi: che, se Tabernicch
Vi fosse su caduto o Pietrapana,
Non avria pur dall' orlo fatto cricch!«

Istinito zamrzuje Cerkniško jezero na debelo, in omenjeni Tabernicch (Javornik) prepada strmo proti jezeru. Dante v navedenih stihih gotovo opeva le to jezero in goro, ki sta pripadala v tedanji dobi k oglejskemu patrijarhatu.

jezero po dotokih zopet narašča in večkrat preplavlja okolico proti vzhodu in severovzhodu, zlasti niže ležeče vasi Grahovo,

Gorenje Klanško jezero.

Martinjak, Dolenje jezero, Dolenjo vas in Gorenje jezero. Nad jezersko gladino se vzdigujeta ob zahodni strani dva otoka, in sicer Gorica in večji Otok.

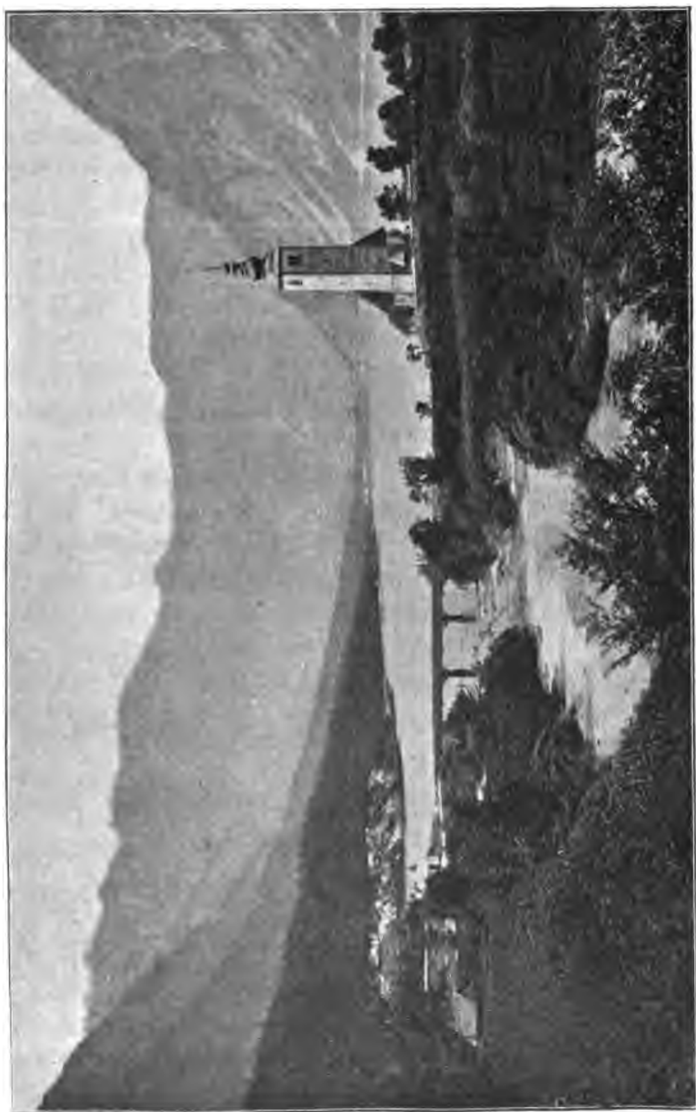
Naraščanje in padanje jezerske gladine provzročujejo podzemski prekopi in votline, ki se odpirajo proti Cerkniški kotlini. Te odprtine so bljuvalniki, ki vodo bljujejo in pozneje zopet požirajo, in požiralniki, ki le požirajo vodo. Bljuvalnikov ima jezero 12, požiralnikov pa 28. Ob suši so bljuvalniki prazni, ob deževju pa bljujejo mnogo vode iz sebe z grmenjem in šumenjem.

Izmed požiralnikov omenjamo zlasti jami Veliko Karlovico in Malo Karlovico, v kateri se ob povodnji vali voda z veliko silo. Velika Karlovica, v kateri je več jezerc, je podzemsko v zvezi z Malo Karlovico ter ima 12 *m* dolgo in 4 *m* visoko odprtino, požira mnogo vode, a ne deluje dolgo, ker leži previsoko. Mala Karlovica požira vodo dalje časa, ker leži 1 *m* niže od Velike Karlovice. Ob višji jezerski gladini ne opaziš nikakega znamenja, da se nahajajo pod jezersko gladino požiralniki, in navadno le po leti se vidi, kako odteka voda v požiralnike in bljuvalnike.

Jezerski dotoki teko vijugasto po nekoliko proti Javorniku nagnjenem jezerskem dnu. Najvažnejši so: Cerkniščica, Martinski potok, Grahovščica in Stržen (Jezerski potok). V Stržen se izliva vodnata Lipsenjščica, ki se v srednjem teku imenuje Šteberščica in izvira ob obronku Snežnika. Razen naštetih potokov pa se izteka v jezero še mnogo manjših potočičev in studencev. Ob daljšem deževju prihaja voda tudi iz nekaterih tolmunov pod Javornikom, in tedaj se napolni jezerska kotlina v treh dneh do 5 *m* visoko.

Cerkniško jezero se nekoliko posuši vsako leto, a popolnoma le ob veliki suši. Voda se odteka 14 do 25 dni. Včasih je jezersko dno malone popolnoma suho, le v Zadnjem kraju, zatoku med polotokom Drvoščem in zahodnim jezerskim obrežjem, ostaja voda v nekaterih tolmunih. Tudi jezerske struge imajo nekaj vode, ki jo ostavljajo jezerski dotoki, ko se izgubljajo v požiralnike.

Presihanje jezera je odvisno od vremena, ob toplih pomladanskih dneh kmalu upade voda. Navadno je jezerska kotlina že prazna do sv. Jakoba. Ob suši je kotlina velik travnik. Jezerska tla tedaj niso močvirna, nego trda in suha ter s travo zarasla. Vse hiti na „blata“, da spravijo za časa mrvo; kajti včasih spričo dežja kmalu naraste voda in jim pokvari mrvo.

Bohinjsko jezero.

Ako je vsaj do meseca septembra suša, pokose travo in odpeljejo seno domov. V dobrih letih nakosijo mrve za približno 26.000 K.

Jezero je navadno suho do konca septembra, ako pa le pol dneva dežuje, prihaja voda iz podzemskih jam. Ob jesenskem deževju nagloma priteka voda po dotokih in z bobnenjem tudi iz podzemskih jam in votlin. Tedaj priteka v jezero 155 m^3 vode na sekundo, odteka se je pa le 85 m^3 po požiralnikih. Ko doseže jezero največjo višino, upada voda, ker se odteka v više ležeče požiralnike, zlasti v obe Karlovici.

Ob presihanju Cerkniškega jezera nalove ribiči mnogo rib, lovci pa postrele mnogoštevilnih povodnih ptic. Ribji lov v Cerkniškem jezeru je bil že od nekdaj znamenit in je bil v lasti raznih grajščakov in bližnjih samostanov.[1])

Z usuševanjem Cerkniške kotline so se že bavili jezuit Gruber, profesor Voigt, inženir Vicentini, Fr. Kraus in naposled c. kr. gozdni komisar Viljem Putick v Ljubljani.

Na Krasu je še nekoliko manjših nadzemskih jezerc. Blizu Preserja je jezerce Ponikva, ki ob deževju precej narašča. Odtok tega jezerca ponicuje in na Ljubljanskem barju zopet priteka na dan. Jezerca so tudi v obližju Kranjskega Snežnika, nekoliko neznanih je tudi podrugod, in eno je celo na Gorjancih.

Ribnjaki.

Ribnjaki so vodnjaki, ki so jih izkopali ljudje povečjem zaradi ribarstva. Na Kranjskem jih je bilo nekdaj mnogo; malone vsaka grajščina in vsak samostan sta imela svoje ribnjake, ki so dajali dotičnim posestnikom precej dobička. Valvasor še

[1]) Leta 1685. je izšla v Hamburgu knjiga »Denkwürdigkeiten der Welt, oder sogenandte Relationes Curiosae«. V tej knjigi, ki jo je spisal E. G. Kappelius, so opisani razni čudotvorni dogodki in posebnosti. V drugem njenem delu sta dva članka z napisom »Der Fisch- und Wasserreiche Czircenitzer See« in »Der Weydreiche Czircenitzer See« z dvema lepima bakrorezoma, od katerih prvi kaže ribji lov, drugi pa lov na divjačino na Cerkniškem jezeru. Potoval je pisec omenjene knjige iz Ljubljane, ki jo imenuje »die Haupt-Stadt in Kärnten«, v Borovnico (»Brounitza«) in od tam črez Pokojišče v Cerknico. Omenja tudi požiralnike ter pravi: »Solche lauten in der daselbst gebräuchlichen Sclavonischen Sprache, wie folgt, Vodanas (Vodonos), Reshetu (Rešeto), Sitarza (Sitarica), Ribichkiama (Ribiška jama), Naknishu(?), Levishe (Levišča) und Kottel (Kotel).«

omenja večje število takih ribnjakov. A pozneje so jih vedno bolj zanemarjali in povečjem tudi opustili. Pri marsikateri grajščini se še dobro poznajo sledovi nekdanjih ribnjakov.

Sedaj pa je na Kranjskem le še malo ribnjakov. Imajo jih še grajščine Kolovec, Križ pri Kamniku in Jabše (Vaboh) pri Trzinu. Na Igu so štirje ribnjaki, ki so sedaj največji v deželi. Na Studencu pri Ljubljani je poleg devetih malih bajerjev tudi večji ribnjak; v Ribnici imajo dva ribnjaka, v Lipljanah pa enega.

Močvirja.

Močvirje se imenujejo močno premočena tla, kjer se voda ne more odtekati. Največje močvirje v širšem pomenu je na Kranjskem Ljubljansko barje (195 *Mm*^{2}), ki stoji na mestu nekdanjega jezera. Ime „barje“ nahajamo že v starih listinah, sedaj je bolj znano na južni strani. Ob levem bregu Ljubljanice mu pravijo „mah“, a najbolj razširjen je izraz „močvirje“. Od 306 *km*^{2} na Avstrijskem se raztezajočega barja pride na Kranjsko malone dve tretjini.

To veliko barje so začeli osuševati za cesarice Marije Terezije s prekopi, izmed katerih je najvažnejši že omenjeni Gruberjev prekop. Na Ljubljanskem barju so sedaj le še na treh krajih močvirnata tla, ki obsegajo približno 20 *km*^{2}, to je jedva deseti del vsega barja.

Izdelan je nov načrt za osuševanje barja, a doslej ga še niso začeli izvrševati. Na barju je kakih 3000 *ha* zamlakuženih tal, ki imajo jako nizko spodnjo plast in katerih ne bo mogoče usušiti. 1500 *ha* je rodovitne zemlje, katere ne preplavlja povodenj, a je na nekaterih mestih zamlakužena; 4500 *ha* rodovitne zemlje pokriva voda le ob povodnji. Na barju pa je tudi 7200 *ha* takih tal, na katera prihaja povodenj, a nastala bi rodovitno polje, ko bi požgali in odstranili rupo.

Kakor smo že prej omenili, je stalo na mestu sedanjega barja jezero, katerega pa za vladarstva rimskih cesarjev ni bilo več. Iz poznejše dobe nimamo poročil do Valvasorja, ki pravi, da je bilo barje nad četrt leta preplavljeno. Voda ni imela zadostnega odteka, in bregovi Ljubljanice so bili višji od okoliša. Ljubljanica je večkrat preplavljala barje, in po več mesecev

stoječa smrdljiva voda je kužila zrak po okolici in v Ljubljani. Tudi velike povodnji so večkrat preplavljale Ljubljano. Ko so pa začeli barje osuševati, so se razmere izdatno izboljšale.

Na Kranjskem imamo še dvoje drugih, a mnogo manjših barij, ki sta na gorskem slemenu planine Ribščice nedaleč od Bleškega jezera. Tudi v nekaterih sedlih na Rožniku in Golovcu pri Ljubljani napravljajo šotni mahovi tvore, ki nalikujejo majhnemu barju.

Močvirnata je tudi Krakovščina, to je del Krškega polja pri Zameškem in Mrčečni vasi ob dolenji Krki. Tudi ob Pivki nahajamo ponekod močvirnata tla. Po drugih delih Kranjskega so pa redka in neznatna močvirja.

Slatine in toplice.

Nikjer ne najdemo kemično popolnoma čiste vode, in tudi razmerno najbolj čista dežnica in snežnica imata v sebi nekaj plina, ogljikove kisline, solitrne kisline in ob hudih nalivih tudi amonijaka. Še več razkrojljivih tvarin pa imata v sebi studenčnica in potočnica. Vrelci, v katerih je večja množina razkrojenih rudnin, se zovejo rudninski vrelci ali slatine.

Po toplini vode razločujemo mrzle, mlačne in tople ali gorke vrelce. Mrzli vrelci so tisti, katerih toplina je enaka ali manjša od srednje letne topline onega kraja, v katerem izvirajo. Mlačni vrelci imajo višjo toplino od srednje letne topline izviravališča; toplice ali terme se pa zovejo vrelci, ki imajo nad $30^{\circ} C$ topline, to je namreč srednja letna toplina najgorkejšega kraja na zemlji.

Kranjsko ima le malo in neznatnih rudninskih vrelcev in v tem oziru daleč zaostaja za Koroškim in Štajerskim. Blizu Kamne gorice je sredi gozda vrelec, ki mu pripisuje ondotno ljudstvo veliko zdravilno moč. Ta vrelec ima nekaj več ogljikove kisline, soli in ferorkarbonatov nego drugi studenci, vendar pa premalo teh snovi, in njega zdravilna moč je gotovo pretirana. Pri natančnem raziskavanju ondotnih krajev se bode gotovo našlo še več takih vrelcev ob pobočju Jelovice.

Rudninski vrelci so severnovzhodno od Mokronoga v Gabrijelah ($19^{\circ} R$, železnat) in v Zavratcu ob Kopačnici vzhodno od

Idrije (17·5° *R*, železnat). Vrelec v Zavratcu so uporabljali idrijski rudarji. Nadalje nahajamo rudninske vrelce v Kropi

Velika Karlovica.

(16° *R*, železnat, ima v sebi grenko sol), v Bledu (16° *R*, železnat, ima v sebi ogljikovo kislino), pri Starem gradu nedaleč od

Novega mesta (železnat). Ta vrelec so že leta 1792. v posebni okrožnici toplo priporočali. Rudninski vrelec v Klevevžu pri Mokronogu ima 20° *R* topline, v njem je nekaj železa in ogljikove kisline. Tudi že Valvasorju je bil znan železnati vrelec pri Lesnem brdu severno od Vrhnike. Vrelec pri Žireh ima v sebi železo in žveplo. Valvasor tudi omenja rudninski vrelec na Rožici v Karavankah in pravi, da ima zdravilno moč in odpravlja žolč.

Valvasor[1]) navaja sedmero kranjskih toplic, in sicer pri vasi Polšici južno od Podnarta, pri Mediji, pri Zagorju ob Savi, pri Bleškem jezeru, na Dolenjskem pri Beli cerkvi, mlačno kopel pri Klevevžu južnovzhodno od Mokronoga in najznamenitejše toplice v srednji Kranjski, to so Toplice nedaleč od Straže na Dolenjskem.

Izmed term so sedaj najimenitnejše takozvane dolenjske T o p l i c e ob Sušici, južnozahodno od Novega mesta. Akratni vrelec ima 33 do 38° *C* in poleg drugih sestavin žveplenokisli natron, žveplenokislo grenčico (magnezijo), solnokislo apnenko, solnokislo grenčico, ogljikovokislo apnenko, ogljikovokislo grenčico, glinico in kremenico. Voda je izredno zdravilna zoper protin, revmatizem, ishijas, nevralgijo, kožne inženske bolezni.

O postanku Toplic nimamo zanesljivih poročil. V listinah novomeškega kapiteljskega arhiva se omenjajo Toplice l. 1481. in 1484. Tedaj je že bila okoli toplic vas, ki se je imenovala Toplice. Sedanje kopališče je pa ustanovil knez Henrik Jožef Ivan Auersperg l. 1768. Zdravilnico so potem povekšali. Knez Viljem Auersperg je podaril l. 1819. državi posebno hišo za bolne vojake, ki se lečijo v Toplicah.

Severnovzhodno od Novega mesta so Š m a r j e t s k e t o p l i c e, ki so pa zelo priproste in ne dosegajo topline 30° *C*, torej spadajo med mlačne vrelce. Kopališče se nahaja v majhni leseni bajti.

M e d i j s k e t o p l i c e so pri vasi Podlipovici nedaleč od Valvasorjevega rodnega gradu Medije (Gallenegg) v zanimivih Medijskih tesnéh. Toplice se nahajajo v votlini, napolnjeni s toplim zrakom, in imajo 26° *C*. Primerno torej nazivljejo Medijske

[1]) I. del str. 604.

toplice kranjski „Monsummano“ in jih primerjajo italijanskim toplicam Monsummano, ki so severnozahodno od Florence. Že Valvasor pravi, da so pomagale te toplice marsikomu v kontrakturah in tudi v drugih boleznih.

Čateške toplice so ob Savi južnovzhodno od Brežic v takozvanih kranjskih Vrbinah. Voda je prav topla ter ima 34° *R*, nadkriljuje torej v tem oziru druge kranjske toplice. Našli so te tople vrelce l. 1797. V početku so si ljudje sami izkopali jarke, v katere je pritekala topla voda, in se v njih kopali. Huda povodenj l. 1824. je zasula vse vrelce, ter so jih šele črez 20 let zopet našli. L. 1854. je dobil brežiški frančiškan oče Edvard Zagorec od brežiške grajščine dovoljenje, da poišče tople vrelce in zgradi priprosto kopališče.

Čateške toplice imajo veliko zdravilno moč ter spadajo med takozvane indiferentne terme, ker ima voda le malo rudninskih snovi v sebi, največ žvepla. Čateške toplice so še sedaj jako priproste in ne nudijo topličarjem nikake udobnosti; vsled tega jih uporabljajo le bolj domačini in bližnji okoličani.

Mlačnim vrelcem pripada Lujizina kopel v Bledu. Lujizin vrelec ima 23° *C* topline in je natronova železna slatina, ima pa tudi v sebi precej ogljikove kisline, glavberske soli, apna in drugih snovi.

Podnebje, rastlinstvo in živalstvo.

Podnebje[1]) Kranjske navzlic južni legi te dežele ni posebno ugodno. Ako vpoštevamo južno lego, bližino Jadranskega morja in nagnjenje tal proti zahodu in jugovzhodu, pričakovali bi ugodnejših podnebnih razmer. Neugodno vplivata na kranjsko podnebje visoka lega dežele in gorovje, ki zapira Kranjsko proti toplemu jugu. Neugodno tudi učinkujejo močni vetrovi, obilna padavina in visoke planine ob mejah.

Kranjsko ima 28 meteoroloških opazovalnic, izmed katerih je ljubljanska najstarejša. V deželi ni nobene opazovalnice prve vrste.

[1]) Obširno in temeljito razpravlja o kranjskem podnebju profesor Ferdinand Seidl v »Mittheilungen des Musealvereines für Krain«. Ta razprava je naslovljena »Das Klima von Krain« in se začenja leta 1891. v četrtem letniku omenjenega časopisa.

Na Gorenjskem so opazovalnice v Ljubljani, Kamniku, Kranju, Bledu, Gorjah, Bohinjski Bistrici, pri Sv. Katarini pri Tržiču, na Jesenicah, v Kranjski gori, v Hotiču pri Litiji, na Sv. gori pri Litiji, na Sv. Joštu nad Kranjem in na Kredarici pod vrhom Triglava. Poslednji dve opazovalnici ima Slovensko planinsko društvo. Najvišja opazovalnica na Kranjskem je v Triglavski koči na Kredarici (2500 *m*), kjer se pa opazuje le julija, avgusta in septembra. Notranjske opazovalnice so v Idriji, na Sv. Magdaleni nad Idrijo, na Šneperku pri Ložu, v Karlshütten, v Hermsburgu, na Mašunu, v Leskovi dolini, v Krekoviščah, v Dolu in v Vipavi. Na Dolenjskem imajo opazovalnice v Novem mestu, v Kočevju, Črnomlju, Gradacu in v Krškem.

I. Toplinske razmere.

Take različnosti v podnebju kakor na Kranjskem ne očutimo izlahka drugod na razmerno tako majhnem prostoru. Vobče je kranjsko podnebje bolj ostro, deževno in večkrat viharno ter kaže precejšnjo razliko med poletno in zimsko toplino. Više ležeče Gorenjsko ima hladno planinsko podnebje; Dolenjsko ima v vzhodnem delu bolj mehko, v zahodnem delu pa ostrejše podnebjè; notranjsko podnebje je razen Reške in Vipavske doline vobče hladno in ostro.

Nekatere doline imajo ugodnejše podnebje; zlasti pa ima Vipavska dolina milo podnebje in prideluje mnogo vina in južnega sadja navzlic temu, da tudi po njej včasih razsaja močna burja. Ugodno vplivata na vipavsko podnebje nizka lega te doline nad morsko gladino in bližina Jadranskega morja. Vipavsko podnebje je že italijanskega značaja. Ugodno podnebje imajo tudi Krško polje, Metliško in Črnomaljsko gričevje in dolina gorenje Kolpe in Čabranke.

Tu navedeni kraji spadajo v prvi podnebni pas in imajo 11° *C* srednje letne topline. Njih srednja pomladna toplina je 11°, poletna toplina 21°, jesenska 12° in zimska 0°. Najvišja toplina je konec julija ali v početku avgusta, najnižja pa meseca januarja.

Drugi podnebni pas se razteza črez Kraške doline, Ljubljansko polje, doline Idrijskega gorovja in postojinsko okolico.

Ta pas ima 10° *C* srednje letne topline. Srednja pomladna toplina je 9·18°, poletna 18·6°, jesenska 9·22° in zimska 0·5°. Najvišja toplina je v avgustu, najnižja v decembru. V Ljubljani znaša srednja letna toplina 9·44° in razlika med najtoplejšim mesecem julijem in najmrzlejšim mesecem januarjem 22·07°. Ljubljana ima torej bolj celinsko podnebje, ker je tu velika razlika med poletno in zimsko toplino.

Tretji podnebni pas obsega del Dolenjskega, in sicer Dobrepoljsko kotlino in nje obližje, Kranjsko ravnino in nižje gorenjske doline. Srednja letna toplina v tem delu je 8·56° *C*, pomladna 9·14°, poletna 19·4°, jesenska 11·15° in zimska —5·6°.

Četrti pas obsega Idrijsko gorovje, više ležeče gorenjske doline, posebno ob Savi Dolinki, in Dolenjsko južno od Krke do Črnomaljskega gričevja. V tem pasu je srednja letna toplina 6·71° *C*, pomladna 5·58°, poletna 16·89°, jesenska 8·39° in zimska —4·05°.

V peti pas spadajo višje gore Julijskih Alp, Karavank, Kamniških planin in Krasa. Tod so najmrzlejši kraji na Kranjskem in po njih le še redka človeška bivališča. Ta pas ima 4·4° *C* srednje letne topline. Pomladna toplina znaša 6·9°, poletna 12·5°, jesenska 6·9° in zimska —2·8°.

Kranjske opazovalnice zaznamenujejo stanje toplomera po trikrat na dan, in sicer navadno ob 7. uri zjutraj, ob 2. uri popoldne in ob 9. uri zvečer. Izmed vseh kranjskih opazovalnic imamo le iz Ljubljane popolne podatke za 30letno dobo od 1851. do 1880. leta. Druge opazovalnice so opazovale le krajše dobe. Srednja toplina v tej dobi je znašala posamezne mesece, in sicer januarja —2·3° *C*, februarja —0·2°, marca 3·7°, aprila 9·7°, maja 13·9°, junija 17·8°, julija 19·7°, avgusta 18·7°, septembra 14·8°, oktobra 10·4°, novembra 3·6° in decembra —1·5°. Srednja letna toplina za Ljubljano je bila 9°.

Zanimivo je dejstvo, da se proti koncu zime toplomer zopet vzdigne na 0° v Črnomlju že 3. februarja, v Ljubljani 17. februarja, a v Kranjski gori šele 16. marca, torej en mesec pozneje nego v Ljubljani. Toplina 15° pa potrebuje dobo od 18. maja do 24. junija, da dospe od Kolpe do izvira Save Dolinke. V Vipavi ne pade v normalnih razmerah toplomer na 0°.

Nad 20° srednje mesečne topline imajo le Vipava (23·8), Črnomelj (20·6), Gradac (20·4), Novo mesto (20·1) in Krško (20·1).

Srednjo mesečno in letno toplino nekaterih drugih opazovalnic po *C* kaže ta razpredelnica:

Opazovalnica	januar	februar	marec	april	maj	junij	julij	avgust	septemb.	oktober	novemb.	decemb.	sred. letna toplina
Kranj. gora	—5·1	—3·2	0·1	5·5	10	14	16·4	15·5	11·8	7·2	0·3	—4·5	5·7
Boh. Bistrica	—3·8	—1·6	2·5	8·5	13	16·8	18·6	17·3	13·4	9·2	2·4	—2·8	7·8
Bled	—2·1	—0·3	3·2	8·8	13	17	19·2	18·5	14·8	10·5	3·9	—1·2	8·8
Sv. Katarina	—2·1	—0·9	2·2	7·6	11·6	15·5	17·8	17·2	13·4	9·1	3	—1·5	7·7
Kranj	—2·4	—0·4	3·3	9·1	13·3	17·2	19·2	18·3	14·4	10	3·3	—1·7	8·6
Sv. Magdal.	—2·9	—1·5	2·4	6·6	10·3	14·3	16·6	16·2	12·6	8·3	1·9	—2·4	6·8
Idrija	—1·4	0·3	3·6	8·8	12·8	16·8	18·9	18·1	14·5	10·6	4·2	—0·8	8·8
Kamnik	—3	—1·1	2·7	8·5	12·6	16·3	18·2	17·3	13·5	9·4	2·9	—2·1	7·9
Ljubljana	—2·3	—0·2	3·7	9·7	13·9	17·8	19·7	18·7	14·8	10·4	3·6	—1·5	9
Janče	—2·7	—1·3	1·3	6·5	10·7	14·8	16·7	15·7	12	8·2	2·2	—1·7	6·9
Hotič	—1·1	0·8	4·2	9·6	13·5	17·1	19	18·2	14·8	10·8	4·3	0·5	9·2
Krško	—1·2	0·8	4·5	10·4	14·5	18·3	20·1	19·2	15·4	10·9	4·2	—0·5	9·7
Novo mesto	—1·6	0·3	4·1	10	14·2	18·2	20·1	18·9	14·9	10·6	4	—0·9	9·4
Gradac	—0·9	0·8	4·5	10·4	14·5	18·4	20·4	19·4	15·5	11·3	4·8	0	9·9
Črnomelj	—0·8	0·9	4·6	10·6	14·8	18·8	20·6	19·6	15·7	11·4	5	0	10·1
Kočevje	—2·9	—1·1	2·4	8·2	12·3	16·2	18·2	17·3	13·6	9·5	3	—1·9	7·9
Šneperk	—2·3	—0·7	2·6	8	12·1	15·7	17·9	17	13·3	9·0	2·8	—1·7	7·8
Postojina	—1·2	—0·1	3	8·3	12·4	16·4	18·8	18·3	14·6	10·1	3·8	—0·4	8·7
Vipava	2·8	4·3	7·9	13·7	18·1	22·1	23·8	22·5	18·4	14·3	8·4	3·8	13·3

Število dni s toplino pod 0°, nadalje s toplino 5°, 10°, 15°, 20° in več stopinj predočuje naslednja razpredelnica:

Opazovalnica	Lega nad morsko gladino v *m*	pod 0°	5° in več	10° in več	15° in več	20° in več
Kranjska gora	812	118	198	135	—	—
Kamnik	380	87	223	168	93	—
Kranj	379	78	230	177	105	—
Ljubljana	297	76	232	184	113	—
Novo mesto	190	66	233	185	115	28
Črnomelj	156	51	241	192	128	48
Kočevje	474	86	219	168	90	—
Postojina	554	68	196	171	99	—
Sv. Magdalena	855	93	211	145	69	—

Iz te razpredelnice je razvidno, da ostaja v normalni zimi dnevna toplina pod lediščem v Kranjski gori malone štiri mesece, v Ljubljani 76 dni in v Črnomlju le 51 dni.

V dobi od leta 1851. do 1885. je bila najnižja toplina v Ljubljani meseca decembra l. 1879., in sicer —25·4° *C*, a najvišja toplina 34·8° avgusta leta 1861. V Novem mestu je bila najnižja toplina —26·6° januarja leta 1864. in najvišja toplina 34·8° junija in avgusta l. 1861.

II. Zračni tlak.

O zračnem tlaku nam ni mnogo podatkov na razpolaganje. V Hotiču je bil leta 1898. srednji letni zračni tlak 737·07 *mm*, največji 755·3 (14. januarja) in najmanjši 714·7, in sicer dne 5. februarja.

Razmere za ljubljanski zračni tlak so razvidne iz te razpredelnice:

1898	Srednji zračni tlak	največji	dan	najmanjši	dan
januar	744·80	753·5	14.	732·6	1.
februar	33·72	45	13.	13·1	4.
marec	31·24	38·2	10.	19·9	26.
april	33·03	42·2	7., 8.	20·4	2.
maj	32·23	39·7	15.	23·3	12.
junij	34·80	39·4	30.	27·4	16.
julij	35·38	40·8	1.	26·9	14.
avgust	37·47	41·5	23.	28·4	9.
september	38·22	44·7	3.	29·7	30.
oktober	34·87	44·2	23.	19·6	17.
november	36·66	48·3	19.	19·1	26.
december	40·67	50·2	25.	28	30.
leto	736·09	753·5	14. jan.	713·1	4. febr.

III. Vlažnost zraka.

Absolutno zračno vlažnost kaže množina gramov vode, ki se nahaja v soparni obliki v kubičnem metru zraka. Absolutna vlažnost se izpreminja v letu navadno v soglasju s

toplino. Letna kurva hlapnega tlaka za Ljubljano kaže najmanjše dnevno stanje 3·8 *mm* okoli 6. januarja, najvišje stanje 12·9 *mm* pa okoli 23. julija, torej v dobi najnižje in najvišje topline. Po kranjskih ravninah v savskem porečju znaša letni hlapni tlak 7·5 do 7·6 *mm*, v Ljubljani pa 7·7 *mm*.

V letu 1898. je bil v Ljubljani srednji hlapni tlak januarja 4·2, februarja 3·6, marca 5, aprila 7·2, maja 8·9, junija 10·9, julija 12, avgusta 12·4, septembra 10·4, oktobra 9, novembra 7·4, decembra 4·2 in letni srednji hlapni tlak 8.

Relativno vlažnost določimo, ako spravimo istinito množino sopare v geometrično razmerje k oni množini sopare, ki je pri istočasni toplini potrebna v popolno nasičenje zraka. Relativna vlažnost ima povsod dnevni tek, ki nasprotuje teku dnevne topline. Relativna vlažnost je torej najvišja ob najmanjši dnevni toplini in najnižja ob najvišji dnevni toplini. V zavetnih nižinah kranjskega savskega porečja more zračna vlažnost vsak mesec doseči nasičenost ali pa priti vsaj blizu nasičenosti. Najmanj vlažnosti nahajamo v aprilu, tudi v avgustu se kaže izredna suša v zraku po Ljubljanski kotlini in v Idrijskem gorovju.

Relativno vlažnost za Ljubljano v letu 1898. nam kaže ta razpredelnica:

Mesec	ob 7ih	ob 2h	ob 9ih	srednja vlažnost	Mesec	ob 7ih	ob 2h	ob 9ih	srednja vlažnost
januar	92	81	88	87	julij	90	62	82	78
februar	86	73	80	80	avgust	92	53	82	76
marec	91	63	81	78	september	94	62	86	81
april	86	56	79	74	oktober	96	76	92	88
maj	87	54	78	73	november	91	77	90	86
junij	88	57	81	75	december	92	81	92	88

Letna relativna vlažnost za Ljubljano v letu 1898. je bila ob 7. uri 90, ob 2. uri 66, ob 9. uri 84 in povprečno 80.

IV. Megla.

Megla mnogo vpliva na podnebje, a tudi na zdravje. Največ meglenih dni je jeseni. Ljubljana je imela največ me-

glenih dni v letih 1873. (110), 1880. (109) in 1886. (114). Število meglenih dni v Ljubljani se menjava največ decembra in avgusta, najmanj pa aprila in jeseni.

Povprečno število meglenih dni nam kaže ta-le razpredelnica:

	Gradac Črnomelj	Novo mesto	Krško		Hotič	Ljubljana	Kranj	Bled	Kočevje	Sv. Magdal.
Število let	12	27	7½		5	30	5	8	13	12
			a	*b*						
december	2·7	1·9	4	3	1·4	9·7	3·2	5·1	6·9	7
januar	3·3	1·7	3	2	1·6	8·8	4·8	6·1	7·4	7
februar	3·1	2·1	2	2	3·2	6·6	3·8	5	6·1	4·5
marec	0·8	0·6	3	1	4·6	3·5	1	1·6	2·7	3·3
april	0·5	0·5	1	1	3·6	2·9	1	0·6	1·4	1·6
maj	1·1	1·1	4	1	5·4	4·3	0	0·1	2·8	1·6
junij	0·4	0·9	4	1	2	4·9	0·4	0	3	1·1
julij	0·8	1·0	7	1	4·8	5·9	0·2	0	3·7	1·3
avgust	4·3	1·6	11	3	9·2	10	0·4	0·1	5·4	1
september	8·1	4·6	14	4	12·2	13·3	2·6	0	12·8	2
oktober	5·3	5·9	12	7	5	11	6·2	1·4	9·3	4·1
november	4·8	2·1	7	5	3·6	7·8	6·2	3·5	6·9	8·8
v letu	35·2	24	72	30	56·6	88·4	29·6	23·5	68·4	43·3

V Vipavski dolini in gorenji Savski dolini so megle najbolj pogosto po zimi. Po vrhovih Karavank, Kamniških planin, Julijskih Alp in Krasa je najmanj megle po leti in konec zime, največ pa spomladi in jeseni. Drugačne so pa razmere za kraje, ki leže ob rekah z majhnim strmcem, za zaprte kadunje kraških rek, n. pr. v Kočevju, in za barje. V teh krajih je največ megle jeseni, posebno septembra in oktobra, in najmanj spomladi, zlasti aprila. Lega Ljubljane v planinski kotlini in v bližini velikega barja pospešuje pogosto meglo. Megla Ljubljanskega barja se ne razteza samo po barju, ampak tudi črez Ljubljano in Ljubljansko polje blizu do Medvod, Domžal in Kresnic. Menjuje se glede na višino od 10 do 120 *m* in sega do višine Šišenskega vrha. Tako si razlagamo, da je opazovalec na Jančah (793 *m*) l. 1885.—1886. zabeležil le 72 meglenih dni, ljubljanski opazovalec pa v isti dobi (brez marca in aprila l. 1886.) 194.

V. Oblačnost.

Oblačnost določujemo na ta način, da ocenimo oni del vidnega nebesnega obloka, ki je pri opazovanju oblakov zakrit, in ga naznačimo po desetinkah vidnega nebesnega površja. Po velikosti oblačnosti delimo dneve v jasne pri srednji dnevni oblačnosti 0 do 19 %, oblačne pri srednji oblačnosti 81 do 100 % in srednje-oblačne dneve pri srednji oblačnosti 20 do 80 %.

Največ jasnih dni imamo v nižavah julija in avgusta in konec zime ali početkom spomladi. Najmanj jasnih dni je pa novembra in maja. V naših Alpah imajo višje gore največ jasnih dni po zimi; tudi Vipavska dolina ima veliko število solnčnih zimskih dni. Vobče pa prevladujejo na Kranjskem oblačni dnevi kakor v srednji Evropi sploh; le v Vipavski dolini prevladujejo solnčni dnevi, posebno po leti in početkom jeseni.

Naslednji razpredelnici nam kažeta razmerje jasnih, oblačnih, brezoblačnih in brezsolnčnih dni:

	Srednje število jasnih dni				Srednje število oblačnih dni			
	Novo mesto	Ljubljana	Kranj	Sv. Magdal.	Novo mesto	Ljubljana	Kranj	Sv. Magdal.
december	3·9	2·8	5·8	7·3	15·6	18·6	13·6	12·6
januar	5	3	7	7·9	13·2	17·7	16·7	13·5
februar	6·4	3·5	6·5	7·8	10·8	12·6	12·6	10·7
marec	5·9	5·3	8·3	7·5	10·4	11·7	12·7	11
april	5·6	5·3	8·3	10·7	9·1	9·4	12·4	6·8
maj	7	4·2	7·2	6·9	7·5	9·4	12·4	6·8
junij	7·1	5·5	8·5	7·2	5·5	6·4	11·4	3·5
julij	11·1	7·1	12·1	11·9	3·3	4·5	7·5	2·2
avgust	11·5	5·8	14·8	13·9	4·2	6·2	8·2	2·3
september	10·3	3·1	13·1	11·9	5·6	8·1	8·1	5·8
oktober	5·7	1·5	10·5	6·9	11·1	13·5	10·5	10·2
november	4·1	1·3	3·3	4·1	15·7	19·6	16·6	18·4
v letu	83·6	48·4	105·4	104	112	137·7	142·7	103·5

	Srednje število brezoblačnih dni			Srednje število brezsolnčnih dni		
	Novo mesto	Ljubljana	Sv. Magdal.	Novo mesto	Ljubljana	Sv. Magdal.
december	1·8	1·5	4·9	11·7	15·8	10
januar	2·3	1·8	6·1	10·4	13·7	10·3
februar	3	2·3	5·4	7·4	10·5	7·8
marec	2·5	2·7	5·6	6	8·3	8·1
april	2	2	7·3	5·6	6·8	4·4
maj	2	1·5	4·3	4	4·3	3·3
junij	1·5	1·4	4·7	2·3	3·2	1·3
julij	3·9	2·1	7·3	1·1	2·2	0·8
avgust	4·4	1·9	8·8	1·7	2·2	0·8
september	4·4	1	9·1	3·3	4·8	3·1
oktober	2·7	0·5	5	7·3	9·4	7
november	1·7	0·7	2·7	11	14·8	14·8
v letu	32·3	19·7	71·1	71·6	96·1	17·6

Na Kranjskem sta oblačnost in toplina najenakomernejši po leti. To nam potrjujejo številke oblačnosti: Vipavska dolina 34, Novo mesto-Črnomelj 40, Bled 42 in Ljubljana 51. Največje razlike se pa kažejo po zimi: Vipavska dolina 48, Dolenjsko gričevje 65, gorenja Savska dolina 51 in Ljubljanska kotlina 73 %; v Ljubljanski kotlini je torej malone tri četrtine nebesne plošče po zimi zakrite z oblaki.

VI. Padavina.

Padavina se javlja v raznih oblikah, kot dež, sneg, sodra, toča, rosa, slana in ivje. Padavinske razmere so za podnebje dežele ali posameznih pokrajin velike važnosti. Poleg oblike je zlasti množina padavine važna, a vpoštevati je tudi pogostnost in trajanje padavine. V merjenje padavine služi dežemer.

Razen opazovalnic, omenjenih v razpredelnici, so še izkazale letno padavino nastopne opazovalnice: Kranjska gora (812 *m* nad morsko gladino) 1599, Bohinjska Bistrica (544 *m*) 2100, Sv. Katarina (692 *m*) 1557, Moravče (360 *m*) 1372, Janče (793 *m*) 1500, Gradac (108 *m*) 1143, Kočevska Reka (572 *m*) 1574,

Ribnica (500 *m*) 1192, Sodražica (533 *m*) 1179, Dobrepolje (440 *m*) 1206, Postojina (545 *m*) 1338 in Sv. Peter (580 *m*) 1252 *mm*.

Večji del Kranjskega ima jesenski padavinski maksimum, ki znaša 50—35 % letne padavine, in zimski padavinski minimum 16—19 %. Te razmere nahajamo v Julijskih Alpah, po Gorenjski ravnini, Dolenjskem gričevju do Gorjancev in tudi v Vipavski dolini na drugi strani Krasa. Čudno je veliko soglasje v množini padavine v enaki zemljepisni širini ob obeh straneh Krasa. Zimska padavina je malone enolikšna; pomladanska in letna padavina je na Dolenjskem po Krški dolini za 2 % obilnejša, jesenska pa za 4 % manjša nego ob koncu Vipavske doline.

Na Gorenjskem in na Dolenjskem do Gorjancev sta januar in februar najbolj suha meseca; ob južni strani Gorjancev je večja zimska in jesenska padavina, a manjša poletna. Meseca maja pade malone povsod enoliko odstotkov letne padavine. Največjo letno padavino ima Hermsburg ob južni strani Kranjskega Snežnika, in sicer 3293 *mm*. Hermsburg spada med padavine najbolj bogate evropske kraje. Najmanj padavine je ob izlivu Krke v Savo, a vendar 1058 *mm*. Na Kranjskem znaša srednja letna padavina 1521 *mm*.

N e v i h t e sicer niso posebno odločilnega pomena za podnebje, a spadajo med velikanske prirodne pojave. Nevihte so tudi mnogokrat zelo nevarne za poljedelca, zlasti ako se ž njimi usuje toča na polje in vinograde. Največ neviht je po leti in najmanj po zimi. Najčešče so nevihte v južnem delu Kranjskega, zlasti v Postojini, kjer jih je 45 na leto, malone največ v Avstriji. Toča pobija na Kranjskem 3—4krat na leto, in sicer najpogosteje okoli Postojine in na Dolenjskem.

Srednje število dni z nevihto znaša za Idrijo 30·50, Ljubljano 30·73, Hotič 27·36, Novo mesto 31·88, Kočevje 26·72 in Leskovo dolino 40·89. Nevihte v odstotkih po letnih časih kaže ta razpredelnica:

	Idrija	Ljubljana	Hotič	Novo mesto	Kočevje	Leskova dolina
zima	1	2	2	2	3	3
pomlad	15	17	19	16	14	18
poletje	61	64	62	66	61	59
jesen	23	17	17	16	22	19

Padavinske razmere v *mm* kaže ta-le razpredelnica:

	Fužine	Jesenice	Kranj	Kamnik	Ljubljana	Hotič	Krško	Poljana pri Kostanjevici	Novo mesto	Črnomelj	Kočevje	Šneperk	Mašun	Leskova dolina	Hermsburg	Idrija
Višina nad morjem	789	585	387	380	298	291	179	175	190	156	474	583	1030	800	940	333
december	80	119	108	91	101	80	67	76	85	105	121	123	154	175	317	181
januar	64	105	85	68	78	61	52	58	58	89	103	101	1.3	146	257	148
februar	51	98	85	67	78	63	56	68	60	94	107	107	111	147	219	164
marec	95	139	121	88	94	84	62	76	87	107	127	138	156	189	263	199
april	109	134	114	95	97	94	76	87	83	100	116	130	166	179	300	172
maj	124	164	138	131	127	123	100	113	108	128	135	137	160	157	269	186
junij	122	143	120	131	120	114	97	106	107	111	142	130	148	137	209	162
julij	131	148	108	120	122	117	97	95	91	85	95	94	106	104	106	140
avgust	126	146	123	115	125	119	101	96	98	107	80	84	135	150	218	170
september	161	187	148	140	143	127	110	106	107	133	154	166	189	227	306	234
oktober	172	195	184	158	165	135	128	131	124	177	183	196	213	256	383	296
november	137	172	152	136	151	121	110	126	110	167	167	177	231	256	446	252
v letu	1376	1755	1484	1339	1402	1242	1058	1139	1120	1403	1529	1580	1882	2123	**3293**	2304

Zanimive so tudi snežne razmere. Za snežni dan se šteje tisti dan, katerega je ali samo snežilo, ali pa je padlo toliko snega in dežja, da kaže padavina v dežemeru po raztajanju snega vsaj 0·1 *mm*. Letno število snežnih dni je tem večje, čim višji je kraj in čim bolj je izpostavljen severnim in vzhodnim vetrovom, ki prinašajo sneg.

Po dolenjskih ravninah, ki so odprte mrzlim zimskim vetrovom, je na leto povprečno po 30 snežnih dni. Karavanke in Kamniške planine povečujejo njih število. Oni kraji, ki so bolj v zatišju, imajo manjše število snežnih dni. Poučna za kranjske snežne razmere je nastopna razpredelnica:

Povprečno število snežnih dni

	Fužine	Kranj	Ljubljana	Hetič	Poljana	Novo mesto	Črnomelj	Kočevje	Mašun	Hermsburg	Idrija
december	5·7	6·1	6	5·9	6·5	6·4	6·8	7·7	9·3	7·7	6·4
januar	4	6·3	5·9	6·1	6·7	6·5	8·1	8·4	10·7	8·8	6·3
februar	4·9	5·4	5	5·2	5·2	5·8	7·2	7·7	10·2	8·3	5·3
marec	6·4	5·1	4·7	4·9	4·3	5·2	5·5	6·9	10·4	8·3	5·2
april	4·3	1·6	1·4	1·3	1·3	1·6	1·7	2·9	5·6	4·2	1·8
maj	0·6	0·3	0·2	0·2	0·1	0·2	0·2	0·8	2·3	1·7	0·5
junij	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
julij	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
avgust	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
september	0·1	—	—	—	—	—	—	—	0·5	0·3	—
oktober	1·3	0·6	0·6	0·5	0·5	0·7	0·6	1·4	2·1	1·6	1·0
november	3·7	3·1	3·1	2·9	3·5	3·2	3·7	4·2	5·5	4·5	3·7
v letu	30·8	28·4	26·9	27	28	29·7	33·9	40·1	56·6	45·4	30·3

Vetrovi so velike važnosti za podnebje. Na Kranjskem prevladujejo po severnovzhodnem in vzhodnem delu zahodniki in vzhodniki, po zahodnem delu sever (gorenjec) in zahodnik, po srednjem in južnem Kranjskem (na Krasu) pa vzhodniki. Južni vetrovi provzročujejo jesenski in pomladni dež; vzhodniki pišejo pogostoma, a najredkeje meseca oktobra. Severovzhodnik ali burja brije posebno meseca avgusta in decembra, ohlaja brzo zrak in prinaša po zimi obilo snega.

Burja je jeseni in po zimi neverjetno močna in mrzla, da se ji tudi najmočnejši možje ne morejo ustavljati, ako jih ujame na prostem. Najhujša je burja ob železniški progi, ki drži iz Št. Petra v Reko, ob cesti, ki pelje ob pobočju Rebrnice z Razdrtega v Vipavo, in med Ajdovščino in Podvelbom ali Colom.

Valvasor pravi o burji: „Pripoveduješ li tujcem o burji, se smejejo; če pa slučajno nalete na njo in vrši tako malo, da je še mogoče hoditi in jahati, tedaj jim takoj ugasne pogum kakor luč in odpihne srce liki pero, in le z veliko silo jih pripraviš, da potujejo dalje. Ako pa burja močno razprostira svoje peruti, jih zelo giblje in razmahuje, tedaj vsakdo utegne, bodisi tujec ali domačin, da se hitro umakne; kajti potem se tako hudo šali, da marsikdo izgubi pri tem življenje, postane žoga v zraku in prileti tako nestrpno nazaj na zemljo, da si zdrobi v kosce roko, nogo in celo vrat.“ —

Prav zanimivo je kranjsko rastlinstvo. Rastlinstvo je odvisno v prvi vrsti od sedanje razdelitve toplote in vlage. V tem oziru provzročuje menjava nižavja in višavja in znatno do planinskega pasa vzdigujoče se višavje podnebne izpreminjave, ki same že vplivajo na jako raznovrstno rastlinstvo. Vpoštevati je tudi, da kranjsko rastlinstvo ni enotno. Razen prvotnega alpinskega rastlinstva, ki je prebilo ledeno dobo v deželi, so se naselili in nekoliko tudi ohranili v naslednji topli dobi mnogi življi v vzhodnih in južnih sosednjih deželah naseljene cvetane. Tako je prišlo, da spada kranjsko rastlinstvo med najzanimivejša vse Evrope, četudi geognostična kakovost naše dežele, v kateri apnenec s svojim značilnim rastlinstvom prevladuje, ni mnogo vplivala na našo cvetano.

Največji del vojvodine pripada alpinski cvetani, ki obsega v vseh pasih Alp in Alpskega predhribja in gričevja se nahajajoče vrste. Alpinska cvetana pokriva Gorenjsko, severno Notranjsko in Dolenjsko in ponekod tudi še ostali del dežele. Njega južno mejo znači približno črta, potegnjena od Vipave do Krškega.

Prekoračimo li to južno mejo, tedaj najdemo tuje, v okolišu alpinske cvetane ne domače in v alpinskem ozemlju samo semtertja se nahajajoče vrste, katerih je tem več, čim dalje proti jugu potujemo. Tu najdemo z alpinsko cvetano mešano in tej

tudi sorodno cvetano z mnogimi posebnimi vrstami. To je ilirska cvetana, ki zavzema poleg tega dela Kranjske del Istre, večji del južne Hrvaške, Bosno, Hercegovino, Črno goro, severno Albanijo in Srbsko.

V južnovzhodnem delu naše dežele so tudi vrste, ki so domače v Ogrski nižini in v gorovju, ki meji ob to nižino na jugozahodu. To so panonske rastline, ki pripadajo panonski cvetani. Panonska cvetana zavzema med drugim severno Hrvaško in omenjeni del Ogrske. V okolišu ilirske in celo tudi alpinske cvetane nahajamo pa tudi mediteranski cvetani pripadajoče vrste, ki so domače v primorskih deželah Sredozemskega morja.

Na Kranjskem torej nahajamo alpinsko, ilirsko, panonsko in mediteransko cvetano, od katerih le alpinska in ilirska cvetana pokrivata večje dele Kranjske vojvodine.

Alpinska cvetana je razdeljena pri nas v tri višinske pase. Spodnji pas zavzema srednjeevropska ali montanska cvetana, ki se nahaja v gorovju in obrobljuje ob rekah tudi nižavje. V Predalpah do ruševine je predplaninska cvetana, v ruševini do snežnih vrhov planinskega pasa pa je planinska cvetana. Glede na sestavo alpinske cvetane so nje srednjeevropski zastopniki povečjem v srednji Evropi splošno razširjene vrste; vrste predplaninske in planinske cvetane se pa povečjem ujemajo z onimi, ki se sploh nahajajo v Apneniških Alpah.

Endemičnih[1]) vrst je malo, in te so: Gladka bilnica (Festuca calva) v Karavankah; širokolistni srpnjak (Falcaria latifolia), redka na Zelenem robu, pogosteje na Čavnu; belkasti omej (Aconitum albicans) v Bohinjskih planinah; Fröhlichov svišč (Gentiana Fröhlichii), ki se nahaja od Košute do Kamniških planin; kranjski jeglič (Primula Carniolica) v nekaterih debrih Iške in Borovniščice, pri Zaplani blizu Vrhnike, na Slivnici in pri Idriji; kranjska grebenuša (Polygala Carniolica) v Karavankah in na Nanosu. Zanimiva je tudi Fleischmannova pastinaka (Pastinaca Fleischmanni), ki raste divje le na rušah ljubljanskega

[1]) Endemične vrste so one, ki se nahajajo le na eni gori ali na enem samem pogorju i. t. d.

botaničnega vrta; rogata vijolica (Viola cornuta) je bila doslej le v Pirenejih znana, a se je pred kratkim našla tudi na Begunjščici.

Od drugih vrst alpinske cvetane omenjamo nekatere, ki so ali malo razširjene, ali se pa v naši deželi redko nahajajo:

Aspidium remotum, A. Braunii, A. Lürsseni, A. Illyricum, Asplenium fissum, Onoclea Struthiopteris, Lycopodium alpinum, Juniperus Sabina, Butomus umbellatus, Trisetum alpestre, Avenastrum alpinum, Festuca Carnica, F. laxa, Poa pumila, P. Carniolica, Bromus Transsylvanicus, Eriophorum Scheuchzeri, Scirpus maritimus, Heleocharis Carniolica, Carex pauciflora, C. limosa, Veratrum nigrum, Paradisia Liliastrum, Orchis fusca, Epipogon aphyllus, Spiranthes aestivalis, Goodyera repens, Malaxis paludosa, Rumex nivalis, Heliosperma glutinosum, Saponaria ocymoides, Alsine liniflora, Möhringia villosa, Aquilegia Einseleana, A. atroviolacea, A. nigricans, Anemone baldensis, Ranunculus Traunfellneri, R. Seguieri, R. Thora, Papaver Pyrenaicum, Thlaspi Kerneri, Draba incana, D. dubia, D. affinis, Arabis Vochinensis, A. Ovirensis, A. coerulea, Alyssum montanum, A. Wulfenianum, Saxifraga Hostii, S. mutata, S. Burseriana, S. oppositifolia, S. cuneifolia, S. moschata, S. tenella, Potentilla nitida (P. Triglavensis), Sibbaldia procumbens, Geum montanum, G. reptans, Alchemilla alpina, Coronilla Emerus, Trifolium badium, Hedysarum obscurum, Geranium argenteum, Euphorbia Carniolica, Empetrum nigrum, Viola uliginosa, V. pinnata, Daphne striata, Hydrocotyle vulgaris, Astrantia Bavarica, Eryngium alpinum, Molopospermum cicutarium, Pleurospermum Austriacum, Ligusticum Seguieri, Hladnikia Golaka, Bupleurum ranunculoides, B. stellatum, Heracleum siifolium, Laserpitium Archangelica, Loiseleuria procumbens, Andromeda polifolia, Primula longiflora, P. Wulfeniana, Androsace villosa, A. Chamaejasme, Hottonia palustris, Gentiana pumila, G. Triglavensis, Pulmonaria Styriaca, Eritrichium Triglavense, Horminum Pyrenaicum, Thymus Carniolicus, Mentha viridis, Paederota Ageria, P. Bonarota, Euphrasia cuspidata, Pedicularis Hacquetii, Veronica orchidea, V. fruticulosa, Tozzia alpina, Valeriana elongata, V. supina, Campanula Zoysii, Phyteuma comosum, Adenophora lilifolia, Senecio Carniolicus, Saussurea pygmaea, Carduus alpestris, Cirsium Carniolicum, C. spinosissimum, Centaurea heleniifolia, C. plumosa, Hypochaeris uniflora, Scorzonera aristata, S. rosea, Crepis Triglavensis, Hieracium porrifolium, H. bupleuroides, H. saxatile.

Ilirska cvetana s svojimi posebnimi vrstami je jako razvita v južnih delih Notranjskega Krasa, panonska cvetana se pa nahaja zlasti v nižini med Krškim in Novim mestom, okoli Metlike in Črnomlja. Vendar se dá cela vrsta ilirske in panonske cvetane zasledovati tudi v okolišu alpinske cvetane. Iz tega dejstva se sklepa, da je v neki davni dobi ilirska, panonska in mediteranska cvetana segala dosti dalje proti severu in zahodu. Ta doba pa ni bila pred ledeno dobo, kajti neugodne podnebne

razmere ledene dobe bi bile gotovo uničile ilirske in panonske rastline, katerim treba visoke letne topline. Pač pa je bilo to mogoče v stepski dobi, ki je sledila ledeni dobi. V stepski dobi s toplim in suhim poletjem so mogle ilirske in panonske rastline prodirati do Alp, pozneje pa jih je v hladnejših poletjih izpodrinila alpinska cvetana.

Odpornejši elementi, kakor n. pr. črni bor (Pinus nigra), cer (Quercus Cerris), puhasti hrast (Quercus lanuginosa), kostanj (Castanea sativa), črni gaber (Ostrya carpinifolia), jesenica (Fraxinus Ornus), kozja črešnja (Rhamnus cathartica), klokec (Staphylea pinnata), božja hrušica (Amelanchier ovalis), skalna nešplja (Cotoneaster integerrima), mokovec (Sorbus Aria), ruj (Cotinus Coggygria), dren (Cornus mas) i. dr. so se obdržali v nekdanjem okolišu. Občutljivejši elementi so se morali umakniti v one meje, v katerih se sedaj nahajajo. Le nekateri teh elementov so se obdržali na ugodnejših mestih in niso vsled tega več v nepretrgani zvezi z glavnim prostorom svojega sedanjega ozemlja. Med takimi elementi so n. pr.: Zoysova vijolica (Viola Zoysii) v Karavankah od Medvedjedolske Kočne do Stola; Blagayev volčin (Daphne Blagayana) na Jeterbenku, Grmadi, na Gori sv. Lovrenca in na Razoru pri Vrhniki; noriška detelja (Trifolium Noricum) na Begunjščici, Stenarju in Črni prsti; navadna ploščevica (Peltaria alliacea) ob desnem savskem bregu južno od Litije.

Ravnotako znamenite so one ilirske, odnosno panonske rastline, ki se pri nas le redko nahajajo in mnogokrat le na enem stanovišču, kakor n. pr. bodeča bilnica (Festuca pungens), Richerjeva krčnica (Hypericum Richeri), mali grintavec (Scabiosa sileniifolia) in malocvetni osat (Cirsium pauciflorum), katere rasto le na Snežniku; šibka logarica (Fritillaria tenella) le na Gabrku, Skopolijev repnjak (Arabis Scopoliana) le na Nanosu in Snežniku, koralasta potonika (Paeonia corallina) redko le na Nanosu in Babi pri Postojini, hrvaški zvončič (Hedraeanthus Croaticus) na Snežniku, na Borovniški planini nad Loško steno in na Goteniški planini, dolgolistni oslad (Spiraea oblongifolia) le ob obronku Krke pri Novem mestu, panonska detelja (Trifolium pannonicum) in velelistna ivanjščica (Chrysanthemum macrophyllum) le na Gorjancih, svetli mleček (Euphorbia

lucida) le ob Cerkniškem jezeru, avstrijska kadulja (Salvia Austriaca) le pri Ljubljani, kranjski grahor (Astragalus Carniolicus) in kranjska bilnica (Festuca Carniolica) le na Nanosu in v Raški dolini, polutanska orlica (Delphinium hybridum) le pri Vremu.

Od drugih značilnih rastlin ilirske, odnosno panonske cvetane še omenjamo:

Aspidium aculeatum, Marsilia quadrifolia, Andropogon Ischaemum, Andropogon Gryllus, Stipa pennata, Oryzopsis virescens, Sesleria tenuifolia in S. autumnalis, Diplachne serotina, Melica ciliata, Koeleria Carniolica, Cyperus Pannonicus, Crocus reticulatus, Lilium Carniolicum, Muscari botryoides, Asparagus tenuifolius, Ruscus Hypoglossum, Leucojum aestivum, Narcissus poeticus, N. radiiflorus, Iris Illyrica, Gladiolus Illyricus, Ophrys apifera, Himantoglossum hircinum, Limodorum abortivum, Atriplex nitens, Celtis australis, Pareitaria ramiflora, Loranthus Europaeus, Thesium divaricatum, Aristolochia pallida, A. Clematitis, Silene Otites, S. viridiflora, S. nemoralis, Drypis Jacquiniana, Dianthus Tergestinus, D. Liburnicus, D. sanguineus, Mönchia mantica, Heliosperma pusillum, Paeonia peregrina, Helleborus macranthus, H. dumetorum, H. atrorubens, Ranunculus Hornschuchii, Epimedium alpinum, Corydalis ochroleuea, Thlaspi praecox, Roripa Lippicensis, Erysimum Carniolicum, Dentaria trifolia, D. polyphylla, Conringia orientalis, Lepidium perfoliatum, Saxifraga petraea, Spiraea salicifolia, S. ulmifolia, Potentilla arenaria, P. Tommasiniana, P. pedata, P. australis, Agrimonia odorata, Aremonia agrimonioides, Prunus Mahaleb, Genista radiata, G. sagittalis, G. sericea, G. triangularis, G. silvestris, Cytisus alpinus, C. Laburnum, C. purpureus, C. Kitaibelii, M. Carstiensis, Trifolium striatum, Anthyllis Jacquini, A. Dillenii, Vicia grandiflora, V. cordata, V. pannonica, Lathyrus Aphaca, L. Nissolia, L. Pannonicus, L. variegatus, L. laevigatus, Geranium macrorrhizum, G. nodosum, Erodium moschatum, Linium flavum, L. Narbonense, Dictamnus albus, Polygala Croatica, Euphorbia falcata, Acer monspessulanum, A. Tataricum, Rhamnus rupestris, Hibiscus Trionum, Fumana procumbens, Daphne alpina, D. Laureola, Hacquetia Epipactis, Astrantia Carniolica, Anthriscus fumarioides, Scandix Pecten-Veneris, Smyrnium perfoliatum, Bupleurum gramineum, Athamantha rupestris, Oenanthe silaifolia, Seseli varium, Ferulago galbanifera, Peucedanum Parisiense, P. Schottii, P. Carvifolia, P. Alsaticum, Laserpitium marginatum, Cnidium apioides, Trinnia glauca, Gentiana symphiandra, G. Tergestina, Chlora perfoliata, Ch. serotina, Vinca major, Omphalodes verna, Pulmonaria angustifolia, Onosma echioides, Echium altissimum, Marrubium vulgare, Nepeta Pannonica, Lamium Orvala, Stachis Italica, St. arvensis, Salvia Sclarea, Satureia montana, S. variegata, S. subspicata, S. menthaefolia, S. rupestris, Mentha mollissima, Linaria Elatine, L. spuria, Scrophularia Scopolii, S. vernalis, Veronica multifida, Digitalis laevigata, Euphrasia Illyrica, Alectorolophus Freynii, Pedicularis acaulis, Asperula longiflora, Galium lucidum, Succisa inflexa, Knautia rigidiuscula, K. Illyrica, Scabiosa Hladnikiana, Campanula spicata,

Inula ensifolia, Homogyne silvestris, Doronicum Motthioli, Senecio lanatus, Teleckia speciosa, Achillea Pannonica, Echinops commutatus, Carduus collinus, Cirsium acaule, C. Pannonicum, Centaurea rupestris, C. sordida, C. pratensis, Leontodon crispus, Tragopogon Tommasinii, Scorzonera villosa, S. Hispanica, S. Austriaca, Crepis chondrilloides, C. pulchra, C. neglecta, C. rhoeadifolia, Hieracium Illyricum, H. australe, Xanthium spinosum.

Mediteranski cvetani pripadajoče rastline se nahajajo splošneje v najjužnejšem delu dežele, zlasti v dolini Reke in v Vipavski dolini, četudi najdemo posamezne vrste še precej severneje. Posebno znamenite so nekatere vrste, katerim treba višje topline in ki se nahajajo na majhnih stanoviščih, osamljene in ločene od svoje prave domačije, ki se začenja šele v južni Istri. Te vrste zastopajo na zavetnih mestih ostanke one dobe, v kateri je mediteranska cvetana segala mnogo dalje proti severu. Take rastline so: navadni judeževec (Cercis Siliquastrum) pri Vremu, navadna smrdljika (Pistacia Terebinthus) in pasji trn (Paliurus australis) pri Vipavi, ostrolistni beluš (Asparagus acutifolius) in bodeči mišji trn (Ruscus aculeatus) pri Vipavi in Vremu in navadna trstenika (Arundo Donax) pri Premu v dolini Reke.

Bolj razširjene mediteranske vrste so:

Ceterach officinarum, Aira capillaris, Asphodelus albus, Orchis commutata, Serapias longipetala, Tamus communis, Celtis australis, Thesium divaricatum, Rumex pulcher, Lepidium graminifolium, Reseda Phyteuma, Rubus ulmifolius, Rosa sempervirens, Medicago prostrata, Lathyrus sphaericus, Colutea arborescens, Coronilla emeroides, Linum gallicum, Tribulus terrestris, Ruta divaricata, Polygala Nicaeensis, Euphorbia epithymoides, Euphorbia Nicaeensis, Eryngium amethystinum, Bupleurum aristatum, Marrubium candidissimum, Nepeta Cataria, Stachys subcrenata, Hyssopus officinalis, Melissa officinalis, Scrophularia canina, S. laciniata, Plantago carinata, Galium purpureum, Centranthus ruber, Scabiosa graminifolia, Campanula pyramidalis, Campanula Rapunculus, Artemisia camphorata, Xeranthemum cylindraceum, Echinops Ritro, Lactuca viminea, Carthamus lanatus.

Kranjsko živalstvo pripada po veliki večini srednjeevropskemu živalskemu pasu in je s planinskimi deželami v živalskozemljepisnem oziru precej enotno ozemlje, ki ima mnogo skupnih in jako značilnih vrst. Kakor v planinskih deželah so tudi pri nas od višjih živali razširjene: gams, srna, divja mačka, jazbec, vidra, lisica, razne kune, poljski in planinski zajec, planinski orel, divji petelin, ruševec, gozdna jerebica, skalni jereb, snežna jerebica, črni močerad i. dr. Znamenit je tudi rjavi medved,

ki se nahaja po Notranjskem od Javornika črez Snežnik do kočevskih gozdov. Tudi volka še najdeš v označenem ozemlju, risa pa le še posamez, morebiti v Rogu in v Gorjancih.

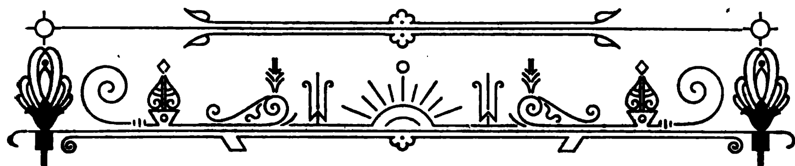
Zatrli so že davno prej v deželi kozoroga, bobra in divjega prasiča. Tudi jelenov ni več divjih najti, redijo jih pa na Javorniku pri Planini, na Zelenici in Košuti v Karavankah. Pripeljali so pred nekaj leti tudi kozoroge (menda kavkaške) na Kranjsko, in jih izpostavili nad Drago na skalnih pečinah, ki se vzdigujejo nad Čabranko; v ljubeljskem okolišu so pa izpustili več muflonov (divjih ovc). Značilen za Kranjsko je modras, ki se pri nas pogosteje nahaja nego bolj v planinskem pasu živeči gad.

Razen mnogoštevilnih živali, katere ima Kranjsko skupno s planinskimi deželami, najdemo zlasti v južnih delih naše dežele tudi posamezne vrste, ki pripadajo mediteranskemu in pontskemu živalskemu pasu. Te vrste so ali stalne v deželi ali pa prihajajo le semtertja na Kranjsko. Med take živali spadajo: oblogrebenasti podkovnjak (Rinolophus Euryale), dolgokrili netopir (Miniopterus Schreibersii), belorobi netopir (Vesperugo Kuhlii), dišeča rovka (Crocidura suaveolens), beloglavi in sivi jastreb (Vultur fulvus et monachus), planinski hudournik (Cypselus melba), čebelojedec (Merops apiaster), rožasti škorec (Pastor roseus), belovratni muhar (Muscicapa albicollis), norčava sinica (Poecile lugubris), slegur (Monticola saxatilis), plotni strnad (Emberiza cirlus), veliki škrjanec (Melanocorypha calandra), skalni golob (Columba livia), sadža (Steppenhuhn, Syrrhaptes paradoxus), črna štorklja (Ciconia nigra), tenkokljuni škurh (Numenius tenuirostris), nesit (Pelecanus onocrotalus), Redijev gad (Vipera aspis), obrobljena kornjača (Testudo marginata), evropska ponga (Emys europaea), ilirska belica (Leuciscus illyricus), navadni ogor (Anguila vulgaris), čiga (Accipenser ruthenus), veliki skržat (Cicada orni), kobilica selka (Oedipoda migratoria), bogomoljka (Mantis religiosa) in drugi, zlasti tudi nekateri polži, hrošči, metulji in stonoge.

Po kranjskih jamah in votlinah pa nahajamo od živalstva planinskih dežel povsem različno in značilno jamarsko živalstvo. Sem spada v prvi vrsti človeška ribica (Proteus anguineus), ki živi v notranjskih in dolenjskih kraških jamah, a tudi v Istri

in Dalmaciji. Od drugih jamarjev se nahajajo v notranjih kraških jamah: Polži: Carychium spelaeum, C. Frauenfeldi, C. Freyeri, C. alpestre, C. obesum, C. Schmidtii, C. lautum, C. amoenum; Patula Hauffeni; Valvata erythropomatia, V. spelaea, V. pellucida. — Žuželke: Laemostenus Schreibersii, L. paradoxus, L. elongatus, L. cavicola; Trechus (Anophthalmus) Bilimeki, T. Hacquetii, T. Schmidtii, T. Schaumi, T. globulipennis, T. Scopolii, T. hirtus, T. pubens, T. capillatus; Lathrobium cavicola; Bythinus spelaeus, B. subterraneus; Leptoderus Hohenwarti, L. angustatus, L. (Propus) sericeus; Oryotus Schmidtii, O. Miklitzii; Aphaobius Milleri, A. Heydeni; Bathyscia subrotundata, B. Freyeri, B. Khevenhülleri, B. byssina, B. acuminata, B. montana; Catops nigricans; Choleva angustata; Cryptophagus dentatus; Atheta spelaea; Othiorhynchus anophthalmus. — Phora aptina. — Troglophilus cavicola, T. neglectus. — Lipura stillicidii; Tritomurus scutellatus. — Campodea erebophila, C. nivea; Nicoletia cavicola; Japyx forficularius, J. cavicola; Smynthurus niveus, S. longicornis, S. gracilis, S. coecus; Isotoma spelaea; Achorutes opetaeus; Tomocerus niveus; Cyphoderus monocerus; C. albinus; Machilis bruneo-flavea; Troglodromicus cavicola. — Stonoge: Brachydesmus subterraneus; Craspedosoma stygium, C. troglodites; Gervaisia costata; Lythobius stygius. — Pajkovci: Obisium spelaeum; O. brevimanum, O. Deschmanni; Stalita taenaria, St. stygia; Siro duricorius, S. cyphopselaphus; Eschatocephalus gracilipes. — Košarji: Cambarus stygius; Troglocaris Schmidtii; Titanethes albus; T. fracticornis, T. brevicornis; Monolistra caeca; Asellus cavaticus; Gammarus puteanus; Cyclops viridis, C. Dybowskii, C. serrulatus, C. prasinus, C. vernalis, C. bicuspidatus. — Črvi: Psammoryctes barbatus; Allolobophora constricta.

Politični opis in prebivalstvo.

Razdelitev dežele.

Kranjska vojvodina je razdeljena v političnem oziru v 11 okrajnih glavarstev in eno mesto s svojim zakonom ali statutom in ima 359 občin. Okrajni glavarji so podložni c. kr. deželnemu predsedniku v Ljubljani. Okrajna glavarstva so: Kamnik, Kranj, Radovljica, Ljubljanska okolica, Logatec, Postojina, Litija, Krško, Novo mesto, Črnomelj in Kočevje. Mesto s svojim zakonom ali statutom je Ljubljana. Kranjsko je nadalje razdeljeno v štiri stavbna okrožja in 41 zdravstvenih okrožij.

Vsako glavarstvo je razdeljeno na več sodnih okrajev, katerih je skupaj 31, in sicer imajo:

Kamnik 2 sod. okr.: Brdo in Kamnik.

Kranj 3 sod. okr.: Škofja Loka, Kranj in Tržič.

Radovljica 2 sod. okr.: Kranjska gora in Radovljica.

Ljubljanska okolica 2 sod. okr.: Ljubljana in Vrhnika.

Logatec 4 sod. okr.: Idrija, Lož, Cerknica in Logatec.

Postojina 4 sod. okr.: Postojina, Ilirska Bistrica, Senožeče in Vipava.

Litija 2 sod. okr.: Litija in Višnja gora.

Krško 4 sod. okr.: Krško, Kostanjevica, Mokronog in Radeče.

Novo mesto 3 sod. okr.: Novo mesto, Žužemperk in Trebnje.

Črnomelj 2 sod. okr.: Metlika in Črnomelj.

Kočevje 3 sod. okr.: Kočevje, Velike Lašče in Ribnica.

Velikost površja političnih okrajev, število prebivalcev in gostost ljudstva kaže ta razpredelnica:

Politični okraji	Število sodnih okrajev	Štev. občin	Površje v km^2	Prebivalstvo 31. dec. leta 1900	Prebivalci na 1 km^2
Mesto Ljubljana	—	1	34·03	36.547	1074
Postojina	4	38	897·91	41.913	46
Kočevje	3	39	1158·03	42.151	36
Krško	4	18	868·61	53.179	60
Kranj	3	26	1021·99	53.193	53
Ljubljanska okolica	2	35	914·60	59.838	65
Litija	2	41	686·47	35.924	52
Logatec	4	17	1208·66	40.370	33
Radovljica	2	20	1074·75	29.904	27
Novo mesto	3	20	933·75	48.943	53
Kamnik	2	59	611·05	40.097	66
Črnomelj	2	31	516·06	26·289	50
Kranjsko skupaj	31	359	9955·91	508.348	51

Vsak sodni okraj obsega po več občin in vsaka občina po eno ali več davčnih občin. Velikost površja sodnih okrajev, število prebivalcev in gostost ljudstva predočuje ta razpredelnica:

Sodni okraji	Površje v km^2	Prebivalci	Prebivalci na 1 km^2	Sodni okraji	Površje v km^2	Prebivalci	Prebivalci na 1 km^2
Postojina	272·79	13.070	47	Litija	416·88	23.111	55
Ilirska Bistrica	203·40	11.228	55	Višnja gora	256·11	12.813	50
Senožeče	169·19	5.580	32	Idrija	325·25	16.296	50
Vipava	230·45	12.085	52	Lož	523·65	8.305	15
Kočevje	700·89	19.397	28	Logatec	204·53	7.212	35

Sodni okraji	Površje v km^2	Prebivalci	Prebivalci na 1 km^2	Sodni okraji	Površje v km^2	Prebivalci	Prebivalci na 1 km^2
Velike Lašče	192·05	9 550	48	Cerknica	119·23	8.557	71
Ribnica	256·11	13·204	51	Kranjska gora	371·57	10.116	27
Krško	234·12	16.815	71	Radovljica	700·53	19.788	28
Kostanjevica	220·76	12.656	57	Novo mesto	527·70	28.269	53
Mokronog	231·83	14.604	63	Žužemperk	231·28	10.558	45
Radeče	181·81	9.004	49	Trebnje	177·36	10.116	57
Škofja Loka	503·76	23.532	46	Brdo	238·23	16.019	67
Kranj	365·04	22.523	61	Kamnik	364·38	24.078	66
Tržič	157·13	7.147	45	Metlika	168·65	10.745	63
Ljubljana (okolica)	580·37	44.710	77	Črnomelj	377·42	26.289	60
Vrhnika	321·51	15.128	46				

Iz te razpredelnice razvidimo, da je razen mesta Ljubljane, kjer stanuje 1074 ljudi na 1 km^2, najgosteje obljudena Ljubljanska okolica (77 na 1 km^2). Najmanj obljuden je Loški sodni okraj na Notranjskem (le 15 na 1 km^2), Ribniški sodni okraj pa ima enako gostost prebivalstva kakor vse Kranjsko skupaj. Manjšo nego srednjo gostost kranjskega prebivalstva ima na Kranjskem 15 sodnih okrajev.

Glede na cerkveno razdelitev Kranjske vojvodine nam pripoveduje zgodovina (de Rubeis, Monumenta ecclesia Aquilejensis), da so spadale prve krščanske občine na Kranjskem k trem metropolijam: Oglejski, Sremski in Solinski. Toda po preseljevanju narodov sploh, še bolj pa po naselitvi takrat še paganskih Slovencev so minile vse te razmere. Ko so se pa bili tudi Slovenci v VII. in VIII. stoletju pokristjanili, odločil je Karel Veliki (Capitulare C. M. de anno 811), da spada v cerkvenem oziru večji del Kranjske pod Oglejski patrijarhat in le majhen del pod Tržaško škofijo. Ko je pa omenjeni patrijarhat l. 1100 razpadel v pet arhidijakonatov, sta dobili tudi Krajina in Slovenska Krajina vsaka svojega arhidijakona.

Cesar Friderik III. je sicer ustanovil (dne 6. decembra l. 1461.) Ljubljansko škofijo, neposredno spadajočo pod papeža (pismo papeža Pija II. z dne 10. septembra 1462); ali ta škofija ni obsegala več nego en del Gorenjskega, dve župniji na Do-

lenjskem in nekaj krajev na dolenjem Štajerskem in na Koroškem. Drugi del Kranjskega je še vedno spadal k Oglejskemu patrijarhatu, pozneje pa k nadškofiji Goriški, nekoliko pa k Tržaški škofiji (glej Hicingerjeve razprave v Klunovem arhivu). Tudi po novi uredbi škofij v letih 1787.—1791. ni imela Ljubljanska škofija (leta 1787.—1806. celó nadškofija) vseh župnij današnjega Kranjskega. Šele, ko je prevzela l. 1830. od Tržaške škofije dekaniji Hrenovice in Trnovo, od Goriške nadškofije

	Dekanije	kanonikati	župnije	vikarijati	stare kaplanije	ekspoziture	kooperature	manemisarijati	druge nadarbine	župne cerkve	podružnice
1	Ljubljana	12	21	—	—	—	24	—	9	23	59
2	Cerknica	—	10	—	—	1	9	—	1	11	64
3	Kočevje	—	14	—	—	1	8	—	1	15	67
4	Idrija	—	10	—	—	—	7	—	1	10	10
5	Kamnik	—	18	—	—	—	9	1	3	18	29
6	Kranj	—	20	—	—	3	19	—	5	23	69
7	Leskovec	—	14	—	—	—	20	—	—	14	73
8	Litija	—	17	—	—	1	8	—	2	18	50
9	Loka	—	18	—	—	—	13	—	2	18	39
10	Moravče	—	17	—	—	—	10	—	5	18	40
11	Novo mesto	5	15	—	—	—	11	—	—	15	68
12	Postojina	—	5	—	—	6	8	2	—	11	68
13	Radovljica	—	25	—	—	1	16	1	2	27	29
14	Ribnica	—	14	—	—	2	9	—	1	16	37
15	Semič	—	13	—	—	—	14	1	1	13	78
16	Šmarije	—	10	—	—	—	6	—	2	10	50
17	Trebnje	—	10	—	—	—	12	—	—	10	53
18	Trnovo	—	4	1	—	4	6	1	—	9	38
19	Vipava	—	11	—	4	—	3	—	1	15	20
20	Vrhnika	—	13	—	—	1	9	—	1	14	45
21	Žužemperk	—	10	—	—	—	6	—	1	10	44
	Skupaj . . .	17	289	1	4	20	227	6	38	318	1000

Vipavsko dekanijo in tri leta pozneje pa Motniško župnijo od Lavantinskega škofa, torej od l. 1833. šele se strinjajo cerkvene meje Ljubljanske škofije s političkimi mejami Kranjske vojvodine.

Kranjsko je imelo l. 1900. skupaj 641 duhovnikov, 87 bogoslovcev in 56 gojencev v Alojzijevišču. Naslednja razdelba nam kaže razvrstitev duhovnikov, redovnikov in redovnic ter raznih cerkvá in kapelic.

		Duhovščina												
		posvetna												
		škofijska												
samostanske cerkve	kapelice	kanoniki	dušni pastirji	v drugih službah	umirovljeni	zunaj škofije	neškofijska	redovniki	milosrčni bratje	uršulinke	karmeličanke	milosrčnice	šolske sestre	milosrčnice sv. križa
3	22	9	36	34	14	—	6	33	—	67	14	148	15	6
—	7	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	24	—	21	1	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—
—	4	—	15	—	1	—	—	—	—	—	—	4	—	—
1	14	—	26	—	6	—	4	9	—	—	—	5	5	—
—	10	—	36	2	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1	11	—	27	—	—	—	—	4	—	—	—	3	—	—
—	9	—	22	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	7	—	23	2	6	—	—	4	—	62	—	—	—	—
—	5	—	23	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	20	5	22	1	1	—	—	8	15	—	—	—	11	—
—	6	—	13	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	12	—	33	—	2	—	1	3	—	—	—	40	—	—
—	10	—	19	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—
—	9	—	17	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—
—	5	—	15	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—
—	10	—	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	4	—	10	—	1	—	—	—	—	—	—	—	7	—
—	6	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	4	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	5	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	204	14	443	40	43	14	13	74	15	129	14	209	38	6

Ustava in uprava.

Podlaga kranjski deželni ustavi je prvič osnovni zakon, dan avstrijskim deželam pod Goluchowskega ministrstvom z oktobrsko diplomo z dne 20. oktobra l. 1860., po kateri so dobile avstrijske dežele posebne deželne zbore. Zakonodavstvo se poslėj izvršuje s sodelovanjem deželnih zborov in državnega zbora. Člen I. pravi: Pravico, zakone dajati, preminjati in odpravljati, bodemo Mi in Naši nasledniki izvrševali samo s sodelovanjem zakonito zbranih deželnih zborov, odnosno državnega zbora, v katerega imajo deželni zbori pošiljati od Nas določeno število članov. V členu III. se navajajo pravice deželnih zborov. Do leta 1873. so potem volili deželni zbori izmed svojih članov poslance v državni zbor, od tega leta dalje pa volijo volilci neposredno državne poslance.

Druga podlaga deželni ustavi je februarski patent z dne 26. februarja l. 1861. Vsled tega zakona so se omejile in prikrajšale pravice deželnih zborov pod ministrstvom Schmerlingovim. Februarski patent določa deželno upravo in deželni volilni red za posamezne kronovine. Težišče se je premeknilo v državni zbor. Deželni zbori so poslej obravnavali le domače zadeve in volili poslance v državni zbor. Na podlagi teh zakonov se je tudi ustanovil kranjski deželni zbor namesto prejšnjega stanovskega zastopa.

Ta osnovni zakon se je izpremenil z decembrskimi zakoni z dne 21. decembra l. 1867., ki v § 12. določajo, da spada v področje deželnih zborov vse zakonodavstvo, ki v tem zakonu ni izrečno pridržano državnemu zboru, sicer pa veljajo glede na zakonodavne pravice deželnih zborov deželni redi iz leta 1861.

Deželno predsedstvo v Ljubljani je najvišja politična oblast na Kranjskem.

Po potrjenem sklepu kranjskega deželnega zbora iz l. 1866. je Kranjsko v političnem oziru razdeljeno v 11 okrajnih glavarstev in eno mesto s svojim zakonom, to je Ljubljana. Okrajna glavarstva so: 1. Ljubljanska okolica, 2. Kranj, 3. Radovljica, 4. Kamnik, 5. Litija, 6. Krško, 7. Novo mesto, 8. Črnomelj, 9. Kočevje, 10. Logatec in 11. Postojina.

Kranjsko zastopstvo v državnem zboru in v delegaciji.

V avstrijski državni zbor voli Kranjsko 11 poslancev, in sicer volijo: veleposestniki dva, mesta, trgi, trgovska in obrtniška zbornica tri, kmečke občine pet in peta volilna skupina enega poslanca. Do leta 1900. so kmečke občine volile posredno po volilnih možeh, l. 1900. so pa prvič volile vse volilne skupine neposredno. Volilno pravico ima (razen nekaterih po zakonu določenih izjem) v prvih štirih volilnih skupinah vsak moški samosvoj avstrijski državljan, ki je dovršil 24. leto in ima volilno pravico za deželni zbor, v peti volilni skupini pa volijo vsi 24 let stari avstrijski državljani. Volitev je tajna in se vrši po listkih. Razdelitev kranjskih državnozborskih mandatov je pa nastopna:

a) Veleposestvo	Vsa dežela	2
b) Mesta in trgi in *c)* Trgovska in obrtniška zbornica	1. Ljubljana in trgovska in obrt. zbornica	1
	2. Postojina, Idrija, Vrhnika, Lož, Radovljica, Tržič, Kamnik, Kranj, Škofja Loka	1
	3. Novo mesto, Višnja gora, Krško, Kostanjevica, Črnomelj, Metlika, Kočevje, Ribnica	1
	Sodni okraji:	
d) Kmečke občine	1. Ljubljana, Vrhnika, Litija, Višnja gora (do l. 1900. Zatičina), Ribnica, Velike Lašče	1
	2. Postojina, Ilirska Bistrica, Senožeče, Vipava, Logatec, Cerknica, Lož, Idrija	1
	3. Kranj, Škofja Loka, Tržič, Kamnik, Brdo, Radovljica, Kranjska gora	1
	4. Novo mesto, Krško, Kostanjevica, Črnomelj, Metlika.	1
	5. Kočevje, Trebnje, Žužemperk, Radeče, Mokronog	1
e) Peta volilna skupina	Vsa dežela voli in sicer neposredno .	1
	Skupaj . . .	11

Enajsteri kranjski državni poslanci volijo izmed sebe v avstrijsko delegacijo enega delegata in enega namestnika. Delegaciji, kateri je ustanovil zakon z dne 21. decembra l. 1867., sta avstrijska in ogrska delegacija ter imata zakonodavno oblast glede skupnih državnih zadev. Vsaka delegacija ima po 60 članov, ki se shajajo eno leto na Dunaju, drugo pa v Budim-Pešti.

Kranjski deželni zbor.

Kranjski deželni zbor je zastopstvo Kranjske vojvodine in zboruje v Ljubljani. Cesar sklicuje deželni zbor vsaj po enkrat na leto v posvetovanje o deželnih zadevah ter ga sme vsak čas razpustiti in razpisati nove volitve. V deželni zbor volijo štiri volilne skupine, in sicer: 1. veleposestvo, 2. mesta in trgi, 3. trgovska in obrtniška zbornica in 4. kmečke občine. Prve tri skupine so že prej volile neposredno, l. 1901. so pa tudi kmečke občine volile neposredno, t. j. volilci te skupine so sami volili dotične poslance, ne pa več po volilnih možeh. Volitev je tajna in se vrši po listkih.

Po deželnem zakonu z dne 5. novembra leta 1898. (§ 13.) volijo poslance mest in trgov in poslance kmečkih občin vsi tisti vsaj 24 let stari občani, ki imajo volilno pravico v občinski zastop in kateri *a)* v občinah s tremi volilnimi razredi spadajo v prvi in drugi razred, ali kateri v tretjem razredu plačujejo najmanj po osem kron neposrednega (direktnega) davka; *b)* v občinah, ki imajo manj nego tri volilne razrede, pa tisti po velikosti letnega neposrednega davka razvrščeni občinski volilci, ki plačujejo prvi dve tretjini vsega tega davka, in razen teh tisti, ki plačujejo najmanj po osem kron neposrednega davka na leto. Razen teh davkoplačevalcev imajo volilno pravico tudi častni občani in vse tiste osebe, ki imajo volilno pravico ne glede na to, ali plačujejo kaj davka ali nič, kakor n. pr. uradniki, učitelji in drugi, ako v dotični občini stalno prebivajo.

Izključene od volilne pravice pa so tiste osebe, ki so bile obsojene na kazen zaradi kakega hudodelstva ali zaradi prestopka tatvine, nezvestobe ali deležnosti teh prestopkov ali goljufije. Nasledek obsodbe neha po preteku treh, oziroma petih ali desetih let. Izključeni od volilne pravice so tudi tisti, ki so

pod kuratelo ali v konkurzu, in ubožci, ki dobivajo podporo iz javnih sredstev ali so jo dobivali v letu pred volitvijo, ali ki žive od javne milosrčnosti.

To so pogoji za aktivno volilno pravico v deželni zbor. Izvoljeni poslanec pa bodi avstrijski državljan, imej vse državljanske pravice, bodi vsaj 30 let star in imej aktivno volilno pravico v Kranjski deželi. Vsak volilec sme voliti samo v enem volilnem okraju in navadno le osebno. Izjemoma je dovoljeno volilcem v veleposestvu voliti po pooblaščencu, ki je volilec v veleposestvu.

Deželni poslanci uživajo glede nedotakljivosti (imunitete) iste pravice kakor državni poslanci in so voljeni pri občnih volitvah na dobo šestih let. Pri vstopu v deželni zbor store namesto prisege obljubo deželnemu glavarju, da bodo zvesti in pokorni cesarju, da bodo spoštovali zakone in vestno izpolnjevali svoje dolžnosti.

Kranjski deželni zbor ima 37 poslancev, ti so: ljubljanski knezoškof, 10 poslancev iz veleposestva, osem poslancev iz mest in trgov, dva poslanca iz trgovske in obrtniške zbornice in 16 poslancev iz kmečkih občin. Veleposestniki in trgovska in obrtniška zbornica volijo v Ljubljani, mesta in trgi pa doma. Volitev za kmečke občine se vrši v vsaki selski občini, ki ima po zadnjem ljudskem štetju nad 500 prebivalcev. Selske občine, ki imajo le po 500 ali po manj prebivalcev, volijo praviloma z najbližjimi kmečkimi občinami istega sodnega okraja v skladnih volilnih krajih, ki se sestavijo v ta namen. Te skladne volilne kraje določa deželni predsednik dogovorno z deželnim odborom. Vsi volilci vsakega volilnega okraja so ena volilna skupina. Vsak volilni okraj ima svoj glavni kraj, kjer se končno seštejejo vsi po posameznih občinah oddani glasovi in izračuni, kdo je izvoljen za poslanca. Izvoljen je pa tisti, ki je v celem volilnem okraju dobil nadpolovično število vseh oddanih glasov.

Deželnega glavarja in njegovega namestnika imenuje cesar izmed deželnih poslancev na šest let. Deželni glavar otvarja po cesarju sklicani deželni zbor, mu predseduje in ga vodi ter sklepa po izvršeni nalogi ali po cesarjevem naročilu; tudi določuje sejam spored.

Razdelitev kranjskih deželnozborskih mandatov kaže naslednja razpredelnica:

Volilna skupina	Volilni okraj	Število poslancev
Veleposestvo	Vsa dežela	10
Mesta in trgi	Ljubljana	2
	Postojina, Vrhnika, Lož.	1
	Idrija	1
	Kranj, Škofja Loka	1
	Kamnik, Tržič, Radovljica	1
	Krško, Kostanjevica, Novo mesto, Črnomelj, Metlika, Višnja gora	1
	Kočevje, Ribnica	1
Trgovska in obrtniška zbornica	Kranjska trgovska in obrtniška zbornica	2
	Sodni okraji:	
Kmečke občine	Ljubljana in Vrhnika	2
	Kamnik in Brdo	1
	Kranj, Tržič in Škofja Loka	2
	Radovljica in Kranjska gora	1
	Postojina, Logatec, Senožeče, Lož, Ilirska Bistrica in Cerknica	2
	Vipava in Idrija	1
	Novo mesto, Kostanjevica in Krško . .	1
	Trebnje, Višnja gora, Žužemperk, Mokronog, Litija in Radeče	3
	Kočevje, Ribnica in Velike Lašče . . .	2
	Črnomelj in Metlika	1
Virilni glas	Ljubljanski knezoškof	1
	Skupaj . .	37

Delokrog deželnega zbora je omejen na deželne zadeve in določen po deželnem redu. Te zadeve so: obdelovanje zemlje, javne stavbe in dobrodelne naprave; nadalje uredba občinskih, cerkvenih in šolskih stvari, uredba priprege in nastanjanja vojaštva, vse to pa v mejah splošnih zakonov; končno pa pri-

padajo deželnemu zboru tudi vse druge reči, ki so deželi koristne ali potrebne. Deželni zbor določuje tudi proračune ter presoja račune o upravljanju deželnih denarjev. Vlada predlaga deželnemu zboru zakonske predloge o deželnih stvareh, vendar ima to pravico tudi deželni zbor. Za veljavnost sklepanja treba, da je navzočnih nad polovico vseh poslancev in za veljavnost sklepa treba nadpolovične večine navzočnih. Za predloge o premembi deželnega reda pa je treba, da so navzočne tri četrtine vseh poslancev in da je dvetretjinska večina za to. Po deželnem zboru sprejete deželne zakone predloži deželni odbor cesarju v potrjenje, brez katerega ni veljaven noben zakon.

Deželni zbor razpolaga z deželnim premoženjem in sme v pokritje potrebščin razpisovati deželne priklade do 10 %; za večje priklade treba cesarjevega privoljenja.

Viri deželnih dohodkov so: 1. deželno premoženje, obstoječe iz plodonosno naloženih osnovnih glavnic ali iz nepremičnin, t. j. zemljišč in poslopij; 2. naprave, osnovane izključno v pridobitne namene, n. pr. zakup užitnine; 3. razne pristojbine, kakor mitnina, oskrbnina dobrodelnih zavodov i. dr.; 4. zakonite globe, kakor za prestopke pri raznih kulturnih napravah; 5. dohodki iz upravljanja deželnih naprav, n. pr. povračila stroškov za tuje prisiljence, oskrbovane v kranjski deželni prisilni delavnici, vstopnina v deželnem muzeju, najemnina za lože v deželnem gledališču i. dr.; 6. deželne doklade k neposrednim in posrednim državnim davkom in 7. samostojni deželni davki. Taki samostojni deželni davki so: deželna naklada na žganje in pivo, zapuščinski doneski, davek za lovske karte in davek zavarovalnic za gasilna društva.

Deželni proračun za leto 1901.

Deželni proračun o stroških, potrebščinah se sestavlja po zakladih in za vsak zaklad se določajo posebej njega dohodki, pokritje za stroške.

Skupna deželna potrebščina za l. 1901. je bila proračunjena na 3,573.280 K.

Deli te potrebščine so bili:

1. deželni zbor	35.724 K
2. deželna uprava	161.166 „

3. deželna posest	4.663	K
4. deželna kultura in melijoracije	321.549	„
5. javna varnost	237.841	„
6. zdravstvo	354.739	„
7. dobrodelstvo	392.729	„
8. pouk, omika in umetnost	1,238.811	„
9. občila	221.674	„
10. vojaštvo in priprega	33.580	„
11. deželni dolgovi	514.808	„
12. pokojnine	31.996	„
13. razni stroški	24.000	„

V pokritje deželne potrebščine ima Kranjsko na razpolaganje stalne in premenljive dohodke. Stalni dohodki so tisti, ki so v gotovem oziru že znani in jih deželni zbor vsako leto določi v svojem delokrogu. Premenljive dohodke pa zakonito določa deželni zbor od leta do leta. Stalni dohodki v deželnem proračunu za l. 1901. so: 1. lastni dohodki zakladov, 2. dobiček pridobitnih podjetij in 3. državni prispevki. Premenljivi dohodki pa izvirajo iz doklad k davkom in iz samostojnih deželnih naklad.

Stalno pokritje deželne potrebščine za l. 1901. je znašalo 813.336 K, in sicer:

a) iz lastnih dohodkov zakladov:

1. deželna uprava	14.705	K
2. deželna posest	72.041	„
3. deželna kultura in melijoracije	58.438	„
4. javna varnost	188.447	„
5. zdravstvo	150.675	„
6. dobrodelstvo	30.047	„
7. pouk, omika in umetnost	110.204	„
8. občila	22.500	„
9. vojaštvo in priprega	24.360	„
10. deželni dolgovi	4	„
11. pokojnine	868	„
12. razni dohodki	5.047	„
Skupaj	677.336	K

b) iz pridobitnih podjetij:
čisti dobiček od zakupa užitnine . . . 60.000 K
c) državni prispevek . . . . . . 76.000 K
ki ga Kranjsko prejemlje od l. 1898. kot namestek za doklade, katerih je osebna dohodnina prosta.

Ako od skupne deželne potrebščine . .	3,573.280 K
odštejemo skupno stalno pokritje	813.336 „
je znašal proračunski primanjkljaj l. 1901.	2,759.944 K

V pokritje tega primanjkljaja je predlagal deželni odbor deželnemu zboru, da se naj pobirajo: I. 40 % deželna doklada na skupno vsoto vseh na Kranjskem predpisanih neposrednih davkov (izimši osebno dohodnino) z vsemi državnimi prikladami vred; II. 40 % doklada na užitnino od vina, vinskega in sadnega mošta ter od mesa; III. deželne naklade: *a)* od porabljenih likerjev in vseh poslajenih opojnih tekočin po 30 K od hektolitra in od porabljenih drugih žganih opojnih tekočin po 60 h od hektolitrske stopinje; *b)* od porabljenega piva v vsej deželi po 2 K od hektolitra.

Skupno premenljivo pokritje je znašalo torej 2,623.013 K. Ker pa je znašal primanjkljaj 2,759.944 K, je bilo pokriti še 136.931 K. V pokritje tega končnega primanjkljaja je bilo treba primernega posojila.

Deželni odbor je upravna in izvrševalna oblast deželnega zbora in se voli izmed deželnozborskih poslancev. Načeluje mu deželni glavar in v njega odsotnosti po deželnem glavarju določeni deželni odbornik. Kranjski deželni odbor ima razen deželnega glavarja še štiri odbornike, in sicer volijo enega poslanci iz veleposestva, enega poslanci mest in trgov ter trgovske in obrtniške zbornice, enega poslanci kmečkih občin in enega vsi deželni poslanci skupaj. Deželni glavar kranjski ima 7200 K letne opravilnine, deželni odborniki pa po 4000 K. Deželni odbor podpirajo pri poslovanju za to nastavljeni deželni uradniki.

Občinski zastopi.

Občinsko upravo in občinske posle opravljata občinski odbor in občinsko predstojništvo, ki se skupno imenujeta občinski zastop. Občinski odbor voli izmed svojih članov

občinsko predstojništvo, kateremu pripadajo občinski predstojnik. župan, in dva ali več občinskih svetovalcev.

Občinski odbor je v občinskih rečeh sklepajoči in nadzirajoči organ, a nima izvrševalne ali eksekutivne oblasti. Sklepe občinskega odbora izvršuje občinski predstojnik (župan). Večje občine potrebujejo pri svojem poslovanju tudi uradnikov in služabnikov, ki jih imenuje občinski odbor. Tako ima malone vsaka občina občinskega tajnika in občinskega slugo.

Občinski volilni red določuje, kako je voliti občinski zastop. Voli se na tri leta. Občinski zastopi imajo različno število odbornikov in namestnikov, ki je določeno po zakonu. Nekatere občine imajo po 12 občinskih odbornikov, druge pa po več ali manj. Ljubljanski mestni zastop ima n. pr. 30 občinskih odbornikov, ki imajo sicer tudi triletno poslovno dobo, a vsako leto jih izstopi 10, za katere so potem zopet dopolnilne volitve.

Navadno imajo volilno pravico pri občinskih volitvah vsi občani, ki plačujejo vsaj eno leto nekaj neposrednega (direktnega) davka. Brez ozira na davčni znesek pa imajo volilno pravico stalni dušni pastirji, dvorni, državni in javni zakladni uradniki, upokojeni častniki in vojaški uradniki, doktorji, ki so dosegli doktorstvo na kakem avstrijskem vseučilišču, voditelji in nadučitelji ljudskih šol in na višjih šolah v občini nastavljeni ravnatelji, profesorji in učitelji. Navadno so volilci razdeljeni v tri volilne razrede, v manjših občinah pa sta tudi samo po dva volilna razreda. Vsa davčna vsota, katero plačuje občina, se pri treh volilnih razredih deli s tremi, pri dveh pa z dvema.

Izvolitev v občinski zastop lahko odklanjajo: duhovniki in javni učitelji, dvorni, državni, deželni in javni zakladni uradniki in sluge, vojaki v neaktivni službi, nad 60 let stare osebe in vsi tisti, kateri ne morejo izvrševati svoje uradne dolžnosti, ker so pohabljeni ali trajno bolehni.

Poslovanje občinskih odbornikov ali namestnikov je brezplačno; povračajo se jim le gotovi stroški, katere imajo pri poslovanju. Ljubljanski župan pa ima letne opravilnine 7200 K. Kdor brez zakonito veljavnega razloga ne sprejme izvolitve v občinski odbor ali noče po sprejeti izvolitvi dalje poslovati, zapade globi, katero določa politična oblast od 100 do 600 K.

C. kr. deželna vlada ima pravico, razpustiti občinski zastop, kateremu preostaja proti nje odloku priziv na ministrstvo za notranje stvari. Najdalje v šestih tednih po razpustu se morajo vršiti nove volitve. Do ustanovitve novega občinskega zastopa ukrepa c. kr. deželna vlada vse za občinsko upravo potrebno v sporazumu z deželnim odborom.

Občina ima samostalno in izročeno področje. Samostalno ali domače področje je tisto, v katerem sme občina. držeč se obstoječih državnih in deželnih zakonov, po svoji volji urejati in odločevati. To področje obsega sploh vse, kar se posebno dotika občinskih reči in kar more občina v svojih mejah in po svojih močeh oskrbovati in izvrševati.

V samostalno občinsko področje spadajo: 1. podelitev domovinske pravice in častnega občanstva; 2. uprava občinskega premoženja; 3. oskrbovanje občinskih potov; 4. oskrbovanje občinskih dobrodelnih zavodov in preskrbovanje občinskih ubožcev; 5. ustanovitev, vzdrževanje in oprava občinskih ljudskih šol; 6. občinsko redarstvo. Občina nadzira in kaznuje berače in postopače, nadzira tržni promet, pazi na mero in uteži, preiskuje iz zdravstvenih ozirov živila, ki so na prodaj; izvršuje poselski red in nadzira delavce, pazi na nravstvenost in skrbi za stavbni red zlasti v tem oziru, da se zabranjujejo požari. Občina ima tudi pravico, kaznovati z malo globo in kratkim zaporom.

Izročeno področje pa naklada občini dolžnost, sodelovati v namene javne uprave. To področje določujejo občni in deželni zakoni. Izročeno področje je mnogostransko in se tiče bolj ali manj vseh strok javne uprave. Tako sodelujejo občine n. pr. pri novačenju, volitvah, pobiranju davkov i. t. d.

Ljubljana je mesto s svojim zakonom ali statutom in kot tako ni podrejeno občnemu občinskemu zakonu ter ima glede uprave posebne pravice. Občinski zastop upravlja za mesto obenem posle okrajnega glavarstva ter ima v to svrho posebne uradnike ali magistrat. Župana potrjuje cesar.

Občinske potrebščine se pokrivajo z občinskimi dohodki in občinskimi prikladami. Ker le v malokaterih občinah zadostujejo občinski dohodki v pokritje občinskih stroškov, sme občinski odbor pobirati občinske priklade. Take priklade

so: doklade k neposrednim davkom ali k užitnini, naklade in davki, ki ne pripadajo davčnim dokladam. Občinskih priklad sme občinski odbor privoljevati le do 30%. V prekoračenje teh odstotkov treba privoljenja deželnega odbora. Proračun občinskih dohodkov in stroškov sestavlja župan, občinski odbor ga pa odobruje in razglaša vsaj en mesec pred novim letom.

Konec l. 1900. je imelo Kranjsko 359 občin, v katerih je bilo 87.282 hiš (brez gospodarskih poslopij), za 3.138 več (torej + 3·7%) nego v letu 1890. V teh hišah je stanovalo 105.252 strank. Na eno hišo pripada 1·2 stranke ali 5·8 prebivalcev. Ena stranka ima poprečno 4·8 ljudi.

Okrajnih zastopov Kranjsko nima, pač pa ima okrajne cestne odbore in okrožne zdravstvene zastope.

Sodstvo.

Glede na sodstvo je Kranjsko razdeljeno na 31 c. kr. okrajnih sodišč ter ima c. kr. deželno sodišče v Ljubljani in c. kr. okrožno sodišče v Novem mestu. Pod ljubljansko c. kr. deželno sodišče spadajo c. kr. okrajna sodišča: Ljubljana, Vrhnika, Logatec, Idrija, Lož, Cerknica, Postojina, Ilirska Bistrica, Senožeče, Vipava, Kamnik, Brdo, Škofja Loka, Kranj, Tržič, Radovljica in Kranjska gora. Pod novomeško c. kr. okrožno sodišče pa spadajo: Novo mesto, Žužemperk, Trebnje, Mokronog, Kostanjevica, Krško, Radeče, Litija, Višnja gora, Velike Lašče, Ribnica, Kočevje, Črnomelj in Metlika.

Okrajna sodišča sodijo o prestopkih kazenskih zakonov, v civilnih pravdah pa praviloma o stvareh do najvišje vrednosti 1000 K. Od l. 1898. se sodi tudi v civilnopravdnih stvareh z ustnim postopanjem.

Deželno sodišče in okrožno sodišče imata pravosodje v civilnih pravdah, v katerih je soditi o večjih pravicah in o rečeh večje vrednosti (črez 1000 K). Sem spadajo tudi kazenske pravde zaradi zločinov, ki se kaznujejo s hudimi kaznimi (z ječo, izgubo redov, plemstva itd.), in zločini in prestopki, katere zakrivljajo časopisi. Proti sodbi deželnega sodišča ali okrožnega sodišča se smeta pritožiti državni pravdnik in obsojenec pri deželnem

nadsodišču, oziroma pri najvišjem sodišču kot kasacijskem sodišču. Za kupčijske reči je posebno kupčijsko sodišče. Pri hudodelstvih, za katera so določene hude kazni in katera navaja zakon, in pri političnih, po vsebini tiskovine učinjenih hudodelstvih in prestopkih sodijo porotniki o krivdi obtoženčevi. Porotna sodišča dajejo državljanom pravico in dolžnost, da sodelujejo pri kazenskem pravosodstvu.

Sodišče druge instance je c. kr. deželno nadsodišče v Gradcu, katero popravlja vsled vzklica sodbo prve instance le glede kazni. Najvišje sodišče na Dunaju kot kasacijsko sodišče pa sodi o ničnostnih pritožbah in sme izrek o krivdi premeniti ali pa prvo sodbo razveljaviti.

Na Kranjskem je bilo 1901. l. 34 odvetnikov, in sicer v Ljubljani 23, v Novem mestu trije, v Kranju in v Kočevju po dva, v Litiji, Postojini, Radovljici in Krškem pa po eden. Notarjev je sedaj 34, in sicer so v Ljubljani štirje, pri drugih okrajnih sodiščih pa po eden.

Kranjsko ima c. kr. žensko kaznilnico v Begunjah na Gorenjskem.

Finančne oblasti in uradi, davki.

Deželna finančna oblast je c. kr. finančno ravnateljstvo v Ljubljani, ki je neposredno podrejeno ministrstvu za finance na Dunaju. Finančno ravnateljstvo je druga instanca v rečeh neposredne in posredne obdačbe na Kranjskem. Vrhovno vodstvo finančnega ravnateljstva ima c. kr. deželni predsednik, voditelj te oblasti pa je c. kr. višji finančni svetnik (sedaj dvorni svetnik). C. kr. deželni plačilni urad je glavna blagajnica za državne dohodke in stroške na Kranjskem in je podrejen finančnemu ravnateljstvu. Finančna prokuratura je podrejena predsedniku finančnega ravnateljstva ter vodi pravde in ima sploh sodno zastopstvo glede državnega premoženja in temu enakih zakladov.

Najnižja uprava finančnih reči je ločena za neposredno in posredno obdačbo. Prva instanca za neposredno obdačbo so okrajna glavarstva, Ljubljana pa ima posebno davčno administracijo, ki oskrbuje neposredno obdačbo za mesto. Vsako okrajno glavarstvo ima v to svrho posebnega finančnega

uradnika, davčnega nadzornika ali višjega davčnega nadzornika. Davčno administracijo pa vodi višji finančni uradnik, kateremu je podrejenih nekaj finančnih uradnikov.

Kranjsko ima 31 c. kr. davčnih uradov, med katerimi so štirje glavni, in sicer v Ljubljani, Novem mestu, Kranju in Kočevju. Davčni okraji se strinjajo s sodnimi okraji. Za odmerjanje nekaterih pristojbin, ki ne spadajo v delokrog c. kr. davčnih uradov, je posebna pristojbinska oblast v Ljubljani.

Kranjsko ima c. kr. glavni carinski urad v Ljubljani.

Visokost neposrednih davkov za Kranjsko v letu 1900. pojasnjuje sledeča razpredelnica:

	Predpis	Odpis	Ostali predpis	Plačano še v l. 1900
I. Stvarni ali realni davki:	K r o n e			
Zemljiški davek (zemljarina)	1,012.472	19.949	992.523	1,002.502
Hišnorazredni davek	261.973	1.969	260.004	252.157
Hišnonajemnin. davek (domarina)	465.922	52.283	413.639	391.033
5 % davek od donosa domarine prostih poslopij	41.993	6.738	35.255	39.137
Skupaj	1,782.360	80.939	1,701.421	1,684.829
II. Osebni davki.				
Splošna pridobnina:				
a) kontingentirana [1]	376.807	13.340	363.467	360.992
b) nekontingentirana	33.475	1.839	31.582	24.421
Pridobnina od krošnjarstva	20.559	—	20.559	20.547
Pridobnina od podjetij, ki so zavezana javno pokladati svoje račune	254.200	—	254.200	728.555
Rentnina	66.976	69	66.907	63.687
Osebna dohodnina	384.014	1.076	382.938	350.281
Plačarina	4.197	—	4.197	4.118
Skupaj	1,140.228	16.378	1,123.950	1,552.601

[1]) Splošno pridobnino je smatrati za skupen davek. Zakon natančno določa vsoto, katero morajo skupaj plačevati vsi davčni zavezanci, katere zadeva dolžnost plačevanja splošne pridobnine v državnem zboru zastopanih kronovin in dežel. Ta vsota se razdeljuje po davčni zmožnosti na posamezne dežele in v vsaki deželi na takozvane priredbene okraje. Te dele imenuje zakon »kontingente« in zaradi tega to splošno pridobnino »kontingentirani davek«.

Hranilnice in posojilnice.

Kranjsko ima razmerno mnogo hranilnic in posojilnic. Koneć leta 1901. so bili na Kranjskem 104 denarni zavodi, in sicer je bilo: 61 denarnih zavodov Raiffaisnovega sistema, 34 Schultze-Delitschevega sistema, štirje mešani in pet pupilarno varnih hranilnic. Izmed posojilnic jih je 28, katere so član „Zveze slovenskih posojilnic" v Celju; 65 jih je združenih v „Gospodarski zvezi" v Ljubljani in šest jih je izven omenjenih zvez.

Hranilnice in posojilnice, ki so član „Gospodarske zveze" v Ljubljani, so imele konec l. 1900. skupaj 12.626 članov, za 78.623 K deležev in 33,634.195 K skupnega prometa.

Hranilnic in posojilnic, ki niso član „Gospodarske zveze", je 34, in te so imele 19.110 članov, za 1,247.548 K deležev in 39,546.059 K skupnega prometa.

Na Kranjskem je bilo l. 1899. v prometu 73.777 hranilnih knjižic, in sicer jih je vložilo:

izpod 200 K	200 do 1000 K	1000 do 2000 K	2000 do 4000 K	4000 do 6000 K	6000 do 8000 K	8000 do 10.000 K	10.000 do 20.000 K	20.000 K in več	Skupno število vložnikov
28.840	27.151	8.462	5.221	1.732	751	468	801	351	73.777

Izmed avstrijskih dežel so imele manj vložnikov nego Kranjsko: Salcburško, Koroško, Primorsko, Tirolsko in Predarelsko, Bukovina in Dalmacija.

Lani se je v Ljubljani ustanovila kreditna banka, ki prav uspešno deluje. V Ljubljani je tudi podružnica avstrijsko-ogrske banke.

Kranjsko ima okoli 122 milijonov kron vknjiženih dolgov, od katerih je treba na leto plačevati nad šest milijonov kron obresti (po 5% računjeno).

Šolsko nadzorstvo.

Ljudske šole nadzorujejo: krajni šolski svet, okrajni šolski svet in deželni šolski svet. Sestavo in delokrog teh oblasti določuje na podlagi državnih zakonov poseben deželni zakon.

1. Krajni šolski svet. Ta nadzoruje ljudske šole, popolnoma ali deloma vzdrževane z državnimi, deželnimi ali občinskimi pomočki (brez vadnic, združenih z učiteljiščema) in je sestavljen iz zastopnikov cerkve, šole in občine. Tudi šolski patron je ud krajnega šolskega sveta in ima pravico, poslati v krajni šolski svet tudi zase namestnika.

Zastopniki cerkve so samostojni dušni pastirji mladine, ki obiskuje šolo, in če bi teh ne bilo, njih namestniki. Šolo zastopa nje voditelj (učitelj, in če je na šoli nastavljenih več učiteljev, ravnatelj ali prvi učitelj). Zastopnike občine voli občinski zastop ali, če bi bilo šoli pridruženih več županij ali podobčin, skupščina dotičnih občinskih, oziroma podobčinskih zastopov. Število teh zastopnikov določuje okrajni šolski svet (najmanj tri, največ pet). Udje krajnega šolskega sveta volijo izmed sebe predsednika in namestnika na tri leta.

Kraji, kjer obstoji več šol, se smejo razdeliti z dovolitvijo okrajnega šolskega sveta v več šolskih okolišev. V tem primeru se postavi za vsak tak šolski okoliš poseben krajni šolski svet. Krajnega šolskega sveta dolžnost je, zastopati šolsko občino v vseh gospodarskih in pravnih rečeh, zlasti pa pri obravnavah o napravljanju in razširjanju šol in zidanju šolskih prostorov. Dolžan je skrbeti, da se izpolnjujejo šolski zakoni in ukazi višjih šolskih oblastev, in da je šolstvo primerno urejeno po teh zakonih in ukazih.

2. Okrajni šolski svet. Ta ima višji nadzor nad ljudskimi šolami v dotičnem šolskem okraju. Kranjski šolski okraji se strinjajo s političkimi okraji. Ljubljana je kot mesto s posebnim občinskim zakonom ali statutom poseben šolski okraj. Vseh šolskih okrajev je torej 12.

Člani okrajnega šolskega sveta so: *a)* predstojnik političkega okrajnega oblastva kot predsednik; *b)* eden duhovnik za vsako tistih verskih družb, katerih dušno število znaša v okraju črez 2000; izvolitev gre škofijskemu oblastvu, oziroma senijoratu; *c)* dva zvedenca iz učiteljstva, katera voli okrajna učiteljska skupščina; *d)* dva uda, izvoljena od deželnega odbora. Predsednikovega namestnika voli okrajni šolski svet.

V Ljubljani so člani mestnega šolskega sveta, ki ima področje krajnega in okrajnega šolskega sveta: 1. Predsednik je

župan; njegov namestnik v mestnem magistratu ga nadomestuje tudi v predsedstvu mestnega šolskega sveta. 2. Vsaka verska družba, katera šteje črez 500 duš, ima v zastopu po enega duhovnika. 3. Učiteljska skupščina mestnega šolskega okraja voli izmed sebe dva uda. 4. Občinski zastop voli izmed sebe ali izmed drugih dva uda. 5. Šolska nadzornika mestnega šolskega okraja. Za ljubljanske mestne šole sta dva šolska nadzornika, in sicer eden za slovenske in slovensko-nemške šole in drugi za nemške šole.

Minister za bogočastje in nauk imenuje za vsak okraj enega o k r a j n e g a š o l s k e g a n a d z o r n i k a za dobo šestih let in tam, kjer bi posebne okoliščine to zahtevale, tudi več šolskih nadzornikov. Nemške šole na Kranjskem imajo posebne okrajne šolske nadzornike. Včasih pa ima okrajni šolski nadzornik po več šolskih okrajev, n. pr. Litijski in Krški okraj imata skupaj enega okrajnega šolskega nadzornika. Nadzor nad učenjem veroznanstva ne spada pod okrajnega šolskega nadzornika, ampak pod višjo cerkveno gosposko. Okrajni šolski nadzornik ima dolžnost, šole občasno obiskovati in ogledovati. On ima pravico, v didaktično-pedagogičnih rečeh svetovati in opažane napake odvračati; on vodi tudi okrajne učiteljske konference. Okrajni šolski nadzorniki morajo dajati o svojem poslovanju okrajnemu šolskemu svetu poročila, ki jih je predlagati s sklepi, zaradi tega narejenimi, deželnemu šolskemu svetu, in ta pošilja posebna poročila ministrstvu za bogočastje in nauk. Okrajnemu šolskemu svetu in okrajnemu šolskemu nadzorniku gre častni naslov „cesarski kraljevi“. Na Kranjskem je osem okrajnih šolskih nadzornikov.

3. D e ž e l n i š o l s k i s v e t. C. kr. deželni šolski svet je najvišje šolsko oblastvo v deželi, in sicer za ljudske in meščanske šole, obe učiteljišči in vadnici, srednje šole ter tudi za vsa v njih obseg spadajoča zasebna in posebna učilišča, v kolikor niso pod najvišjim vodstvom ministrstva za bogočastje in nauk.

Kranjski deželni šolski svet ima 12 članov in obstoji: 1. iz deželnega načelnika ali namestnika, od njega imenovanega, kot predsednika; 2. iz dveh odposlancev deželnega odbora; 3. iz enega poročevalca za upravne in gospodarske šolske reči; 4. iz dveh deželnih šolskih nadzornikov; 5. iz dveh katoliških duhov-

nikov; 6. iz dveh udov učiteljskega stanu; 7. iz enega poslanca ljubljanskega občinskega zastopa. Pod številko 3, 4, 5 in 6 navedene ude imenuje cesar. Opravilna doba pod številko 5, 6 in 7 omenjenih udov traja šest let, opravilna doba odposlancev deželnega odbora se pa ravna po času mandata deželnih odbornikov. Udje učiteljskega stanu dobivajo opravilno pristojbino iz državnih novcev.

Deželni šolski svet ima nadzorstvo nad okrajnimi in krajnimi šolskimi sveti ter ima na skrbi in vodi učiteljišči in k njima spadajoči vadnici. Nadalje potrjuje ravnatelje in učitelje na srednjih šolah, vzdrževanih z občinskimi pomočki (n. pr. na idrijski občinski realki), vpoštevajoč posebne pravice, katere gredo občinam, družbam in privatnim osebam; tudi izreka svoje mnenje o učnih črtežih, učnih pomočkih in učnih knjigah za srednje in strokovne šole in podaje letna poročila o stanju vsega šolstva v deželi ministrstvu za bogočastje in nauk.

Kranjsko ima dva deželna šolska nadzornika, ki jima je vplivati v pedagogično-didaktičnem oziru na šole po občasnih ogledih, voditi preizkušnje, čuvati nad poslovanjem šolskih ravnateljev, krajnih in okrajnih šolskih svetov i. t. d. Deželni načelnik pa sme za posamezne slučaje izročiti opravila te vrste tudi drugim udom deželnega šolskega sveta. Nadzornika podajeta o svojem poslovanju poročila deželnemu šolskemu svetu, kateri zopet poroča ministrstvu za bogočastje in nauk.

Prebivalstvo.

Po zadnjem ljudskem štetju 31. decembra l. 1900. je imelo Kranjsko 508.348 prebivalcev, od katerih jih pride torej na km^2 51. Prebivalstvo je naraslo od leta 1890. do 1900 le za 9.390 ljudi, torej le za 1·9 %. Izmed vseh avstrijskih dežel zaostaja za Kranjsko le še Koroško, kjer se je prebivalstvo pomnožilo le za 1·8 % v zadnjem desetletju. Civilnega prebivalstva je bilo 505.658, aktivnih vojakov pa 2.690.

Vzrok temu neznatnemu naraščanju prebivalstva v zadnjem desetletju je pač ponajveč obilno izseljevanje vsled slabih gospodarskih razmer. Od 31. decembra leta 1890. do 31. decembra l. 1900. se jih je na Kranjskem 40.905 več rodilo nego umrlo.

Prebivalstva je bilo l. 1890. do 498.958, + 40.905 (prirastek v zadnjem desetletju rojenih) bi bilo konec l. 1900. prebivalcev 539.863. Po zadnjem štetju jih je pa le 508.348, torej se jih je izselilo 31.515 oseb. Več izseljencev so še imele dosti večje dežele, in sicer: Galicija (327.491), Češko (125.789) in Moravsko (78.422). Manj prebivalcev nego Kranjsko imata Koroško (367.344) in Salcburško (193.247). Manj gosto obljudene nego Kranjsko so: Dalmacija s 46 prebivalci, Koroško s 36 prebivalci, Tirolsko s Predarelskim s 33 prebivalci in Salcburško s 27 prebivalci na km^2.

Večina kranjskih občin ima manj nego 2000 prebivalcev, in sicer je imelo pod 2000 prebivalcev 278 občin (l. 1890. pa 258) z 232.948 prebivalci. Od 2000—5000 prebivalcev je imelo 74 občin (l. 1890. pa 77) z 202.778 prebivalci. Občin s 5000—10.000 prebivalci je bilo šest (l. 1890. pa devet) s 36.075 prebivalci. Nad 10.000 prebivalcev je imela edina Ljubljana s 36.547 prebivalci.

Od	100	občin	ima	pod	2.000	prebivalcev	77·4 %
„	„	„	„	„	2.000— 5.000	„	20·6 „
„	„	„	„	„	5.000—10.000	„	1·7 „
„	„	„	„	nad	10.000	„	0·3 „

Od 100 oseb prebivalstva pripada občinam, ki imajo pod 2000 prebivalcev, 45·8 %, občinam, ki imajo 2000 do 5000 prebivalcev, 39·9 %, občinam, ki imajo 5000 do 10.000 prebivalcev, 7·1 %, občinam, ki imajo nad 10.000 prebivalcev, 7·2 %.

Velik vpliv na razvoj števila prebivalcev ima obsežnost njih selišč. V tem oziru vidimo, da ima Kranjsko malo večjih občin, kar ne vpliva ugodno na razvoj prebivalstva.

Nad 3000 prebivalcev so imele te občine:

Ljubljana	36.547	Dobrunje	4.708
Šmihel-Stopiče . .	8.763	Stari Trg pri Ložu .	4.687
Vrhnika	5.882	Selce	4.664
Idrija	5.772	Št. Ruprt	4.504
Krško	5.294	Št. Jernej	4.302
Cerknica	5.266	Žir pri Idriji	3.903
Cerklje pri Krškem	5.098	Devica Marija v Polju .	3.799
Žužemperk	4.939	Stara Loka	3.681

Postojina	3.636	Cerklje	3.230
Jesenice	3.601	Raka	3.228
Mirna peč	3.323	Medvode	3.215
Trnovo	3.315	Št. Jur pri Kranju . .	3.029

Glede na spol prebivalstva pride na Kranjskem 1094 žensk na 1000 moških, v Ljubljani pa 1045 žensk na 1000 moških. Ženske torej prevladujejo na Kranjskem, in v tem oziru zavzema Kranjsko tretje mesto med avstrijskimi deželami. Razmerno več žensk ima Šlezija (1109 na 1000 moških) in Moravsko (malo nad 1094 na 1000 moških). Po ljudskem štetju l. 1890. je bilo na Kranjskem 238.011 moških (z vojaki) in 260.947 žensk. Moški so bili v večini le v Postojinskem glavarstvu, kjer je bilo 21.108 moških in 20.371 žensk. Izdatno več oseb ženskega spola (nad 1100 žensk na 1000 moških) imajo na Kranjskem štirje politični okraji, in sicer: Kočevje, Kranj, Črnomelj in Ljubljanska okolica.

Razmerje moškega in ženskega prebivalstva kaže ta razpredelnica:

Okrajno glavarstvo	moški	ženske	Okr. glavarstvo	moški	ženske
Ljubljana (mesto)	15.099	15.406	Litija	18.017	18.834
Postojina	21.108	20.371	Logatec	19.568	20.705
Kočevje	18.887	23.919	Radovljica	12.554	13.943
Krško	26.066	27.171	Novo mesto	23.046	25.300
Kranj	24.538	28.087	Kamnik	19.141	21.069
Ljubljanska okolica	27.751	29.918	Črnomelj	12.236	16.224

Glede na poklic in opravila ljudi se je bavilo 358.783 prebivalcev, to je 71·9 %, s poljedelstvom in gozdarstvom, 72.604 ali 14·6 % z obrti, 21.556 ali 4·3 % s kupčijo in prometom in 46.015 ali 9·2 % z javno službo, svobodnim poklicem (tu so všteti tudi ljudje brez poklica).

Od 10.000 navzočnih prebivalcev jih spada na sledeče glavne opravilske skupine, in sicer na:

poljedelstvo, živinorejo, vinarstvo in vrtnarstvo . . .	7.120
gozdarstvo (s stransko porabo)	69
ribarstvo in vodno kulturo	2

rudarstvo in plavžarstvo	169
lončarstvo, porcelanarstvo in kamenarstvo	45
podelovanje kovin razen železa	11
podelovanje železa in jekla	127
izdelovanje strojev, orodja in instrumentov	24
kemični obrt	17
stavbni obrt	153
poligrafične obrte	6
tkalstvo	60
usnjarstvo in izdelovanje papirja	73
izdelovanje lesovine in dolbenine	165
izdelovanje živil	109
obrte za pijače, uživala, prenočitev in krepčavo	134
izdelovanje oblačil	332
druge k obrtom spadajoče osebe brez natančnejšega podatka o opravilu	30
kupčijo z blagom	132
kupčijo z denarjem in kreditom, zavarovalni obrt	5
prevoz po suhem	133
prevoz po mokrem	1
drugo kupčevanje	161
aktivno vojaštvo	52
dvorno, državno in drugo javno službo	231
druge svobodne poklice	19
osebe, živeče ob rentah in podporah	512
osebe v zavodih, pripravljalnicah za poklic in odgojo	87
samostalne osebe brez označenega opravila	21

Gibanje ljudstva.

L. 1805. je bilo na Kranjskem 416.829 prebivalcev, 1830. l. 425.959, 1851. l. 446.371, 1857. l. 457.328, 1869. l. 466.334, 1880. l. pa 481.243.

Kar se tiče gostosti prebivalstva, je imelo Kranjsko 1869. l. 47 prebivalcev na 1 km^2, 1880. l. 48, 1890. l. 50 in l. 1900. pa 51. Letni prirastek je torej znašal za dobo od l. 1869. do l. 1880. +0·29%, za dobo od l. 1880. do l. 1890. +0·37% in za dobo od leta 1890. do leta 1900. le +0·19%. Po gostosti ljudstva zavzema

Kranjsko 12. mesto izmed avstrijskih dežel, po letnem naraščanju prebivalstva pa l. 1900. celo 16. mesto, to je predzadnje mesto; za Kranjsko zaostaja le še Koroško (0·18 %).

Kakor razvidimo, je v zadnjem desetletju število kranjskega prebivalstva jako neznatno napredovalo. Vzrok temu neveselemu pojavu je pač močna izselitev vsled žalostnih gospodarskih razmer, ki silijo zlasti moške, da si v tujini služijo svoj kruh. Marsikdo si tam zopet opomore, a mnogo jih tudi ne najde zaželjenega zaslužka in se v tujini, zlasti v Ameriki, pogube.

Razmerje števila hiš, najemnikov, navzočnega prebivalstva in naraščanje, odnosno nazadovanje števila kranjskega prebivalstva v zadnjem desetletju kaže nastopna razpredelnica:

Ljubljana in okrajna glavarstva	Število hiš l. 1900	Štev. najemnikov l. 1900	Navzočno prebivalstvo		Naraščanje (+), odnosno nazadovanje (—) 1890—1900	
			1890	1900	absolutno	v odstotkih
Mesto Ljubljana	1.596	6.904	31.663	36.547	+ 4.884	+ 15·4
Postojina	7.566	8.109	41.479	41.913	+ 434	+ 1·0
Kočevje	8.200	9.367	42.806	42.151	— 655	— 1·5
Krško	11.119	11.252	53.273	53.179	— 58	— 0·1
Kranj	8.977	11.216	52.625	53.193	+ 568	+ 1·1
Ljubljanska okolica	9.628	12.197	56.511	59.838	+ 3.327	+ 5·9
Litija	6.569	7.411	36.851	35.924	— 927	— 2·5
Logatec	6.176	8.381	40.273	40.370	+ 97	+ 0·2
Radovljica	4.835	6.488	26.497	29.904	+ 3.407	+ 12·8
Novo mesto	9.812	10.325	48.346	48.943	+ 597	+ 1·2
Kamnik	7.087	7.929	40.210	40.097	— 113	— 0·3
Crnomelj	5.717	5.673	28.460	26.289	— 2.171	— 7·6
Skupaj . .	87.282	105.252	498.958	508.348	+ 9.390	+ 1·9

Ta razpredelnica nam kaže, da je glede na naraščanje prebivalstva najbolj napredovala Ljubljana, za njo pa okrajno glavarstvo Radovljica in Ljubljanska okolica. Manj so napredovala okrajna glavarstva Novo mesto, Kranj in Postojina, neznatno pa Logatec. Nazadovala so okrajna glavarstva Krško, Kamnik, Kočevje, Litija in najbolj Črnomelj (za 7·6 %). Vzrok

temu nazadovanju je povečjem izseljevanje v Ameriko, na Prusko in v druge dežele vsled bede.

Glede na razdelitev po sodnih okrajih se kaže naraščanje (+), odnosno nazadovanje (—) od l. 1890. do konca l. 1900. v tem razmerju v odstotkih:

Kranjska gora	+ 41·1 %	Krško	— 0·8 %
Ljubljana (mesto)	+ 15·4 „	Lož	— 1·6 „
Tržič	+ 10·3 „	Škofja Loka	— 1·6 „
Ljubljana (okolica)	+ 8·9 „	Ribnica	— 1·7 „
Idrija	+ 5·3 „	Radeče	— 2·0 „
Novo mesto	+ 4·4 „	Vrhnika	— 2·0 „
Ilirska Bistrica	+ 4·0 „	Kočevje	— 2·3 „
Kamnik	+ 2·8 „	Zatičina (Višnja gora)	— 2·4 „
Radovljica	+ 2·4 „	Cerknica	— 2·5 „
Trebnje	+ 2·4 „	Litija	— 2·6 „
Kostanjevica	+ 2·1 „	Senožeče	— 2·9 „
Kranj	+ 1·3 „	Brdo	— 4·6 „
Vipava	+ 1·0 „	Logatec	— 4·8 „
Postojina	+ 0·4 „	Metlika	— 6·7 „
Velike Lašče	+ 0·4 „	Žužemperk	— 7·4 „
Mokronog	— 0·0 „	Črnomelj	— 8·3 „

Po tej razpredelbi razvidimo, da je polovica sodnih okrajev nazadovala, in sicer največ Metlika, Žužemperk in Črnomelj. Mokronoški sodni okraj je ostal na istem stališču kakor pred desetimi leti.

L. 1894. je bilo sklenjenih 3299 zakonov, l. 1895. pa 3.570, torej se je število zakonov pomnožilo za + 271 ali 8·21 %. Izmed 100 poročencev je bilo 85·24 samcev in 14·76 vdovcev, 93·28 samic in 6·72 vdov. Rimskokatoliške vere je bilo 3561 zakonov trije grške ali armenske in šest mešanih zakonov.

Starost ženinov in nevest kaže ta-le razpredelnica:

	do 20	nad 20—24	nad 24—30	nad 30—35	nad 35—40	nad 40—50	nad 50—60	nad 60
Ženini	9	281	1.755	727	313	307	135	43
Neveste	413	1.051	1.302	408	178	137	39	6

Največ ženitev je bilo meseca februarja (1108), najmanj decembra (ena) in marca (dve).

Glede na porode pride povprečno na 1000 deklic 1050 dečkov, do 14. leta pa pride na 100 umrlih deklic 117—121 umrlih dečkov. V vojaški službi podvrženi starosti že prevladujejo ženske, kajti na 1000 moških pride 1015 žensk. Glede na porode pride v Ljubljani na 48·1% dečkov 51·9% deklic. L. 1900. je v Ljubljani umrlo 1145 ljudi, živorojenih pa je bilo 1076.

Leta 1900. je bilo na Kranjskem sklenjenih 3312 zakonov, torej manj nego v prejšnjih letih. Ženitve torej pojemajo. Rodilo se jih je 18.315, a umrlo 12.514, torej se jih je 5801 več rodilo, nego jih je umrlo. Umrlo jih je po starosti: 1142 v prvem mesecu, 2890 v prvem letu, 5200 do petih let, 772 od petih do 15 let, 875 od 15 do 30 let, 1152 od 30 do 50 let, 2180 od 50 do 70 let in 2334 nad 70 let. Izmed umrlih je bilo 193 ponesrečencev. Od teh jih je 54 utonilo, 26 umrlo vsled opekline, devet jih je bilo povoženih, devet jih je preminilo pri sekanju drv, sedem pri železničnih nezgodah, šest se jih je zadušilo, tri je usmrtila strela i. t. d. Samomorov je bilo 35, ubojev devet, detomorov sedem, umor eden in eden je bil usmrčen.

Prebivalci po veri in narodnosti.

Po veri je kranjsko prebivalstvo skoraj izključno rimskokatoliške vere. Število drugovernikov presega nekoliko število 1000. Po cerkvenem številjenju[1]) je bilo početkom l. 1900. na Kranjskem 350 prebivalcev grškokatoliške vere, zlasti v Metliškem in Kostanjeviškem sodnem okraju, 340 protestantov avgsburškega in helvetskega veroizpovedanja, 288 pravoslavnih, zlasti v Črnomaljskem sodnem okraju, in okoli 100 izraelitov. Po tem številjenju bi bilo vsega skupaj 1078 drugovernikov.

Po ljudskem številjenju l. 1890. je bilo na Kranjskem drugovernikov, in sicer: 201 grških katoličanov ali unijatov, eden armenskokatoliške vere, trije starokatoličani, 319 pravoslavnih, 24 armenskih orijentalcev, 381 protestantov avgsburškega, in 128 helvetskega veroizpovedanja, eden unitarec, trije kristjani

[1]) Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiasticorum dioecesis Labacensis 1900. — Po cerkvenem številjenju je bilo l. 1900 na Kranjskem samo rimskih katolikov 594.084. To število je gotovo mnogo previsoko, četudi so vsi našteti, ki imajo na Kranjskem domovinsko pravico, a ne stanujejo na Kranjskem.

drugega veroizpovedanja, 96 izraelitov in sedem brezvercev. V zadnjem desetletju se pa te razmere tudi niso bistveno izpremenile. Izmed vseh avstrijsko-ogrskih dežel je na Kranjskem razmerno največ prebivalcev rimskokatoliške vere, in sicer 99·76%.

Po narodnosti je na Kranjskem 477.800 Slovencev, to je nad 94%, 29.000 Nemcev, 700 Hrvatov in 350 Lahov; neznatni ostali del pripada drugim narodom. Slovenci stanujejo po vsem Kranjskem razen nekaterih delov Kočevskega, Črnomaljskega in Novomeškega okraja. V prvih dveh okrajih prebivajo tudi Beli Kranjci, ki se po svoji beli obleki tako nazivljejo. Beli Kranjci vežejo Slovence in Hrvate ter govore slovensko-hrvaško narečje. Ob obronku Gorjancev stanujejo kajkavski Hrvatje, vzhodno od Metlike, v Vinici in Bojancih Črnomaljskega okraja pa Štokavci.

Nad polovico kranjskih Nemcev (blizu 15.000) prebiva v Kočevskem okraju, v Ljubljani jih je nad 5000, v Novomeškem okraju okoli 3500 in v Radovljiškem okraju nad 1000; ostali pa so raztreseni po drugih okrajih. Najmanj Nemcev je v Logaškem okraju (okoli 150) in v Krškem okraju (približno 230). Nekdaj je bilo zlasti na Gorenjskem več nemških naselbin, katere so se pa že podomačile. Brižinski škofje so naselili Nemce v Sorici, Danjah in okoli Žabnice blizu Škofje Loke. Sredi 14. stoletja je naselil ortenburški grof Oton po Kočevskem Nemce, ki so si še ohranili svoje tirolsko-nemško narečje.

Po ljudskem štetju leta 1890. je bilo razvrščeno kranjsko prebivalstvo glede na občevalni jezik po okrajnih glavarstvih:

	slovenski	nemški	drugi		slovenski	nemški	drugi
Ljubljana	24.199	5.127	389	Prenos . .	289.877	22.210	702
Postojina	41.061	281	15	Logatec	39.903	154	59
Kočevje	27.324	14.736	27	Radovljica	25.253	1.028	39
Krško	52.658	225	24	Novo mesto	44.676	3.517	30
Kranj	51.674	692	135	Kamnik	39.780	330	30
Ljubljan. okolica	56.761	632	93	Črnomelj	26.780	794	492
Litija	36.200	517	19				
Odnos . .	289.877	22.210	702	Skupaj . .	466.269	28.033	1.352

Kratek pregled deželne zgodovine.

Današnjega obsega nima Kranjska vojvodina še 100 let. Kakor nam pripoveduje zgodovina, niso le v najstarejših časih tu prebivali različni narodi, temuč dežela sama je bila razdeljena v mnogo delov, spadajočih k sosednjim državam. Do reke Pivke n. pr. je segala Italija, ki je tu mejila ob Panonijo; k tej je spadalo vse južnovzhodno Kranjsko, pokrajina ob gorenji Savi je pa spadala k Noriku. V tedanjem času je bilo na Kranjskem najvažnejše mesto Emona (blizu sedanje Ljubljane).

Rimsko vladarstvo je sicer meje teh dežel nekoliko premeknilo, pa ne toliko, kolikor so se prestavljale o preseljevanju narodov ali za raznovrstnih vladarjev srednjega veka. Ko je bilo namreč zahodnorimske vlade konec (leta 476.), so tu večjim ali manjšim delom omenjenih dežel zaporedoma gospodarili Rugi in Heruli, vzhodni Gotje, Langobardi, Obri in Franki. Ti nemški razrodi so se v burnih časih preseljevanja narodov začasno naselili na sedanjem Kranjskem. Slovenci so najpozneje v drugi polovici šestega stoletja prišli v deželo in jo imenovali „Krajino“.

Karel Veliki, ki se je l. 788. polastil teh dežel do Kolpe, je tudi te kraje po svoji navadi razdelil v glavarstva in krajine. Tako je nastalo glavarstvo „Chreina“ (približno poznejše Gorenjsko), krajina „Chreina“ med Ljubljanico in Krko, Slovenska krajina med Krko in Kolpo; razen teh so še bile Metliška, Pivška, Kraška in Istrska krajina. Nekoliko Kranjskega je pripadalo k Furlanski vojvodini, katero je ustanovil Karel Veliki. Toda zadnji Karolingovec je moral večji del teh dežel prepustiti Madjarom, ki so pa bili zopet prisiljeni, povrniti jih po krvavi bitki na Liškem polju pri Avgsburgu l. 955.

Mejna grofija „Chreina“, ki je bila ustanovljena l. 974., je obsegala glavarstvo in krajino istega imena. Ta mejna grofija je bila ustanovljena po razdelitvi Furlanske vojvodine in je obsegala severnozahodni del sedanje Kranjske. Vladarji so tedaj stanovali v Goričanah in se imenovali mejni grofje kranjski. Ta mejna grofija je bila združena od l. 976.—1076. s Koroško deželo. L. 1077. je podelil nemški cesar Henrik IV. krajino „Chreina“ in Slovensko krajino oglejskemu patrijarhatu,

ki je imel že prej posestva v deželi. Brižinska škofija je dobila l. 974. Loko in briksenska škofija l. 1004. Bled. Ker je proti koncu 12. stoletja Krško pripadlo stolnemu kapitelju solnograškemu, ob Kolpi pa so imeli bavarski plemiči Andehs-Meranski, ob Krki Ortenburžani, ob gorenji Savi koroški grofje Sponheimski svoje fevde, je imela ta čas dežela celo vrsto duhovnih in posvetnih gospodarjev.

Babenberški vojvoda Leopold VI. Slavni je od brižinskega škofa Gerolda l. 1229. kupil mnogo posestev, zlasti na Kranjskem. Naslednik njegov, Friderik II. Bojeviti, je dobil od cesarja Friderika II. mejno grofijo Kranjsko in je ta posestva tako pomnožil, da se je že v pismu z dne 19. maja l. 1232. podpisal za gospodarja Kranjskega, čeprav so razen njega vedno še drugi gospodovali na Kranjskem. Ko je pa l. 1246. pomrl viteški rod Babenberžanov, so se začeli podpisovati koroški vojvode kot kranjski gospodarji. Za avstrijskega medvladja (1246—1282) so se polastili posameznih delov Kranjske goriški grof Majnhard, oglejski patrijarhi, koroški vojvode in brižinski škofje. Po smrti koroškega vojvode Ulrika iz sponheimske rodovine je dobil Kranjsko češki kralj Otokar II.

Stalni vladarji so prišli v našo deželo šele s Habsburžani. Cesar Rudolf je dal l. 1282. svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu in leto pozneje Albrehtu samemu v fevd vsa prejšnja posestva Babenberžanov, torej tudi na Kranjskem. Tačasno „Kranjsko“ s „Slovensko krajino“ vred je obsegalo le kakih 7700 km^2. Kranjsko pa je bilo zastavljeno vojvodini Koroški in je s to deželo pripadlo tirolskemu grofu Majnhardu. Po smrti koroškega vojvode Henrika l. 1335. je dobil Kranjsko avstrijski vojvoda Albreht II. L. 1364. je za Rudolfa IV. postalo Kranjsko vojvodina.

Leta 1374. so pripadli Kranjski po smrti goriškega grofa Alberta za vladanja Leopolda III. še Pivka, Metlika in Črnomelj, l. 1527. tudi Vipava, Prem in Postojina; vsi ti kraji so bili prej zastavljeni goriškim grofom. Patrijarha oglejskega so že 21. aprila l. 1362. pregovorili, da je vsa posestva na Krasu in sploh na Kranjskem prepustil vojvodam avstrijskim.

Ko je bil zadnji celjski grof Urh II. v Belem gradu umorjen (l. 1456.), so tudi obširna posestva med Krko in Kolpo tega nekdaj mogočnega rodu prišla v oblast Habsburžanov.

Friderik III. (V.) je združil Gorenjsko, Dolenjsko, Metliko, Pivko in več delov Notranjskega v vojvodino Kranjsko. Idrija spada šele od l. 1783. k Kranjski vojvodini, prej je pripadala Gorici. Škofja Loka in sploh brižinska posestva na Kranjskem pa so vsled sekularizacije l. 1803. združena s Kranjskim.

Francozi so začasno zasedli Kranjsko l. 1797. in od l. 1805. do 1806. Po dunajskem miru l. 1809. je Napoleon I. ustanovil Ilirijo, h kateri je pripadalo tudi Kranjsko od l. 1809. do l. 1813. Maršal Marmont je bil Napoleonov namestnik in je stoloval v Ljubljani. Ko je bil Napoleon I. premagan, je dobil cesar Franc I. poleg drugih dežel tudi Kranjsko zopet v last. Kranjsko je bilo tedaj nekaj večje, ker so mu pripadali tudi nekateri primorski kraji.

Marsikaj je pripadalo le začasno Kranjski, n. pr. Žumberk (Sichelburg) od 16. stoletja do l. 1746., Reka (Fiume) od l. 1471. do l. 1776. Notranja Istra se je šele l. 1815. združila s Primorskim; istega leta je dobilo Goriško svoje današnje meje, ker od tega časa pripada Devin h Goriškemu. Ko so Francozi vladali v teh krajih (l. 1809.—1813.), so za planinski pašnik „Jaselnik" zamenjali „Motnik", in to je tako ostalo tudi pod avstrijsko vlado.

Po vseh teh različnih izpremembah — zdaj razdeljena v sužnosti sosedov, zdaj nekako samosvoja, pa tudi potem, ko je že Habsburžanom prišla v last, zdaj bolj obširna, zdaj bolj skrčena — je „Kranjska dežela" dobila šele na dunajskem shodu (l. 1815.) svoje današnje meje.

Mestopis.

Kranjska vojvodina je razdeljena v političnem oziru v 11 okrajnih glavarstev in eno mesto s svojim zakonom ali statutom in ima 359 občin. Izmed občin uživajo mestne in trške občine posebne pravice.

Kranjsko ima 14 mest, 23 trgov in 3263 vasi. Mesta so: Ljubljana, Škofja Loka, Kranj, Radovljica, Kamnik, Idrija, Lož, Višnja gora, Kočevje, Črnomelj, Metlika, Novo mesto, Kostanjevica in Krško. — Trgi so: Vače, Moravče, Motnik, Mengiš, Kropa, Železniki, Tržič, Fužine (Bela peč), Jesenice, Vrhnika, Planina,

Cerknica, Postojina, Vipava, Senožeže, Turjak, Ribnica, Sodražica, Kostel, Žužemperk, Mokronog, Litija in Radeče.

Kakor po kakovosti tal delimo tudi v krajepisnem oziru vse Kranjsko v tri dele, in sicer v Gorenjsko, Notranjsko in Dolenjsko. Ta razdelitev je v dvojnem oziru utemeljena in tudi med narodom ukoreninjena. Utemeljena je po prejšnji politični razdelbi v tri okrožja (ljubljansko, postojinsko in novomeško), ki je veljala od srede 18. do srede 19. stoletja. V prejšnjem času so razločevali še četrti del, Srednje Kranjsko, ki se je raztezalo od Krke do Cerkniškega jezera in od Ljubljanskega barja do Kolpe. Sedanja razdelitev je pa tudi utemeljena po značilni posebnosti tal v teh treh delih.

Deželno glavno mesto.

Ljubljana (292 *m*) ob Ljubljanici je glavno mesto vojvodine Kranjske in ima blizu 37.000 prebivalcev. Razprostira se v obliki polmeseca okrog strmega, 364 *m* visokega Grada med Golovcem in Šišenskim hribom. Mestno ozemlje meri 34·4 km^2 in ima 180 ulic, cest in trgov. Ljubljana leži ob 46° 2′ severne širine in 32° 17′ vzhodne dolžine od otoka Fera, torej malone v sredi med polutnikom in severnim tečajem.

Mesto je prej imelo devet predmestij, in ta so bila: Šentpetrsko, Kapucinsko, Gradiško, Poljansko, Karlovsko, Krakovsko in Trnovsko predmestje, Kurja vas in Karolinska zemlja. Sedaj pa je razdeljeno v šest okrajev. Ti okraji so: 1. Šolski okraj, 2. Šentjakobski okraj, 3. Dvorski okraj, 4. Kolodvorski okraj, 5. predmestni okraji Hauptmanica, Hradeckega vas, Ilovica, Karolinska zemlja, Orlova ulica, Črna vas in Dolenjska cesta; 6. leta 1896. mestu pridruženi del Vodmota.

Ljubljanski Grad so sezidali v enajstem stoletju; kranjski mejni grofje so ga polagoma razširjali, a vojvoda Ulrik III. ga je leta 1261. odstopil oglejskemu patrijarhu Gregorju. Kralj Otokar II. je siloma vzel Grad, a ga je moral cesarju Rudolfu I. vrniti. L. 1544. so zgradili okrogli stolp ob zadnjem koncu Grada in stražni stolp nad mestom, a l. 1579. in 1580. so ga utrdili z obzidjem. Izza francoske okupacije je Grad povečjem razvaljen, ostali del pa je služil kot kaznilnica od l. 1814. do l. 1895.

Z Grada imaš lep razgled na mesto in po krasni okolici. Na zahodu vidiš Polhograjske Dolomite in Julijske Alpe, na severozahodu Karavanke, na severovzhodu Kamniške planine, na vzhodu Dolenjsko gričevje, na jugu in jugozahodu pa uzreš Kranjski Kras in širno Ljubljansko barje.

Prvi prebivalci so bili mostiščarji, ki so stanovali na Šišenskem vrhu, na Golovcu in na Gradu. Za Rimljanov je stalo tu veliko mesto Emona. Emona je bila ustanovljena baje že za Cezarja, gotovo pa že za prvega rimskega cesarja Avgusta. Leta 18. po Kr. je rimski konzul P. Silius mesto vzel Panoncem. Emona je imela že v tretjem stoletju svoje škofe (mučenik Maksim). V Emoni so za rimskega vladarstva oboževali paganske bogove Neptuna, Cerero in Herkula; to pričajo najdeni spomeniki. Herodian (l. VIII., pag. 369) poroča, da je bilo v Emoni več raznim bogovom posvečenih templjev. To mesto je baje razrušil hunski kralj Atila okoli leta 452.

Nazadnje se omenja ime Emona l. 579., ko so se emonski škof Patricius in drugi pri oglejskem patrijarhu v Gradežu pritožili zaradi postopanja proti novim sovražnikom, in sicer proti Langobardom v severni Italiji, proti Obrom v Panoniji in proti Slovencem ob Dravi in Savi.

Slovenci so tudi zasedli sedanje Kranjsko ter mnogo trpeli po divjih Obrih. Na mestu razrušene Emone je nastalo novo mesto, katero so Franki podjarmili in v devetem stoletju razširili. Ljubljana je bila utrjena, a za turških navalov so pomnožili utrdbe. V drugi polovici desetega stoletja so cesarski namestniki stolovali na Ljubljanskem Gradu.

Početkom 13. stoletja je dobila Ljubljana po koroških vojvodah meščanske pravice. Pozneje se je polastil mesta češki kralj Otokar II., katerega je premagal cesar Rudolf I. Habsburški. Cesar je dal Kranjsko leta 1282. svojima sinovoma. Dežela pa je bila zastavljena Koroški in je s to deželo pripadla tirolskemu grofu Majnhardu.

Leta 1335. je dobil Kranjsko avstrijski vojvoda Albreht II. Leta 1374. je postala Ljubljana glavno mesto vojvodine. Cesar Friderik III. je ustanovil leta 1462. ljubljansko škofijo in dal mestu več novih pravic. Mesto je tudi trpelo po turških napadih. Leta 1780. so otvorili 2 *km* dolgi Gruberjev prekop, ki je izpeljan

od Ljubljanice pred Ljubljano, teče med Gradom in Golovcem in se blizu Štepanje vasi zopet spaja z Ljubljanico.

Po dunajskem miru leta 1809. je francoski cesar Napoleon I. ustanovil Ilirijo, h kateri je spadalo tudi Kranjsko od l. 1809. do 1813. Napoleonov namestnik je stoloval v Ljubljani. L. 1821. je bil v Ljubljani kongres ali shod evropskih vladarjev od 27. januarja do 12. maja zlasti zaradi vstaje v Napolju. V spomin tega dogodka so zasadili „Zvezdo“ in imenovali trg pred deželnim dvorcem „Kongresni trg“. Hudi velikonočni potres l. 1895. je jako škodoval mestu in deloma razrušil, deloma poškodoval

Národni dom.

mnogo poslopij. Po potresu so pa zgradili več lepih stavb in uravnali mesto, da je sedaj dokaj lepše nego prej.

Po ljudskem štetju konec leta 1900. je imela Ljubljana 36.547 prebivalcev. Prebivalstvo je naraslo v zadnjem desetletju navzlic potresni katastrofi l. 1895. za 6042 oseb ali za 19·8 %, v predzadnjem desetletju pa le za 4221 oseb ali za 16·06 %. Ljubljana je vobče v zadnjem desetletju napredovala za 254 hiš. Izgubila je v tej dobi 130 hiš, a priraslo jih ji je 384. V Ljubljani prevladuje po številu ženski spol nad moškim, in sicer je bilo 15.421 ali 45·4 % moških (brez aktivnega vojaštva) in 18.534 ali 54·6 % ženskih. Večina ljubljanskega prebivalstva ima

svojo domovinsko pravico na Kranjskem izven Ljubljane. Neljubljančanov (brez aktivnega vojaštva) je bilo l. 1900. skupaj 19.210 ali 56·6%.

Po veri je 98·9% prebivalstva rimskokatoliške vere, drugovernikov je 388, in sicer največ luterancev (236), za njimi izraelitov (95), potem pravoslavnih (34) in končno osem brezvercev. Glede občevalnega jezika je v Ljubljani 29.732 ali 83·5% ljudi s slovenskim, 5423 ali 15·2% z nemškim in 445 ali 1·3% z drugimi občevalnimi jeziki. Izmed zadnjih jih je bilo 208 s češkim, 63 s srbsko-hrvaškim, 20 s poljskim, dva z rusinskim, 150 z italijanskim in po eden z rumunskim in madjarskim občevalnim jezikom.

Tudi glede izobraženosti je Ljubljana v zadnjem desetletju izdatno napredovala. L. 1890. je znalo v Ljubljani brati in pisati 71·2%, zdaj pa 76·8%; samo brati je znalo 1890. l. 6·5%, zdaj pa 3·8%; analfabetov (z vštetimi otroki, ki še niso bili godni za šolo) je bilo prej 22·3%, zdaj jih je pa 19·4% vsega prebivalstva.

Nekatere podrobnejše podatke ljudskega štetja za Ljubljano konec l. 1900. podaje ta-le razpredelnica:

Mestni okraji	Število hiš	izmed teh hiš se stanuje v	izmed teh hiš se ne stanuje v	Število stanujočih strank	Vsota pričujočega prebivalstva	po spolu: moški	po spolu: ženske	izmed teh: trajno pričujoči	izmed teh: časno pričujoči
Šolski okraj	173	160	13	742	4.352	2.206	2.146	4.279	73
Šentjakob. okraj	245	239	6	1.316	5.773	2.504	3.269	5.492	281
Dvorski okraj	502	487	15	2.200	10.498	4.581	5.917	10.316	182
Kolodvor. okraj	348	321	27	1.748	8.618	3.921	4.697	8.443	175
Predkraji	211	196	15	356	1.639	760	879	1.638	1
Vodmot	117	114	3	542	3.075	1.449	1.626	2.619	456
Aktiv. vojaštvo	—	—	—	—	2.592	2.592	—	2.592	—
Skupaj . .	1.596	1.517	79	6.904	36.547	18.013	18.534	35.379	1.168

Mesto ima več lepih cerkvá in poslopij. Večina cerkvá in javnih stavb je nastalo v 17. in 18. stoletju, ali pa so bile tedaj prenovljene. Stolna cerkev v sedanji velikosti je bila se-

zidana leta 1706. Zgradil jo je Benečan Franc Bombasius po načrtu jezuita Andreja Pozza. Stolno cerkev dičijo 38 *m* visoka kupola in znamenite freske Julija Quaglie in skulpture Fr. Robbe. Prvotno je stala na tem mestu l. 745. po ljubljanskih ribičih ustanovljena in sv. Nikolaju posvečena cerkvica. Frančiškanska cerkev ima lepo pročelje ter je od l. 1784. po izgonu avguštincev v lasti frančiškanov, ki so dotlej cerkev in samostan imeli na mestu stare gimnazije. Šentpetrska cerkev je bila l. 1700 deloma zgrajena po vzorcu cerkve sv. Petra v Rimu. Prejšnja cerkev je mnogo trpela po Turkih. Tu je bilo pokopališče do l. 1779. Nunsko cerkev je zgradil in dogotovil l. 1748. Jakob pl. Schellenburg. V nemški cerkvi je na glavnem oltarju znamenita Canonova slika. Cerkev sv. Jakoba je lepa in prostorna ter je bila prej v lasti jezuitov. Po stropu so lepe freske Jurja Šubica. Lepa je tudi v bizantinskem slogu zgrajena trnovska cerkev. Leta 1883. je bila dograjena gotiška cerkev Srca Jezusovega. L. 1852. je bila sezidana protestantska cerkev.

Izmed drugih poslopij so znamenita: vladno poslopje, deželni dvorec, justična palača, pošta, škofova stolica, mestna hiša,

Državljanstvo						Vsota nepričujočih domačih oseb	po spolu		izmed teh	
domovinska pravica										
v občini	na Kranjskem	v drugih avstrijskih deželah	v ogrskih deželah	v Bosni in Hercegovini	v ostalem inozemstvu		moški	ženske	trajno nepričujoči	časno nepričujoči
1.096	2.477	663	68	2	46	64	39	25	53	11
1.676	3.299	658	100	1	39	100	54	46	66	34
3.198	5.454	1.538	196	1	111	144	90	54	104	40
2.036	4.654	1.642	169	1	116	174	108	66	106	68
398	1.201	35	5	—	—	44	39	5	41	3
464	2.125	457	16	—	13	22	13	9	16	6
33	1.026	1.470	60	1	—	—	—	—	—	—
8.901	20.226	2.619	614	6	327	548	343	205	386	162

gledališče, Narodni dom, prva gimnazija, realka, učiteljišče, pehotna, brambovska in topničarska vojašćnica i. dr. Znamenit je deželni muzej Rudolfinum, ki hrani bogato zbirko prazgodo-

vinskih in rimskih stvari, deželnih proizvodov in drugih znamenitosti. Muzeju je položil temeljni kamen leta 1883. presvetli cesar Franc Jožef I. Prejšnji stari muzej je bil otvorjen l. 1831.

V Zvezdi je l. 1860. postavljeni spomenik Radeckega, namreč bronasti kip na marmorni podstavi, katerega je izdelal kipar Fernkorn; a tudi pred Podturnskim gradom je velik kip slavnega vojskovodje. Pred mestno hišo je lep mestni vodnjak z obeliskom, ki ga je izdelal Benečan Franc Robba l. 1751. Krasen je Vodnikov spomenik na Vodnikovem trgu, delo kiparja A. Gangla. Izmed drugih spomenikov omenjamo marmornati obelisk ob mostu črez Gruberjev prekop. Ta spomenik je postavljen v spomin prihoda avstrijskega cesarja Franca I. in cesarice Karoline. Marijin kip na Sv. Jakoba trgu je bil postavljen l. 1680. po načrtu kranjskega zgodopisca I. V. Valvasorja po kranjskem deželnem zboru v proslavo praznika Marijinega brezmadežnega spočetja.

Izmed devetih mostov je najveličastnejši Cesarja Franca Jožefa most, postavljen v spomin štiridesetletnice cesarjevega vladanja in otvorjen meseca oktobra l. 1901. Znamenit je tudi kameniti Frančiškanski most. Na pokopališču pri Sv. Krištofu je spomenik Resljev, ki je izumel ladjo na vijak in umrl v Ljubljani leta 1857. Na tem pokopališču so tudi pokopani Valentin Vodnik, Kopitar, baron Zois, Čop, Metelko, Jurčič, Bleiweis, Levstik in drugi znameniti možje. Cerkev sv. Krištofa je bila zgrajena že l. 1497., pokopališče je tam od l. 1779.

Za odgojo skrbe razne šole in učni zavodi, za lajšanje bede pa razni dobrodelni zavodi. Ljubljana ima sedem ljudskih šol za dečke in sedem za deklice, štiri otroške vrtce, dve višji gimnaziji, višjo realko z obrtno nadaljevalno šolo, moško in žensko učiteljišče, cesarja Franca Jožefa mestno višjo dekliško šolo, Hutino višjo nadaljevalno šolo za deklice, glasbeni šoli Glasbene Matice in Filharmoničnega društva, c. kr. umetnoobrtno strokovno šolo, trgovsko šolo, strokovno šolo za krojenje in izdelovanje oblek, gluhonemnico, hiralnico, veliko deželno bolnico in vojaško bolnico, sirotišče Marianum za dečke in sirotišče Lichtenturnov zavod za deklice, mestno ubožno hišo in več drugih dobrodelnih zavodov. Javna knjižnica je c. kr. licealna knjižnica,

ima nad 60.000 zvezkov in mnogo redkih rokopisov. „Slovenska Matica“ izdaje knjige znanstvene in zabavne vsebine.

Ljubljana ima 238 društev.

V Ljubljani je sedež deželnega predsednika, knezoškofa, raznih oblastev, kranjskega deželnega zbora, trgovske in obrtniške zbornice, kmetijske družbe in raznih vseslovenskih društev.

Mesto ima svoj zakon ali statut. Občinski zastop upravlja torej za Ljubljano obenem posle okrajnega glavarstva ter ima v to svrho posebne uradnike ali magistrat. Župana potrjuje cesar.

Izmed tvornic so najvažnejše: velika državna tvornica za tobak, tvornice za železne izdelke in usnje, zvonarna, elektrarna, plinarna, pivovarne, tvornica za surogatno kavo in kandite, predilnica, tvornice za vozove, opekarne, tvornice za glinene izdelke, pohištvo, peči, žveplenke, lep, sveče, milo in druge. Za trgovino ima mesto jako ugodno lego, ker se tu križajo železnice in ceste s Štajerskega na Primorsko in s Koroškega na Hrvaško. Nekdaj jako živahna trgovina z žitom med Ogrsko in Hrvaško, Trstom in Reko se je vsled železnic precej zmanjšala. Ljubljana je važna železniška postaja med Dunajem in Trstom ter ima šest železniških prog, električno razsvetljavo in električno cestno železnico ter znamenit vodovod z izvrstno pitno vodo.

Ljubljana ima več lepih izprehajališč, kakor obsežni Tivolski park s Podturnskim gradom, Latermanov drevored in Šišenski hrib, na katerem je tudi Ljubljančanom priljubljeni Rožnik z lepo Marijino cerkvico, ki jo krasi Jurja Šubica slika v velikem oltarju. V bližini so Cekinov grad, Fajfarjev grad, Kodeljev grad in Rakovnik. Eno uro od mesta oddaljen je Fužinski grad ob Ljubljanici, ki tvori tu krasne slapove. Na Fužinah je tudi tvornica za barvila. V bližini je Studenec, kjer je deželna blaznica. Vzhodno od Fužin so Vevče s papirnico.

Gorenjsko.

Vzhodno od Ljubljane je Zalog (268 *m*) ob Ljubljanici, nekdaj važna postaja za brodarstvo po Savi, sedaj pa važna železniška postaja z velikim prometom. Moravče (420 *m*, 319 prebivalcev) v Moravški dolini imajo dobro obiskovane semnje. V Kosezah je bil rojen l. 1798. pesnik Ivan Vesel-

Koseski, v Zagorici pa l. 1754. znani matematik Juri Vega. Severno od Litije so Vače (523 *m*, 316 prebivalcev), znamenite zaradi bližnjega prazgodovinskega grobišča, kjer so našli mnogo znamenitih reči, ki jih hrani sedaj največ kranjski deželni muzej, a tudi dunajski dvorni muzej. V Zagorju (276 *m*) ob Savi so znatni premogovniki, nahajata se pa tam tudi cink in svinec.

Severnozahodno od Zagorja je na gorski planici Medijski grad (Galleneck), kjer je I. V. Valvasor preživel otroška leta, ker je tedaj bil grad last njegovega očeta Jerneja Valvasorja. V bližini so Medijske toplice in v njih parku prvi Valvasorjev spomenik, marmornat obelisk, na katerem so poleg drugega besedila zapisane tudi besede iz Valvasorjeve kronike, ki se tičejo medijske zdravilne vode. Severnozahodno od Zagorja je ob Motniščnici tržič Motnik (442 *m*, 312 prebivalcev) blizu štajerske meje. Do l. 1809. je pripadal Štajerskemu, Francozje so ga združili s Kranjskim. Motniška župnija pa je spadala še do l. 1833. pod lavantinsko škofijo in je bila šele omenjenega leta priklopljena k ljubljanski škofiji. Stari Motniški grad je razvaljen. Južnozahodno od Motnika so Trojane ob razcestju v Ljubljano in v Zagorje ob Savi. Od Motnika pelje cesta proti zahodu po Nevljiški dolini v Kamnik.

Kamnik (380 *m*, 1834 prebivalcev) je lepo mesto pod Kamniškimi planinami ob izlivu Nevljice v Kamniško Bistrico. Kamnik ima predmestja Šutino, Graben, Novi trg in Pred mostom. Mesto je priljubljeno letovišče in južno izhodišče za potovanje po Kamniških planinah, ima Kneipovo zdravišče, največjo državno tvornico za smodnik in ob levem bregu Bistrice tvornico za cement. Prebivalci se bavijo tudi z lončarstvom, izdelovanjem porcelanske posode in klekanjem čipk. Znamenita je župna cerkev v renesanskem slogu. Na Malem gradu je stara, v tri nadstropja zidana cerkvica.

Nad Bistrico je na 674 *m* visokem vrhu razvaljeni Stari grad, katerega so si lastili v 13. stoletju Ortenburžani in za njimi Gallenbergovci, celjski grofje, Turjačani in drugi plemenitaši. Kamnik je dobil mestne pravice v početku 13. stoletja in je bil prej v oblasti grofov Orlamündskih, pozneje pa si ga je lastil Babenberžan Friderik II. in po njegovi smrti koroški vojvoda Ulrik, za njim pa češki kralj Otokar II. in končno po

njegovi smrti Habsburžani. Nad mestom je hrib Žale, na katerem je pokopališče s cerkvico sv. Jožefa in s Kalvarijo. Na tem hribu je nekdaj stal močen grad, ki je bil po podzemskem rovu v zvezi z mestom. Blizu Žal je nekdanji lamberški grad Zaprice.

Smodniščnica pri Kamniku.

Zelo lepa je kamniška okolica, katero najlaže pregledaš s Kalvarije, odkoder tudi občuduješ bližnje Kamniške planine. Severnozahodno od Kamnika so Tunjice s cerkvijo, ki je zgrajena v centralnem slogu po vzoru cerkve sv. Neže v Rimu. Blizu Kamnika so Mekine, kjer so leta 1300. ustanovili samostan redovnic sv. Klare. Ta samostan so l. 1491. upepelili Turki, a

po njih odhodu so ga zopet zgradili. Opatice, ki jih je bilo vseh skupaj 38, so imele sedež in glas v kranjskih deželnih zborih in so morale ob pozivih na vojsko dajati po tri konje. L. 1782. je cesar Jožef II. razpustil tudi ta samostan. V mekinski cerkvi so grobovi Lambergov in drugih.

V Bistriški dolini so Stranje in ob ustju Črne doline Stahovica, odkoder krene cesta proti vzhodu v Gornji grad na Štajerskem. Severno od Stahovice je v Bistriški dolini tvornica za snažilni prah in nekoliko dalje Predoslje z znamenitim prirodnim mostom. Nedaleč odtod izvira Kamniška Bistrica in od tam drži pot proti severu na Kamniško sedlo in na razne vrhove Kamniških planin.

Južno od Kamnika so Jarše, kjer cvete zlasti mlinska obrtnost. V bližnjem Mengišu so pivovarna, tvornica za slamnike in živahni semnji. Domžale so v zadnjem desetletju proslule po svojih tvornicah za izdelovanje slamnikov. V Trzinu so leta 1813. Trzinci in Mengišani pri cerkvi sv. Florjana premagali Francoze. V Repnjah je bil rojen Jernej Kopitar l. 1780. Slavni učenjak ima spominsko ploščo na rojstni hiši. V Podrečju na Sorškem polju je rojstni dom pesnika Simona Jenka, kjer se je rodil l. 1835. Medvode so ob stočju Sore in Save in imajo veliko tvornico za lesovino. V Goričanah je papirnica in ljubljanskega škofa grad, ki ga je zgradil v renesanskem slogu z dvema stolpoma l. 1631. tedanji knezoškof Oton Friderik grof Buchheimski. Prejšnji stari grad, katerega je cesar Friderik III. podaril l. 1461. ljubljanski škofiji, je bil sezidan že pred l. 1100. Severnoseverno vzhodno od Medvod je Smlednik z razvalinami Smledniškega gradu. V glavnem oltarju župne cerkve je Kuppelwieserjeva slika sv. Urha in istega umetnika sta tudi dve sliki na stranskih oltarjih. S starega gradu se vidi ob lepem vremenu s prostimi očmi 149 cerkvá. Stari grad je baje prvič omenjen l. 1136., gotovo pa l. 1215.

Škofja Loka (350 *m*, 2200 prebivalcev) je staro mesto ob stoku Selščice (Sore) in Poljanščice in ima pet predmestij: Studenec, Spodnji Karlovec, Zgornji Karlovec, Trato in Kapucinsko predmestje. Mesto ima gotiško župno cerkev, kapucinski samostan in uršulinski samostan z starim gradom. Znatna je

obrtnost v izdelovanju kocev, sukna in platna. V Skalicah je tvornica za parkete in mnogo večjih žag ob Poljanščici in Sori. Mesto ima tudi električno razsvetljavo. Škofja Loka je bila nekdaj važno kupčijsko mesto, ker je prej, predno se je bil razvil Trst, tod držala glavna kupčijska cesta iz Benetk do železnatih krajev na Gorenjskem in Spodnjem Koroškem. V bližini je vas Stara Loka, v kateri se bavijo s platnarstvom. V Strahlovem gradu v Stari Loki je znamenita galerija slik.

Cesar Oton II. je podelil l. 973. in 974. brižinskim škofom na Bavarskem Loko z okolico, ki je bila v brižinski lasti do francoske okupacije. Škofjeloški grad je že nad 300 let razvaljen. Zadnji njegov lastnik je umrl kot minoritski gvardijan v Ljubljani ter je bil zadnji moški potomec slavne Gallusove rodovine. V Škofji Loki sta pokopana dva brižinska škofa, Leopold († 1381) in Konrad († 1411), ki sta se tam ponesrečila. Škofja Loka je prišla pod avstrijsko oblast šele konec aprila leta 1803. vsled sekularizacije in je župnija od l. 1804.

Crngrob s starogotiško prostorno cerkvijo ni daleč od Škofje Loke. Nad oltarjem sv. Martina visi orjaško rebro, o katerem pripovedujejo, da je rebro orjaške ajdovske deklice, ki je bila tako velika, da je stala z eno nogo na Šmarni gori, z drugo pa na Šmarjetini gori in je iz Save zajemala vodo. To rebro je ostanek kake predpotopne živali.

Ob Sori so Železniki (458 *m*, 948 prebivalcev) s krasno župno cerkvijo. Tu izdelujejo železnino, posebno žreblje; vendar ta obrtnost vedno bolj pojema, kajti železniške fužine in plavže so večinoma opustili. V Poljanah sta se narodila znamenita slikarja brata Juri in Janez Šubic. Sorica (973 *m*) je gorska vas, kjer so brižinski škofje že konec 13. stoletja naselili tirolske Nemce. Prebivalci so se že poslovenili kakor tudi v bližnjih Danjah; le stari ljudje znajo še neko tirolskonemško narečje.

Kranj (385 *m*, 2300 prebivalcev) je starodavno mesto ob izlivu Kokre v Savo. Za Rimljanov je bilo tu mesto Santicum. Pozneje je bil v Kranju sedež kranjskih okrožnih grofov. L. 1256. sta zgradila ortenburška grofa Friderik in Henrik v mestu trdnjavo Kieselstein, v kateri je sedaj nastanjeno okrajno glavarstvo. L. 1414. je dobil Kranj mestne pravice, katere so bile pozneje potrjene in v naslednjih stoletjih pomnožene. Kranj

hrani star slovenski rokopis iz l. 1493., ki ima štiri slovenske prisege za kranjskega župana, kranjske svetovalce in porotnike.

Znamenita je gotiška župna cerkev, ki je bila dozidana l. 1491. Stolp je iz samega rezanega kamena in spada med najlepše na Kranjskem. L. 1782. je cesar Jožef II. odpravil kranjski kapucinski samostan. Nekdanja kapucinska cerkev služi sedaj za skladišče, samostansko poslopje pa za stanovanja. Franca Jožefa drevored ima obliko zvezde. Lepo leži mestno pokopališče s spominkoma tam pokopanih slovenskih pesnikov dr. Fr. Prešerna († 8. februarja l. 1849.) in Simona Jenka († 18. oktobra l. 1869.). Znamenit je železni most črez Kokro. V Kranju je višja državna gimnazija, ki je nastanjena v prav lepem in prostornem poslopju. V Kranju je velika trgovina z domačimi pridelki. Ondi so tudi pivovarna, usnjarna, tvornica za platno, črevlje, parkete in veliki Majdičev valjični mlin, ki zmelje šest do sedem vagonov žita na dan.

V kranjski okolici je razvita domača obrtnost. V Stražišču izdelujejo sita, v Ljubnem so lončarji in okoli Cerkelj kitarji za slamnike. V Miljah in Tupaličah izdelujejo škafe, v Naklem jopiče, v Šenčurju koce in copate, v Gorenji, Srednji in Spodnji Beli pa žrebice. V Kokri so fužine. V Naklem se je rodil l. 1651. sloveči Gregor Voglar (Carbonarius), zdravnik ruskega carja Petra Velikega.

Tržič (513 *m*, 2100 prebivalcev) je ob Tržiški Bistrici in ob Ljubeljski cesti ter ima znamenito obrtnost. Tu izdelujejo železnino, usnje, črevlje in volnenino. V Tržiču je predilnica in mnogo vodnih žag. V župni cerkvi je krasen križev pot, ki ga je slikal Juri Šubic. Okoli l. 1820. je bil Tržiški grad posest in bivališče generala Radeckega. Pri Tržiču je prirodna znamenitost znani Dolžanov most (Vražji most), ki leži v jako romantični gorski dolini, po kateri teče hudournik na enem mestu v krasnih skakalcih črez skalovje v tolmun in dalje skozi mesto. Pot do mosta drži mimo vasi Slapa, kjer je tvornica za papir. Od Dolžanovega mosta pelje lepa vijugasta cesta v Dolino, kjer je znameniti in jako krasno opravljeni grad pokojnega barona Borna. Pri Tržiču so tudi razvaline Hudega grada, v katerem so bivali roparski vitezi. O tem gradu je tudi razširjena pravljica o zakleti grajski hčeri, ki čuva v kačo iz-

Dolžanov most pri Tržiču.

premenjena velik zaklad. Na veliki skali raste drevesce, o katerem pravijo, da iz njega narede zibel, in deček, ki bo ležal v tej zibeli, reši zakleto deklico in dobi zaklad.

Begunje (579 *m*). V župni cerkvi je stranski kameniti oltar Matere Božje iz kapele nekdanjega Kamenskega gradu (Stein). V velikem oltarju je lepa Leyerjeva slika sv. Urha. C. kr. ženska kaznilnica s približno 300 kaznjenkami je v nekdanjem ‚Katzensteinu', katerega je dal zgraditi Jakob pl. Lamberg l. 1537. Iz Begunj je bil prvi ljubljanski škof Lamberg. Blizu Begunj stoji na griču v gotiškem slogu zidana cerkev sv. Petra.

Konec Begunj so razvaline „Kamena", nekdaj slovečega in velikega gradu Lambergov, katerega zidovje še sedaj veličastno štrli proti nebu. Pred razvalinami je grajski ribnjak, v katerem je baje utonil zadnji moški potomec Lambergov. Nad ribnjakom je v skalni gori votlina ‚Zijalka' in nedaleč od te Hudičev gradič na skalni steni, odkoder drži neki skriven pot po prirodni votlini. Hudičev gradič se imenuje baje zaradi tega, ker je podrl hudič pri stavbi velikega gradu po noči vse, kar so zgradili po dnevi, in je šele potem odnehal, ko so mu sezidali ta gradič. Pri Begunjah se začenja jako romantična dolina Draga, ki jo odlikuje bujno in raznovrstno planinsko rastlinstvo. Ob koncu te doline je divjeslikovita soteska Luknja in pred njo slap potoka Begunjščice (oziroma „Zgoše").

Radovljica (490 *m*, 631 prebivalcev) je mestece z gradom blizu stočja Save Dolinke in Save Bohinjke. Radovljica je bila prej trg, mestne pravice ji je dal cesar Maksimilijan I. Radovljiški grad so imeli v oblasti radovljiški grofje, za njimi Ortenburžani do l. 1421., potem celjski grofje do l. 1456. in končno ga je dobil cesar Friderik III. Znamenita je župna cerkev sv. Petra, sezidana l. 1495. v poznogotiškem slogu. Na listni strani je kapela sv. križa, kjer je shranjena sveta kri, ki je pritekla nekdaj iz Zveličarjeve podobe. Nekaj te krvi so dobili v Benetke, nekaj k Sv. Krvi pod Velikim Klekom na Koroškem in nekoliko v Radovljico. Južno od Radovljice so razvaline „Pustega grada" z lepim razgledom.

Kamna gorica (516 *m*, 715 prebivalcev) leži južnovzhodno od Radovljice ob znožju Jelovice. Žrebljarski obrt v tem kraju je že okoli 300 let star. Tu izdelujejo kovane žreblje

posebno za ladje, železnice in rudnike in okove za okna. V okolici so nekdaj dobivali mnogo železne rude. V Kamni gorici sta se rodila slikar Matevž Langus l. 1792. in dr. Lovro Toman l. 1827. Oba imata na rojstnih hišah spominski plošči. Kropa (545 *m*, 892 prebivalcev) leži ob Kroparici. Prebivalci se pečajo z izdelovanjem žrebljev, verig in drugih železnih izdelkov. Pred hišo K. Pibrovca je znamenje v spomin, da je tam pridigoval škof Chrön (Kren). Bilo je že malo katoličanov v Kropi, a škof jih je tedaj zopet pridobil katoliški veri. Podnart ob Savi je važna železniška postaja; nedaleč od te je krasno letovišče Podbrezje.

Železniška postaja Lesce (505 *m*) je izhodišče v Bohinjsko dolino. Severnoseverozahodno od Lesec je Vrba, kjer se je rodil dr. France Prešeren 3. decembra l. 1800. Bled (479 *m*, 451 prebivalcev) ob Bleškem jezeru je sloveče letovišče z mnogimi lepimi vilami in l. 1465. sezidano Marijino cerkvico na Bleškem otoku. Na navpični skali se vzdiguje nad jezerom Bleški grad (604 *m*), ki je bil v lasti briksenskih škofov od leta 1004. do leta 1803. Potem je bil grad državna last, od 1833. l. do 1858. l. pa zopet v oblasti briksenskih škofov, ki so ga prodali Ruardu; sedanji lastnik je Muhr. Blizu župne cerkve je Prešernov spomenik. Bohinjska Bistrica (507 *m*, 663 prebivalcev) ob izlivu Bistrice v Savo Bohinjko ima lepo cerkev v renesanskem slogu. Stari grad, pred katerim stoji veličastna lipa, je stal še v Valvasorjevem času. Zraven grada so razvaline fužine, ki je pogorela l. 1891. Važno je izdelovanje škafov, ki jih izdelujejo skoraj v vsaki hiši. Na Bohinjskih planinah se pečajo posebno v juliju in avgustu s sirarstvom. Severnozahodno od Bohinjske Bistrice je Srednja vas in bliže jezera Stara Fužina.

Ob Savi Dolinki so Javornik, Sava in Jesenice z železno obrtnostjo. Na Jesenicah izdelujejo največ železa na Kranjskem. Blizu Dovjega (703 *m*) je Mojstrana (približno 650 *m*, 448 prebivalcev), ki ima jako staro cerkev sv. Klemena. Cerkvica je v sprednjem delu okrogla apsis iz predgotiške dobe. V Mojstrani je velika tvornica za izdelovanje portlandskega cementa. Vas je najvažnejše izhodišče za Triglav in v doline Krmo, Vrata in Kot. Kranjska gora (804 *m*, 684 preb.) je znano letovišče in izhodišče v Pišnico in na nekatere velikane Julijskih Alp. Pod Korenom je pri Razingerju vzidana spo-

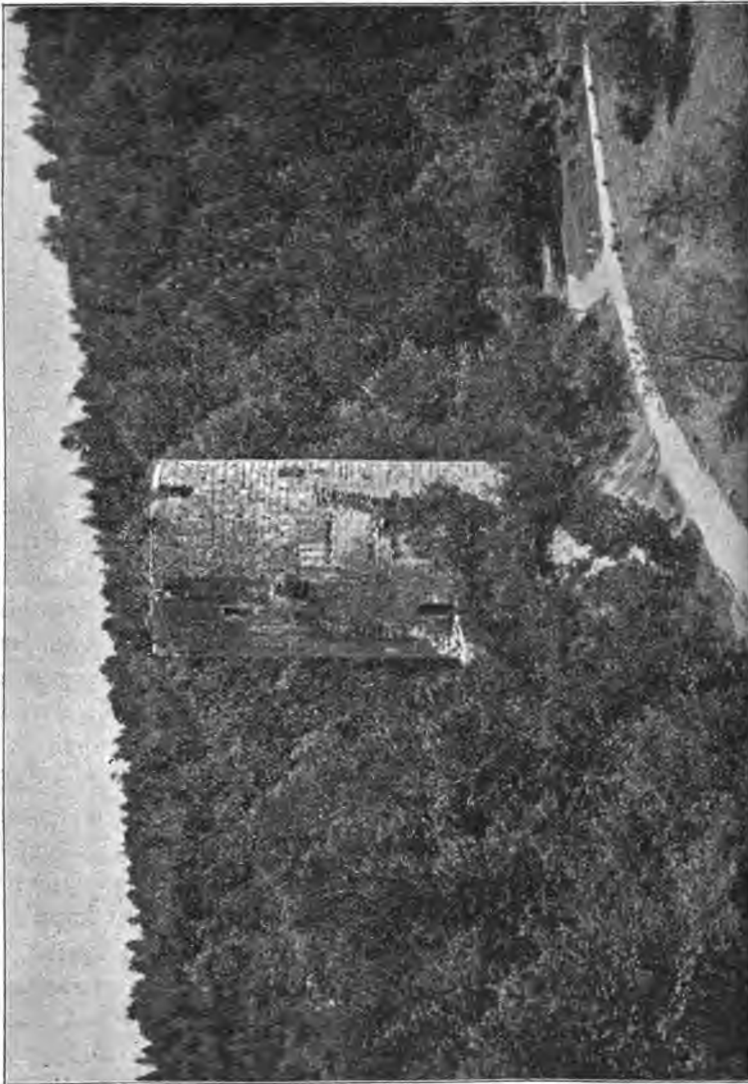
minska plošča prirodoznanca Sira Dawisa, ki je tu živel okoli l. 1820. in opozarjal na lepoto „Gorenjske doline“. Zahodno od Rateč (865 *m*) so Fužine (789 *m*, 563 prebivalcev), ki imajo povečjem nemško prebivalstvo. Grad, ki je sedaj razvaljen, so zgradili celjski grofje leta 1431. Grad je imel pravico, soditi cestne roparje. Fužine se bavijo z železno obrtnostjo in izdelujejo nove patentirane ameriške verige, nove sodove iz jeklene pločevine in imajo veliko tiskalnico.

Notranjsko.

Grad Bokalice blizu stočja Šujice in Gradaščice so bržkone zgradili Hertenbergi; pozneje so ga imeli Strobelhofi in Lambergi. V gradu je več slik nizozemskega slikarja Almanaka. Dobrova (324 *m*) ima staro, že v 13. stoletju slovečo božjo pot. Dvor ob Gradaščici krasi jako lepa gotiška cerkev sv. Petra, katero so gradili od l. 1525. do l. 1563. Cerkev pripada k največjim kranjskim cerkvam in prekaša po širini ladje največjo kranjsko cerkev, lepo samostansko cerkev cistercijancev v Zatičini. Nedaleč od Dvora je Polhov Gradec (400 *m*) z razvaljenim starim gradom, ki ga je porušil potres l. 1511. Pozneje so zgradili novi grad. Horjul (342 *m*) je vas v dolini Šujice in blizu je grad Lesno brdo, katerega je imel v oblasti l. 1421. Baumkircher. Njegov sin Andrej se je uprl zoper cesarja Friderika III. in je bil usmrčen v Gradcu leta 1471. Grad Lesno brdo so na cesarjev ukaz porušili; novi grad je iz 17. stoletja.

Vrhnika (304 *m*, 1725 prebivalcev) je trg ob Ljubljanici in ima krasno lego. Tu je bila že v davnem času rimska naselbina Nauportus, katero so po smrti rimskega cesarja Avgusta plenile neposlušne panonske legije. Odtod so neki bajeslovni Argonavti nesli svojo ladjo do morja in zopet brodili po Jadranskem in Jonskem morju na Grško. Do zgradbe Južne železnice je bila Vrhnika važna kupčijska postojanka, ki je sedaj zopet pridobila z Vrhniško železnico. Cerkev sv. Petra in Pavla je sezidana v bizantinskem slogu. Na Vrhniki je pivovarna in v bližini so velike opekarne in tvornica za parkete in harmonije; tudi v bližnjem Vrdu je tvornica za parkete. Nedaleč od Vrhnike je vas Mirke, kjer so v bližini trije večji izvirki Ljubljanice.

Južnovzhodno je Bistra, kjer je bil nekdaj samostan kartuzijancev, ki so imeli obširna posestva. Ta samostan je

Mali grad pri Planini.

ustanovil l. 1255. koroški vojvoda Bernard, odpravil ga pa je cesar Jožef II. l. 1782. Do l. 1660. so načelovali samostanu

prijorji, potem pa prelati. Zadnji prelat je bil Bruno Ortner. Grad je sedaj lastnina Galletova. V Bistri je Vrbičeva tvornica za pohištvo iz upognjenega lesa. Nedaleč od Bistre je vas Borovnica (305 *m*), kjer je velikanski železniški viadukt.

Logatec ima železniško postajo, in sicer v Dolenjem Logatcu (796 prebivalcev), državni uradi so pa v Gorenjem Logatcu (486 *m*), ki je malone pol ure oddaljen od Dolenjega Logatca. Za Rimljanov je bila tu rimska naselbina Longaticum. Nad Gorenjim Logatcem je že Valvasorju znani grič, na katerem so bile baje nekdaj utrdbe. Južno od Logatca je trg Planina (464 *m*, 1140 prebivalcev), ki je bil v 14. stoletju v oblasti albenskih gospodov. Pozneje so jo dobili goriški grofje, Hallerji in Eggenbergovci. Planina je izhodišče za obisk mnogih jam in votlin. Blizu je sloveča Malograjska ali Planinska jama, iz katere priteka Unica. Nad izvirom Unice je razvaljen stari Planinski grad ali Mali grad, ki je imel razne plemenitaške posestnike in je sedaj last kneza Hugona Windischgrätza. V njem je v 16. in 17. stoletju večkrat zboroval kranjski deželni zbor.

Postojina (548 *m*, 1709 prebivalcev) je trg ob Pivki. Nad trgom, ki je dobro obiskovano letovišče, se vzdiguje Sovič (676 *m*), na katerem so razvaline starega Postojinskega grada, sezidanega v 10. stoletju. Na Soviču so že prej imeli Rimljani svoj „kastel“. Postojinski grad so zaporedoma imeli v posesti furlanski vojvode, koroški vojvode, oglejski patrijarhi in goriški grofje. L. 1371. sta ga kupila avstrijska vojvodi Leopold III. in Albreht III. in ga že drugo leto zastavila celjskemu grofu Hermanu. Konec 17. stoletja so ga dobili Turjačani v posest. Pogorel pa je leta 1689. V trgu sezidani novi grad je končno pridobil cesar Karel VI. Postojina slovi spričo bližnje svetovnoznane Postojinske jame in drugih jam, ki po svojih lepih kapnikih celo nadkriljujejo Postojinsko jamo. Zahodno od Postojine so Hraše, kjer je jama Rogljevica. Hrenovice (378 *m*) so stara župnija, ki je bila l. 1318. ustanovljena in je spadala do l. 1850. pod tržaško škofijo. Pri Sv. Mihaelu je bilo staro gradišče.

Severno od Sv. Mihaela je skalni Predjamski grad. Stari Predjamski grad je bil najimenitnejši vseh kranjskih viteških gradov. Vas Pred Jamo (507 *m*) leži v lepi, globoki dolini ob koncu skalne grape tik 123 *m* visoke pečine. Tu so znamenite

Predjamski grad.

Predjamske votline. Predjamska okolica spada med najzanimivejše kraške kraje. Prejšnji dohod do starega Predjamskega gradu ni znan.

Zaslovel je grad po svojem zadnjem posestniku Erazmu Predjamskem (Luegerju), ki je l. 1483. na cesarskem dvoru na Dunaju z mečem ubil maršala Pappenheima, ker je žalil spomin njegovega nesrečnega prijatelja Andreja Baumkircherja. Erazem Predjamski je potem ubežal na svoj grad na Kranjskem ter je postal strah okoličanov. Nekoč je celo pripeljal turško četo pred Trst. Nato je dobil tržaški glavar Gašper Ravber povelje, naj ga ukroti. Ker je bival v skalnem gradu, ga cesarski vojaki niso mogli zaslediti. Erazem je bil vedno drznejši in je prišel neki dan pred Mali grad pri Planini, kjer se je bil utaboril Ravber s svojo vojsko ter se ponudil cesarskemu poveljniku, da ga pripelje do Erazmovega gradu in ga tam pogosti. Erazem se je jedva rešil na brzem konju, a sledovi konjskih kopit v novozapadlem snegu so peljali do Erazmovega gradu. Cesarski so oblegali grad vso zimo. Spomladi je Erazem večkrat poslal Ravberju svežega vipavskega sadja po svojem slugi, katerega so cesarski končno podkupili, da jim je po noči z lučjo pokazal ležišče Erazmovo. Cesarski so streljali na tisto mesto, in kosi razstreljene skale so ubili Erazma Predjamskega. Grad je dobil pozneje grof Ivan Kobenzl, ki je sezidal novi grad l. 1570.

Južno od Postojine je Prestranek, kjer je od l. 1736. c. kr. žrebčarna. Razdrto (580 *m*) leži ob znožju Nanosovem in je priljubljeno letovišče Tržačanov. V Senožečah (565 *m*, 820 prebivalcev) je pivovarna. Nad trgom je razvaljen grad, katerega so l. 1400. imeli v posesti plemenitaši Walseeji in za njimi cesar, ki ga je dal l. 1509. Frankopanu. Za njim je dobil grad grof Lamberg in leta 1660. Ferdinand Porcija. V Lozi je jama, v kateri živi več vrst hroščev.

Cerknica (576 *m*, 1547 prebivalcev) je trg nedaleč od proslulega Cerkniškega jezera in ima že zelo staro župnijo. Od leta 1898. je v Cerknici c. kr. sodišče. Cerkev device Marije, ki je zgrajena v gotiškem slogu, je bila sezidana že v devetem stoletju. Po cerkvi sta dobila trg in dolina svoje ime. Župnija je najprej spadala pod oglejske patrijarhe, in ti so jo izročili v oskrbovanje bistriškim kartuzijancem leta 1361. Kakor nam

pravi latinski napis pri stranskih vratih, so prišli Turki prvič v Cerknico l. 1472. in sežgali župno cerkev. Turški navali so se ponavljali l. 1476., 1480. in 1491. Potem so zgradili okoli cerkve tabor, katerega še nekaj stoji. Stolpa služita za stanovanje in shrambo, kjer je 100 *kg* težek topič, ki so ga neki uplenili Turkom. Cerkničani so se zbirali ob turških napadih na Šilertaboru pri Zagorju do l. 1582., ko jih je odvezal te dolžnosti notranjeavstrijski nadvojvoda Karel.

Lož (599 *m*, 411 prebivalcev) je staro mestece brez župnije in šole. Mestne pravice je dobil od cesarja Friderika III. l. 1477. Nad mestom so razvaline starega loškega gradu, v katerem so zaporedoma vladali Ložani, Ortenburžani, oglejski patrijarhi, celjski grofje in Habsburžani. V Ložu je c. kr. okrajno sodišče, v cerkvenem oziru pa spada pod bližnjo župnijo Stari trg. Pri Starem trgu je 626 *m* visoka gora Vlaka, na kateri je bilo znamenito, močno utrjeno gradišče. Na Vlaki so našli mnogo prazgodovinskih predmetov, a tudi predmete iz rimskih časov. Južno od Loža je Snežniška (Šneperska) grajščina ob južnem robu Snežniške doline.

Ilirska Bistrica je južnozahodno od Loža. Sedaj razvaljeni Bistriški grad je bil lastnina bistriških gospodov in pozneje celjskih grofov. Prem ob Reki ima star grad, ki je sedaj v posesti kneza Porcije. V Premu so bili prej državni uradi, ki so se l. 1840. preselili v Ilirsko Bistrico. Št. Peter (578 *m*) je važna železniška postaja, kjer se razhaja od glavne proge Južne železnice stranska proga v Reko.

Vipava (104 *m*, 1032 preb.) je trg ob izviru Vipavščice. Kraj je znan zaradi svojega milega podnebja. Nekdaj je bila Vipava last oglejskih patrijarhov, od katerih ga je dobila rodbina Lanthieri. Razvaljeni stari grad so najbrž zgradili v 12. ali 13. stoletju; grad v trgu pa je bil pozneje sezidan. Vipava je mnogo trpela po Turkih in Benečanih. Vipavska šola je ena najstarejših kranjskih šol in baje prva, v kateri se je poučevala slovenščina. V Vipavi se je rodil Žiga Herberstein l. 1486. Ta je kot cesarski poslanec v Moskvi s pomočjo slovenščine čital ruske letopise in prvi seznanil zahodno Evropo z rusko zgodovino.

Idrija (333 *m*, 5000 prebivalcev) je mesto, ležeče v globoki kotlini ob levem bregu Idrijce in ob obeh bregovih njenega

pritoka Nikove. Izmed drugih gor jo obdaje tudi 964 *m* visoka Magdalenska gora. Idrija tvori z bližnjima vasema Jeličnim vrhom in Srednjo Kanomljo občino Gorenjo Idrijo. Mesto ima rudarski urad, občinsko nižjo realko, petrazredno deško šolo, petrazredno dekliško šolo, šolo za pletenje čipk in gledališko poslopje. Zelo važno je čipkarstvo; že cesarica Marija Terezija je nastavila učiteljico za pouk v njem. Idrijsko čipkarstvo je proslulo črez deželne meje in je bilo odlikovano že na raznih razstavah. Vsako leto se izdela čipk v vrednosti nad 200.000 K.

Najbolj pa slovi Idrija po svojih rudnikih živega srebra, ki spadajo med najizdatnejše na svetu. Vhod vanje vodi po rovu sv. Barbare po 757 stopnicah in izhod po Jožefovem rovu. Toplina v jamah je jako različna, najtoplejše jame imajo po 32° *C.* Zasledil je živo srebro l. 1497. neki kmet, ki je črez noč postavil v studenec leseno posodo, da se namoči, a drugo jutro je našel čisto živo srebro v njej. Po mnogih poskusih so našli na dan sv. Ahacija (22. junija) leta 1508. rudišče. Ta spominski dan praznujejo Idrijčani vsako leto slovesno. Leta 1509. so se polastili rudnika Benečani, katere so pa kmalu pregnali. Nekaj let potem so zgradili trden grad, v katerem je nastanjen rudarski urad. L. 1580. je prišel rudnik v državno last. V 16. stoletju so provzročili marsikatero nesrečo povodnji in razpadi, v 19. stoletju pa požari. Za Marije Terezije so se idrijski rudniki jako razvili. L. 1809. so se jih začasno polastili Francozje.

Živega srebra izkopljejo na leto okoli 5000 *q*. Koplje ga približno 1200 rudarjev. Prodajejo ga nekoliko čistega, nekoliko pa ga podelujejo v cinober.

V Idriji se je rodil l. 1859. umrli sloveči ljubljanski škof Anton Alojz Wolf, česar te spominja spominska plošča na vnanjem zidu župne cerkve.

Severno od mesta je Spodnja Idrija (319 *m*), imenovana tudi „Pri Fari,“ kjer je bila ustanovljena župnija v drugi polovici 15. stoletja in je spadala do l. 1792. pod goriško nadškofijo. Vzhodno od mesta so „Matjaževe kamre“ (dvoje podzemskih jam). Nedaleč od Idrije je tudi znano romantično Divje jezero in južno od nje vas Črni vrh (687 *m*), kjer ima lep spomenik urednik nemško-slovenskega Wolfovega slovarja Matija Cigale, ki se je rodil l. 1819. v bližnjih Loméh.

Dolenjsko.

Južnovzhodno od Ljubljane so Šmarije (348 *m*) v Šmarski dolini. Nad dolino se vzdiguje Magdalenska gora (499 *m*), na kateri je bilo staro gradišče in znamenito prazgodovinsko grobišče, kjer so našli mnogo prazgodovinskih predmetov. Grosuplje (335 *m*), pravzaprav Velike Uplje, je važna postaja Dolenjskih železnic, ker se tu stičeta kočevska in novomeška proga. Tu je tudi bila prazgodovinska naselbina.

Višnja gora (358 *m*, 384 prebivalcev) je mestece na griču. Prvotno je stalo selišče pod gričem, kjer je sedaj Stari trg z župno cerkvijo. Zaradi turških navalov so se prebivalci preselili na grič, in novi varnejši naselbini je dal cesar Friderik III. l. 1477. mestne pravice. Blizu mesta je grad Turjačanov, zgrajen iz kamenja starega gradu l. 1787. Stari Višnjegorski grad, ki je bil lastnina višnjegorskih gospodov od 12. stoletja do l. 1581. in so v njem tudi izmrli, je razvaljen. Ta rodovina se je odlikovala v turških bojih. V bitki, ki je bila pri Višnji gori zoper Francoze l. 1813., sta si zaslužila polkovnik Milutinović in stotnik Rodicky red Marije Terezije.

Zatičina ali Stičina (327 *m*) ima velik samostan, ki je bil zgrajen l. 1136. Do l. 1784. so ga imeli cistercijanci, potem pa je bil last verskega zaklada do l. 1898., ko so ga zopet prekupili cistercijanci. L. 1901. se je c. kr. sodišče preselilo iz Zatičine v Višnjo goro. Južno od Zatičine je Muljava, kjer se je l. 1844. rodil pisatelj Josip Jurčič. Nedaleč od Zatičine je velika vas Št. Vid.

Južnozahodno od Višnje gore je neznatni trg Turjak (okoli 500 *m*, 263 prebivalcev). Zgodovinsko imeniten pa je veliki Turjaški grad kot rodni grad zlasti iz turških bojev znamenitih Turjačanov. Prvotni grad je zgradil l. 1067. Konrad Turjaški, a potres ga je jako poškodoval leta 1511. Trajan Turjaški je sezidal l. 1570. novi grad v obliki trikota z mogočnimi stolpi. V gradu je orožnica, mnogo slik Turjačanov in lobanja iz turških bojev znanega Herbarta Turjaškega. Juri Kobila je pridigoval v luteranski kapeli, ki je sedaj klet. Velike Lašče (542 *m*, 466 prebivalcev) imajo lepo cerkev in Levstikov spomenik. Tu se je rodil l. 1836. Josip Stritar (Boris Miran), v bližnjih Retijah

l. 1831. France Levstik, v Rašici pa Primož Trubar l. 1507. Južnojužnovzhodno od Velikih Lašč je do l. 1884. še obljudeni, sedaj pa razvaljeni Kozlerjev grad Ortnek (760 *m*), ki so ga zgradili Ortenburžani, potem pa dobili celjski grofje in po silni smrti grofa Urha II. Habsburžani l. 1456. Grad je trpel po kmečkih upornikih l. 1515. in po dvakratnem turškem napadu l. 1528. in 1546. Z Ortneka je jako lep razgled zlasti po Dolenjskem.

Ribnica (493 *m*, 1014 prebivalcev) je velik in lep trg v Ribniški dolini, ima lepo, v romanskem slogu zgrajeno cerkev in znaten grad. Živela je nekdaj plemenitaška rodovina Ribničanov; kot posestnike gradu pa imenuje kronika Ložane, Turjačane, Ortenburžane, Sevnika, Celjane, grofe Khysle, Trileke, Kobenzle in rodbino Rudeževo. Ribničani se bavijo najbolj z izdelovanjem „suhe robe“ (škafov, rešet, sit, loncev, žlic i. dr.), katero razprodajejo ne le po naši državi, ampak tudi po inozemstvu. Ribničani so znani zaradi svoje prebrisanosti, čeprav jih drugi radi zbadajo v nevezani in vezani besedi. Na Gori sv. Ane nad Ribnico je bilo nekdaj gradišče. Zahodnoseverozahodno od Ribnice je čedni trg Sodražica (533 *m*, 811 prebivalcev) ob Bistrici in cesti, ki pelje v Cerknico in na Rakek. Južnojužnovzhodno od Ribnice je Dolenja vas, kjer izdelujejo mnogo lesenega blaga.

Kočevje (460 *m*, 1158 prebivalcev) ob Črnem potoku ima nižjo gimnazijo in strokovno šolo za strugarstvo in rezbarstvo. Prebivalci izdelujejo platno, lončeno posodo in leseno blago. Kočevje ima tudi veliko žago, steklarno in pivovarno. Kočevci mnogo krošnjarijo po svetu; vendar krošnjarstvo vedno bolj pojema, zato pa strokovna šola pospešuje domačo obrtnost. V mestu je Auerspergov grad, znamenita in prostorna zgradba. V bližini so bogati premogovniki Trboveljske premogovniške družbe.

Kočevci so bržkone frankovskega rodu in govore zastarelo trdo nemško narečje, ki so ga ohranili navzlic temu, da jih na vseh straneh obdajejo Slovenci in Hrvatje. Kočevke imajo še staro nošo in povečjem belo obleko. Po leti nosijo črez srajco predpasnik z modrovolnenim pasom, po zimi pa še brezrokavno, ozko suknjo z volnenim pasom. Kakor moški, hodijo tudi ženske navadno s palico. Pri svatbah in drugih prilikah imajo še stare šege, vendar pa tudi že mnogo slovenskih običajev. Odgojo in malone vse gospodarstvo opravljajo ženske, moški pa kroš-

njarijo. Krošnjarstvo je sploh Kočevcu najbolj priljubljeno in za to se že pripravlja v zgodnji mladosti.

Kočevci so najbrž prišli na Kranjsko iz Bistriške doline (Pusterthal) na Tirolskem. Kočevje je od 11. do 13. stoletja pripadalo oglejskemu patrijarhu. L. 1267. so ga dobili Ortenburžani in, ko je ta rodovina l. 1420. izmrla, celjski grofje. Ko je celjska moška vrsta z grofom Urhom II. l. 1456. preminila, je prišlo pod avstrijsko oblast. L. 1547. so mesto zarubili grofje Ursini-Blagay in od teh ga je prevzel pl. Janez Jakob Khisl, ki je dobil grofovski naslov in je povikšal Kočevje v grofijo. Mesto je mnogo trpelo po navalih ljutih Turkov. L. 1641. so dobili Kočevsko grofijo Turjaški grofje. L. 1791. je bila grofija povikšana v vojvodino in še sedaj ima turjaški knez naslov „vojvoda kočevski“.

V kočevski okolici je Friedrichsteinski gozd z razvaljenim gradom celjskih grofov, več ledenic in okapnic, izmed katerih omenjamo zlasti Friedrichsteinsko ledenico in Treh bratov jamo. Zanimiv je tudi izlet v takozvano „Kočevsko Švico“, to je lepa, romantična pokrajina, ki se razteza južnovzhodno od Kočevja do Kolpe. Nad Kolpo je na veliki pečini Kostel (402 *m*, 68 prebivalcev) z zidovjem in stolpi obdan tržič, ki je bil važen zlasti za turških navalov.

Črnomelj (156 *m*, 1086 prebivalcev) leži ob Lahinji ter ima predmestja Hrib, Kolnik, Krštino in Skednje. V 12. stoletju je zgradil Črnomaljski grad Oton pl. Karstberg in skoraj potem je tudi nastal trg Črnomelj, ki je dobil v začetku 15. stoletja mestne pravice. Že leta 1223. so se v Črnomlju naselili vitezi nemškega reda in zgradili komendo. Črnomelj je mnogo trpel po turških napadih, ki so se večkrat ponavljali. Leta 1268. je dobil črnomaljsko župnijo nemški viteški red, ki jo ima še dandanašnji. V dobi reformacije se je protestantizem močno razširil v Črnomlju, ki je imel nekaj let tudi protestantskega sodnika. Prebivalci se pečajo s poljedeljstvom, sadjarstvom in vinarstvom. V Doblíčah zahodnojužnozahodno od Črnomlja je precej rjavega premoga. Pri Adlešičih južnovzhodno od Črnomlja se vzdiguje nad Kolpo z zidovjem obdani grad Podbrežje, kamor so okoličani večkrat pribežali pred silnimi Turki. Ob Kolpi je tudi Vinica (190 *m*), kjer se pečajo z vinarstvom.

Metlika (166 *m*, 1318 prebivalcev) je mestece nedaleč od Kolpe in hrvaške meje. Nekoč je bilo glavno mesto Slovenske krajine. Najprej so tu vladali meranski grofje in za njimi goriški grofje, a po smrti grofa Alberta IV. l. 1374. je dobil deželico Habsburžan Leopold III. in jo združil s Kranjsko. Metlika je dobila mestne pravice v 15. stoletju. Metliško župnijo je dobil nemški viteški red l. 1268. Mesto je veliko trpelo po mnogokratnih turških napadih. „Pri treh farah“ blizu mesta so tri gotiške cerkvice, ki jih obdaje vse eno obzidje. Tu je imenitna božja pot, kamor prihaja po 10.000 domačinov in sosednjih Hrvatov. V okolici stanujejo po beli obleki tako imenovani Belokranjci, ki se pečajo z vinarstvom. Znatno vinarstvo je tudi zahodno od Metlike okoli Semiča. Tudi to župnijo ima od leta 1337. nemški viteški red. Južnozahodno od Metlike je Gradac, ki je imel prej velike plavilnice za železo, in grad Krupa ob Krupi.

Novo mesto (202 *m*, 1945 prebivalcev) leži slikovito na visoki skalni planici, okoli katere teče v polkrogu Krka. Ob desnem bregu Krke je vas Kandija, ki je takorekoč novomeško predmestje. Iz starejših časov ni zanesljivih poročil. V srednjem veku je stal na tem mestu grad, ki je bil v oblasti zatiškega samostana. Okoli njega so nastale prve naselbine. Avstrijski vojvoda Rudolf IV. je ustanovil Novo mesto (Rudolfovo) l. 1365. in mu podelil mestne pravice. Cesar Friderik III. je ustanovil l. 1493. kapitelj in Maksimilijan I. ga je potrdil. Prvi prošt je bil Jakob Turjaški. Turki so večkrat razsajali pred mestom. L. 1576. je pogorelo mesto, a so ga kmalu zopet zgradili. Vsled ukaza cesarja Jožefa II. je dobilo mesto ime Novo mesto (Neustadtl) in se tako nazivalo od l. 1785. do l. 1865.

Ob petstoletnici tega mesta se je zopet uveljavilo v nemščini staro ime Rudolfswerth, a Slovenci ga še vedno nazivljejo „Novo mesto“, nekateri tudi Rudolfovo, kar pa je posneto po nemščini. Znamenita je v gotiškem slogu zgrajena kapiteljska cerkev sv. Nikolaja, čigar krasno sliko je izdelal sloveči slikar R. Tintoreto. Zgodovinsko znamenit je kapiteljski arhiv, v katerem je mnogo starih listin. V frančiškanski cerkvi je pokopanih več znamenitih mož, kakor n. pr. pisatelj Matija Kastelic, Janez in Krištof pl. Lenković, Žiga in Viljem Villander, ki imajo lepe

spomenike. V Novem mestu je državna višja gimnazija, v Kandiji pa velika bolnica usmiljenih bratov za moške. Znamenit je novi most črez Krko, katerega so zgradili l. 1898. Meščani tržijo z domačimi pridelki in imajo v okolici veliko vinogradov.

V novomeški okolici je več gradov. Blizu mesta je grad Grm, kjer je deželna kmetijska šola. Hmeljnik (507 *m*) vzhodno od Mirne peči spada med najstarejše kranjske gradove; gospodarili so mu turjaški grofje, Ruess pl. Ruessenstein, Jankovič, grofje Paradajzarji, baroni Zierheimi, Coronini in drugi. Na Gorjancih je Mehovski grad; njega posestniki so že v 12. stoletju zasloveli v vojski z Ogri. Posestniki tega gradu so bilí potem goriški grofje, celjski grofje in Habsburžani, ki so ga dajali raznim plemenitašem v užitek ali najem. Pred gradom so Turki večkrat plenili in l. 1515. so uporni kmetje v gradu umorili najemnike. Izmed drugih gradov še omenjamo Ruprčvrh, Pogance, Graben, Zaboršt, Stari grad, Otočec, Zalog, Slatenek, Bajnof (Weinhof), Strugo in Volavče.

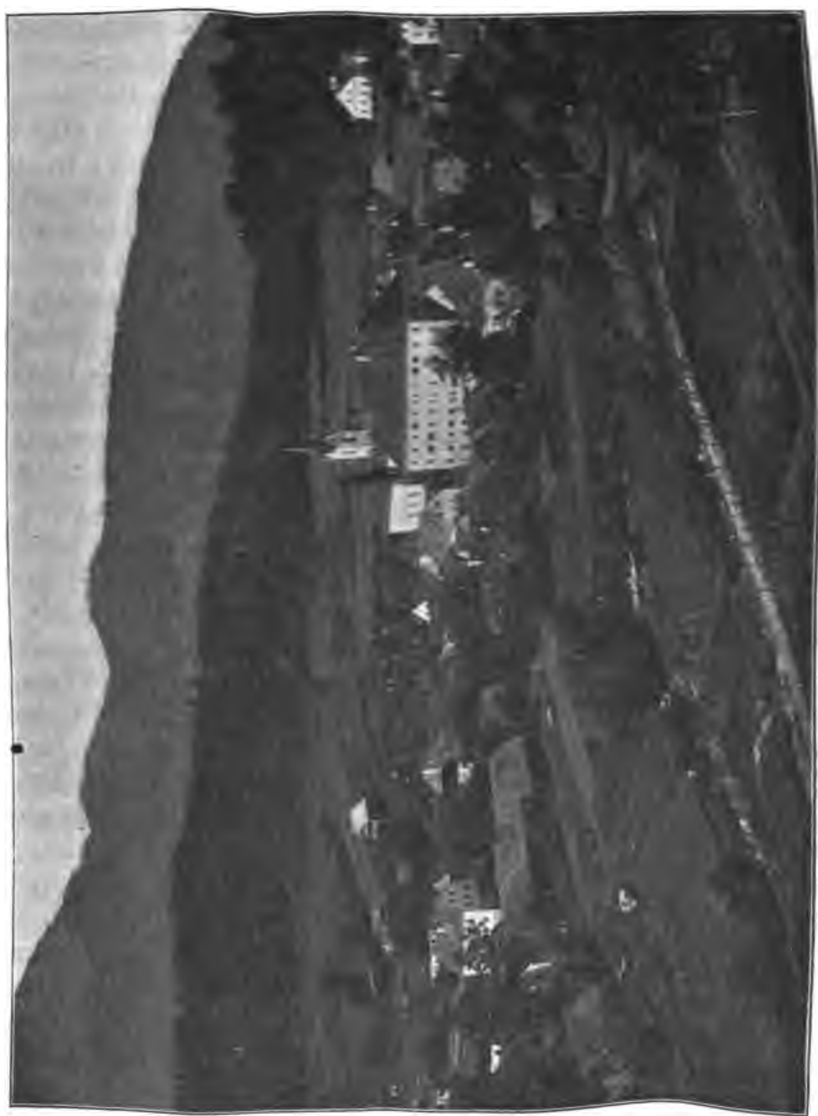
Luknja (Lueg) je na strmi pečini sezidan in malone popolnoma skrit grad nad izvirom Prečine. Po svoji legi je jako sličen znanemu Predjamskemu gradu severnozahodno od Postojine. Tudi tukaj je v 15. stoletju gospodoval Erazem Predjamski in je imel svoje skrivališče. Težko pristopni grad je služil okoličanom v pribežališče za turških navalov, kajti za gradom je kotlinasta globina, prikrita na eni strani po navpičnih skalah. Grad je bil v posesti raznih rodovin, med katerimi so bili Lukenjčani, Galenbergovci, Barbo in Langer. Dne 19. avgusta l. 1827. so ga po noči oplenili bosenski razbojniki, katerim je bil neki ogljar neprostovoljen kažipot. Nedaleč od končne železniške postaje Straže so Toplice (165 *m*), kjer so indiferentne terme.

Soteska (223 *m*) ob Krki ima velik grad na strmi višini; stari grad je razvaljen. Novi grad, ki je bil v Valvasorjevi dobi glede stavbe in oprave brezdvomno najlepši na Kranjskem, je zgradil v 17. stoletju grof Juri Žiga Gallenberg. Od l. 1743. je v lasti Turjačanov. Soteska se je uspešno ustavljala turškim navalom. Od Soteske pelje pot po debri v Dvor, kjer so bile nekdaj velike fužine. V Žužemperku (220 *m*, 946 preb.) ob Krki je grad Turjačanov, ki je bil v 13. in 14. stoletju v oblasti

žužemperških gospodov in pozneje goriških grofov. Za njimi so ga dobili Habsburžani, a so ga dali Turjačanom. Ob izviru Krke je Krka (288 *m*) z razvaljenim Krškim gradom, ki je bil v 14. stoletju lastnina krških gospodov. Leta 1437. so grad razrušili Celjani, Turjačani so pa pozneje zgradili novi grad ob Krki.

Trebnje (275 *m*, 249 prebivalcev) je lepa vas ob Temenici. Trebanjski grad je rodni grad trebanjskih grofov, ki so izmrli l. 1182. Zadnji te rodovine je bil oglejski patrijarh grof Urh Trebanjski. Leta 1528. so po okolici plenili krvoločni Turki. V Trebnjem je tvornica za parkete. Severnosevernozahodno od Trebnjega je vas Čatež (431 *m*) in v bližini te vasi sloveča božja pot na Zaplazu (544 *m*), kjer so glavni shodi binkoštni ponedeljek, petek po Velikem Šmarnu in soboto po sv. Mihelu. Mirna (263 *m*) ima lepo gotiško cerkev in star grad, ki je bil v 13. stoletju v oblasti mirenskih gospodov, pozneje so ga pa imeli zatiški samostan, celjski grofje in drugi. Uporni kmetje so ta grad l. 1515. malone razrušili. Severnosevernovzhodno od Mirne je Št. Ruprt (278 *m*), ki ima najlepšo gotiško cerkev na Kranjskem.

Mokronog (250 *m*, 844 prebivalcev) je bil v srednjem veku z zidom utrjen in je v nedavni dobi l. 1871., 1876. in 1881. trpel po potresih. Zgodovina omenja Mokronog prvič v 10. stoletju, ko je bila lastnica gradu koroška kneginja sv. Hema. Potem so imeli Mokronoški grad krški nunski samostan, krški škof, Mahorčič, a sedaj je v lasti barona Berga. Žalostna gora pri Mokronogu je znana božja pot. Južnovzhodno od Mokronoga je Bela cerkev (194 *m*), ki ima v bližini znamenito prazgodovinsko gradišče in grobove iz prazgodovinske in rimske dobe. Župnijo je ustanovil l. 1074. oglejski patrijarh Siegehardus. V bližini so Šmarješke toplice z mlačnim vrelcem. Bliže Novemu mestu je Št. Peter (195 *m*) in nedaleč od vasi po vinskih goricah znana Trška gora z Marijino cerkvico (429 *m*). Sredi otoka, ki ga je napravila reka Krka, je grad Otočice v krasni legi. V 13. in 14. stoletju je bil lastnina gospodov „von Wörth,“ pozneje pa v oblasti gospodov Villanderskih, katerih zadnji člen Viljem je leta 1547. padel s konja in se ubil. Sedaj je v posesti grofa Margherija.

Toplice na Dolenjskem.

Št. Jernej (183 *m*, 518 prebivalcev) je lepa vas vzhodnosevernovzhodno od Novega mesta. Mnogo je trpela zlasti v 16. stoletju po upornih kmetih, katere je premagal Jošt Turn l. 1573. Nedaleč odtod so Pleterje, kjer je bil že nekdaj kartuzijanski samostan, ki ga pa je odpravil cesar Jožef II. Pred nekaj leti so zopet kupili grad kartuzijanci in postavili tam mnogo manjših poslopij za svoje redovnike. Kostanjevica (158 *m*, 464 preb.) je ob Krki, ki teče okoli mesta. Kostanjevica je bila prej trg; mestne pravice je dobila l. 1435. Mesto je bilo vsled svoje otoške lege ob Krki važno branišče zoper turške navale in je mnogo trpelo po Turkih, katere pa sta premagala Lenkovič in Herbart Turjaški l. 1563. Blizu mesta je velika Kostanjeviška grajščina, ki je bila do l. 1786. cistercijanski samostan, a sedaj je lastnina verskega zaklada. Samostan je dal zgraditi l. 1234. koroški vojvoda Bernhard, ki je tam s svojo soprogo Juto pokopan.

Krško (168 *m*, 877 prebivalcev) ob Savi slovi po vinstvu, ima meščansko šolo in bolnico, ki jo je ustanovila in založila blaga Hozhevarica. Od l. 1897. je v Krškem samostalna župnija. Razvaljeni stari grad je bil močno branišče zoper turške napade. Krško je v zgodovini prvič imenovano l. 895., ko ga je kralj Arnulf podelil Valtunu, ki je bržkone zgradil grad. Krško je imelo v teku časa razne lastnike, kakor bogenske grofe, solnograške nadškofe in celjske grofe. Za njimi je dobil Krško cesar Friderik III., ki mu je podelil l. 1477. mestne pravice. V 15. stoletju je mesto mnogo trpelo po turških napadih, in sicer l. 1469., 1473., 1476. in 1477., in po kmečkih upornikih v 16. stoletju, zlasti l. 1573. V 16. stoletju je dobil grad Juri Turnski, za njim Janez Valvasor in pozneje Moškoni, Strasoldo in Turjačani. V Krškem se je rodil Juri Dalmatin okoli leta 1550. in najbrž je tam pokopan slavni zgodopisec J. V. Valvasor, ki je umrl l. 1693.

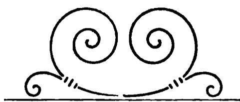
Nedaleč od Krškega je grad Turn, nekdanja lastnina nemškega pesnika Anastazija Grüna (Turjačana), ki je umrl l. 1876. in počiva v lepem mavzoleju v grajščinskem parku. Leskovec (202 *m*) je stara župnija, ki je bila ustanovljena v 13. stoletju, če ne prej. Južno od Leskovca je vas Drnovo (167 *m*), kjer je bil rimski municipij Neviodunum. Nekoliko pred izlivom Krke v Savo je precej velika Krška vas (155 *m*). Ob Savi je Čatež in nedaleč od tega so Čateške toplice. Blizu

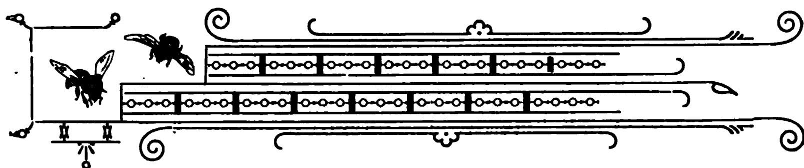
hrvaške meje so ob Savi Jesenice in v bližini lepi grad Mokrice. Ob Savi navzgor je blizu izliva Mirne Boštanj z lično cerkvijo in v starofrancoskem slogu zidanim gradom.

Radeče (194 *m*, 816 prebivalcev) je trg ob Savi, ki je po velikem železnem mostu vezan s Štajerskim. Most je 84 *m* dolg in malone 6 *m* širok ter nima nič podpornih stebrov. Stal je približno 180.000 K. Radeče imajo prav zanimivo zgodovino. Rimljani so mnogo tržili iz Panonije po Savi v Italijo in imeli na več krajih ob Savi ladjestaje. Tako ladjišče je bilo tudi v Radečah ali vsaj v najbližji okolici. Tukaj je bila važna rimska postaja ob cesti iz Ogleja (Akvileje) v Sisek (Siscijo). Pozneje so zgradili nad sedanjim trgom močen grad, ki je pa sedaj že razvaljen. Šele potem so se naseljevali ljudje pod gradom ter je tam nastal trg, katerega zgodopisci prvikrat omenjajo l. 1206. Za reformacije je tu služil nekaj let Primož Trubar, pozneje pa luteranska pridigarja Gregor Maček in Janez Gočevarčič. Lutrova vera je bila v Radečah precej razširjena, nadvojvoda Karel pa je konec 16. stoletja tudi tod zatrl luteranstvo. V Valvasorjevem času je bila Radeška grajščina last gospoda Mordaksa, ki je tudi gospodoval Svibnemu. Nedaleč od Radeč je na Njivicah velika papirnica V. Krisperja.

Zahodno od Radeč je Svibno (643 *m*) z razvalinami starega gradu, v katerem je baje shranjen zaklad. Posestniki Svibenskega gradu so bili v srednjem veku Ostrovrharji, ki so bili poleg Turjačanov najstarejši kranjski plemiči. Za češkega kralja Otokarja II. je Viljem Ostrovrhar v bojih kralja z Ogri prestopil na ogrsko stran. Viljem in Henrik Ostrovrhar sta se udeležila l. 1278. posvetovanja v Gradcu, ko se je pripravljal Rudolf Habsburški na velik boj zoper češkega kralja Otokarja II. Zadnji Ostrovrhar Viljem je bil ubit l. 1293. v boju Koroščev in Goričanov z grofom Ulrikom Heneburškim, katerega je podpiral kot prijatelj s precejšnjo vojsko. V bitki pri Grebinjah na Koroškem je bil Ostrovrhar smrtno ranjen in umirajoč je dal svoj prstan prijatelju Aufensteinerju s pripombo, da mu bode varno shranjen v veliko srečo. Ostrovrhar je baje dobil ta prstan od venčanega kralja pritlikavcev s pogojem, da mu pomore v nevarnosti. Ostrovrhar pa ni šel pritlikavcu na pomoč, in to mu je bilo v pogubo.

Litija (233 *m*, 685 prebivalcev) ob Savi je lep trg ob vznožju Sitarjevca (450 *m*), v katerem kopljejo svinčeni sijajnik poleg živega srebra. Tu so baje že Rimljani kopali rudo. Pri Litiji je velika predilnica. Pred gradnjo Južne železnice je bila Litija važno pristanišče za savsko brodarstvo. Tu so izdelovali največ savskih ladij. Tu so tudi bile tri znatne vrvarske delavnice, v katerih so izdelovali za vlačenje ladij velike in močne vrvi iz laške konoplje. Blizu Litije je vas Šmartno (252 *m*, 478 prebivalcev) z lepo in prostorno novo župno cerkvijo. Južnojužnovzhodno od Šmartna je Windischgrätzov grad Vagensberg (429 *m*), nekdanja lastnina J. V. Valvasorja.

Gmotni napredek.

Poljedelstvo.

Kranjsko je poljedelska dežela in je bila do polovice prejšnjega stoletja premožna, kajti kupčija Trsta z avstrijskimi deželami je dajala deželi obilo zaslužka s prevažanjem blaga, s katerim se je tudi pečal poljedelec. A tudi kupčija med planinskimi deželami in rodovitnimi nižinami ob Savi, ki se je tudi posluževala te vodne poti, je prinašala neko blagostanje na Kranjsko. Odkar so nastale železnice, so se pa poslabšale gospodarske razmere. Poljedelski pridelki ne zadostujejo deželnim potrebam. Malo rodovitna zemlja, majhne kmetije, razkosanost posestev in pomanjkanje delavcev, vse to vpliva neugodno na poljedelstvo. Poljedelci obdelujejo vsled teh razmer del svojega posestva le površno ali pa tudi prav nič.

Deželi manjka veleposestva z vzornim poljedelstvom. V nekaterih delih dežele, n. pr. na Gorenjskem, so le majhne kmetije, ki imajo večkrat po 20 in še po več raztresenih parcel. Glede na velikost kmetij se računa na Gorenjskem na eno kmetijo povprečno 18 do 20 hektarov, in od teh je nad polovico gozda. Na Notranjskem obsegajo kmetije povprečno 28 hektarov, od katerih so jedva tri petine obdelane in je le tri hektare orne zemlje. Dolenjske razmere so slične gorenjskim, a precej

znaten del orne zemlje pripada v deželni deski vknjiženemu veleposestvu.

Ko so si še kmetovalci mnogo zaslužili s prevažanjem blaga, je bilo še dosti delavcev, čeprav ni imela dežela posebnega delavskega stanu razen takozvanih kočarjev. Pomanjkanje delavcev je bilo sicer tudi prej ob žetvi občutno, a dobivali so jih iz sosednjih dežel. L. 1890. je prišlo na 55.682 samostalnih kmetovalcev le 14.179 poljedelskih dninarjev, to je eden na 26 hektarov polja, travnikov, vrtov in vinogradov; toda v zadnjem desetletju je to razmerje postalo še mnogo neugodnejše.

Na Kranjskem so poljedelska podjetja povečjem pasivna, in vsled tega se jih je od 55.682 samostalnih kmetovalcev moralo 10.386 pečati še z drugim stranskim poslom. Vsled slabih gospodarskih razmer pa tudi močno narašča izseljevanje zlasti v Severno Ameriko, in v nekaterih krajih se je že večina samostalnih kmetovalcev izselila. Naše gospodarske razmere zlasti razjasnjuje dejstvo, da so letni stroški za poljedelska podjetja za tri milijone kron večji nego dohodki.

Od vsega kranjskega površja je 95·93 % rodovitnega in le 4·07 % nerodovitnega sveta. Poljedelstvo je bolj razvito na Gorenjskem in Dolenjskem, Notranjsko je manj rodovitno. Največ obdelanega sveta je po Gorenjski ali Ljubljanski ravnini, po vzhodnem Dolenjskem in niže ležečem južnem Gorenjskem. Na Notranjskem je najrodovitnejša Vipavska dolina, ki ima milo podnebje, in Reško gričevje; na Dolenjskem so v Suhi krajini le južni in niže ležeči vzhodni kraji bolje obdelani. Gorenjsko podnebje vobče za poljedelstvo ni neugodno; Dolenjsko ima krajšo zimo in toplo jesen in je ugodno za vinogradništvo, čeprav vlažna pomlad večkrat provzročuje škodo. Na Gorenjskem in Dolenjskem je topla jesen važna za kmetovalca. Večji del Notranjskega in del Dolenjskega ležita v pasu ekvinokcijskega deževja ter imata dolgo poletje, kratko in milo zimo, deževno pomlad in lepo pozno jesen. Te podnebne razmere seveda jako vplivajo na poljedelstvo.

Od rodovitnega sveta imajo v hektarih: njive 147.383, travniki 171.200, vrtovi 7.412, vinogradi 11.631, pašniki 156.341, planinski pašniki 13.646, gozdovi 442.309, jezera, močvirja in ribnjaki 1.625. Rodovitnega sveta je torej skupaj 951.547 hektarov.

Glavni poljski pridelki so: oves, koruza, proso, sirek, ajda, ječmen, pšenica, rž, krompir, fižol, grah, leča, zelje in repa. Od kupčijskih rastlin je lan razširjen po vsej deželi, konoplja pa po Dolenjskem. Razen fižola in prosa se spečajo navadno vsi pridelki v deželi in zadostujejo povečjem domačim potrebam, le pšenice in koruze je treba uvažati. Mnogo se prideluje deteljnega semena, ki se izvaža.

Obdelano površje, letino, pridelek na hektaru in hektolitrsko težo pridelkov za l. 1900. kaže ta-le razpredelnica:

Vrsta pridelka	Obdelano površje v *ha*	Letina				
		v celoti		na *ha*		teža za *hl* v *kg*
		hl	*q*	*hl*	*q*	
pšenica	22.175	258.731	191.026	11·7	8·6	73·8
rž	15.065	158.774	108.680	10·5	7·2	68·4
ječmen	13.181	175.778	108.001	13·3	8·2	61·4
oves	17.249	382.560	173.913	22·2	10·1	45·5
proso in sirek	8.357	144.556	—	17·3	—	—
ajda prvega pridelka	749	8.030	—	10·7	—	—
ajda drugega pridelka	17.648	217.615	—	12·3	—	—
koruza	14.834	260.878	179.379	17·6	12·1	68·8
grah in leča	463	4.585	—	9·9	—	70
fižol	5.624	57.419	—	10·2	—	—
lan	986	—	10.892	—	11·0	—
konoplja	222	—	2.431	—	10·9	—
krompir	22.262	—	1,693.415	—	76·1	—
pesa in repa prvega pridelka	1.989	—	195.901	—	98·5	—
pesa in repa drugega pridelka	15.159	—	969.437	—	64	—
zelje	2.561	—	192.062	—	75	—
buče	619	—	30.817	—	49·8	—
seno, otava in detelja	18.654	—	809.497	—	43·4	—
mešanica	2.063	—	52.898	—	25·6	—
deteljno seme	696	—	1.849	—	2·7	—
travniki	171.200	—	4,484.765	—	26·2	—

V zadnjem desetletju (1890—1900) se je na Kranjskem na enem hektaru povprečno pridelalo v metrskih stotih: pšenice 8·9, rži 7·7, ječmena 8·4, ovsa 9, koruze 14 in krompirja 74·7.

Štirih glavnih vrst žita se je pridelalo l. 1900., in sicer: pšenice za 3,059.000 K, rži za 1,583.000 K, ječmena za 1,416.000 K in ovsa za 2,277.000 K.

Slame se je dobilo na Kranjskem l. 1900. vsega skupaj 1,936.974 metrskih stotov.

Sadjarstvo dobro uspeva in gotovo še postane glavna vrsta pridobitkov za kranjskega kmetovalca. Na Kranjskem so namreč celo na Gorenjskem redke sadnemu drevju kvarljive hude zime in še redkejše sadnemu cvetu škodljive pomladanske zmrzali. Imamo pa različne vrste sadnega drevja, in sicer na Notranjskem zlasti zgodnje sadje, n. pr. črešnje in marelice. o milem podnebju znana Vipavska dolina se ponaša tudi z južnim sadjem. V drugih delih Kranjskega pa pridelujejo obilo takozvanega gospodarskega sadja, kakor jabolk, hrušek, češpelj in orehov. Pridelujejo pa v deželi tudi vedno več namiznega sadja, katerega se precej izvaža.

L. 1900. se je pridelalo na Kranjskem: 7.565 *q* kostanja, 277.920 *q* peškastega sadja, 49.300 *q* koščičastega sadja, 710 *q* orehov in 417 *q* grozdja. Razvrstitev tega pridelka po deželi kaže ta razpredelnica:

	Kostanj	Peškasto sadje	Koščičasto sadje	Orehi	Grozdje
Planinske pokrajine	1.725	83.000	8.785	270	—
Planinsko predhribje	5.790	151.000	22.090	150	327
Kras	50	43.000	18.425	290	90

Vinarstvo je precej znatno. Vinogradi zavzemajo 11.631 *ha*. Že za rimskih cesarjev je bilo znano vinarstvo v sedanji Kranjski. Cesar Domicijan (81—96) je prepovedal vinarstvo, a cesar Probus (276—282) ga je zopet pospeševal. Posebno se pečajo z vinarstvom po vzhodnem in južnovzhodnem Dolenjskem, v Krškem, Novomeškem in Črnomaljskem okraju in na Notranjskem v Vipavski dolini. Podnebje je vobče za vinarstvo ugodno, najugodnejše pač v Vipavski dolini, kjer dozori jako sladkornato grozdje že v prvi polovici meseca septembra. Tu so trte že po laškem načinu zasajene v brajdah in klanicah po njivah in vrtih. Tudi po Dolenjskem navadno dozori grozdje, a ni tako sladkornato kakor na Vipavskem. Vendar pa je dolenjsko vinarstvo v zadnjih časih

mnogo trpelo po raznih trtnih boleznih in po trtni uši. V novejšem času zasajajo trpežnejše ameriške trte in tudi izboljšujejo kletarstvo po prizadevanju vlade in deželnega odbora.

Povprečno se pridela na leto do 200.000 hektolitrov vina in od tega spada približno 30.000 *hl* na Notranjsko. L. 1900. se je pridelalo na Kranjskem 175.299 *hl* vina.

Vinorodni svet in pridelek kaže ta-le razpredelnica:

	Površje v *ha*	Vino belo	Vino rdeče	Vino mešano	Skupno	*ha*
Planinske pokrajine	638	6.252	—	128	6.380	10
Planinsko predhribje	9.791	61.391	5.362	57.091	123.844	12·6
Kras	1.202	32.740	2.241	10.094	45.075	37·5
Skupaj . .	11.631	100.383	7.603	67.313	175.299	15·1

Kranjsko ne prideluje zadosti vina za domačo potrebo, zato se ga uvaža precej iz sosednjih dežel, zlasti s Primorskega, Štajerskega, Hrvaškega, tudi s Tirolskega in celo iz Italije. Mnogo se uvaža na Kranjsko tirolskega vina dvomljive vrednosti in vsled znižane carine na vino italijanskega vina, kar neugodno vpliva na ceno kranjskega vina.

Z vrtnarstvom se pečajo po vsem Kranjskem, in malone vsaka kmetija ima vrt za zelenjad, ki je potrebna za dom. Večji in bolje obdelani vrtovi so v Ljubljani in po večjih kranjskih grajščinah. Vsa dežela ima 7.412 *ha* vrtov. Z vrtnarstvom se največ bavijo „Krakovčani“ v Ljubljani, ki prinašajo svoje vrtne pridelke večinoma na ljubljanski trg. Veliko se prideluje na Kranjskem zelja, katerega se mnogo izvaža celo v orijent. V Vipavski dolini pridelujejo boljšo zgodnjo zelenjad.

Gozdarstvo je bilo prej zanemarjeno, a v zadnjih desetletjih se je precej izboljšalo, posebno po prizadevanju vlade, ki pazi na pogozdovanje posekanih gozdov in zlasti mnogo stori za pogozdovanje Krasa. Kranjsko ima 442.309 *ha* ali 44·43 % vsega površja gozdov. Povprečni letni prirastek lesa znaša dva metra na hektar ali skupaj 886.200 metrov. 40 % lesa uporabljajo za razne izdelke, 60 % pa za kurjavo. Dohodek iz gozdov je glavni vir dohodkov posestniku. Kranjsko bode pri umnem

gozdarstvu vedno važna dežela za izvažanje lesa z ozirom na bližino morske obale in znamenitih luk v Trstu in na Reki.

Od kranjskih gozdov je 4% državnih, in sicer v Radovljiškem in nekoliko v Kamniškem okraju, 20% občinskih, 25% veleposestnikov in 51% malih posestnikov. Približno 90% gozdov je visoke vrste, in sicer prevladujejo listnati gozdovi, katerih je $^{3}/_{5}$. Jelovih je le $^{2}/_{5}$. Listovcev je največ bukovih, hrastovih in kostanjevih; manj razširjeno drevje so gaber, javor, jesen, brest, lipa, jelša, topol, trepetlika, vrba, breza in drugo. Izmed jelovcev pa je največ smrek, jelk, borov in macesnov; manj pogosti so makleni, ruše in tise.

Odstotno razmerje listnatih in jelovih gozdov glede na skupno površje gozdov kaže ta razpredelnica:

Pokrajina	Gozdno površje v % vsega površja	Listnati gozdovi v % gozdnega površja	Jelovi gozdovi v % gozdnega površja	Nižje vrste gozdovi v % gozdnega površja
Severno Kranjsko	39	71	19	10
Južno Kranjsko .	36	44	46	10

Večina gorenjskih gozdov leži v nadmorski višini 600 do 1600 *m* in le redko više. Na Notranjskem raste drevje nad višino gozdnega pasa le na Snežniku, dolenjske gore pa ne dosegajo meje gozdnega pasa, kajti večina gozdov je v višini 350 do 800 *m*.

Jako važno je pogozdovanje Krasa. Sadike za pogozdovanje Krasa daje 2·90 *ha* veliki državni gozdni vrt na Glinicah pri Ljubljani. V tej drevesnici je okoli 15 milijonov sadik, od katerih jih na leto približno štiri in pol milijona posade na Krasu in po drugih kranjskih goličavah. Od leta 1876. do konca 1901. so na Krasu pogozdili na državne in deželne stroške in s prispevki Južne železnice 1895·89 *ha* in za to porabili nad 29 milijonov sadik. Nasadi iz prvega desetletja imajo sedaj že do 10 *m* visoko, dobro zaraslo borovje, pod katerim se je napravila že precej dobra zemlja. Starejše nasade je že bilo treba čistiti. Potrebljene nasade bodo pogozdili z boljšimi sadikami. L. 1901. so zasadili 2,158.000 črnega bora, 25.000 macesnov in 23.000 jelk in so potrošili za pogozdovanje v Postojinskem okraju bizu 30.000 K.

Rudninski proizvodi.

Kranjsko rudarstvo je že jako staro; dognalo se je, da so bili plavži v deželi že v prazgodovinskem času. Konec 15. stoletja so odkrili stanišče živega srebra in cinobra v Idriji, in od l. 1580. opravlja idrijski rudnik država sama. Tudi v Litiji in okolici so se gotovo že v 16. stoletju pečali z rudarstvom. Rudarstvo na Kranjskem sicer ni tako znatno kakor v sosednji Štajerski in Koroški, vendar pa razmerno znamenitejše nego v večini avstrijskih dežel.

V avstrijskih deželah se peča z rudarstvom razen solišč povprečno 0·48 % prebivalstva, na Kranjskem pa (l. 1900.) skupaj 2.704 prebivalcev (0·54 %), torej nadkriljujejo v tem oziru Kranjsko le Šlesko, Koroško, Štajersko in Češko. Leta 1900. je bilo 43 rudarskih podjetij in od teh jih je delovalo 19. Rudarskih železnic je bilo nad 95 *km* in uporabljalo se je devet parnih strojev s 378 konjskimi močmi. Topilnic je bilo devet z dvema parnima strojema. Vrednost kranjskih rudarskih proizvodov je znašala 3,431.894 K, vrednost topilniških proizvodov pa 3,726.279 K, skupna vrednost rudarskih in topilniških proizvodov torej 7,158.173 K.

Rudarsko delovanje se je raztezalo na površje 2.111 *ha* odmerkov in je obsegalo 2.717 svobodnih rudosledov. V 1635 (60·18 %) rudosledih so iskali rjavi premog, v 295 (10·86 %) premog, v 256 (9·42 %) železno rudo, v 207 (7·62 %) svinčenec, v 205 (7·54 %) živo srebro, v 92 (3·39 %) cinkovo rudo, v 12 (0·44 %) bakreno rudo, v osmih (0·29 %) antimonovo rudo in v sedmih (0·26 %) manganovo rudo. Izmed kopanin se dobiva največ železa, premoga in živega srebra, poleg tega tudi mangan, svinec, cink in nekaj srebra.

V kranjskem rudarstvu je najvažnejše živo srebro, ki se ga dobiva največ v Idriji in nekaj pri Sv. Ani pod Ljubeljem in v Litiji. Našli so pa tudi to rudo med Št. Vidom in Mavčami pri Vipavi in v Knapovžah pri Sori. Na Kranjskem se dobiva največ živega srebra izmed vseh avstrijsko-ogrskih dežel, in v inozemstvu prekašata v tem oziru Kranjsko le Špansko in Kalifornija.

L. 1900. se je dobilo 5.104 metrskih stotov (l. 1886. celo 5.413) živega srebra, vrednega 2,495.000 kron; država je imela okoli 1,400.000 K dobička. Vsega kranjskega živega srebra se je v Idriji dobilo 91·78 %. Idrijsko živo srebro se je oddalo dunajski prodajalni zalogi razen 400 *q*, katere je porabila idrijska tvornica za cinober. Pri Sv. Ani dobljeno živo srebro se je razpečalo v Avstriji, Nemčiji, Južni Ameriki in Vzhodni Aziji. Okoli 1.200 rudarjev se peča z dobivanjem živega srebra. Vrednost na leto izkopanega živega srebra znaša 59 % vseh kranjskih rudninskih proizvodov.

Cinober se še sedaj prideluje na suho iz čistega živega srebra in žvepla. Ta način izdelovanja cinobra se je uvedel v Idriji l. 1782. in se je tedaj dobilo v Idriji toliko cinobra, da je zadostoval za večino evropskih dežel.

Poleg živega srebra je na Kranjskem najvažnejši rjavi premog, katerega se je izkopalo leta 1900. okoli 2,900.000 metrskih stotov v vrednosti nad 1,500.000 K. Od 21 premogovnikov se je kopalo v desetih. Največji premogovnik je v Zagorju ob Savi, kjer se je dobilo 1,481.000 metrskih stotov ali 52·60 %. V zadnjem desetletju se je tudi povzdignil premogovnik v Trati pri Kočevju, kjer se je izkopalo 1,093.800 metrskih stotov ali 38·85 %. V kranjskih premogovnikih je delalo 1.355 rudarjev. Zagorskega premoga je porabila nad dve petini Južna železnica, drugo pa avstrijske dežele in nekaj inozemstvo. Kočevski premog so povečjem pokupile državne železnice in Dolenjski železnici.

Rjavi premog pa se nahaja tudi pri Goričanah, Preski, Medvodah in Smledniku, in sicer starejše vrste. Mlajši rjavi premog so našli pri Kamniku, Podgorju, Nevljah in Motniku na Gorenjskem, pri Mirni, Mokronogu, Št. Janžu, pri Loki in Dobličah blizu Črnomlja; tudi v Reški dolini imajo rjavi premog Famlje, Britof, Zarečje in Dolenji Zemon. V edinem kranjskem rudniku v Orlih že več let ne kopljejo črnega premoga.

Lignit se nahaja v Klancu nad Komendo, pri Tunjicah, Zagorju, Prečni, Valti vasi in pri Črnomlju.

Šoti slični lignit ali lesna šota se dobiva v Dobrepoljski dolini. Na Ljubljanskem barju narežejo na leto okoli 150.000 metrskih stotov šote. Šotišča so do 70 *cm* debela in ponekod

še debelejša. Šotišče se tudi nahaja ob znožju Golega vrha v Bohinju in na Ribščici pri Bleški planini.

Svinčenca se dobiva največ v Litiji, Zagorju, Jablanici, Podkraju pri Zidanem mostu in pri Savi na Gorenjskem. L. 1900. se je dobilo 16.438 metrskih stotov svinca (nad 10% v avstrijskih deželah dobljenega) v vrednosti 716.000 K, in sicer skoraj vse v litijski topilnici. Iznova se je rudarstvo v Litiji začelo šele l. 1873., in sicer s takim uspehom, da so že l. 1884. dobili 19.000 stotov svinca. Svinčenec spravljajo iz jame v Sitarjevcu črez Savo po 364 *m* dolgi vzpenjači na levi savski breg v izdelovalnico. Tudi manjše jame v Podkraju in Pasjaku so last litijske rudarske družbe. V manjših množinah se nahaja svinčenec na Kranjskem tudi še podrugod, kakor n. pr. v Planici, na Belščici, v Knapovžah, v Krašni in pri Vačah.

Srebrastega svinčenega sijajnika je malo v deželi; litijska rudarska družba ga dobiva v Podkraju in Pasjaku. L. 1894. so dobili 179 *kg* srebra.

Cinkove rude ni mnogo v deželi. Dobiva se na Trebelnem, v Benici in Jablanici, Javorniškem grabnu, v Planici, v Korošici pri Sv. Ani v Ljubeljski dolini in drugod; precej se je uvaža s Koroškega. Cink se izdeluje v zagorskem plavžu, kjer se proizvaja približno četrtino vsega avstrijskega cinka. L. 1900. se ga je dobilo 4.183 metrskih stotov v vrednosti 215.000 K. L. 1881. se je izkopalo na Kranjskem le 592 metrskih stotov cinkove rude, drugo so uvozili. Cinka se je največ prodalo na Dolenje Avstrijsko in na Ogrsko in 300 *q* tudi v Nemčijo.

Mangana se je dobilo 53.904 metrskih stotov, to je nad 60% vsega v avstrijskih deželah dobljenega. Vrednost njegova je znašala 64.000 K. Največ mangana je ob južnem pobočju Begunjščice nad Mostami. Tudi podrugod se nahaja ta ruda, tako na Belščici in v Pukljah pri Javorniku, kjer je bil rudnik od l. 1804. do 1846. Nadalje je najti mangan tudi ob desnem savskem bregu pri Kropi, Železnikih, Zalem logu, Stražišču pri Kranju in pri Škofji Loki. Na Kranjskem je šest podjetij, in sicer na Begunjščici in Jesenovcu, kjer je delalo 1900. l. 95 rudarjev.

Železna ruda se nahaja po raznih delih Gorenjskega in Dolenjskega, a nje proizvodi so se v zadnjih desetletjih jako

zmanjšali in znašajo sedaj le 0·15 % proizvodov železne rude v avstrijskih deželah. L. 1900. se je je dobilo 25.916 metrskih stotov v vrednosti 26.516 K in 15.322 metrskih stotov surovega železa v vrednosti 291.571 K. Od šestih podjetij sta delovali dve s 83 delavci. Nekaj železa so izvozili v Nemčijo in na Angleško. Želėzna ruda se dobiva v Bohinju, pri Javorniku, Savi, Kropi, Kamni gorici in Železnikih na Gorenjskem, v Hrastju pri Št. Ruprtu, Ruprčvrhu in Zagradcu na Dolenjskem. Največ železa podelujejo fužine kranjske obrtne družbe na Savi in Javorniku. L. 1795. v Dvoru pri Žužemperku ustanovljene fužine, ki so izdelovale mnogo železa, so pred nekaj leti opustili.

Kranjska posebnost je bohinjska ruda (beauxit), to je čista glinica, ki se nahaja v Bohinju ob obronkih Rudnice med Starimi Fužinami in Stodvorom (Studorom) in med Bohinjskim jezerom in Bohinjsko Bistrico, a tudi na Mežaklji in pri Spodnji Radovini. Ta ruda služi v izdelovanje glinenih preparatov in aluminija.

Razen doslej naštetih rudnin se dobivajo na Kranjskem še malec, marmor, suknarsko ilo, peščenjak, lapor, kremenjak, jaspis, antimon, baker, skrilavec in druge.

Živinoreja, lov in ribarstvo.

Živinoreja je precej znatna. Zanjo je ugodna oblika tal, velika množina piče in posebno veliko število dobrih pašnikov. Dandanašnji sicer še ni na oni stopinji, na kateri bi lahko bila vsled ugodnih prirodnih razmer, a razvija se in napreduje tako, da bo donašala kmetovalcu še največ dohodkov. Posebno se odlikuje v živinoreji Gorenjsko. Ker večinoma krmijo živino v hlevih, je nje vzreja draga; vsled tega ne more Kranjsko tekmovati z Ogrskim in z Balkanskimi deželami, kjer vzrejajo živino jako poceni. Tudi se mnogokrat zanaša živinska kuga s Hrvaškega na Kranjsko vsled tamošnjih pomanjkljivih uredb za živinsko zdravstvo, in to onemogočuje izvažanje kranjske živine v Nemčijo in Švico ter sploh neugodno vpliva na ceno živine.

Konj je l. 1900. imelo Kranjsko 24.821. Na Gorenjskem rede skoraj izključno težke noriške konje, na Dolenjskem in Notranjskem pa lažje vrste. Na Gorenjskem izvažajo mnogo konj

posebno na Tirolsko in Bavarsko, a tudi z Notranjskega in Dolenjskega izvažajo konje boljših plemen zlasti v Italijo. Najboljše težke vprežne konje imajo v Radovljiškem okraju, lažje konje pa v Postojinskem in Krškem okraju in v Ljubljanski okolici. Važna za konjerejo je c. kr. žrebčarna v Prestranku na Notranjskem.

Goved je l. 1900. imela dežela 253.839. Kranjska goved ni enotnega plemena. Prvotno pleme je bilo prej mešanica bele, rumene in rdeče pasme, a se je pozneje požlahtnilo. V gorenjsko planinsko pokrajino je postavila c. kr. kmetijska družba bike gorenjebelskega, po ostalem Kranjskem pa muriškega plemena. Na Kranjskem je že nad polovico požlahtnjene govedi. Sir izdelujejo povečjem za domačo potrebo, vendar se pa na Gorenjskem zlasti v Bohinjski dolini in na Bohinjskih planinah v zadnjih letih že precej pečajo s sirarstvom. Mlekarska in sirarska zadruga v Logatcu speča na dan približno 2500 litrov mleka. Notranjci, ki rede sploh veliko goveje živine, izvažajo maslo v primorske kraje.

Prasičev je imelo Kranjsko 1900. l. 107.836. S svinjerejo se zadnja desetletja vedno bolj pečajo za domačo potrebo in za izvoz. Za rejo odbirajo ponajveč domače pleme in ga mnogokrat mešajo s hrvaškim plemenom. Za rejo se uvažajo tudi mlade hrvaške svinje.

Ovac je bilo 1900. l. 38.629. Ovčarstvo je močno nazadovalo. L. 1869. je imelo Kranjsko še 85.161 ovac, torej za 46.532 več nego l. 1900. Ovčarstvo je važnejše le na Notranjskem Krasu, kjer paso ovce na najslabših pašnikih. Kranjska ovca ima debelo volno, iz katere delajo sukno. Ovčje mleko in sir imajo za domačo potrebo, a nekoliko izvažajo obojega tudi na Primorsko.

Koz je imela dežela le 6.384. Kranjsko kozarstvo je bilo nekdaj prav znatno, a je v zadnjih desetletjih jako nazadovalo. L. 1869. je še bilo 16.555 koz, torej za 10.171 več nego l. 1900. Njih število se je skrčilo vsled gozdnih zakonov. Kranjska koza je znana po svoji zadovoljnosti in daje obilo mleka.

Domače perotnine je bilo leta 1900. skupaj 427.862 komadov, in sicer 411.432 piščancev, 1.811 gosi, 2.828 rac in 11.791 komadov druge perjadi. Perotnino goje po vsej deželi, zlasti pa po Dolenjskem. Izvaža se mnogo jajc.

Stanje živinoreje v zadnjih desetletjih kaže ta razpredelnica:

	1869	1880	Naraščanje (+) ali pojemanje (—) 1870—1880		1890	Naraščanje (+) ali pojemanje (—) 1890—1900		1900	Naraščanje (+) ali pojemanje (—) 1891—1900	
			absolutno	v %		absolutno	v %		absolutno	v %
konji	19.782	21.975	+ 2.193	+11·09	23.771	+ 1.796	+ 8·17	24.821	+ 1.050	+ 4·42
goveda	189.540	225.144	+35.604	+18·78	227.613	+ 2.496	+ 1·10	253.839	+26.226	+11·52
mule, mezgi in osli	222	156	— 66	—29·73	195	+ 39	+25·00	220	+ 25	+12·84
koze	16.555	15.663	— 919	— 5·55	8.418	— 7.218	—46·16	6.384	— 2.034	—24·16
ovce	85.161	67.431	—17.730	—20·82	53.462	—13.969	—20·72	38.629	—14.833	—27·74
prasiči	63.358	73.130	+ 9.772	+15·42	94.985	+21.855	+29·88	107.836	+12.851	+13·53
čebele (panji) . .	25.203	32.125	+ 6.922	+27·46	49.295	+17.170	+53·45	41·699	— 7.596	— 15·4

Čebelarstvo je v zadnjem desetletju nazadovalo, kajti l. 1890. je imelo Kranjsko 49.295 panjev, l. 1900. pa le 41.699, torej za 7.596 ali 15·4% manj nego l. 1890. Kranjska čebela je že v prejšnjih časih slovela. Za Marije Terezije je bil Kranjec Janša učitelj čebelarstva na Dunaju in je spisal knjigo: „Popolnoma podvučenje za vse čbelarje. V Celji 1792.“

Zanimiva je tudi razpredelnica, ki kaže množino živine po posameznih okrajnih glavarstvih. V tem oziru vidimo, da ima Ljubljanska okolica največ konj (4.168) in goved (30.958), Postojinski okraj največ mul, mezgov in oslov (38), Radovljiški okraj največ koz (1.298), ovac (7.293) in panjev (7.575), Krški okraj največ prasičev (23.068) in perotnine (64.785).

Politični okraji	konji	goveda	mule, mezgi in osli	koze	ovce	prasiči	panji	perotnina
Mesto Ljubljana	969	970	2	24	8	549	207	5.790
Postojina	2.227	21.098	38	345	6.980	8.838	2.802	38.914
Kočevje	1.686	24.343	6	925	2.046	7.450	2.898	38.432
Krško	3.497	24.376	13	97	896	23.068	4.871	64.785
Kranj	2.766	29.059	32	764	4.585	8.475	3.914	34.582
Ljubljan. okolica	4.168	30.958	27	181	1.912	8.978	5.042	47.753
Litija	1.062	21.699	9	833	3.029	6.328	3.847	36.074
Logatec	1.185	20.955	7	196	2.525	4.482	3.007	22.860
Radovljica	1.982	14.649	8	1.298	7.293	5.912	7.575	16.899
Novo mesto	2.278	26.490	18	1.037	1.324	15.126	3.652	55.779
Kamnik	2.535	21.199	33	515	5.382	9.864	2.397	31.016
Črnomelj	466	18.043	27	169	2.649	8.766	1.487	34.978
Skupaj . .	24.821	253.839	220	6.384	38.629	107.836	41.699	427.862

Lov je bil nekdaj na Kranjskem znamenit ne le glede na število, ampak tudi glede na raznovrstnost divjačine. Čeprav je sedaj manj divjačine nego prej, je lov vendar še znaten, ker se lovski zakoni strože izvršujejo nego prej. Po Gorenjskih planinah je še mnogo gamzov; tudi srn in zajcev je še precejšnje število po deželi. Rjavi medved in volk se še nahajata po Notranjskem in nekoliko tudi po Dolenjskem. Nahajamo pa v deželi tudi lisico, jazbeca, kuno, vidro in druge manjše zveri. Že od nekdaj je znan polšji lov po Notranjskem in Dolenjskem.

Kranjsko ima mnogo divje perotnine, tako n. pr. kljunača, divjo raco, divjega petelina, ruševca, gozdno jerebico in snežno jerebico.

Ribarstvo je nekdaj slovelo, zlasti so se ž njim pečali grajščaki v svojih ribnjakih, katerih je sedaj že malo. Pozneje so ga prebivalci zanemarjali, a v zadnjih letih ga zopet marljiveje goje. Na Kranjskem je več ribarstvenih naprav, izmed katerih je največja l. 1891. in 1892. na Studencu pri Ljubljani ustanovljena, ki jo vzorno opravlja ribarski strokovnjak ces. svetnik prof. Ivan Franke. Tam goje v večji meri posebno postrvi, zlatovčice in žlahtne rake. Kranjske vode so vobče prav pripravne za gojitev rib in rakov. V zadnjih desetletjih se je število rib zmanjšalo nekoliko radi tega, ker so ljudje preveč ribarili, a največ vsled tega, ker sta se zlasti Ljubljanica in Sava onesnažili po tvorniških odpadkih in pranju premoga. V Savi od Zagorja do Zidanega mosta ni skoraj nič rib.

Izmed jezer ima največ rib Cerkniško jezero. V gorskih vodah se nahaja zlasti postrv v gorenjem teku, v srednjem in dolenjem teku pa sulec, mrena in podust. Značilna za te vode je Sava. V kraških vodah sta značilna rak in ščuka, a tudi postrv.

L. 1882. je nastala račja kuga in malone uničila ves zarod. Spustili so na več krajih zopet mladiče v vode, a ti poskusi se niso dolgo časa obnesli. Značilna za kraške vode je Krka. V takozvanih travniških potokih je največ rakov in ščuk.

Obrtnost.[1]

Kranjska obrtnost je povečjem omejena na mali obrt, kajti v deželi je le malo večjih tvornic. Za obrtnost je ugodna zemljepisna lega in ugodne so ji tudi številne vodne moči. Obrtnost je neenako razdeljena po deželi. Največ obrtnosti je v Ljubljani ter nje okolici in na Gorenjskem, manj je je na Dolenjskem in najmanj na Notranjskem, kjer je razmerno najmanj vodnih moči. Prebivalstva se peča z obrti le 21.556 ali 4·3 %.

Kranjska obrtnost je v nekaterih strokah slovela že v starem in srednjem veku. Že za Rimljanov so na Dolenjskem

[1]) Za to poglavje ni bilo mogoče dobiti za vse stroke najnovejših podatkov, kajti zadnje statistično poročilo kranjske trgovske in obrtniške zbornice je iz l. 1880., torej že v marsičem zastarelo.

izdelovali prtenino, na Gorenjskem pa železnino. V srednjem veku so se že pečali v škofjeloški okolici z izdelovanjem nevaljanega sukna in platna, po drugih gorenjskih krajih, kakor v Železnikih in Tržiču, pa je cvetla kupčija z domačo železnino, ki so jo izvažali tudi v Italijo.

V prvih stoletjih novega veka so se posebno v Ljubljani in v nje okolici pečali z raznovrstnimi obrti. V Ljubljani so n. pr. bile steklarnica, papirnica, več suknarnic, tvornica za svilo in baršun, tvornica za čokolado, oslajeno sadje, tvornica za sveče in porcelanino. Na Fužinah pri Ljubljani so bile žage in velik mlin. Po drugih krajih so se pečali z usnjarstvom, suknarstvom, čipkarstvom in drugimi obrti. V Kranju je bila zvonarnica. Zlasti je slovelo gorenjsko jeklo. Cesarica Marija Terezija je posebno pospeševala domači obrt. Sredi prejšnjega stoletja je slovela ljubljanska čistilnica za sladkor, ki pa je zgorela l. 1858.

V novejšem času je pa nazadovala poprej precej znatna obrtnost, vendar je v deželi še več produktivnih obrtov.

Izmed domačih obrtov je najbolj razširjeno izdelovanje lesene robe, platna, sukna in pa idrijsko čipkarstvo. Za promet je pa važno izdelovanje lesenine, železnine, tkanine, usnja, žimnatih sit, slamnikov in živil. Nadalje so na glasu pivovarne, žganjarnice, papirnice, opekarne, zvonarna in državna tvornica za tobak.

Izdelovanje lesenega blaga je jako razširjeno po Kranjskem. Dežela ima 11 parnih žag in nad 600 žag z vodno silo. Prej je bilo veliko več žag, a okoli 100 jih je prestalo spričo manjšega prometa z žaganim lesom. Izdelovanje tavolet donaša le na Dolenjskem dobiček, ker ima ondotni les manjšo ceno nego podrugod. Tavolete izdelujejo z najboljšimi stroji, a vsled prevelike produkcije pojema v zadnjih letih ta obrt. Ti izdelki se izvažajo največ v Italijo. Parketov izdelujejo največ na Vrhniki in v Škofji Loki in jih izvažajo celo v inozemstvo, lesenih žrebljev pa v Šiški pri Ljubljani. Največ lesene robe izdelujejo v Ribnici, namreč čebre, škafe, korce, žlice, krožnike, sodčke, škatle, rešeta, rete in drugo. To blago (suho robo) prodajajo po avstrijskih deželah ter po Ogrskem in Hrvaškem. V Poljanski in Selški dolini narejajo čebre, razno-

vrstne sode in kolovrate, v Bohinjski dolini škafe in jerbase, na Kočevskem pa doge za sode, lopate in sitarske obroče ter izvažajo les za palice.

Z mizarstvom se največ pečajo v Ljubljani in nje okolici, v Št. Vidu, Vižmarjih, Škofji Loki, Kranju in drugod po Gorenjskem. Izdelovanje pohištva najbolj cvete v deželnem glavnem mestu in po okolici. V Gorjah izdelujejo lepo in trdno pohištvo, v Bistri pri Vrhniki pa stole iz upognjenega lesa. Kranjsko pohištvo izvažajo na Primorsko, posebno v Pulj za mornarico, pa tudi v inozemstvo.

Železnine se je prej mnogo izdelovalo. Železarstvo je najstarejši obrt na Kranjskem. Že za Rimljanov je slovelo kranjsko železo, posebno bohinjsko. V Bohinju so še sedaj ostanki rimskih topilnic, izmed katerih so bile nekatere utrjene, kakor pri Bitnjah in Starih Fužinah. V srednjem veku so izdelovali železnino posebno okoli Železnikov, Krope, Kamne gorice, pri Javorniku in Jesenicah. Ta obrt je še cvetel pred nekaj desetletji, a je sedaj jako nazadoval. Glavni vzrok tega je visoka cena rude, vedno dražje oglje in huda konkurenca nekaterih sosednjih dežel in držav.

Za izdelovanje železa so najvažnejše tvornice kranjske obrtne družbe na Gorenjskem, in sicer na Jesenicah, na Savi in na Javorniku. Na Jesenicah so izdelali od julija 1900. do konca junija 1901. nad 36.300 ton železnine. Prodali so jo v obliki polizdelkov, kakor v obliki železnih šibk, žic, klincev itd., in sicer 24.785 ton v naši državi, v inozemstvu pa 11.515, in to 5.238 ton žic in klincev in 6.277 ton železnih šibk, pločevine in jekla. Nova valjarna za pločevino na Javorniku je malo izvažala, ker ni imela izdatnih naročil. Imovinska bilanca je izkazala 16,723.874 K. Prodalo se je manj železnine nego prej, ker je težko tekmovati s cenejšo nemško železnino, zatorej je družba omejila izdelovanje železnine pri svojih fužinah na Javorniku, Savi, Jesenicah in v Radovini. L. 1885. je bila kranjska železnina še nad eden milijon gld. vredna, sedaj pa je jedva polovico te vsote. V Ljubljani sta dve večji železolivnici in delavnici za železnino.

Nekdaj važno žrebljarstvo, posebno v Železnikih, Kamni gorici in Kropi je v zadnjih desetletjih jelo precej pešati,

a sedaj zopet bolj napreduje. L. 1885. se je pečalo v teh krajih 1.200 delavcev in delavk z žrebljarstvom, ki je doneslo okoli 250.000 gld. Omeniti je tudi kranjsko nožarstvo in izdelovanje orodja, ki je tudi na glasu. Izdelujejo pa v Ljubljani in po nekaterih drugih krajih nože, vilice, škarje, lovske nože, vrtnarsko orodje i. t. d., v Tržiču kose, srpe, pile, krampe, lopate, kladiva in drugo orodje, ki se prodaja po Kranjskem in sosednjih deželah. Poprej se je pa precej tega blaga izvažalo tudi na Rusko, Turško, v Italijo in Nemčijo.

V kranjski obrtnosti zavzema važno mesto Samassova zvonarna v Ljubljani. Ta zvonarna, ki je bila ustanovljena l. 1767., spada gotovo med najboljše v naši državi. Od leta 1808. so v njej ulili okoli 4000 zvonov, skupno nad 1,600.000 *kg* težkih, in to nad polovico za Štajersko, Koroško, Dolenje Avstrijsko, Primorsko, Hrvaško, Bosno in celo za Egipet in za druge dežele v orijentu. Tudi oltarna posoda in umetna bronznina iz te tvornice slovita po svetu. Samassova zvonarna je bila že na več razstavah odlikovana ne le zaradi dovršene harmonije in čistega glasu ulitih zvonov, ampak tudi zaradi dobrega blaga, iz katerega so zvonovi uliti. Nadalje izdeluje ta tvornica raznovrstne sesaljke, brizgalnice, pipe, zaklopnice, gladnike, možnarje, svečnike i. t. d.

V tkaninskem obrtu so važne bombažne predilnice in tkalnice. Največje predilnice so v Ljubljani, Litiji in Tržiču, ki delajo skupaj na 47.000 vreten. Ljubljanska predilnica ima 10.300 vreten in 250 statev, litijska 22.000 vreten in 150 statev, tržiška pa 15.000 vreten in 240 statev. V teh predilnicah dela okoli 1000 oseb. V Škofji Loki izdelujejo koce, sukno in prtenino. S suknarstvom se pečajo še podrugod na Gorenjskem in Notranjskem. Izdelano blago se ceni na 500.000 K letne vrednosti. Po raznih krajih, posebno v Tržiškem okraju izdelujejo nogavice, rokavice, jopice, konjske komatnice i. t. d. ter jih izvažajo v sosednje dežele.

Čipkarstvo je razširjeno posebno v Idriji. Konec 18. stoletja je uvedla ta obrt v Idriji soproga tedanjega višjega rudarskega uradnika Gerstarta, rojena Čehinja, in pozvala tjakaj nekaj spretnih delavk s Češkega. Dandanašnji se peča s čipkarstvom nad 1000 oseb, ki izdelujejo tudi najfinejše čipke,

katere razpečavajo ponajveč po domačih, pa tudi tujih deželah. Delavke pa si s klekanjem čipk razmerno malo zaslužijo.

Z usnjarstvom se bavi približno 180 usnjarnic. Največja je v Ljubljani, manjše pa se nahajajo po raznih drugih krajih. Največ se pečajo z usnjarstvom v Tržiču, kjer ta obrt že dolgo cvete. Usnje se sedaj povečjem razpečava po Kranjskem in sosednjih deželah, a poprej se ga je tudi precej izvažalo. L. 1870. se je na Kranjskem izdelalo usnja v vrednosti 1,547.000 gld.; sedaj se ga pa precej manj izdeluje in se v deželo uvaža. V tedanjem času je bilo tudi še 42 irharjev, a izdelovanje irhovine je močno nazadovalo.

Jako znatno je izdelovanje žimnatih sit in žime posebno v Stražišču pri Kranju in v soseščini. Ta obrt je že star in je v teh krajih že slovel v 16. stoletju. S tem delom se peča okoli 1000 oseb, ki izdelujejo na leto povprečno po 450 metrskih stotov sit in nad 500 metrskih stotov žime. Do l. 1830. so tudi izdelovali žimnato blago za prevleko pohištva. Žime se največ uvaža z Ogrskega, iz Galicije, Rusije in Nemčije. Žimnata sita se izvažajo v Italijo, na Špansko, Francosko, Nizozemsko in v jutrove dežele.

V Ljubljani je tvornica za tobak, ki spada med največje avstrijske tobačne tvornice. V tvornici je nastavljenih 25 uradnikov in 15 delovodij, z izdelovanjem smodk in smodčič pa se peča 2.263 delavk in delavcev. Tobaka, smodk i. t. d. se je l. 1900. razpečalo na Kranjskem 618.335 *kg* in država je za to izkupila 2,850.000 K.

Razvito je slamnikarstvo. V Kamniškem okraju, in sicer v Domžalah, na Viru, v Stobu in Mengišu izdelujejo na leto po približno 1·5 milijona slamnikov iz kranjske in finejše inozemske slame v vrednosti do enega milijona kron. Poleg tega pa tudi delajo pletene preproge, torbe, sejalnice in košare. Ta obrt je že star; v početku prejšnjega stoletja so že iz Kamniškega okraja izvažali slamnike na Nemško. Povzdignilo se je pa slamnikarstvo še bolj od l. 1867., ko so se naselili Tirolci v teh krajih in ustanovili večje tvornice.

Čevljarski obrt je najbolj razširjen v Tržiču ter v Tržiškem in Kranjskem sodnem okraju in v Ljubljani; izdelke

prodajajo po raznih deželah naše države. A tudi ta obrt trpi po konkurenci drugih dežel.

Nekdaj je jako slovel kranjski mlinarski obrt. Izvažali so moko na Primorsko, v Dalmacijo, na Angleško in celo v Afriko; sedaj pa ogrska konkurenca jako škoduje kranjskemu mlinarstvu. V deželi je pet večjih mlinov, izmed katerih je omeniti zlasti veliki Majdičev mlin v Kranju in mline v Jaršah, okoli 1.500 manjših mlinov pa je po raznih drugih krajih. Vrednost v večjih mlinih zmlete moke znaša na leto okoli tri milijone kron, v manjših mlinih pa zmeljejo približno za 10 milijonov kron moke.

Pivovaren je v deželi sedaj osem, in sicer so tri v Ljubljani, po ena pa v Mengišu, Kranju, na Vrhniki, v Senožečah in Kočevju. Največja je l. 1867. ustanovljena Kozlerjeva pivovarna v Šiški pri Ljubljani, ki izvaža pivo celo v Afriko. L. 1861. je bilo na Kranjskem 28 manjših pivovaren. Uvaža se v deželo raznovrstno pivo iz drugih dežel. Omeniti je tudi še tvornico za oslajeno sadje in cikorijo v Ljubljani, tvornico za kavne surogate na Glinicah pri Ljubljani, tvornice za salame v Ljubljani in ljubljanski okolici, tvornici za izdelovanje testenin v Šiški pri Ljubljani in v Ilirski Bistrici, tvornico za pletenino in tkanino na Glinicah pri Ljubljani; nadalje steklarnico v Zagorju, papirnice v Vevčah, Goričanah, Medvodah, Radečah in v Slapu pri Tržiču ter največjo državno tvornico za smodnik v Kamniku.

Kupčija.

Po sedanji Kranjski deželi je bila že v prazgodovinski dobi živahna kupčija; to nam potrjujejo raznovrstni najdeni predmeti iz te dobe. Zlasti na Dolenjskem in Gorenjskem se je našlo na več krajih mnogo nakitov iz jantarja in stekla, ki so k nam prišli po kupčiji iz drugih oddaljenih dežel. Stara grška pripovedka o Argonavtih, ki jih je vodil Jazon ob Crnem morju v Kolhido, da se polaste zlatega runa, razodeva to zgodovinsko dejstvo, da so bile starodavne kupčijske zveze med Grki in našimi pokrajinami. Argonavti so se baje vračali na

ladji „Argo“ po Dunavu, Savi in Ljubljanici do sedanje Vrhnike in potem nesli ladjo do morja.

Rimljani so gradili dobre ceste po deželi in prevažali deželne pridelke in proizvode po Ljubljanici in Savi za svoje vojake, pa tudi v kupčijske svrhe. Imeli so na Kranjskem več tržišč, ki so se ohranila še nekoliko stoletij v srednjem veku. Izprva je bil glavni promet iz Ogleja črez Ljubljano v Celje in iz Ljubljane v Sisek; ko se pa je glavni promet obrnil na Benetke in od tam v južno Nemčijo, je postala bolj važna proga iz Ljubljane črez Škofjo Loko, in Kranj na Koroško. Karel VI. je pospešil kupčijo in promet z gradnjo državne ceste, ki veže Dunaj in Trst, in z Ljubeljsko cesto. Mnogo se je v prejšnjem stoletju napravilo važnih cest, železnic in drugih občil.

To pomnoževanje občil, zlasti pa železnic, je pa škodovalo prej živahni kranjski prevozni kupčiji, ki je dajala deželi nad dva milijona gld. letnega dobička. Teh sedaj izgubljenih dohodkov ne more nadomestiti izvozna kupčija zaradi predrage voznine in velike konkurence drugih dežel.

Kranjsko izvaža domače pridelke, kakor n. pr. deteljno seme, med in vosek, in nekatere domače obrtne izdelke, kakor n. pr. leseno blago, slamnike, žimnata sita, parkete, papir in drugo; uvaža se pa navadno kupčijsko blago. Po vsem Kranjskem je približno 4000 trgovskih podjetij, od katerih pač velika večina trguje le v domačih krajih. Veletrštvo ni znatno in ž njim se pečajo le nekatere trgovske tvrdke posebno v Ljubljani. Izmed približno 570 semnjev so najvažnejši ljubljanski in tudi nekateri dolenjski živinski semnji. Največji tržni dnevi so v Ljubljani, znatni so tudi tržni dnevi v Kranju in Novem mestu.

Našo deželo dičijo po prirodnih krasotah sloveče planine in doline in čudesne kraške jame, ki privabljajo od leta do leta vedno več tujcev na Kranjsko, da občudujejo naša čudesa in si v svežem planinskem zraku jačijo zdravje. Naša letovišča vidno napredujejo in bodo še bolj obiskovana, ko bodo tujci tu našli več udobnosti nego doslej. Delajo se priprave za otvorjenje novih letovišč v najdivnejših krajih, in tako se pomnoži promet in odpre deželi nov vir izdatnih dohodkov, ker tujci vsled vedno večje draginje po švicarskih in tirolskih letoviščih sedaj rajši prihajajo v naše kraje.

Občila.

V prospeh kupčije in gmotnega blagostanja so neprecenljive važnosti različna občila. Občila so: ceste, železnice, brodovi, pošte, brzojavi in telefoni.

Ceste so državne, deželne, okrajne in občinske. Dolžina vseh kranjskih cest meri 5508 *km*.

Na Kranjskem so te državne ceste: 1. Dunajska cesta iz Ljubljane v Domžale, Lukovico, Trojane do štajerske meje (43·519 *km*). 2. Tržaška cesta iz Ljubljane skoz Vrhniko, Logatec, Postojino, Razdrto do goriške meje pred Sežano (79·278 *km*). 3. Cesta črez Hrušico; krene od Tržaške ceste pri Kalcih (blizu Logatca) in drži črez Hrušico, Col in Šturje do Goriške ceste (27·200 *km*). 4. Vipavsko-goriška cesta; izhaja od Tržaške ceste na Razdrtem in pelje skoz Št. Vid, Vipavo v Šturje do goriške meje (22·229 *km*). 5. Reška cesta; odstranja se južno od Postojine od Tržaške ceste in gre skoz Št. Peter do istrske meje (37·920 *km*). 6. Istrska cesta; razhaja se južno od Senožeč od Tržaške ceste ter vodi v Divačo na Primorskem (3·200 *km*). 7. Ljubeljska cesta; pelje iz Ljubljane v Kranj, Tržič in na Ljubelj (54·412 *km*). 8. Korenska cesta; loči se od Ljubeljske ceste nad Naklim in drži na Podbrezje, Zapuže, Javornik, Jesenice, Kranjsko goro do koroške meje na Korenu (58·519 *km*). 9. Kokrska cesta; gre iz Kranja skoz Kokro do koroške meje (22·831 *km*). 10. Zagrebška cesta; pelje iz Ljubljane skoz Višnjo goro, Trebnje, Novo mesto, Št. Jernej, Čatež do hrvaške meje pri Bregani (122·057 *km*). 11. Karlovška cesta; pelje iz Novega mesta črez Gorjance v Metliko do hrvaške meje (32·045 *km*). 12) Most črez Savo v Litiji (0·161 *km*).

Dolžina vseh državnih cest znaša 503·371 *km*.

Deželne ceste so: Podkoren-Fužine-koroška meja (9·6 *km*); Lesce-Bohinjska Bistrica (27·4 *km*); Bled-Javornik (10 *km*); Kranj-Kamnik (23·7 *km*); Trata-Škofja Loka (3 *km*); Škofja Loka-Železniki (16·1 *km*); Škofja Loka-Idrija (30·7 *km*); Kamnik-Trzin (13·5 *km*); Kamnik-Tuhinjska dolina-Motnik-štajerska meja (25·2 *km*); Litija-Pljuskava ob Zagrebški državni cesti (15·4 *km*); Radina-Mokronog-Velika Loka (37·6 *km*); Radeče-Krško (34 *km*); Krško-Kostanjevica (12 *km*); Novo mesto-Žužemperk-Ljubljana

(55 *km*); Soteska-Črnomelj (30·7 *km*); Črnomelj-Vinica-hrvaška meja (19·3 *km*); Kočevje-Škofljica ob državni cesti (55·6 *km*); Ribnica-Bloke (21·8 *km*); hrvaška meja-Lož-Planina (42·8 *km*); Logatec-Idrija (22·7 *km*); Reška cesta od Stružnikarja-primorska meja (13·1 *km*); Vipava-Branica (7 *km*); Kočevje-Črnomelj (48 *km*); Gomila-Štamperk (4·7 *km*); Lienfeld-Brod (24·6 *km*); od mosta črez Kolpo pri Gašparju do mosta črez Čabranko pri Zamostcu (10·7 *km*); Valta vas-Toplice-Podturn (6 *km*).

Dolžina vseh 28 deželnih cest znaša 620 *km*.

Upravni stroški in mezde cestarjem za deželne ceste se plačujejo iz deželnega zaklada. Za vzdrževanje teh cest pa donašajo polovico deželni zaklad in polovico okraji in občine, v katerih se nahajajo dotične cestne proge, po razmerju glede okrajnih cest zakonito jim naloženih dolžnosti, in sicer občine na ta način, da namesto njim pripadajoče tlake dajo toliko v denarjih. Le po vremenskih nezgodah nastale poškodbe morajo občine po določeni meri opravljati s tlako.

Stroški za deželne ceste v l. 1899. so znašali 95.186 gld. Te potrebščine so plačali deželni zaklad 53.493 gld., okrajnocestni zakladi 30.493 gld., 11.200 gld. pa se je pokrilo z mitniškimi in drugimi dohodki.

Okrajne ceste, katerih število je od leta do leta večje in katerih dolžina je znašala 1899. l. 1630·31 *km*, oskrbujejo okrajni cestni odbori. Za vzdrževanje teh cest obstoje okrajnocestni zakladi, katerih dohodki so cestne priklade in podpore iz deželnega zaklada. Okrajnocestni zakladi pa prispevajo tudi k stroškom za deželne in dovozne ceste do železniških postaj. L. 1899. so ti zakladi plačali za okrajne ceste 183.352 gld., za deželne ceste 30.493 gld. in za dovozne ceste 214 gld., skupaj 214.059 gld. Dohodkov so imeli 260.965 gld., in sicer 190.042 gld. iz 6—39 % tne cestne doklade.

Železnic ima Kranjsko razmerno mnogo; zlasti so se pomnožile v zadnjem desetletju. So pa v deželi: Južna železnica in nje stranska proga Št. Peter-Reka, Cesarjeviča Rudolfa železnica, Kamniška železnica, Dolenjski železnici in Vrhniška železnica. Lani so začeli graditi Bohinjsko železnico.

Južna železnica vozi skozi Kranjsko od Trbovelj na Štajerskem blizu do Divače na Primorskem. Nje kranjska proga

je 147 *km* dolga, to je četrtina glavne proge z Dunaja v Trst (588 *km*). Takoj po izlivu Trbovljice v Savo prestopa Južna železnica na Kranjsko ter vozi po Savski dolini do Podgrada, kjer krene proti Ljubljanici. Od Trbovelj dalje teče po romantični Savski dragi mimo Zagorja in Save do Litije. Pri gradnji železnice so morali v tej dragi mnogo pečin razstreliti, drugod pa daljše proge nasuti in takorekoč korak za korakom priboriti železnici potrebni tir. Ta draga nalikuje gorenještajerskemu „Gesäuse“ po svojih navpičnih stenah in vršeči Savi. Dolina se pri postaji Savi nekoliko razširja, a od Litije se zopet zožuje do grada Poganka, kjer so lani prejšnji kriti leseni most nadomestili z lepim železnim mostom. Železnica vozi pod gradom Pogankom skozi 121 *m* dolgi predor mimo Kresnic proti Lazom po vedno širši dolini, ki prehaja v Ljubljansko polje. Pri Podgradu dospe železnica do Ljubljanice in vozi črez železni most do Zaloga in odtod naprej v popolnoma premi črti po ravnem polju v Ljubljano.

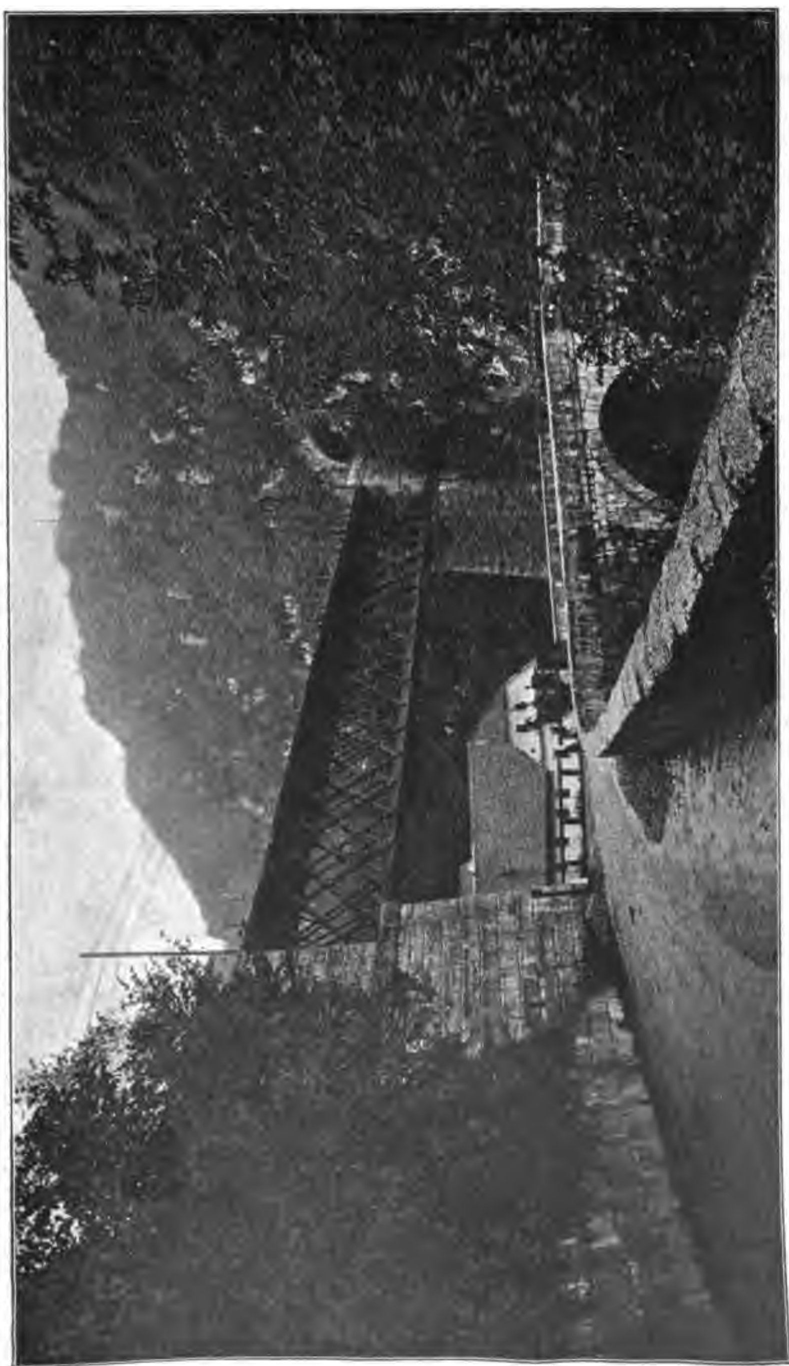
Iz Ljubljane pelje Južna železnica v južnozahodni smeri na Notranjsko, in sicer mimo Viča in Glinic do postaje Brezovice. Tu prehaja od glavne proge **Vrhniška železnica**, ki je 12 *km* dolga, in vozi mimo Loga na Vrhniko. Vrhniško železnico gotovo prej ali slej podaljšajo na Primorsko. Od Brezovice gre železnica dalje med osamljenima apnenskima gričema pri Vnanji Gorici in Notranji Gorici po velikanskem, 2280 *m* dolgem in 4 *m* visokem nasipu po Ljubljanskem barju, katero deli ta železniški nasip v dva dela. Železnica zapusti barje in dospe do skrajnega rebra Kranjskega Krasa, po katerem se vzpenja vedno više do velikanskega borovniškega viadukta, ki drži črez globoko deber. Ta viadukt je 512 *m* dolg, 38 *m* visok in 10 *m* širok. Viadukt je zgrajen v dve nadstropji; spodnje nadstropje ima 21 stebrov in 22 predorov, gorenje pa 24 stebrov in 25 predorov. Na drugi strani viadukta je postaja Borovnica, ki leži 320 *m* nad morsko gladino. Naprej se zopet vzpenja železnica, in kmalu opazuješ skalovito kraško puščavo. Železnica vozi skozi globoke skalne zaseke in šilovje črez visoke mostove in velikanske nasipe nad Bistro in Vrdom proti Logatcu. Od Logatca naprej vozi železnica po kameniti in pusti kraški planoti mimo postajališča Planine proti Rakeku in je najvišja pri Ivanjem selu. Nadalje

gre železnica skozi Škocjanski gozd v Postojino, črez Pivko mimo Prestranka in črez razvodje med Pivko in Reko pri Št. Petru.

Št. Peter je važna železniška postaja, ker odtod krene od glavne proge stranska proga Št. Peter-Reka, katere je 24 *km*, torej približno dve petini na kranjskih tleh. Ta stranska proga gre povečjem v južni smeri črez pusti Kras skozi nekatere predore do Kilovč in potem po velikem, do 52 *m* visokem nasipu črez deber pri Bitnjah v Reško dolino, v Trnovo-Bistrico in nadalje črez Reko do Malih Bukovec in naprej na Hrvaško. Južna železnica pa drži od Št. Petra v zavinkih dalje iz Pivške doline v Reško dolino in navzdol skozi šest predorov črez viadukte in nasipe mimo Gorenjih Ležeč proti Divačam.

Cesarjeviča Rudolfa železnica vozi iz Ljubljane v Trbiž in nadalje po Koroškem in Gorenjem Štajerskem na Avstrijsko nad Anižo do Sv. Valentina ob Dunavu, kjer se shaja s Cesarice Elizabete zahodno železnico. Nje proga na Kranjskem je okoli 100 *km* dolga. Iz Ljubljane gre na Gorenjsko v severnozahodni smeri po Ljubljanskem polju v Vižmarje, do Save pri Mednem in skozi kratko deber v Medvode, črez Soro na Trato pri Škofji Loki in po Sorškem polju med vasmi v Kranj. Od Kranja krene železnica skozi ozko Savsko dolino mimo postajališča Sv. Jošta na Podnart-Kropo in odtod dalje ob desnem savskem bregu mimo Otoč črez 78 *m* dolgi železni most in skozi 284 *m* dolgi predor pri Globokem do postajališča pod Radovljico. Odtod pride po kratki vožnji v Lesce-Bled in dalje po nekoliko širši dolini do postajališča Žirovnice ter skoz 81 *m* dolgi predor pri Mostah in črez 22 *m* visoki most nad Završnico do obrtnega Javornika in naprej na bližnje Jesenice.

Nadalje gre železnica na 10 *km* oddaljeno Dovje, kjer se odpira potniku pogled na Mojstrano in v znamenito dolino Vrata. Od Dovjega do Kranjske gore pelje železnica trikrat črez Savo Dolinko mimo Martulikovega jarka pri Logu črez cesto in Pišnico. Od Kranjske gore naprej vozi mimo Podkorenskih bajarjev in med Ratečami in Fužinami črez Savsko-Dravsko razvodje na postajo Rateče-Fužine in odtod črez 26 *m* visoki viadukt nad Črnim potokom in črez 38 *m* visoki viadukt nad Belim potokom na Koroško v Trbiž.

Železni most pri Žirovnici.

Kamniška železnica je 23 *km* dolga in vozi z državnega kolodvora v Šiški po Ljubljanskem polju proti severu mimo Ježice do postajališča Tavčarjevega dvora in nadalje črez Savo na bližnjo postajališče Črnuče in ob znožju Vranščice nekoliko kilometrov po državni cesti dalje v Trzin. Odtod gre železnica v obrtne Domžale in dalje na postajo Jarše-Mengiš v severni smeri mimo postajališča Holmca v Kamnik in od kamniškega kolodvora do državne tvornice za smodnik.[1])

Dolenjski železnici. Glavna proga gre z ljubljanskega južnega kolodvora nekoliko po progi južne železnice, potem pa v velikem loku okrog mesta črez Ljubljanico in Gruberjev prekop med Golovcem in Gradom do dolenjskega kolodvora pod Zelenim hribom. Odtod drži proga ob znožju Golovca mimo postajališč Lavrice in Škofljice ter se potem oddaljuje od barja in zopet približuje goram in gre v velikem loku navkreber skozi dva predora, od katerih je prvi 286 *m*, drugi 245 *m* dolg, in potem črez državno cesto navzdol v Šmarije-Sap in nadalje na Velike Uplje (Grosuplje). Proga iz Ljubljane do Velikih Upelj (Grosuplje) je nad 21 *km* dolga. Glavna proga gre naprej do Straže (61 *km*), stranska proga pa v Kočevje (50 *km*).

Glavna proga drži iz Velikih Upelj (Grosuplje) mimo Žaline in Višnje gore, spočetka v južnovzhodni smeri, potem pa proti vzhodu do postaje Zatičine in mimo Št. Vida do postajališča Radohove vasi in črez 353 *m* visoko sedlo do Velike Loke. Nadalje pa vozi železnica po Temeniški dolini v Trebnje in mimo postajališča Ponikve nekoliko navkreber skozi predor pod Sv. Ano v Mirno peč in po Krški dolini v Novo mesto ter nadalje ob levem bregu Krke do Straže.

Kočevska železnica vozi iz Velikih Upelj (Grosuplje) v Predole, Čušperk (413 *m*) in po gozdnatem gričevju v Dobrepolje (450 *m*), nadalje proti zahodu mimo Ponikev in Rašice v Velike Lašče (527 *m*). Odtod gre po valovitih gozdnatih tleh v Ortnek (536 *m*), po lepi dolini v Ribnico (493 *m*) in po kraških tleh mimo Srednje vasi po široki dolini v Kočevje (471 *m*).

[1]) Vrše se pogajanja zaradi podaljšanja Kamniške železnice na Štajersko ali črez Črno in Gornji grad ali po Tuhinjski dolini in Vransko do proge »Celje-Velenje-Spodnji Dravograd«.

Gradi se Bohinjska železnica kot druga in krajša zveza zahodnih avstrijskih dežel s Trstom. Bohinjska železnica je podaljšek Turske železnice, ki bode zvezana po progi Južne železnice od Mölbrückena do Beljaka s Karavanško železnico in nadalje po Bohinjski železnici z Gorico in Trstom. A tudi za zvezo, ki spaja severne notranjeavstrijske dežele, se začenja tu ob Karavanški železnici nova proga. V Medvedjem dolu (Medjem dolu) se ločita obe novi tržaški progi, in sicer drži ena od Beljaka proti zahodu in druga od Celovca v severni smeri. Obe progi se zopet spajata v Medvedjem dolu pred Karavanškim predorom v skupno progo do Trsta.

Proga Medvedji dol-Bohinj-Trst bode odslej prava zbiralna proga druge tržaške zvezne proge. Karavanška in Bohinjska železnica sta razen proge od Gorice do Trsta pravi gorski železnici. Karavanški predor med Hrušico in Jesenicami bo nekaj nad 8 *km* dolg. Od Jesenic teče železnica mimo Dobrave in Bleda v Bohinjsko dolino do Bohinjske Bistrice in nadalje skozi Sedlo, kjer se gradita dva enotirna predora v primerni razdalji. Blizu 6·2 *km* dolga predora bosta vezala Kranjsko in Primorsko.

Brodarstvo je bilo nekdaj jako važno. Valvasor poroča, da je bila l. 1092. po Ljubljanici ladijska dirka, za katero je dala Ljubljana tri darila, in sicer eden tovor (100—140 bokalov) vipavskega vina, tri vatle sukna in par nogavic. L. 1210. so se izkušali na mostu na čolnih Krakovčani in Trnovčani, da se polaste mosta; zmagovalci so dobili sod domačega vina. V novejšem času je brodarstvo malo važno. Do otvoritve Južne železnice je bilo živahno brodarstvo po Savi in Ljubljanici in nekoliko tudi po Krki od Novega mesta dalje. Ljubljanica je plovna od Vrhnike navzdol do Sela; po njej prevažajo v Ljubljano les, kamenje, opeko in drugo blago. Pri Zagorju in Savi so še sedaj ob desnem savskem bregu sledovi nekdanje steze, po kateri so vlačili ladje proti Zalogu. Močni strmec Save in večkratne povodnji so ovirale plovstvo. Brodarstvo je sedaj malone ponehalo; le od Zidanega mosta navzdol še plovejo plavi, prihajajoč po Savini, na Hrvaško in celo v podunavske dežele.

Poštarstvo je v zadnjih desetletjih jako napredovalo. L. 1861. je bilo le 70 pošt na Kranjskem, l. 1900. pa 265, med temi pet državnih in 162 nedržavnih poštnih uradov in 97 poštnih

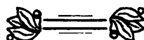
nabiralnih postaj. Na Kranjskem pride ena pošta na 37·57 *km*² in na 1.918 prebivalcev.

Pošte so odposlale in sprejele brez časopisov in poštnih nakaznic 1900. leta 9,131.200 komadov, in sicer: 5,160.540 navadnih pisem, 1,721.470 dopisnic, 566.580 tiskovin, 4.940 uradnih spisov, 189.400 vzorcev in obrazcev, 909.780 poštnine prostih pisem in 38.510 drugih poslatev, 522.950 priporočenih pisem in 17.030 drugih poslanic. Nadalje izkazuje poštni promet 1,505.400 časopisov, in sicer v notranjem prometu 1,413.400, v ogrske dežele 43.700 in iz ogrskih dežel 38.800, v Bosno in Hercegovino 7.500 in iz teh dežel 2000 komadov.

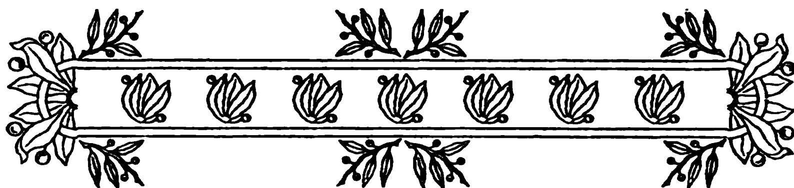
Poslatev po vozni pošti je bilo: 552.400 brez naznačene vrednosti, 111.330 denarnih pisem v vrednosti 11,492.410 kron, 119.250 poslatev z naznačeno vrednostjo 3,270.450 kron. Poštnih nakaznic se je na Kranjskem in Primorskem[1]) sprejelo 999.780 in odposlalo 973.581 komadov. Vplačalo se je na poštne nakaznice v obeh deželah okoli 63 milijonov, izplačalo pa okoli 69 milijonov kron. Vseh poštnih poslatev brez poštnih nakaznic je bilo na Kranjskem nad 11,619.000.

B r z o j a v s t v o se tudi naglo razvija. L. 1861. je bilo na Kranjskem približno 200 *km*, leta 1894. pa že 775 *km* brzojava. L. 1900. je bilo 78 brzojavnih postaj, ki so oddale in sprejele 101.731 brzojavk. Od oddanih brzojavk jih je prišlo l. 1896. na 1000 prebivalcev 158, l. 1900. pa 190. Za brzojavke je dobila država na Kranjskem 82.315 kron, za 1.174 kron več nego l. 1899. Kranjsko in Primorsko skupaj imata 2.225·89 *km* brzojavnih prog in 5.733·41 *km* žice.

T e l e f o n je novejša naprava, ki jako pospešuje promet. Ljubljana je postaja ob progi državnega telefona, ki veže Trst z Dunajem. V Ljubljani je 167 abonentov. Iz Ljubljane se je l. 1901. govorilo 1482krat na Dunaj in v Trst, v Ljubljani sami pa 258.137krat. V Ljubljani so sprejeli po telefonu 2171 brvojavk in jih oddali 3859. Drugi državni telefon na Kranjskem je med Tržičem in Sv. Ano pod Ljubeljem.

[1]) V uradnem izkazu je naznačena skupna vsota teh dežel, ki spadata pod tržaško poštno ravnateljstvo.

Izobraženost.

Šolstvo in znanstvene zbirke.

Neprecenljive važnosti za narodno omiko je šolstvo. Državni ljudskošolski zakon z dne 14. maja leta 1869. je bistveno preustrojil ljudsko šolstvo, katero od tedaj vodi in nadzira država; duhovska oblast pa ima vodstvo in nadzorstvo veronauka. Omenjeni zakon je nekoliko izpremenjen po zakonu z dne 2. maja l. 1883. Ljudski šoli je naloga, otroke nravnopobožno vzgajati, jim razvijati duševne moči, jih oskrbovati s potrebnimi znanostmi in zvedenostmi v nadaljno izobraževanje za življenje in jim dajati pravo podstavo, da bodo kedaj vrli ljudje in državljani (§ 1.). Za duševno življenje v naši državi je državni šolski zakon velike važnosti.

Občne ljudske šole. Na Kranjskem je 386 ljudskih šol, in sicer 327 javnih, 31 zasilnih, 14 ekskurendnih in 14 zasebnih. Za šolo godnih otrok je 83.187 (41.865 dečkov in 41.322 deklic); obiskuje jih pa šolo 71.118 (36.414 dečkov in 34.704 deklic), torej 85 od 100 za šolo godnih. Zaradi telesnih hib ne hodi v šolo 762 za šolo godnih otrok; brez pouka jih je 6708. Šolska dolžnost se začenja z dovršenim šestim letom in traja do dovršenega štirinajstega leta.

16

Izmed javnih ljudskih šol je 210 enorazrednic, 82 dvorazrednic, 53 trirazrednic, 37 štirirazrednic, osem petrazrednic, ena šestrazrednica in ena osemrazrednica. Celodnevni pouk ima 71 javnih in 13 ekskurendnih šol, poldnevni pouk pa 221 javnih, 31 zasilnih in ena ekskurendna šola. Slovenski učni jezik je v 290 javnih, 31 zasilnih in 13 ekskurendnih šolah. Nemški in slovenski pouk je v 10, nemški učni jezik pa v 27 šolah. V zasebne šole zahaja 3385 otrok, izmed katerih je 2695 deklic. V višje šole zahaja ali pa se doma poučuje 1343 otrok.

Meščanske šole. Meščanskim šolam je namen, dajati izomiko, ki presega učni smoter občne ljudske šole, zlasti z ozirom na potrebe obrtnikov in kmetovalcev. Meščanske šole pripravljajo tudi za učiteljišča in za take strokovne šole, za katere ni treba izobraževanja na kaki srednji šoli. Meščanske šole, ki se stikajo s petim letnim tečajem občne ljudske šole, štejejo po tri razrede in so različno uravnane; njih ustroj je natančneje določen v deželnem zakonu.

Na Kranjskem so tri meščanske šole, in sicer ena v Krškem in dve zasebni v uršulinskem samostanu (notranja in vnanja šola) v Ljubljani.

Učiteljišča. L. 1773. se je ustanovila normalska šola, ki se je l. 1867. preustrojila v učiteljsko izobraževalnico. L. 1870. se je ustanovilo učiteljišče. Na Kranjskem imamo sedaj v Ljubljani dvoje učiteljišč, in sicer eno za moške in eno za ženske, ki vzgajata učitelje in učiteljice. Da se gojenci lahko praktično omikajo, obstoji pri vsakem teh učiteljišč po ena štirirazredna ljudska šola kot vadnica in vzornica in pri ženskem učiteljišču tudi otroški vrtec. Za poučevanje in za vajo v kmetijskih delih ima moško učiteljišče poseben velik vrt. V šolskem letu 1900. 01. je bilo na moškem učiteljišču gojencev 102, na ženskem učiteljišču pa 164 gojenk.

Srednje šole. Sem spadajo gimnazije in realke. Na Kranjskem je pet gimnazij, in sicer štiri višje in ena nižja. Po učnem jeziku so štiri višje gimnazije dvojezične, nižja gimnazija v Kočevju pa je nemška. Realk je dvoje, in sicer višja realka v Ljubljani in nižja realka v Idriji. Na gimnazijah je bilo l. 1901. skupaj 76 učiteljev in 1843 dijakov, na realkah pa 24 učiteljev in 545 dijakov.

Prva ljubljanska gimnazija je imela 25 učiteljev in 628 dijakov. Ustanovljena je bila l. 1418. po tedanjem stolnem župniku in nekaterih meščanih kot stolna šola. Od l. 1596. do 1773. so imeli jezuitje gimnazijo. Oba filozofska letnika so l. 1785. odpravili, a l. 1788. zopet otvorili. Druga ljubljanska gimnazija je imela 12 učiteljev in 347 dijakov. Ustanovila se je l. 1889. kot nižja gimnazija, a l. 1900. se razširila v višjo gimnazijo. Novomeška gimnazija, ki obstoji od l. 1854., je imela 16 učiteljev in 256 dijakov. Kranjska gimnazija je imela 16 učiteljev in 504 dijake. Ustanovili so jo kot nižjo gimnazijo l. 1861., a odpravili l. 1878., reaktivirali l. 1880. in zopet odpravili l. 1887. L. 1894. se je ustanovila sedanja višja gimnazija. Nižja gimnazija v Kočevju je imela 7 učiteljev in 108 učencev ter obstoji od l. 1872.

Ljubljanska višja realka je imela 20 učiteljev in 492 dijakov. Ustanovljena je bila l. 1851. kot nižja realka in l. 1865. razširjena v višjo realko. Idrijska nižja občinska realka ima sedaj štiri učitelje in 53 učencev v prvem razredu; ustanovljena je bila l. 1900.

Cesarja Franca Jožefa višja dekliška šola, ustanovljena l. 1896. od ljubljanske mestne občine v spomin cesarjeve petdesetletnice, je imela l. 1901. v treh razredih 97 gojenk.

Strokovne in specijalne šole. V to vrsto spadajo tiste šole, ki pripravljajo za kak določen poklic s posebnim ozirom na praktično zmožnost. V to vrsto šol spadajo: c. kr. strokovna šola za lesni obrt in ženska ročna dela v Ljubljani, ki je bila otvorjena l. 1888. in ima 12 učnih nastavljencev in do 120 učencev; c. kr. strokovna šola za lesni obrt v Kočevju, ki ima šest stalnih in štiri pomožne učitelje in do 93 učencev ter je bila otvorjena l. 1882.; c. kr. učni tečaj za pletenje slame v Domžalah, ki je bil otvorjen l. 1896.; kranjska kmetijska šola na Grmu pri Novem mestu, ki ima sedaj tri stalne in štiri pomožne učitelje in 30—40 učencev in je bila otvorjena l. 1873. (najprej na Slapu pri Vipavi do l. 1886.); c. kr. šola za babice v Ljubljani, ki je bila ustanovljena l. 1810. Nadalje so še: obrtne pripravljalnice, ena obrtna nadaljevalnica, Mahrova trgovinska šola, pevski šoli Glasbene Matice in Filharmoničnega društva, orglarska šola, podkovska šola, gospodinjska šola i. dr.

Znanstvene zbirke, posebno pa razne knjižnice so s šolstvom in duševno izobrazbo v tesni zvezi. V to vrsto prištevamo razen šolskih prirodoznanskih in prirodopisnih zbirk in knjižnic zlasti znameniti kranjski deželni muzej Rudolfinum v Ljubljani, ki se nahaja v lepem, l. 1888. v slogu italijanske visoke renesance sezidanem poslopju. To poslopje se je zgradilo na deželne stroške v spomin šeststoletne združitve Kranjske z Avstrijo. Raznovrstne zbirke so jako bogate in obsegajo redke najdbe iz prazgodovinske dobe, in sicer iz mostiške dobe in keltske dobe, jako številne rimske predmete, in to kamenite sarkofage, spomenike, razno orodje, nakite in denarje. Iz novejšega časa je znamenita zbirka živali, rastlin in rudnin. Po razhodu kranjskega zgodovinskega društva l. 1885. je dobil muzej njega bogato knjižnico, in l. 1887. se je še pomnožil muzejski arhiv z vicedomskim in stanovskim arhivom. V muzejskem arhivu je mnogo starih listin, tiskovin, grbov, zemljevidov, slik in dr. Leta 1885. v Ljubljani umrli mecen Viktor Smolé je zapustil svoje premoženje, cenjeno na 100.918 gld., deželnemu muzeju s pogojem, da uživa do smrti njegova sestra obresti te glavnice. Tudi v Kočevju je prirodopisni muzej. Nekateri zasebniki imajo lepe znanstvene zbirke.

Izmed kranjskih knjižnic je največja licealna knjižnica v Ljubljani, katero so otvorili 15. februarja l. 1793. Javno knjižnico pa je Ljubljana že dobila l. 1700. Licealna knjižnica ima nad 60.000 zvezkov ter hrani mnogo redkih in jako važnih slovenskih knjig in rokopisov. Sem prištevamo tudi razne arhive, kakor n. pr. ljubljanski in novomeški kapiteljski arhiv in mestne arhive, ki hranijo še marsikak zanimiv in redek spis.

Narodna prosveta.

Kranjski Slovenci niso vsi enakega značaja, čeprav so istega rodu. Pod planinami bivajoči Gorenjec ni samo močen in delaven, ampak tudi razumen in vedoželjen; v vinskih goricah živeči veseli Dolenjec je pač šibkejše rasti, toda rahločuten in pri tem tudi bolj lahkomiseln; v burjah peščenega Krasa vzrasli Notranjec je odločen, bolj sam svoj in nekoliko tudi zvit. Da nimajo na značaj slovenskega naroda veliko

vpliva le tla in podnebje, temuč tudi dotika z Nemci na eni in dotika z Lahi na drugi strani, je pač samo ob sebi umevno. Vendar imajo pa Slovenci toliko skupnega na sebi, da se mora ves rod smatrati za enovrstnega.

Sploh so Kranjcu pobožnost in bogaboječnost ter ljubezen do domovine in svojega vladarja že prirojene. Vsakemu tujcu, ki pride prvikrat na Kranjsko, mora množica cerkvá in cerkvic vzbujati pozornost; kajti malo hribov in vrhov je v deželi (na Alpe ne mislimo tu), na katerih ne bi stala kaka lična cerkvica, včasih še celo kar po dve ali tri skupaj. Še več pa jih je v dolinah; malone vsaka vas, vsako selo ima svojo cerkev, še celo v samoti se vidi semtertja kaka cerkvica, ob cestah in razpotjih pa stoji povsod kako znamenje, križ ali sveta podoba.

In če da kmet svojega sina v srednje šole, tedaj ga najrajši pošlje v gimnazijo; kajti skoraj vsakdo želi, da bi postal njegov sin „gospod," to je duhovnik, ki ima pri prostem ljudstvu največjo veljavo. Kranjski Slovenec govori o duhovniku, o svojem očetu in svoji materi kakor tudi o svojih sorodnikih in starejših ljudeh sploh vedno v tretji množinski osebi („gospod so prišli," „mati so rekli"). Kako kmetje spoštujejo duhovski stan, se vidi najbolje pri novih mašah. Kakor nekdaj v olimpskih igrah ni bil odlikovan samo zmagovalec, ampak so bili deležni te časti tudi njegovi sorodniki in rojaki, tako se čuti z novomašnikom počeščena tudi vsa njegova rodbina, in za njegove starše ni večje sreče, nego kadar prejmejo sv. obhajilo iz rok svojega sina. Tako mnenje potrjujejo tudi pregovori: „Če Bog roke ne raztegne, vsi svetniki ti ne prikoledujejo." „Bog ene duri zapre, pa sto drugih odpre." „Za staro vero, stare ljudi in stari denar naj ti je vedno mar." „Kogar služba božja zadrži, nič ne zamudi".

Tudi s tem kažejo Slovenci svoj verski čut, kako cerkvene praznike obhajajo, čeprav so se pri tem seveda ohranile še marsikatere poganske šege. Na predvečer božičnih praznikov, Božičev, gre v mnogih krajih hišni gospodar z molitvijo in kajenjem po vseh hišnih prostorih, gospodinja pa škropi okoli z blagoslovljeno vodo. V kotu, kjer navadno visi razpelo, so postavljene jaslice, pred katerimi molijo skupno veseli del rožnega venca, predno gredo spat. Na belo pogrnjeni mizi pa ležijo

trije božičniki, poprtnjaki, eden iz ržene, drugi iz ajdove in tretji iz pšenične moke, vsi ozaljšani z različnimi testenimi okraski. Premožnejši speko „potice“, povite z orehi, medom ali vsaj s suhim sadjem. Kuhano sadje imajo na sveti večer tudi za večerjo, božičnike pa načno na vsak praznik enega; pravi poprtnjak pride šele na sv. Treh kraljev dan na vrsto. Božičnega drevesca narod ne pozna, a ima za to sv. Miklavža, ki je zlasti pri otrocih v velikih čislih. Na večer pred sv. Tremi kralji napišejo s kredo na vsa vrata letno številko in pričetne črke teh svetnikov, n. pr. (19 + G + M + B + 01), in to ostane potem do prihodnjega leta tako.

Od Božiča do Svečnice hodijo otroci od hiše do hiše in pojo božične pesmi, za to dobivajo male darove, največ kake suhe hruške ali kaj takega. Mnenje, da v božični noči živali med seboj govorijo o prihodnosti, da prorokuje svetla božična noč slabo leto, da duše tistih, ki na ta večer umro, naravnost v nebesa splavajo, je razširjeno med vsemi Slovenci. Tako ugibljejo ta večer tudi prihodnost z raznimi praznovernimi pripomočki, n. pr. z ulivanjem svinca. Kakor nihče ne zamudi na cvetno nedeljo prinesti v cerkev svoje butare, ki je spletena iz leskovih vej in okrašena z zimzelenom in z jabolki, tako tudi pride na Svečnico vsak s svečo v cerkev. Tudi blagoslov sv. Blaža (3. febr.) in pepeljenje na pepelnično sredo imajo zelo v čislih.

Še bolj nego Božič pa časti Slovenec velikonočne praznike. Takrat osnažijo vso hišo odznotraj in odzunaj in si omislijo nova oblačila. Bržkone izvira to iz tega, ker je Slovan že po naravi bolj resen in ima vsled tega več razuma za trpljenje Zveličarjevo na Golgati nego pa za njegovo rojstvo; gotovo je, da so ti prazniki bolj proti staroverskih šeg. Vsaka gospodinja podneti na velikonočno soboto ognjišče z blagoslovljenim ognjem in vsak še tako reven kočar si omisli mesa in belega kruha, da ga prinese k blagoslovljenju. Bogatejši imajo cele koše „žegna“. Med „žegnom“ morajo biti krača, klobase, kolač, pirhi, hren, kruh in kos mrzle pečenke. Krača, pravijo, pomeni gospodovo telo, repni olupki („aleluja“) vezi Kristusove, kolač trnjevi venec, pirhi kaplje krvi na Gecemanskem vrtu in na Golgati, klobase rane, hren pa kis in žolč, zadnje krepčilo Jezusovo. Otroci imajo s pirhi posebno veliko veselja, turčajo in sekajo (pirhajo), da je

kaj. Pri turčanju poskušajo trdost lupine, in čigar jajce se bije, ga mora dati nasprotniku. Pri sekanju pa polagajo jajce navadno v klobuk in tedaj ga sekajo z novci. Kdor jajce tako zadene, da obtiči denar v njem, je njegovo, sicer pa izgubi novec. Seveda se pri tem tudi mnogo goljufa; nekateri napolnijo lupino s smolo, a jih malo pretepo, če jih zalotijo na tem napačnem potu.

Kako visoko Kranjec časti Veliko noč, priča tudi to, da mora ta dan biti na vsaki mizi meso, čeprav ga sicer morda celo leto ni. Pregovor pravi: „Na velikonočno nedeljo ptič ptiča ujé, da le meso jé.“ Vsemu, kar je na te praznike blagoslovljeno, se pripisuje neka posebna moč. Vejica na cvetno nedeljo blagoslovljene butare varuje hišo strele, če jo ob hudi uri na ognjišču sežgo. Trska, če so jo še goreče prinesli na veliko soboto na domače ognjišče, čuva hišo ognja. Lupine od pirhov, raztresene po razpokah po oknih, so najboljše sredstvo proti mravljam in drugemu mrčesu.

Na Kranjskem se je še največ posebnih šeg o Jurjevem ohranilo na Dolenjskem. Po Gorenjskem in Notranjskem pa nimajo več posebnih vraž in običajev o Jurjevem, tudi ne poznajo več „zelenega Jurja,“ to je v zelene bukove veje zavitega dečka, katerega zlasti po Spodnjem Štajerskem vodijo otroci po vaseh in trgih od hiše do hiše in prosijo jajc, slanine in vina. O Jurjevem zažigajo pri Belokranjcih zarana nad živino sveče, ki so ostale na Sveti večer, in streljajo na dvorišču iz pušk na vse štiri strani neba, da „vuk blaga ne ujé.“ Potem šele gonijo živino na pašo. Okoli Adlešič vodijo tudi še „zelenega Jurja“ po vaseh in prosijo pevaje pogač, slanine, jajc, vina in drugih reči. Ta belokranjski običaj opeva pesnik Oton Zupančič v „Pisanicah.“

Na Jurjevo.

(Belokranjski običaj.)

Od hiše do hiše hodimo,
zelenega Jurja vodimo,
on pomlad v deželo prinesel je,
vso zemljo z zelenjem potresel je.
Zima, zima, ajd za peč
celo leto leč!

Ker take darove vam nosimo,
od vas jih v zameno prosimo:
imate kaj bele pogačice?
ne bránimo se tudi kračice,
bodi jajce, bodi hleb,
v naš izgine žep.

To šibo za streho shranite,
da z njo se požara branite,
strahuje poredno vam dečico
in vabi k hiši vam srečico.
Sreča, sreča, pridi k nam,
glej, odprt je hram!

Bogato gorica obródi vam,
bogato se polje oplódi vam,
podéli Bog kruha vam belega,
vsi lica bodite veselega.
Mi zdaj moramo drugam —
hvala, hvala vam!

Tudi pri Trebnjem, Kostanjevici in v krški okolici se je ohranila posebna šega o Jurjevem. Pri Krškem popevajo na večer pred sv. Jurjem fantje pred hišami pesmi o sv. Jurju in dobe za to jajc, slanine in vina ter se potem doma goste. V krški okolici pojo med drugimi tudi to pesmico:

»Mati že po lojtrici lezejo,
nam gvišno špeha režejo;
oče že s ključkom rožljajo,
nam gotovo vinca dajo.«

Razen Poljakov imajo tudi drugi slovanski narodi o Jurjevem posebne šege in običaje, ki so nekoliko slični našim običajem. Južni Slovani praznujejo bolj svečano svetega Jurja nego severni Slovani. Posebno znamenit je „Gjurgjev dan“ pri Srbih, ki imajo še največ starodavnih običajev na ta dan.

Med izprevodi, ki so sicer po deželi v navadi, je pač izprevod v Idriji na dan sv. Ahacija (22. junija) najlepši, — to je tisti dan, ko so baje tam našli leta 1508. živo srebro. Že prejšnji dan okrasijo vse mesto z venci in mlaji ter postavijo oltarje na tistih štirih krajih, ki so v zgodovini rudnika najbolj imenitni. Na predvečer je v gledališču predstava in petje. Drugi dan se prične zjutraj ob deveti uri slavnostni izprevod, h kateremu prihajajo uradniki v uniformah, rudarji v svoji opravi, duhovniki in drugo ljudstvo pa v prazničnih oblekah. Izprevod, ki ga spremljajo veteranci kot častna straža, se vije od cerkve sv. Barbare in sv. Ahacija skozi mesto mimo štirih oltarjev, na katerih se bere sv. evangelij in dá blagoslov z Najsvetejšim, ki pred njim belo opravljene deklice potresajo cvetlice. Dopoldne se konča izprevod s slovesno službo božjo, popoldne pojo litanije in potem je obćno razveseljevanje na rudniškem travniku, „Na zemlji,“ kjer ni poskrbljeno samo za različno zabavo, ampak tudi za jedila in pijačo. Zvečer pa prižgo še bengalski ogenj.

„Žegnanje,“ to je tisti dan, katerega je cerkveni patron, se tudi slovesno praznuje. Na Gorenjskem speko v ta namen takozvane štruklje, napolnjene z rozinami, orehi in medom. Imenitni so tudi shodi na božjih potih, in to sosebno na Gorenjskem, kjer jih je celo vrsto: na Šmarni gori, Sv. Joštu, Dobrovi, Brezjah, v Dravljah.

Na praznik sv. Janeza Krstnika so v navadi še stari poganski običaji. Po tleh v sobah potresajo na večer 23. junija praprot, na okna pa obešajo mladike osladja (spiraea filipendula). Ko se dobro stemni, prižigajo po vseh hribih kresove. Zlasti z dolenjskih hribov vidiš mnogo kresov. Znan je v tem oziru Sv. Kum, s katerega je videti na tisoče in tisoče žarečih kresov; ves prizor je res čarobno lep. Zvonjenje in pokanje samokresov se razlega med petje in vriskanje mladine, ki skače črez ogenj in poleg prepeva:

»Gori, gori, svetli kres,
švigaj, plamen, do nebes!
Tukaj imaš prostor svoj,
z nami se raduj nocoj!
V hišah pa pohleven bod',
na ognjišču tvoj je kot,
v streho ne in ne na vas!
Prosimo te, ubogaj nas!«

Po nekaterih krajih prepevajo pa tudi nagajive pesmi. Ob Kolpi hodijo na kresni večer po štiri pevke (kresnice) pod vodstvom piskača od vasi do vasi in pojo; za to se jim mora dati kak majhen dar, sicer se maščujejo s kako zabavljivo pesmijo. Opravljene so kakor koledniki o Božiču ali so pa zavezane kakor orijentalske žene.

Zelo razširjena je tudi vera, da na dan Vnebovzetja Marijinega (15. avg.) sedi na vsakem drevesu kača.

Ob tej priliki bodi omenjeno, da je skoro polovici ženskega prebivalstva na Kranjskem ime Marija, Mica, Micka, Marička, Maruša, Mara, drugi polovici pa Neža, Urša, Katra, Barba, Liza, Špela, Marjeta, Jera, Lojza, Lenka, Lucija. Pri moških zavzemajo prvo mesto Janez, Jože, France, Tone, Matija, Andrej, Martin, Matevž in šele v drugi vrsti imena Štefan, Miklavž, Miha, Peter, Pavel, Grega, Blaž, Lorenc, Florjan, Urban. Ti

svetniki so poleg drugih večjih praznikov pravzaprav kmetu pravi koledar, po katerem šteje naprej ali nazaj, kadar hoče povedati kak datum. Kmet pravi, če ga vprašaš za kako reč, kdaj da se je vršila: ravno dan pred sv. Katarino, ali: osmi dan po sv. Martinu, ali: na veliki četrtek, i. t. d.

Mladi ljudje obhajajo svoj god precej smešno-veselo. Na predvečer se zbere mladina, oborožena z različnimi godali, piščalkami, črepinjami, škafi, železnimi pokrovkami, lonci pred vrati svojega tovariša. Na dano znamenje začno vsi hkratu ropotati vsak s svojim orodjem, da vse vprek leti. Tako počeščeni se za ta „ofreht“ navadno zahvali s tem, da jih prav pošteno polije, če mu že prej ne skrijejo vode. Ta navada je gotovo poganska kakor še marsikatera druga. Tako n. pr., da je petek najbolj nesrečen dan v tednu, katerega se ne sme nobeno delo pričeti, sicer nima teka. Pregovor pravi: „Kdor se v petek smeja, ta se v nedeljo joka.“ Ko na veliko soboto odvežejo zvonove, hiti vse k vodi se umivat, češ, da potem človek ne dobî izpuščajev.

Posebno čudno vero imajo o meteorih. Kadar se meteor zasveti, pravijo, da so nebesa odprta, in upajo, da se gotovo izpolni, česar so v tem trenotku želeli; ko se pa meteor razleti, rečejo, da so se nebeška vrata zaprla. Če koga kača piči, mora prej priti do vode nego kača, sicer mu je gotovo umreti. Križasti pajek more človeku srečo prinesti, ako ga dene v steklenico, v kateri je 90 listkov s številkami; številke, katere zaprede v svojo mrežo, se namreč potem vzdignejo v loteriji.

Splošno razširjena je vera o povodnem možu, katerega se morajo posebno strastne plesalke varovati; ravno tako tudi vera v navje ali movje — to so duše otrok, ki so umrli nekrščeni; v duhove in strahove, med katerimi je mora glavna pošast; v čarovnice, ki nam morejo provzročiti različno zlo, posebno točo, in v čarovnike, med katere prištevajo tudi dijake črne šole. Navje cvili na čuden način po zraku; kdor vrže hitro vode v zrak, ga reši trpljenja. More se izkušajo nekateri s tem ubraniti, da zamaše luknjo pri ključalnici od vrat, strahov sploh s tem, da se prekrižajo. Zvonila čarovnice ne preneso, in zato se mora zvoniti, če se bliža huda ura, da se s tem prepode. Dijakom črne šole se pa nikakor ne more do živega, ker so

baje s samim vragom v zvezi, zato moraš paziti, da pridobiš njih naklonjenost.

Kranjec ljubi svojo domovino nad vse. „Ljubo doma, kdor ga prav ravna“, pravi pregovor, in „Kdor iz dežele gleda, s tem se ni varno na solncu greti“. Zato je svojo domovino tudi krepko branil posebno proti Benečanom in Turkom, kajti Kranjec je tudi hraber, in geslo mu je: „Boljše častno umreti kakor sramotno živeti“. A on ne ljubi samo svoje ožje domovine, ampak tudi državo, h kateri pripada. „Avstrija črez vse“ poje njegov najbolj priljubljeni pesnik V. Vodnik. Da je tudi vladarju vdan iz vsega srca, je že dokazal mnogokrat na torišču časti in slave, tako da Koseski z vso pravico pravi: „Hrast se omaja in hrib, zvestoba Slovencev ne gane“.

Svojo ženo Kranjec ljubi in čisla ter celo pravi, da žena hiši tri ogle podpira, mož pa samo enega. Pri volitvi svoje družice je zelo previden. Navadno si da glede tega svetovati staršem ali, če jih nima več, drugim starejšim sorodnikom; tem prepusti začetek, ki obstoji v ogledu, koliko bi utegnila mlada žena kaj dote imeti. V ta namen gredo starši ali njih namestniki v nedeljo popoldne v hišo izvoljenke, ko so se prej natančno prepričali, da so vse za to odločilne osebe tudi doma. Govorica se prične o vremenu in letini, dalje pa preide na delavne moči, ki jih ima vsaka hiša za delo; seveda se pri tem najbolj hvali marljivost in pridnost domače hčere na eni ter delavnost in poštenost fanta-snubca na drugi strani. Ako se starši snubljene hčere zadovoljni, da bi iz tega kdaj še kaj bilo, pomagajo sami hvaliti domenjenega snubca, ako se pa to ne zgodi, tedaj prišleci takoj vedo, da je bila njih pot zastonj. Nasprotno pa beseda besedo prinese in končno pridejo do tega, da bi ne bilo ravno napačno, če bi se ta dva vzela. Stvar se pri kozarcu vina skoro potem dodobra v red dene. S tem je tudi prvi korak narejen, daljše delovanje in snovanje je prepuščeno samemu fantu.

Fant gre sedaj kako sredo ali soboto zvečer v spremstvu starejšine, starejšega zgovornega moža, ki vodi potem vse ženitvovanje, v hišo svoje izvoljenke, kjer starejšina brez ovinkov pove, čemu sta prišla. Ako so starši in dekle s snubcem zadovoljni, se že kar takoj ta večer domenijo, kdaj naj bo svatba

in koliko bo nevesta imela dote. Ker je bala navadno že vsa narejena in pripravljena, gresta prihodnjo sredo ali soboto zaročenca že k župniku k izpraševanju; seveda se morata za to pridno pripravljati.

Ženin si izvoli dva druga, nevesta dve družici, vsak pa še po enega pozavčina. V začetku je služba pozavčinov najbolj važna. Ta dva gresta torej vsa v trakovih in šopkih od vasi do vasi, od hiše do hiše. V nekaterih krajih je še celo navada, da nosita trobento in boben s seboj, da tem bolj vzbujata pozornost nase. V svoja povabila vpletata razne šale in dovtipe in zabičujeta, da mora gotovo vsak povabljenec priti na svatbo in ne iskati izgovorov kakor povabljenci v sv. pismu. Ker jih povsod dobro pogoste, traja včasih nekaj dni, predno vse opravita. Ko sta ta posel dovršila, ju čaka drugo delo doma. Zaklati morata za svatbo živino, preskrbeti vino, vso mizno posodo in pripraviti vse druge potrebne reči. Pri pojedini sami pa gostom strežeta. Na predvečer določenega dneva se snidejo sosedje v ženinovi hiši, da se domenijo, koliko voz bo treba in kdo bo peljal tega, kdo onega.

Na poročni dan sam je velikanska zmešnjava v hiši. Voz za vozom se pripelje z okrašenimi konji, kraguljčki zvonijo, biči in samokresi pokajo. Po zaužitem zajtrku se izprevod razvrsti in odpravi pod vodstvom starejšine k nevestini hiši. Toda hiša je zaprta, kakor bi ne bilo žive duše doma. Po daljšem trkanju se vendar začuje glas: „Kdo je, kaj hočete?“ Na odgovor starejšine, češ, da so dobri prijatelji, ki tukaj izgubljene ovčice iščejo, ali da so vrtnarji, ki žele tiste krasne cvetke, ki baje tukaj raste, se vrata nekoliko odpro in hišni gospodar se prikaže in začne ž njimi daljši pogovor, oziroma izpit. Z odgovori je menda zadovoljen, kajti odpre vrata in pripelje snubcem staro ženo, češ, če je ta zaželjena cvetica. Starejšina je sicer na videz ž njo zadovoljen, a jo odda godcem ali kakemu gostu in povprašuje še nadalje po pravi. Potem se prikaže nevesta sama in v slovesnem redu se napotijo v cerkev. Nevestina obleka ni bela, ampak deloma bolj svetle, deloma bolj temne barve, vendar pa navadno samo ene barve. Nje lasje so prepleteni s pisanimi trakovi, med katere vtaknejo vejic rožmarina. Čimbolj proti jugu in jugovzhodu, tem več je pisanega na obleki.

Dočim ima nevesta na Notranjskem poleg rožmarina samo še črn žametast trak nad čelom, nosijo Belokranjice šapelj, okrašen z zlatom in steklenimi biseri.

Po končani poroki se vsi odpeljejo tja, kamor se je nevesta primožila ali ženin priženil. Na tem potu jim je še precej težav prebiti, kajti mladi fantje nalože na cesto hlodov ali potegnejo vrv črez pot in ne puste prej svatov naprej, dokler se jim ženin ne odkupi. Kamor pridejo, tam kuharica izroči na hišnem pragu nevesti nož in kruh; ta prime oboje in prereže kruh v znamenje, da bo odslej ona tukaj kruh pekla in rezala. Potem se tisti, ki je na novo semkaj došel, predstavi staršem s prošnjo, naj svojega novega hišnega tovariša prijazno sprejmejo; starši često med ganljivimi prizori seveda tudi to store.

Sedaj se prične obed. V začetku, dokler še jedo, govore samo o vsakdanjih rečeh, šele potem, ko vino jezik razveže, se začne pravo veselje in zabava. Vsi vprek se šalijo in smejejo, pripovedujejo razne smešne dogodke, dajejo zastavice in nazdravljajo drug drugemu. Tudi plešejo in pojo vmes, skratka, vsi postanejo židane volje; to je pa največ zasluga starejšine, ki ve izborno, kako se mora družbo zabavati. Ko je vse najboljše volje, prično pobirati darila za nevesto, kuharico in godce. Pozno v noč gredo bližnji sosedje domov spat, daljni gostje pa dobe ležišč v hiši. Drugo jutro se zopet zbero na pojedino, kajti svatovščina traja pri bogatejših od nedelje ali ponedeljka do petka. Konča se gostija z veliko pogačo in skledo štrukljev. Pri ubožnih je seveda veliko bolj priprosto, a tudi v vseh krajih ne enako.

Kjer nimajo denarja, da bi najeli več godcev, so zadovoljni z enim, ki je potem tudi za šaljivca, poje vmes zabavljice, nabira med raznimi burkami doneske za kuharico in končno še zase. Če se kdo ženi v drugič, se večkrat pripeti, da ga prevzetna mladina med potom spremlja z mačjo godbo. Tudi voglarji, ki oblegajo hišo kot nepovabljeni gostje, se morajo z dobro mero vina potolažiti, da niso presitni. A bodisi gostija imenitna ali priprosta, darila so navadno le svileni robci, še celo poročni prstani so češče srebrni nego zlati. —

Slovenec je, čeprav ne vedno zmeren v jedi in pijači, vendar varčen, ker pravi: „Blago se po niti nabira, po vrvi

zapravlja“ — ali: „Boljše prihranjeno jajce kakor sneden vol“. In ob takih prilikah je res velikokrat jajce prihranjeno, vol pa sneden, kajti Kranjec ni samo častihlepen, ker ve: „Dober glas seže v deveto vas“, ampak se tudi rad malo pobaha pred drugimi, če mora zato tudi sam potem stradati nekaj dni.

Svojega plesa Slovenec nima; na svatbah, semnjih in sicer plešejo navadno polko in nekak bolj divji valček, ki je nekoliko podoben čardašu. Le med Gorjanci in Kolpo plešejo južnoslovanski ples kolo.

Mlada mati opravlja do zadnjega trenotka svoja ne lahka dela; ko pa pride ura, ji pomaga samo mati ali kaka druga starejša žena, mož, če še tako reven, pa skrbi, da ima tedaj otročnica dobrega vina na razpolago. Svoje otroke Kranjec ljubi in se jih tudi večje kope ne ustraši, le tem bolj ceni potem svojo ženo radi tega. Vendar se z otroki ne ukvarjajo ravno posebno dosti; eno leto jih doje, potem jih pa puščajo v sami srajci okoli letati; le mati jih nauči moliti že v zgodnji mladosti. S petim in šestim letom jih rabijo za lažja dela, posebno za pašo, kajti na Kranjskem nimajo črednikov in morajo to službo opravljati starci in otroci.

Slovenec ne pozna lenobe, ki jo imenuje hudičevo mrežo, in zato hoče gospodar, da tudi otroci ne drže križem rok, ker jim poleg tega preostaje še dosti časa za igro in zabavo.

Ko pa pride zima, tedaj je sv. Miklavž, katerega se otroci že dolgo prej vesele, čeprav precej strahu užijejo pred parklji, ki so oblečeni v črne kožuhe ter imajo črne krinke na obrazih in rogove na glavah ter z verigami rožljaje okoli rjovejo. V velikem trepetu odgovarjajo otroci na vprašanja častitljivega Miklavža; po njegovem odhodu se pa vesele daril, katera jim Miklavž prinese pred spanjem, in ne nastavijo v ta namen samo skled in krožnikov, ampak tudi kape, klobuke in škornje. Na dan nedolžnih otročičev hodijo s šibami okoli in „tepežkajo“ vsakoga, od kogar pričakujejo kakšnega darila. Ko je še sneg, narede večkrat sneženega moža s pipo v ustih in palico v rokah, in čim bolj je podoben staremu možu, tem večje je njih veselje.

Ko otrok nekoliko doraste, ga vedno bolj vprezajo v delo. Če mu oče sicer tudi pusti njegovo voljo, češ, „sin moj, um svoj“, mora vendar vsa težja dela opravljati kakor vsak drug,

namreč polje obdelovati, živino opravljati ali z obrtom si kaj pridobivati. Posebno v tem oziru je Kranjec kaj iznajdljiv in vztrajen; v dokaz tega je to, da gre veliko kranjskih izdelkov iz dežele, med temi sita iz Stražišča in lesena roba iz Ribnice. To blago nosijo Kranjci potem tudi sami po svetu okoli. In čudno je videti Ribničana s „suho robo“ na hrbtu: različni škafi, rešeta in druge reči so tako ena na drugo položene, da se tak Ribničan vidi oddaleč, kakor da bi nosil na hrbtu velikanski teleskop.

Najbolj se pa kaže vztrajnost Kranjca pri polšjem lovu, na katerega mora iti po noči, in sicer v jesenskem času, ko je že precej kratek dan. Kadar imajo bukve dosti žira, tedaj se prikaže po Dolenjskem in Notranjskem tolika množica polhov, kakor menda nikjer drugje po vsej Evropi ne — saj po tej živalici ima marsikatera kranjska vas svoje ime. — To priliko Kranjec dobro porabi, češ: „Za pridnega za vsakim grmom kos kruha, pod vsakim kamenom krajcar.“ Kdor zna to stvar na pravem koncu prijeti, lahko ujame nekaj stotin živalic, ki mu donesejo 20 do 40 h ena, in to ni baš malo zanj. Polšja mast je namreč splošno zdravilo za vse zunanje in notranje bolečine, celo za jetiko, meso je jako priljubljena jed, iz kožuhovine pa delajo kučme-polhovke, ki jih že od nekdaj po zimi kmetje nosijo po vsem Kranjskem.

Polšji lov pa je tudi jako romantičen. Predstavljajmo si veličastvo bujnega bukovega gozda, katerega skoro že rumeno listje razsvetljujejo bakle z nekim čudnim svitom, debela debla, ki se nam iz tmine prikazujejo kakor pošast, divjo gonjo polhov od veje do veje, šumenje padajočih luskin bukvice, vmes pa skovikanje sove. To je torišče, na katerem polharji nestrpno čakajo, da bi se jim sprožile pasti, ki so nastavljene okoli polšin in dupel. V pasti, takoimenovane progle ali samostreline, devljejo za vado sveže ali pa posušeno in v olju namočeno sadje. Ujete polhe navežejo na srobot in si jih oprtajo črez hrbet, tako da se to vidi kakor kak plašč.

Kranjec si ne izkuša samo premoženja pridobivati, ampak to, kar si je pridobil, tudi obdržati; on je varčen, a skoposti ne pozna. Za svojo osebo je zmeren in v tem se mora tudi vsa družina po njem ravnati, ker pravi: „Kratka večerja, dolgo

življenje." Njegova najbolj priljubljena jed so ajdovi žganci, katere jedo z mlekom ali z maselnikom. Zato in ker ajda skoro povsod zelo rada raste, je veliko sejejo, skoro toliko kakor rži in ovsa skupaj. Mesto riža imajo kašo, ki jo skuhajo za posebne dni na mleku ali ji primešajo češpelj, da nastane iz tega znana češpljeva kaša. Vsakdanji živež sta jim tudi fižol in krompir. Mesa v nekaterih gorskih vaseh vse leto ne vidijo na mizi. Za prvo in glavno prikuho pa služi mesto vsega drugega kislo zelje. Čeprav pa Kranjec živi bolj revno, ne gre berač nikdar prazen od hiše; če pa imajo kakega gosta, tedaj postavijo na mizo, kar premoreta kuhinja in klet, saj je že od nekdaj znano, da so bili Slovani vedno najbolj gostoljubni narod. Posebno na Dolenjskem, kjer so vinske gorice, ne prideš jeseni mimo odprtih zidanic tako hitro naprej. Tu povabijo vsakega na kozarec vina, iz katerega jih je potem seveda več. Če je trta obrodila dobro vino, tedaj se ponašajo in pravijo: takega smo pridelali; če je pa vino bolj slabo, govore: takega nam je Bog dal.

Kako se ta božji dar včasih napačno rabi, vedo dolenjska okrajna sodišča veliko povedati. Dočim se Gorenjci kakor vsi planinci pretepajo iz naravnega nagiba, da pokažejo svojo moč, dobi veselje za pretep Dolenjec takrat, če je izpil nekoliko kozarcev vina preveč. Ta navada je že spravila več ljudi v nesrečo nego vsaka druga reč, kajti Slovenec ne krade, rajši že ropa, če zaide tako daleč.

Po svoji naravi je Kranjec sploh odkrit in pošten človek in ljubi ravnotako pravico kakor sovraži goljufijo. Saj ve: „Kjer laž kósi, tam ne večerja." Tudi trdi, da „med pravico in krivico ni srede" in „mera in vaga v nebesa pomaga." Toda dasi je sam pošten, drugim vendar ne zaupa mnogo, posebno proti tujcu je zelo nezaupljiv. Da bi ne bil v kaki kupčiji ogoljufan, se posluži navadno mešetarja. Ta potem govori in kriči za oba; enemu prigovarja, naj nekoliko popusti, drugemu, naj nekoliko primakne, in tako se često prepirajo po cele ure. Včasih gresta prodajalec in kupec že narazen, pa ju mešetar zopet skup spravi, dokler se končno ne domenijo. Seveda postanejo pri tem žejni in gredo v gostilno, kjer kupec in prodajalec dajeta za vino. Ko je kupčija dognana, pijejo „likof", mešetar pa za svoje delo zastonj pije in še nekaj kronic povrhu dobi od vsakega.

Še bolj, nego se boji ogoljufan biti, se upira proti kratenju svojih pravic. Če Kranjec misli, da ima v kaki reči prav, tedaj ne odneha na noben način, rajši vidi, da pride na boben, samo da nazadnje obvelja njegova. To je tudi vzrok, da pride toliko premožnih hiš na nič. Če je še tako malenkostna tista reč, zaradi katere sta si s sosedom navzkriž, gotovo ga gre takoj tožit, češ, pravica se mora izkazati, če imam jaz prav ali ne. Tudi si včasih sam s silo poišče pravico, če misli, da se mu je zgodila krivica. Sicer je pa proti sosedu zelo postrežljiv in mu v sili vse rad posodi, živino, delavce, in še celo sam mu gre pomagat.

Dasi je Slovenec vobče malo vnet za novotarstvo, vendar je polagoma opustil narodno nošo skoro popolnoma; le nekaj ostankov se je še ohranilo. Še je videti na Kranjskem usnjene hlače dokolenke, visoke škornje, do bokov segajočo kamižolo, mnogogumbni telovnik ter kožuh in polhovko po zimi pri moških, šapelj, veliko belo pečo in svileno ruto pa pri ženskah.

Še bolj nego nekdanja obleka so minile stare navade in šege, a še tisto, kar je ostalo, je vse izpremenjeno. O pustu imajo v nekaterih krajih še to navado, da pusta slovesno pokopljejo, tudi ploh še vlečejo na pepelnično sredo. Še pa je ostala ta navada, da otroka takoj po porodu neso h krstu ter da imajo tudi sedmino po krstu in pogrebu; a druge šege, n. pr. poizvedovanje otrokove prihodnosti z raznimi vražami, so čisto minile. Pač pa je še povsod običaj, da se pri mrliču zbero zvečer vsi sosedje ter molijo in pojo pobožne pesmi. Mrliču denejo kaj njemu ljubega v grob in v zadnje slovo mu vržejo še pest prsti na krsto, potem pa gredo na pogrebščino. Ko se vračajo domov, radi modrujejo, rekoč: „Človeško življenje je kakor kaplja na veji“, ali pa tudi: „Smrt stare pokosi, mlade postreli.“ —

Slovenske narodne pesmi so nekaj mitičnega, nekaj junaškega, nekaj epskega značaja. Mitične so pesmi o povodnem možu in Trdoglavu, junaške so popevke o kraljeviču Marku, vojvodi Janku, kralju Matjažu, Lambergarju, Ravbarju, Lavdonu, epske pa pesmi o lepi Vidi in Mari, Rošlinu in Verjanku i. dr. Pesmi v ožjem pomenu so vojaške in ženitne pesmi, zdravice, pesmi, v katerih prosijo otroci lepega vremena ali spremljajo ptičje petje, in končno pesmi, ki se pojo ob cerkvenih praznikih, pobožne pesmi in legende.

Manj različne so pesmi po obliki. Skoro vse so umerjene na četverostopni jamb in trohaj, le redkoma na tristopni in peterostopni trohaj, večinoma pa so vse skladno ubrane. Rime se nekoliko ponavljajo in tudi ujemanje glasnikov je včasih vmes. Pri mnogih, posebno pri epskih je mera zelo neenakomerna. Če je bila taka že takoj od začetka, ali če se je polagoma pokvarila vsled dolgoletnega ustnega izročila, ali če se je sama ob sebi poizgubila, ker narodno pesništvo vedno bolj pojema, se seveda ne more določiti. Prvo je zelo neverjetno, in zato mislimo pač, da sta le zadnja dva faktorja skupno provzročila, da so stihi propadli. Da tega nesoglasja v stihih nekdaj ni bilo, sklepamo lahko iz tega, ker je snov popolnoma poetična in je zato tudi oblika morala biti nekdaj skladna; saj imajo tudi vsi drugi Slovani svoje narodne pesmi lepo ubrane in sta četverostopni jamb in trohaj z narodnimi pesmimi takorekoč tesno združena, zatorej ni misliti, da bi prvotno te pesmi ne bile docela umerjene.

Kar se tiče postanka teh pesmi, razločujemo tri dobe. V prvo dobo spadajo mitične pesmi o že navedenem povodnem možu in o Trdoglavu, pa tudi božične, spomladanske in poletne pesmi in legende. V drugo dobo v 14. in 15. stoletju spadajo popevke o kraljeviču Marku, vojvodi Janku, kralju Matjažu in slične, morda tudi ženitne in otroške pesmi. Ta kralj Matjaž, v katerem slave pripovedke Ivana Hunjadyja in njegovega sina, ogrskega kralja Matijo Korvina, je poleg kraljeviča Marka najslavnejši junak južnih Slovanov. Neka pesem pravi, da je šel z goslimi v rokah v pekel, da bi rešil iz njega svojo mrtvo ljubico, a ker je ona med potom izpregovorila, se mu to ni posrečilo. Pripovedka pa pripoveduje, da še celo umrl ni, ampak da spi s svojo vojsko v neki jami na Ogrskem. Šele, ko se bo njegova brada sedemkrat ovila okoli mize, pri kateri sedi, tedaj se zbudi, udari na dan s svojimi vojščaki in osvobodi Slovane tujega jarma. O kralju Matjažu je med Slovenci več pripovedk. V tretjo dobo v 16., 17. in 18. stoletju spadajo pesmi o Lambergarju, Ravbarju in Lavdonu, vojaške pesmi in tudi bržkone vse zdravice. Pesnik Anastazij Grün je imenoval vse te prekrasne pesmi odlomke nekdanje obširne politične narodne poezije slovenske, ki se je polagoma domalega poizgubila.

Mnogoštevilnejše so slovenske bajke, pravljice in pripovedke. Tiste, ki pripovedujejo o starih bogovih in narodnih junakih, so znane po vsej deželi izza starodavnih časov; druge, ki se nanašajo na kako imenitnejšo goro, na kak posebno dober studenec, na kako čudno skalo, na kako starejše drevo ali na kake razvaline i. t. d., so se rodile v zadnjih stoletjih. Kakor ob jezerih drugih dežel, se tudi ob Cerkniškem jezeru nahajajo sledovi pravljice o Leandru. Posebno veliko se pa pripoveduje o Kresniku. Kresnik jezdi na sircu, pes s četverimi očmi ga spremlja in mu streže. Njegove lepe krave in kozla z zlato brado mu večkrat ukradejo, ženo siloma odpeljejo, a vse si ve zopet pridobiti. V igrah s kačjo kraljico iz Babilona si pridobi neizmirnih zakladov, toda hudo se mora zato boriti s kačjim kraljem; na potu v domovino ga zasledujejo kače, dolge kakor Drava, on pa premaga vse. V pripovedki o kralju Vojsu morajo njegovi trije sinovi zaporedoma iti iskat zlatih jabolk iz devete dežele. Legenda o sv. Jurju nas spominja Perzeja, rešitelja Andromede.

Veliko vlogo ima vrag v slovenskih bajkah, kjer ga navadno imenujejo škrata. Najrajši biva v gozdu in po pečinah, kjer spi po dne. Opravljen je v zeleno suknjico, na glavi ima pa rdečo kapico. Kdor se v gozdu na glas smeje, mu skoči v lase. Škrat nosi tudi denarje. Neki kovač je našel v svoji delavnici vsako jutro zlatih trsk, dokler ga ni nekoč pri tem nalašč skrivoma opazoval. Včasih se izpremeni kakor Protej v plamen in švigne skoz dimnik na prosto. Čatež je napol človek, napol kozel kakor Pan; večji je od škrata in bolj starikav. Večkrat so ga fantje baje že videli, ko se je solnčil na strmih skalah. Drvarjem nosi hladne vode, planšarjem jagod in ne stori nikomur nič žalega, če se ne delajo norca iz njega. Ako mu „roge pokažejo“, tedaj sproži velikanske skale v dolino in zasuje cela poslopja z ljudmi in živino vred. Vehtra baba je kraljica belih žen. Stanuje najrajša na gozdnatih višinah, po letu pa tudi v globini jezer. Po zimi dela sneg in pšeno. Rada tudi prede; ako ji pastirji natresejo po letu prediva, blagoslovi njih črede. Pastirji so jo že večkrat videli v mraku, kako je splavala črez najvišje vrhe z zlatim vrčem ali vehtro v rokah. Včasih jezdi tudi na kravi. Domovina te pravljice so Kamniške planine, kjer jo otroci v svojih igrah večkrat kličejo.

Rojenice, tri lepe, belo oblečene sestre, so boginje sojenice. One pridejo po noči z gorečimi svečami v rokah novorojenemu otroku odločat njegovo prihodnost, vendar obvelja samo to, kar odloči zadnja, in tej usodi ne uide nihče. Vendar niso vselej vidne; najčešče jih vidi otrokova pestunja, mimoidoči popotnik ali ubožec, kateremu se je dalo prenočišče.

Pri starih bolških pastirjih živi še pripovedka o nastanku peščenih tal v visoki Jezerski dolini pri Sedmerih Triglavskih jezercih. Ta planinska pripovedka je znana tudi na Gorenjskem. Nje snov je pesniško predelal R. Baumbach v svojem spevu, ki ga je naslovil „Zlatorog, planinska pravljica". „Zlatoroga" je izvrstno v slovenščino prevedel A. Funtek.

Jezerska dolina in skalnata Komna sta bili nekdaj pravcati raj. Tam so namreč nekdaj stanovale bele žene, krotka in jako ljudomila bitja. Po vseh gorskih rebrih so posejale najlepšo travo, vodile koze siromašnih ljudi na najbolj sočnata zelišča in učile pastirje spoznavati zdravilno moč nekaterih planinskih cvetic. Če pa so kdaj prišle v dolino, so rade pomagale revežem; kamor so stopile, tam je nehala nadloga in beda. V njih varstvu rojenemu otroku se je vedno dobro godilo. Nikdar pa niso trpele, da bi se jim bližal človek, ter so vsak tak poskus s silo preprečile.

Njih snežnobele koze je vodil kozel Zlatorog ter ž njimi čuval bivališče belih žen, s kamenitimi plazovi podeč ljudi, ki so se bližali tem krajem. Koze so pa ščitile bele žene, zlasti jim je bil ljub Zlatorog. Iz vsake kaplje krvi ranjenega Zlatoroga zraste ob skalni steni ali na ledenem snežišču lepa cvetica, Triglavska roža, ki ima čudovito lečilno moč. Zlatoroga zlata rogova sta bila ključ do zakladov, ki jih je čuvala mnogoglava kača v gori Bogatinu. Neki Benečan je iskal zlata v teh krajih in našel košček Zlatorogovega roga, katerega si je Zlatorog ob neki skali oddrgnil. Vse zaklade je mogel s tem dobiti in je iz Bogatina mnogo zlata spravil na svoj dom.

Tudi neki trentarski lovec se je hotel polastiti Bogatinovih zakladov. Tega lovca so ščitile rojenice; hodil je s puško na najvišje vrhove in ustrelil marsikaterega gamza. Ob izlivu Koritnice v Sočo je bila dobro znana gostilna, v kateri so se radi shajali fantje zaradi lepe gostilničarkine hčere, ki pa ni marala

za druge, ker je ljubila trentarskega lovca. Zima se je bližala koncu, ko so prišli bogati benečanski trgovci v to gostilno. Eden izmed njih se je jako prikupil domači hčeri s sladkimi besedami in dragocenimi darili. Vsa družba se je veselila pri sladkem vincu in ob zvokih gosli. V tem hipu je prišel trentarski lovec v gostilno in pozval svojo ljubo na ples, a ta ga je pikro zavrnila, kažoč na podarjeni ji lepi nakit, in mu rekla: „Ti mi nosiš vedno le cvetlice, ko imaš vendarle ključ do Bogatinovih zakladov.“ Razžaljeni lovec pa ji je odgovoril: „Priti hočem do teh zakladov, potem pa lahko dobim grofinjo za ženo, ti pa ostaneš gostilničarka laških kupcev.“

Bridko užaljen zapusti trentarski lovec gostilno in drevi v gore, da zasledi Zlatoroga in dobi zlata rogova. Prehiti ga temna noč in kmalu opazi, da je zgrešil pot. Končno se mu pa posreči, da zaleze kozla in ga tudi smrtno rani. A Zlatorog je hitro snedel rož, ki so zrasle iz njegove krvi, in je bil hipoma zopet zdrav; smeli lovec, oslepljen od bleska zlatih rogov, se je pa prevrnil v prepad.

Po odhodu benečanskih kupcev je postajala gostilničarkina hči vedno otožnejša in je nestrpno čakala, da se povrne trentarski lovec. Ko so se pa vračale lastovice in je Soča vsled skopnelega snega močno narasla, je priplavalo po reki truplo nesrečnega trentarskega lovca.

Ko so pa po leti pastirji zopet prignali svojo čredo na Jezerce, so prišli v prav pust kraj. Užaljene bele žene in ž njimi tudi bele koze so se izselile. Zlatorog pa je z rogovoma opustošil in razdejal bujne pašnike, da ni bilo več sledu o prejšnji rajski dolini. Še dandanašnji se neki poznajo na skalah odtiski njegovih rogov.

O skritih zakladih v gorah, pod razvalinami gradov vedo povsod veliko povedati. Te zaklade čuvajo zaklete device; kdor bi katero rešil, bi dobil tudi zaklad. Toda pravljice govore navadno le o ponesrečenih poskusih, često pa pristavljajo, da za toliko in toliko let vzraste drevo, in iz tega drevesa da narede zibel rešitelju. Na tak način si tolmačijo grb mesta Kamnika — razpadla vrata, med katerimi stoji deklica s kačjim repom. Zatiški pripovedki o kači, ki žre otroke, je najbrž dal povod v glavnem oltarju vzidani grb vojvodinje Viridis iz milanske rod-

bine Sforze Viscontija, ki je bila tamkaj umrla l. 1424. Pravljica o Ahasveru je Slovencem manj znana, a tem bolj poznajo Antikrista. Bajke o Petru Klepcu, Martinu Krpanu, Brdavsu so doma na Notranjskem in v krajih med Savo in Kolpo ter nas spominjajo velikih činov Slovencev v turških, če ne še celo v obrovskih bojih.

Iz velikega števila krajevnih pripovedk naj pa omenimo še nekaj malega. Romarji slišijo včasih pred svitom iz Bleškega jezera glas zvona, ki je padel v vodo, ko so ga v čolnu peljali na otok, ker ga je darilka obljubila Materi Božji „v jezeru.“ Bogata Zagrebčanka je obljubila velik zvon za cerkev sv. Neže na Sv. Kumu. Štiri pare volov je baje vozilo zvon po ozki cesti ob Savi proti Sv. Kumu. Voz se spričo velike teže potere, in zvon se zvali v Savo, kjer neki še sedaj slišijo včasih njega milo zvonjenje. V okolici Vira pri Zatičini je baje stalo nekdaj veliko mesto, katerega sledovi se še vidijo; razdejal ga je knez Artulja. V gozdu na Ruprčvrhu pri Novem mestu vidijo pri svitu lune često pohajati nekega župnika, ki nosi svojo glavo pod pazduho. O sedmih deklicah, ki so se izpremenile v miši, pripovedujejo ob štajerski meji. Pripovedka o Erazmu Predjamskem je obče znana. Bajke, ki se končujejo z dobro pojedino, se nehavajo sledeče ali vsaj podobno: Zvedel sem celo stvar, ko me je pot ravno mimo nanesla; tam so me povabili na gostijo in mi dali iz naprstnika jesti in iz rešeta piti.

Naj tu navedemo tudi bajko iz Istre, ki je tudi drugod znana. V starem času je Bog oznanil po vsem svetu, da hoče ljudem vsako reč podariti, samo prosit ga morajo priti. Tedaj je prišel najprej gospod in prosil: „Bog, daj mi dobro in prijetno!“ Bog mu je rekel: „Bodi ti!“ Potem je prišel puščavnik in tudi prosil: „Bog, daj mi dobro in prijetno!“ Bog mu je odgovoril: „Tega ni več, gospod je to vzel“. „Velja torej potrpeti“, je dejal puščavnik nato. „Bodi ti!“ je odgovoril Bog. Naposled je prišel kmet in zaprosil: „Bog, daj mi dobro in prijetno!“ „Tega ni več, to je vzel gospod“, je dejal Bog. „Ej, treba bo torej potrpeti“, je menil kmet. „Tudi tega ni več“, je rekel Bog, „to je prejel puščavnik“. „Joj meni!“ je zakričal kmet. „Bodi ti!“ je odločil Bog. In od tedaj ima gospod dobro in prijetno, puščavnik potrpljenje, kmet pa gorje in nevoljo.

Slednjič nam je še nekoliko omeniti o bivališčih slovenskega priprostega ljudstva. Kmečke hiše so največ lesene in s slamo krite, nimajo dimnika in so zato zelo okajene, tako da imajo bolj slikovito nego prijazno vnanjost. Kjer ni dimnika, tudi ni pravega ognjišča, in vsled tega morajo vse v peči kuhati. Velika peč zavzema neredko četrtino sobe; na njej rado spi po zimi mlado in staro. Okoli nje so narejene latve, na katerih po zimi suše perilo; tudi obleko obešajo nanje. Ob stenah so klopi, kjer se nahajajo častni sedeži. Manjša čumnata služi za spalno sobo, tudi so tu shranjene vse dragocenosti, kar jih imajo pri hiši. Okna so tako majhna, da se jedva glava pretakne, vrhutega so navadno tudi omrežena. Drva za kurjavo so tako zravnana okoli hiše, da tvorijo takorekoč še eno steno. Zidane hiše so skrbno pobeljene, lično opisane ob vratih in oknih in sploh prijetne vnanjosti. Na oknih ali v vrtičku, na oglu hiše ne manjka cvetic, posebno nageljna ne, ki je najbolj priljubljena cvetka v slovenski deželi.

Dobrodelstvo. Društva.

Dobrodelnih zavodov ima Kranjsko precejšnje število. Med take dobrodelne zavode spadajo bolnice, hiralnice, ubožnice, sirotišča, gluhonemnice in dr.

Deželna bolnica v Ljubljani je bila ustanovljena l. 1786. po ukazu cesarja Jožefa II. Izprva jo je vzdrževala država, za francoske okupacije vojna uprava, od l. 1812. do 1849. mestna občina, potem deželni stanovi in od l. 1862. jo oskrbuje deželni zastop. L. 1895. otvorjena nova velika deželna bolnica, ki ustreza vsem modernim zdravstvenim zahtevam, je stala 720.200 gld. Potrebščina deželne bolnice je znašala 1876. l. 52.355 gld., l. 1898. pa 120.822 gld., od katerih je bilo deželi povrnjenih 43.721 gld. oskrbnih stroškov. V Ljubljani je tudi Elizabetina otroška bolnica. Večje bolnice so tudi v Novem mestu, Krškem, Idriji in v Postojini, po nekaterih drugih krajih pa so manjše bolnice. Na Studencu pri Ljubljani je velika deželna blaznica, poseben oddelek za hirajoče blaznike je tudi v ljubljanski deželni bolnici. Iz porodniškega zaklada plačuje dežela stroške

za porodniški oddelek v deželni bolnici in iz najdenškega zaklada rednino za najdence, ki so pristojni na Kranjskem.

L. 1865. je bilo na Kranjskem 16 oskrbovalnic z 2900 oskrbovanci in 171 ubožnic s 5677 oskrbovanci. Te vrste zavodi so se od one dobe precej pomnožili in se opomogli tudi z več znatnimi ustanovami. Velikih sirotišč je dvoje v Ljubljani: Marianum za dečke in Lichtenturnov zavod za deklice. Sirotinski ustanovni zaklad je imel 1898. l. 412.328 gld. premoženja.

Za podpiranje hiralcev ima dežela tri cesarja Franca Jožefa hiralske zaklade, ustanovljene l. 1883. ob praznovanju šeststoletne združitve Kranjske z Avstrijo, l. 1888. v spomin štiridesetletnice in l. 1895. v spomin petdesetletnice cesarjevega vladanja. Ustanovnih mest je 108 po 100 K in 20 po 60 K. Poleg tega obstoji v Ljubljani hiralnica sv. Jožefa, ki jo oskrbujejo usmiljene sestre.

L. 1900. se je otvorila v Ljubljani gluhonemnica. L. 1830. je Franc Holdheim volil v ta namen glavnico, ki je do konca 1898. l. narasla na 19.380 gld., ljubljanskega knezoškofa Antona Alojzija Wolfa volilo je pa naraslo na 63.094 gld. Za slepce sta dve ustanovi, in sicer Flödnikova, ki je znašala konec l. 1898. že 99.250 gld., in ilirska ustanova z 8858 gld. Ustanove za kranjske invalide znašajo 25.160 gld. Razen teh ustanov je pa na Kranjskem še mnogo drugih raznovrstnih dobrodelnih ustanov.

Dijaški ustanovni zaklad se je ustanovil l. 1792. L. 1866. je imel ta zaklad 295.219 gld. premoženja in 98 dijaških ustanov in l. 1898. nad 962.000 gld. premoženja in nad 370 štipendij v znesku okroglih 35.000 gld. Iz tega zaklada se podpirajo učenci ljudskih šol in dijaki srednjih in višjih šol. Izmed dijaških ustanov so najznatnejše Knaflove ustanove za kranjske slušatelje na dunajskem vseučilišču.

Glede dobrodelnosti je jako važno in neprecenljive vrednosti tudi delovanje zdravstvenih okrožij, ki so osnovana na podstavi deželnega zakona z dne 24. aprila 1888. l., oziroma z dne 27. oktobra 1900. l. Vsak ubožec, ki je domač v deželi in dokaže uboštvo, ima namreč pravico, da ga takozvani okrožni zdravnik zdravi in mu zapisuje vsa zdravila na račun zdravstvenega okrožja. L. 1900. so zdravstvena okrožja plačala v ta namen 61.070·40 K in vrhu tega deželni zaklad 22.087·81 K

vse okrožno zdravstvo je torej stalo 83.158·21 K. Zdravstvenih okrožij je sedaj 41, katerih vsako ima svojega okrožnega zdravnika. Plače okrožnih zdravnikov so znašale 1900. l. 60.494·93 K in so vpoštete v gorenjem znesku 83.158·21 K.

Kranjsko ima razmerno mnogo društev. Glavnih društev sedež je v Ljubljani. Ta društva skrbe za pouk, zabavo, povzdigo gmotnega blagostanja in za dobrodelne namene. Po deželi je mnogo čitalnic ali bralnih društev, pevskih društev, gasilnih društev, raznih podpornih in bolniških društev, rokodelskih društev i. t. d.

Izmed društev naj bodo omenjena na tem mestu le najvažnejša. Slovenska Matica, ki je bila ustanovljena l. 1863. in je imela 1901. l. 3223 članov, deluje za povzdigo slovenskega slovstva z izdavanjem znanstvenih in leposlovnih knjig. Od l. 1886. obstoji družba sv. Cirila in Metoda v prospeh slovenskega šolstva. Prepotrebna družba ima 144 podružnic in 9220 članov (na Kranjskem 63 podružnic, 3720 članov) ter vzdržuje, oziroma podpira pet šol in 14 otroških vrtcev. Leta 1901. je izdala za vse učne zavode 38.079 K 48 h. L. 1893. ustanovljeno Slovensko planinsko društvo ima namen, spoznavati prirodne krasote slot venskih planin in Krasain olajševati potovanje po slovenskih pokrajinah: Članov ima društvo 1470 in šteje osem podružnic (na Kranjskem tri podružnice). Dramatično društvo se je ustanovilo l. 1867. ter podpira in pospešuje slovensko drammatiko. Za pospeševanje umetnega petja je važna Glasbena Matica, ki ima 890 članov in pevsko šolo.

Za povzdigo kmetijstva deluje že od l. 1816. velezaslužna Kranjska kmetijska družba, ki šteje 112 podružnic in ima okoli 6000 članov. Ta namen ima tudi Gospodarska zveza v Ljubljani z društvi, ki so ž njo v zvezi. Izmed telovadnih društev je najstarejše l. 1863. v Ljubljani ustanovljeni Južni Sokol, ki se je pozneje preustrojil v društvo „Ljubljanski Sokol.“ To društvo je imelo 1901. l. 381 članov. Sokolska dřuštva so tudi v Postojini, Kranju, Novem mestu, Zagorju ob Savi in v Idriji.

Kazalo.

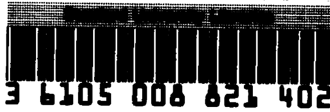
Podobe k besedilu:

Popravek.

Na strani 98. v osmi in deveti vrsti naj se glasi »Sora (Selščica, Sorica) izvira nad vasjo Sorico« namesto »Sorica (Selščica) izvira pod Hočem (1514 *m*) ob goriški meji«.

DATE DUE			

